

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก

นางสาวสุภัค มหาวารากร

ศูนย์วิทยทรัพยากร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

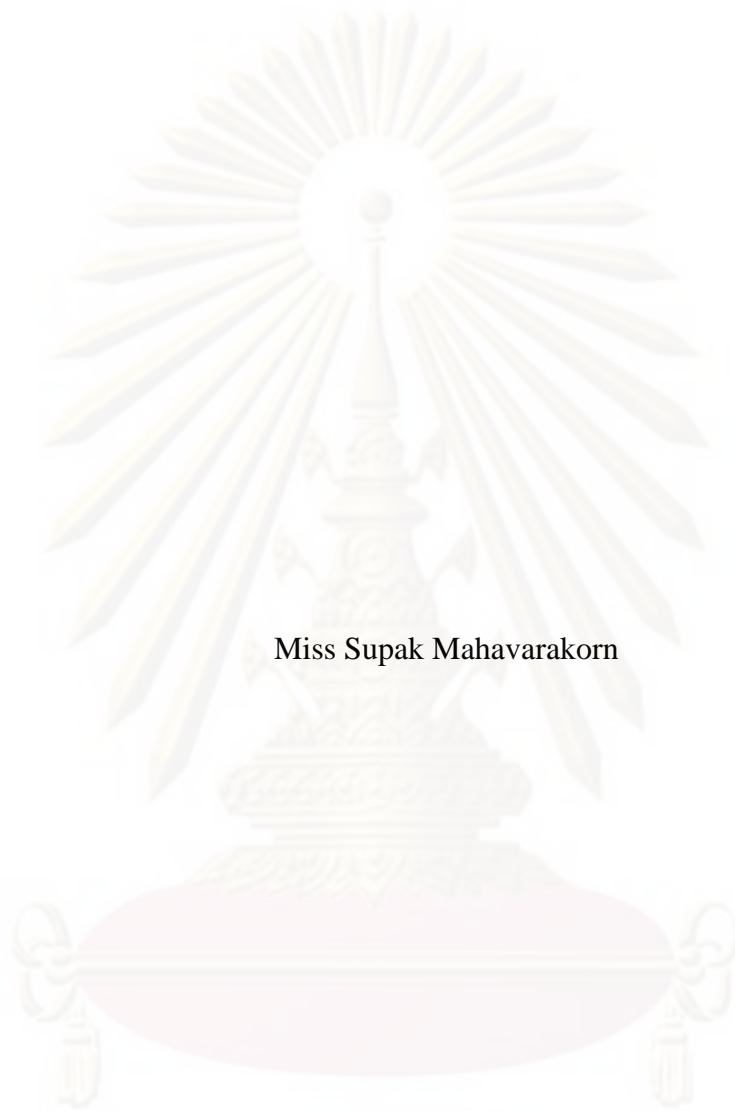
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

METAPHOR OF WATER AND THE PATH TO NIRVANA
IN JĀTAKATTHAKATHĀ

Miss Supak Mahavarakorn

ศูนย์วิทยทรัพยากร

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ความเปรียบเทียบกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก

โดย

นางสาวสุภัค มหาวรากร

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

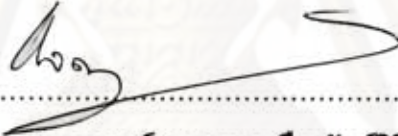
รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

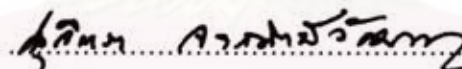
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

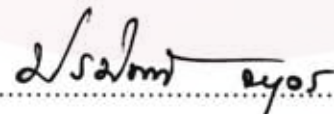
 ..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

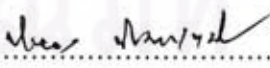
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

 ..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรัชชลิขิต)

 ..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

 ..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ประมินท์ จารวร)

 ..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล)

 ..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์)

สุภัค มหาวรากร : ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก (METAPHOR OF WATER AND THE PATH TO NIRVANA IN JĀTAKATṬHAKATHĀ) อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 378 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพาน เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่มีนัยสำคัญเชื่อมโยงไปสู่สารสำคัญคือหนทางสูนิพพาน ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาคือความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในอรรถกถาชาดกจำนวน 256 เรื่องจากทั้งหมด 547 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่าลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกมี 2 ประการ ได้แก่ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงมีทั้งสิ้น 7 กลุ่ม คือ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร ทั้งหมดนี้แสดงความหมายของน้ำโดยตรง หมายถึงพระธรรม กิเลส และสังสารวัฏ ส่วนความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมมี 2 ประการคือ การแสดงคุณสมบัติของน้ำ ได้แก่ ความเย็น ความสะอาดบริสุทธิ์ และความบริบูรณ์ และการแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ คือ ไฟและฝน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมแสดงให้เห็นว่ากิเลสทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ มนุษย์สามารถดับกิเลสได้โดยใช้พระธรรมซึ่งทำให้เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมมีลักษณะสัมพันธ์กันโดยแสดงความหมายที่มีนัยเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดี ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นแนวทางประพฤติธรรมตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ได้แก่ การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล และการบำเพ็ญสมาธิ การแสดงธรรมเพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพานใน อรรถกถาชาดก มีลักษณะเช่นเดียวกับ "อนุปพพิกขา" คือการเทศนาตามลำดับความสำคัญจากง่ายไปหายาก ได้แก่ การพรรณนาทาน การพรรณนาศีล การพรรณนาสวรรค์ การพรรณนาโทษของกาม และการพรรณนาอานิสงส์การออกจากกาม อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าทานเป็นธรรมขั้นต้นที่นำไปสู่การรักษาศีล ซึ่งเป็นเครื่องชำระมนุษย์ให้สะอาดบริสุทธิ์ ผลของทานและศีลทำให้ชีวิตเป็นสุขและได้เสวยสวรรค์สมบัติ ทั้งยังแสดงโทษของกามและอานิสงส์การออกจากกาม เกิดปัญญาดับกิเลสอันเป็น "มรรคาสูนิพพาน"

อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนาใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำอย่างประณีตและโดดเด่นในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง ทำให้เข้าใจแนวทางสูนิพพาน โดยแสดงแนวทางประพฤติธรรมทำให้ตระหนักว่านิพพานมีอยู่ในสังสารวัฏ มนุษย์ผู้ยังว่ายเวียนในสังสารวัฏก็อาจบรรลุนิพพานได้ หากเริ่มปฏิบัติตามแนวทางเบื้องต้น สอดคล้องกับเนื้อหาของอรรถกถาชาดกซึ่งแสดงพระจริยวัตรอันงดงามของพระโพธิสัตว์ที่เน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏ และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดสำคัญในอรรถกถาชาดก จึงแสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สื่อแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

ภาควิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือชื่อนิสิต.....^{สุภัค}.....^{ช.มหาวรากร}
สาขาวิชา.....ภาษาไทย..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....^{สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา}
ปีการศึกษา.....2552.....

##4880913022 : MAJOR THAI

KEYWORDS: METAPHOR OF WATER / PATH / NIRVANA /
JĀTAKATTHAKATHĀ

SUPAK MAHAVARAKORN : METAPHOR OF WATER AND
THE PATH TO NIRVANA IN JĀTAKATTHAKATHĀ. THESIS
ADVISOR: ASSOC. PROF. SUCHITRA CHONGSTITVATANA, Ph.D.,
378 pp.

This dissertation aims to study the characteristics and the significance of the metaphor of water as a literary technique used to convey the idea of the path to Nirvana in Jātakatthakathā. The data used in this study include the metaphors of water appeared in 256 out of 547 jātakas.

The study reveals that there are two kinds of metaphor of water in Jātakatthakathā. The first kind includes the metaphors which explicitly connote or relate to 'water'—water, well, lotus pond, river, sea, and ocean. These metaphors convey dharma, defilements, and Samsara. The second kind of the water metaphor includes the metaphors which implicitly convey the characteristics of water, namely coolness, purity, and fullness; and which implicitly relate to water, namely fire, and rain. The message conveyed through the use of these metaphors is that the defilements are the cause of suffering and will be ceased only by practicing dharma. The two kinds of metaphor of water are well related as they collectively convey related meanings.

The metaphor of water in Jātakatthakathā convey the path of dharma practice according to *Puññakiriyāvattu* (Meritorious fields of action), namely gift-giving, morality, and meditation, which is paralleled to *Anupubbikathā*, the traditional technique of delivering dharma in Buddhism. Dharma will be presented step by step from gift-giving, morality, heavenly bliss, disadvantage of worldly pleasure, and advantage of renunciation. Jātakatthakathā follows these steps by demonstrating that gift-giving is the fundamental practice bringing one to the practice of morality, which purifies one's action and speech. The result of gift-giving and morality delivers one to happiness both in the human realm and heaven. However, Jātakatthakathā asserts further that this worldly happiness is ephemeral. It demonstrates the disadvantage of worldly pleasures and the benefit of renouncing them. These are the process of mind purification aimed to attain a perfect wisdom or Nirvana.

In Jātakatthakathā, the metaphor of water is employed delicately as a literary technique to convey the idea of the path to Nirvana and to bring one to the realization that Nirvana actually exists in Samsara. Those who are wandering in Samsara may attain Nirvana when they start practicing dharma from the basic level to the utmost level. They can emulate the bodhisattva who, in Jātakatthakathā, fulfils the perfection to attain Buddhahood and cross over the ocean of Samsara. The use of metaphor of water as a significant literary technique to convey the idea of the path to Nirvana, therefore, assures the value of Jātakatthakathā as Buddhist literature which brings the audience to the utmost aim of Buddhism.

Department : .....Thai.....

Student's Signature :

Supak Mahavarakorn.

Field of Study : ...Thai.....

Advisor's Signature :

A. Chongstitvat

Academic Year : ..2009.....

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตาของรองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตยวัฒน์นา ครูเป็นผู้ชี้ให้เห็นความงามในวรรณคดีชาดก เปิดโลกทางธรรมและทางวิชาการแก่ศิษย์ อบรมปลูกฝังให้มีปัญญา และเป็นกำลังใจสำคัญที่สุดตั้งแต่แรกเริ่มจนงานวิจัยนี้เสร็จสมบูรณ์ ความดีงามของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาครู

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ประธานกรรมการสอบ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ อาจารย์ ดร.อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล และอาจารย์ ดร.ปรมินทร์ จารูวร กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาตรวจแก้และให้ข้อเสนอแนะเป็นอย่างดี

ระหว่างศึกษาในระดับดุษฎีบัณฑิตผู้วิจัยได้รับความรู้และความเมตตาจากครูหลายท่าน ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รัชชเมณี ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ อาจารย์ ดร.น้ำผึ้ง ปัทมะกลางกุล และอาจารย์ ดร.อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณครูทุกท่าน

ผู้วิจัยขอกราบขอบคุณกัลยาณมิตร รองศาสตราจารย์ผกาศรี เย็นบุตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิมลศิริ ร่วมสุข และผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อธิฐรัตน์ ที่ห่วงใยและเป็นกำลังใจให้เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ เวศร์ภักดา ผู้ดูแลและให้คำปรึกษาอย่างดียิ่งตลอดมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์สุวัฒนา วรรณรังษี มิตรแท้ผู้อยู่เคียงข้างเสมอ อาจารย์ ดร.ดลฤทัย ชาวดีเดช รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาณี พัดทอง อาจารย์ ดร.อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล อาจารย์ ดร.พัชรินทร์ บุรณะกร อาจารย์ ดร. มารศรี สอทิพย์ และอาจารย์ ดร.ธนาธิวัฒน์ จตุทะศรี ที่เป็นกำลังใจให้ผู้วิจัย ที่สำคัญคืออาจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล ที่สละเวลาถ่ายทอดงานวิจัยนี้สู่สากลอย่างดียิ่ง และเป็นสหายทางปัญญาของผู้วิจัย รวมทั้งอาจารย์จิรภัทร อาदनารี นางสาวศิริพร เศรษฐพฤทธิ อาจารย์ทรงภพ ชุนมธุรส โดยเฉพาะอาจารย์นิธิอร พรอำไพสกุล ที่ช่วยค้นคว้าข้อมูลและพิมพ์งานวิจัยนี้ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์

ตลอดระยะเวลาการศึกษาผู้วิจัยได้รับทุนพัฒนาอาจารย์สาขาขาดแคลน (UDC) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บริษัทสำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด และโครงการวิวัฒน์ไทยศึกษานานาชาติเพื่อการพัฒนาสังคมไทย (ENITS) จึงขอขอบคุณผู้พิจารณาให้ทุนมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณพ่อแม่ที่สนับสนุนและเป็นกำลังใจที่พิเศษสุด ทำให้ผู้วิจัยมีความสุขตลอดระยะเวลาที่เขียนงานวิจัยนี้ ขอให้คุณความดีของงานวิจัยนี้จงเป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟูและพัฒนาเยาวชนของชาติให้เป็นคนดี อันเป็นจุดมุ่งหมายหลักในการทำงานวิจัยเรื่องนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมา.....	1
สมมุติฐานของการวิจัย.....	12
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	12
ขอบเขตของการวิจัย.....	12
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	12
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	13
วิธีการดำเนินการวิจัย.....	13
2 ความหมายและความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระไตรปิฎก.....	14
2.1 ความหมายของความเปรียบ.....	14
2.2 ความสำคัญของความเปรียบ.....	21
2.2.1 ความเปรียบในสุพุทธาถ์การ.....	21
2.2.2 ความเปรียบในอถ์การศาสตร์.....	22
2.3 ความสำคัญของน้ำ.....	23
2.4 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระไตรปิฎก.....	27
2.4.1 พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ.....	28
2.4.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงกิเลส.....	28
2.4.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงสังสารวัฏ.....	30
2.4.1.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงหนทางสู่นิพพาน.....	33

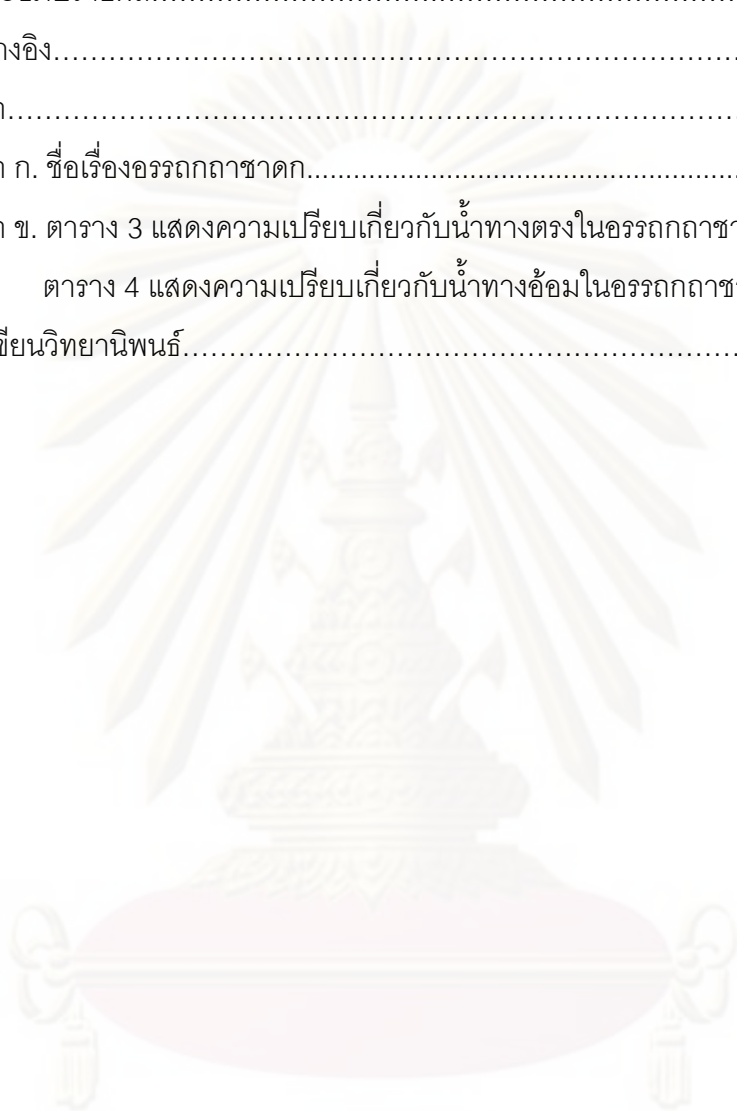
บทที่	หน้า
3 ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก.....	49
3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง.....	51
3.1.1 น้ำ.....	51
3.1.1.1 น้ำคือพระธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับไฟหรือเปือกตม.....	51
3.1.1.2 น้ำคือกิเลสและความทุกข์โศกเมื่อปรากฏร่วมกับดอกบัว..	65
3.1.2 ป่อน้ำ.....	75
ป่อน้ำคือศรัทธาในการทำทาน.....	75
3.1.3 สระโบกขรณี.....	79
3.1.3.1 สระโบกขรณีคือทิพยสมบัติของผู้มีบุญ.....	85
3.1.3.2 สระโบกขรณีคือกามกิเลสที่ผูกสัตว์โลกไว้ในสังสารวัฏ.....	91
3.1.3.3 สระโบกขรณีคือบารมีที่สั่งสมของพระโพธิสัตว์.....	94
3.1.4 ห้วงน้ำ.....	100
ห้วงน้ำคือพระธรรมและพระนิพพาน.....	100
3.1.5 แม่น้ำ.....	104
แม่น้ำคือความปรารถนาของสตรีและจิตใจของมนุษย์.....	104
3.1.6 ทะเล.....	115
ทะเลคือสังสารวัฏ.....	115
3.1.7 มหาสมุทร.....	125
3.1.7.1 มหาสมุทรคือกิเลสเมื่อปรากฏโดยลำพัง.....	126
3.1.7.2 มหาสมุทรคือสังสารวัฏเมื่อปรากฏร่วมกับเรือ.....	129
3.1.7.3 มหาสมุทรคือหลักธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับฝั่ง.....	136
3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม.....	145
3.2.1 การใช้คำหรือกลุ่มที่แสดงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของน้ำ.....	145
3.2.1.1 ความเย็นของน้ำ.....	145
3.2.1.1.1 ความเย็นของน้ำคือความยินดี.....	145
3.2.1.1.2 ความของน้ำเย็นคือเครื่องดับกิเลส.....	147

บทที่	หน้า
3.2.1.2 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำ.....	153
3.2.1.2.1 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำ คือพระธรรมที่ชำระกิเลส.....	154
3.2.1.2.2 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำคือการดับกิเลส และนิพพาน.....	157
3.2.1.3 ความบริบูรณ์ของน้ำ.....	170
ความบริบูรณ์ของน้ำคือปริมาณของบุญบารมีที่สั่งสม.....	170
3.2.2 การใช้คำนามที่แสดงความสัมพันธ์กับน้ำ.....	173
3.2.2.1 ไฟ.....	173
3.2.2.1.1 ไฟคือกิเลส.....	175
3.2.2.1.2 ไฟคือความทุกข์.....	179
3.2.2.2 ฝน.....	191
3.2.2.2.1 ฝนคือพระธรรม.....	191
3.2.2.2.2 ฝนรัตนะคือบุญบารมีของตัวละคร.....	196
3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อม.....	200
4 การสื่อแนวทางประพฤติธรรมผ่านความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก.....	208
4.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญทาน.....	210
4.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงศรัทธาในการทำทาน.....	214
4.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงจิตใจของผู้ทำทาน.....	218
4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการรักษาศีล.....	220
4.2.1 ศีลทำให้มนุษย์บริสุทธิ์.....	224
4.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญภาวนา.....	229
4.3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงสมถภาวนาหรือการทำสมาธิ.....	229
4.3.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความเพียร.....	231
4.3.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความไม่ประมาท.....	236
4.3.1.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความตั้งมั่นของจิต.....	242

4.3.2 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญปัญญา	247
4.3.2.1 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการตระหนักรู้ถึง ความเป็นอนิจจัง.....	250
4.3.2.2 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการพิจารณาภัยของกิเลส เพื่อดับกิเลส.....	254
4.3.2.3 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการดับกิเลส.....	261
4.3.2.3.1 น้ำคือธรรมะชำระกิเลส.....	262
4.3.2.3.2 น้ำคือธรรมะดับกิเลส.....	263
4.3.2.4 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการข้ามโศกสังสาร.....	267
4.3.2.4.1 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงถึงกาม.....	268
4.3.2.4.2 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงถึงภพ.....	272
4.3.2.4.3 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงถึงอวิชชา.....	275
5 ความเปรียบเทียบกับน้ำกับการเสื่อมราคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก	280
5.1 ความหมายของนิพพานและภาวะของผู้บรรลุนิพพาน.....	280
5.1.1 ความหมายและประเภทของนิพพาน.....	280
5.1.2 ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน.....	289
5.2 การสื่อแนวคิดเรื่องนิพพานในพระไตรปิฎก.....	289
5.3 การสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก.....	297
5.3.1 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการพรรณนาทาน.....	298
5.3.2 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการพรรณนาศีล.....	300
5.3.3 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการพรรณนาสวรรค์.....	301
5.3.4 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงโทษของกาม.....	303
5.3.5 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงอานิสงส์การออกจากกาม.....	305

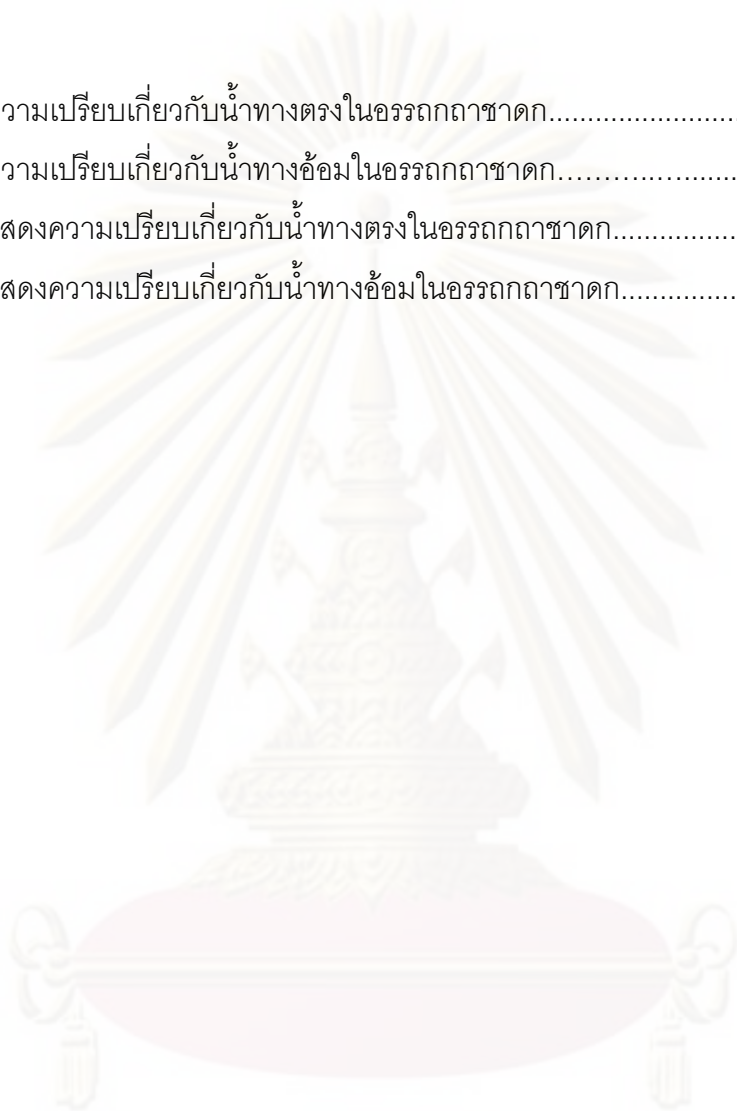
บทที่	หน้า
6 สรุปและอภิปรายผล.....	311
รายการอ้างอิง.....	319
ภาคผนวก.....	329
ภาคผนวก ก. ชื่อเรื่องอรรถกถาชาดก.....	331
ภาคผนวก ข. ตาราง 3 แสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก.....	352
ตาราง 4 แสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก.....	365
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	378

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก.....	144
2	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก.....	200
3.	แสดงความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก.....	352
4.	แสดงความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก.....	365

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

นวัจนคติศาสตร์เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า บางครั้งเรียกว่า “นวัจนคัพพทวจนะ” หรือ “นวัจนชินภาสิต” ในสมัยพุทธกาลเรียกว่าธรรม มี 9 ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरण์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรม และเวทลลสะ¹ ชาดกเป็นหนึ่งในธรรม 9 ประการนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาดกเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีมานานแล้ว ต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้มีการสังคายนาคำสอนของพระองค์อีกครั้ง ปรากฏว่ายังคงมีการจัดให้ชาดกเป็นหนึ่งในคำสอนของพระพุทธองค์อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย²

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายคำว่า “ชาดก” ไว้ดังนี้

ชาดก “เครื่องเล่าเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเกิดมาแล้ว”, ชื่อคัมภีร์ในพระไตรปิฎก อันเล่าเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังทรงบำเพ็ญบารมี มีจำนวนทั้งหมดตามตัวเลขถั่วที่กล่าวในอรรถกถาทั้งหลายว่า 550 ชาดก (นับตรงเลขว่า 547 ชาดก แต่คนไทยมักพูดตัดเลขแค่หลักร้อยว่า พระเจ้า 500 ชาติ) ทั้งหมดนี้ จัดเป็นพระไตรปิฎก 2 เล่ม (ฉบับอักษรไทยคือเล่ม 27 และ 28), อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชาดกทั้งหมดในพระไตรปิฎกเป็นคาถาล้วน ๆ (เว้นชาดกหนึ่งที่เป็นความร้อยแก้ว คือกุณาลชาดก) และโดยมากเป็นเพียงคำกล่าวโต้ตอบกันของบุคคลในเรื่อง พร้อมทั้งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปหรือแสดงคติธรรม อันเรียกว่าอภิสัมพุทธคาถาเท่านั้น ไม่ได้เล่าเรื่องโดยละเอียด ผู้อ่านเข้าใจได้ยาก จึงมีอรรถกถาขึ้นมาช่วยอธิบายเรียกว่า “ชาตักกุฎฐกถา” (เรียกให้ง่ายว่าอรรถกถาชาดก) ซึ่งขยายความออกไปมาก จัดเป็นเล่มหนังสือฉบับบาลีอักษรไทยรวม 10 เล่ม เรื่องชาดกที่เรียนและเล่ากันทั่วไป ก็คือเล่าตามชาตักกุฎฐกถานี้ แต่นักศึกษาพึงรู้จักแยกแยะระหว่าง

¹ สุภาพรณ ญ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 12 – 13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 31 – 39.

ส่วนที่มีในพระไตรปิฎกกับส่วนที่เป็นอรรถกถา; ดู **ไตรปิฎก, อภิสัมพุทธคาถา**³

ชาดกเป็นการแสดงเรื่องในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเกิดในชาติสุดท้ายและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาดกเป็นคัมภีร์หนึ่งใน 15 คัมภีร์อยู่ในขุททกนิกายพระไตรปิฎก ด้วยเหตุที่จัดเนื้อเรื่องเป็นหมวดจึงเรียกว่า “นิบาต” มีทั้งสิ้น 22 หมวดหรือ 22 นิบาต การแบ่งหมวดเรื่องชาดกจะแบ่งตามจำนวนคาถา หากมีคาถาเดียวจัดอยู่ใน “เอกนิบาตชาดก” หากมี 2 คาถาเรียกว่า “ทุกนิบาตชาดก” แบ่งเช่นนี้เรื่อยไปจนถึง 80 คาถาขึ้นไปซึ่งมีจำนวนมากจึงเรียกว่า “มหานิบาตชาดก” คำว่า “ชาดก” นอกจากจะหมายถึงเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าแล้ว “ยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและหมายถึงคัมภีร์อรรถกถาชาดกอีกด้วย”⁴ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา กล่าวถึงอรรถกถาชาดกไว้ว่า

อรรถกถาชาดกเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงบำเพ็ญบารมีในอดีตก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบันนี้ แต่ละชาติที่ผ่านมาชาติหนึ่ง ๆ ก็เรียกว่าชาดกหนึ่ง ๆ มีทั้งหมด 547 เรื่อง แต่ว่านิบาตชาดกนั้นมีแต่ตัวคาถาหาได้มีเนื้อเรื่องไม่ แสดงว่าเนื้อเรื่องคงจะหายไป พุทธโฆสะได้ติดตามตัวเนื้อเรื่องหรืออรรถกถาชาดกไปจนถึงลังกา จึงพบที่นั่น แต่ก็เขียนเป็นภาษาสิงห์ จึงได้แปลจากภาษาสิงห์กลับมาเป็นภาษาบาลีดังที่ปรากฏกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกง่าย ๆ ว่าชาดก ซึ่งความจริงก็คืออรรถกถาชาดกนั่นเอง⁵

อรรถกถาชาดกหรือที่เรียกกันว่า “ชาดกัฎฐกถา” มีโครงสร้าง 5 ส่วน ได้แก่ (1) ปัจจุบันวัตถุ เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องชาดก (2) อดีตวัตถุ เป็นเหตุการณ์ในอดีตที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า (3) คาถา เป็นส่วนหนึ่งในอดีตวัตถุ

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 83.

⁴ สุานิสร์ ชาครัตพงษ์, “ความรู้เรื่องชาดก,” ใน **อายุบวร**, ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2538), หน้า 53.

⁵ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 39.

แต่บางทีก็เป็นส่วนของปัจจุบันวัตถุ เป็นร้อยกรองที่กำกับชาดกแต่ละเรื่อง นำมาจาก พระไตรปิฎก (4) ไวยากรณ์ หรือไวยากรณ์ เป็นการอธิบายไวยากรณ์และถ้อยคำในคาถา และ (5) สนิทาน เป็นส่วนสุดท้ายของชาดกแต่ละเรื่อง เป็นการเชื่อมเรื่องในปัจจุบันและอนาคตเข้าด้วยกัน โดยระบุตัวละครในอดีตว่าเป็นใครในสมัยของพระพุทธเจ้า⁶

เนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดกเป็นการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ในชาดกหมายถึงบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่น⁷ ชีวิตของพระโพธิสัตว์เน้นเรื่องการบำเพ็ญบารมีโดยมีจุดหมายสำคัญคือ การข้ามพ้นวิภวสงสารเพื่อจะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื้อหาในอรรถกถาชาดกแสดงหลักธรรมในพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวปฏิบัติแก่คนในสังคม เช่น การใช้ปัญญาช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น การทำทานรักษาศีล การเลือกคบมิตร ความเพียร ความมีเมตตา เป็นต้น

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดกนำไปสู่แนวคิดสูงสุดแห่งพุทธศาสนานั้นคือการบรรลุนิพพาน นิพพานเป็นนามธรรมที่เข้าใจยาก ดังนั้นจึงมีคำอธิบายเกี่ยวกับนิพพานไว้มากมาย โดยทั่วไปมีการอธิบายความหมายของนิพพาน 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) แบบปฏิเสธ คือให้ความหมายอันแสดงถึงการละ การกำจัด การเพิกถอนภาวะไม่ดีไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ เช่น “นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ” (2) แบบไวพจน์ หรือเรียกตามคุณภาพ มีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์หรือดีงามสูงสุดที่เข้าใจกันอยู่แล้ว เช่น “สุทธิ” (ความบริสุทธิ์) (3) แบบอุปมา เป็นการบรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน เช่น “เปรียบพระอรหันต์เหมือนคนข้ามมหาสมุทรหรือห้วงน้ำใหญ่ที่มีอันตรายมากถึงฟากขี้นยืนบนฝั่งแล้ว” หรือเปรียบเทียบภาวะของนิพพานโดยตรง เช่น “นิพพานเป็นเหมือนภูมิภาคอันราบเรียบน่ารื่นรมย์” และ (4) แบบบรรยายภาวะโดยตรง ลักษณะนี้มีจำนวนน้อย และมีการตีความทำให้เกิดข้อถกเถียงกันมาก⁸

⁶ สุวาณิชร์ ชาครัตน์, “ความรู้เรื่องชาดก,” ใน *อายุบวร*, ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2538), หน้า 54-55.

⁷ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, *โพธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่อมหาชน* (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 47.

⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 232 - 233.

แม้ว่าอรรถกถาชาดกจะไม่ได้อธิบายความหมายของนิพพานโดยตรง แต่ก็อธิบายแนวทางในการปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ โดยแสดงให้เห็นว่าการจะบรรลุนิพพานได้นั้นควรต้องปฏิบัติอย่างไร การสื่อแนวคิดนิพพานในอรรถกถาชาดกใช้เนื้อหาและใช้การอธิบายแบบอุปมา นั่นคือใช้ความเปรียบอธิบายนามธรรมให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

การนำสิ่งที่เข้าใจกันดีแล้วมาเปรียบกับสิ่งอื่น เพื่อสื่อความหมายหรือถ่ายทอดความคิดความรู้สึกไปสู่ผู้อ่าน ในทางภาษาศาสตร์ถือว่าการใช้ภาษาเปรียบสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่งแสดงให้เห็นระบบความคิดและระบบมโนทัศน์ของผู้ใช้ภาษาได้เป็นอย่างดี⁹ ในอรรถกถาชาดกปรากฏใช้ความเปรียบในการสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง ความเปรียบที่โดดเด่นและมีนัยเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องนิพพานคือความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีความสำคัญในพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกส่วนพระสุตตันตปิฎก^{*} ว่ามีพระสูตรหลายพระสูตรที่ใช้น้ำในการเปรียบเทียบ เช่น *นทีสูตร* ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ แสดงให้เห็นความไม่เที่ยงของทุกสิ่งในโลก โดยเปรียบกับแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวอมพัด ต้นไม้ต่าง ๆ ไป ทำให้ไม่อาจยึดต้นไม้เหล่านั้นไว้ได้ *อุปัยันตีสูตร* ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง กล่าวถึงอวิชชาว่าเป็นจุดเริ่มของสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา และมรณะ หากอวิชชาไม่เกิด สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะไม่เกิดเช่นกัน เปรียบกับมหาสมุทรเมื่อน้ำขึ้น ย่อมทำให้น้ำในแม่น้ำใหญ่ แม่น้ำน้อย บึงใหญ่ และบึงน้อย ขึ้นตามเช่นกัน และหากน้ำในมหาสมุทรลดลงย่อมทำให้น้ำในแหล่งน้ำดังกล่าวลดลงด้วย *สมุททสูตร* ว่าด้วยสมุทรและหุติยสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทรสูตรที่ 2 กล่าวถึงการมีดวงตาเห็นธรรมว่ามีประโยชน์ยิ่งใหญเปรียบได้กับปริมาณน้ำในมหาสมุทรที่มีจำนวนมาก *โสมสูตร* ว่าด้วยโสมะ กล่าวถึงโสมะว่าหมายถึงห้วงน้ำคือกิเลส *โสมตรณสูตร* ว่าด้วยการข้ามโสมะ กล่าวถึงผู้จะข้ามโสมะได้ต้องดับกิเลสหมดแล้ว และ *ปารังคมสูตร* ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง กล่าวถึงการข้ามพ้นวัฏฏะ เป็นต้น พระสูตรเหล่านี้สื่อให้เห็นการเกิดกิเลส การดับกิเลส การไม่มีตัณหา การมีปัญญามองเห็นความไม่เที่ยงในโลก การข้ามสังสารวัฏ เป็นต้น นัยสำคัญเหล่านี้เชื่อมโยงไปสู่แนวคิดเรื่องการบรรลุนิพพาน การปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระสูตรซึ่งเป็นส่วนแสดงคำสอน แสดงให้เห็นว่า

⁹ ชัชวดี ศรีลัมพ์, “อุปลักษณ์ตามแนวคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน” *Metaphor in Cognitive Linguistics Theory*, *วารสารศิลปศาสตร์* 5,1 (มกราคม – มิถุนายน) 2548 : หน้า 1 – 16.

^{*} พระสุตตันตปิฎก เป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือ พระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทพระพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีความสำคัญ แสดงถึงระบบความคิดสำคัญที่ปรากฏขึ้นมาแต่ในพระไตรปิฎกได้เป็นอย่างดี

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระสูตรปรากฏอย่างเด่นชัดสืบเนื่องในอรรถกถาชาดก โดยเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดเรื่องมรรคาสูนิพพาน อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงข้อปฏิบัติเบื้องต้นสำหรับสอนคฤหัสถ์ นั่นคือการแสดงบุญกิริยา หรือบุญกิริยาวัตถุ 3 หมายถึงสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ ทางทำความดี¹⁰ ได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา ทานคือการให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์¹¹ ศีลคือ ความประพฤติดีงามและการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต เป็นการไม่เบียดเบียนกันหรืออยู่ร่วมกันด้วยดีอย่างสงบสุข การสอนเรื่องทานและศีลนี้มุ่งให้ขัดเกลาทำชีวิตจิตใจให้ประณีตองงามขึ้น เพื่อกำจัดกิเลสหาย¹² ส่วนภาวนา คือ การฝึกปรี้อจิตและปัญญา

การกล่าวถึงศีลว่าเป็นหนทางนำไปสู่นิพพานนั้นปรากฏใน**มิลินทปัญหา** ตอนพระนาคเสนทูลวิชันาพระยามิลินท์ว่า มนุษย์บรรลุนิพพานได้หากตั้งมั่นอยู่ในศีล ดังนี้

พระนาคเสนวิชันาแก้ไขว่า “มหाराช” ขอถวายพระพร บพิตร พระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าฐานะนั้นคือศีลอันเลิศ พระโยคาวจร นักปราชญ์ผู้ประเสริฐอันสถิตในศีลนั้น กระทำมณสิการโดยแยบคายแล้ว จะตั้งอยู่ที่ใดก็ตาม ย่อมกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้ เปรียบดังบุคคลอันสถิตอยู่ที่ป่าสกายวันก็ดี อดสันทนครก็ดี กาสีโกศลนครก็ดี กัสมิรนครก็ดี คันธารนครก็ดี บนยอดเขากก็ดี ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสก็ดี ย่อมจะเห็นอากาศเหมือนกันทั้งนั้น ความนี้เปรียบฉันใด บุคคลตั้งอยู่ในศีลนั้น กระทำมณสิการโดยแยบคายแล้ว จะสถิตอยู่ในที่ใดก็ดี ย่อมจะทำพระนิพพานให้แจ้งได้ ฉะนั้นแล

ประการหนึ่ง ซึ่งว่าบุคคลอยู่ในป่าสกายวันบุรพทิศก็ปรากฏ บุคคลจะอยู่ในเมืองทั้งหลายมีเมืองอดสันทเป็นต้นก็ดี และในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสก็ดี บุรพทิศก็ปรากฏเหมือนกัน “ยถา” มีครุวนาฉันใด บุคคล

¹⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 183.

¹¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 597.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 598.

ตั้งอยู่ในศีลแล้วก็จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเปรียบเหมือนบุคคลซึ่ง
อยู่ในป่าสกายวันเป็นอาทิ บุรพทิศก็ย่อมปรากฏเหมือนกันฉะนั้น **นี่แหละ
บพิตรพระราชสมภารพึงทรงพระสันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด ว่าศีลนี้
ประเสริฐยิ่ง ผู้ใดตั้งอยู่ในศีลนั้น ศีลก็เป็นฐานะเป็นประธานที่จะให้
ผู้นั้นแจ้งซึ่งทางพระนิพพานเป็นเที่ยงแท้ ขอถวายพระพร**¹³

ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่นำไปสู่นิพพานได้ อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ
เพื่อแสดงให้เห็นว่าหนทางไปสู่นิพพานมีจริง มนุษย์จึงควรเริ่มต้นจากการถือศีล ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ
เพื่อให้มนุษย์งดเว้นจากการคิดไม่ดี ทำไม่ดี และทำทาน เพื่อนำไปสู่การบำเพ็ญภาวนา ทำให้มี
ความเพียรพยายามที่จะทำความดีและมีสติ ดำรงชีวิตอย่างไม่ประมาท เพื่อนำไปสู่การมีปัญญา
เห็นความจริงแท้ของชีวิต ตระหนักรู้ถึงความทุกข์และการดับทุกข์

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเป็นจำนวนมาก เพื่อสื่อธรรมะในพุทธศาสนา
เช่นใน *อรรถกถาเกสวชาดก* มีการเปรียบว่าเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นดั่งบ่อน้ำ เพื่อแสดง
อหิชาศรัยในการทำทานของอนาถบิณฑิกเศรษฐี **ว่าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสในการทำทาน**

ได้ยินว่า ในเรือนของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีภัตตาหารไว้
ถวายภิกษุ 500 รูปเป็นประจำ **เรือนของท่านเศรษฐีจึงเป็นเสมือน
บ่อน้ำของภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิตยกาล** เรืองรองด้วยผ้ากาสาวพัตร์
คลาคล่ำด้วยหมู่ฤาษีผู้แสวงบุญ.¹⁴

อรรถกถามิคไปตกชาดก กล่าวถึงท้าวสักกะโพธิสัตว์ทรงแสดงให้เห็นว่าการร้องไห้
เพราะสัตว์ที่เลี้ยงตายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์

เมื่อท้าวสักกะตรัสไป ๆ อยู่อย่างนี้ ดาบสกำหนดได้ว่าการ
ร้องไห้ไร้ประโยชน์ เมื่อจะกระทำกรชมเชยท้าวสักกะ จึงได้กล่าว
คาถา 3 คาถาว่า :--

¹³ **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2549), หน้า 593.

¹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเกสวชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 4**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 680.

มหาบพิตรมารดาตมภาพผู้เดือดร้อนยิ่งนัก ให้หายร้อน ดับความกระวนกระวายได้ทั้งสิ้น เหมือนบุคคลเอาน้ำรดไฟติดที่เปรียบให้ดับไปจะนั้น มหาบพิตรมาถอนลูกศรคือความโศกที่เสียบแน่นอยู่ในหทัยของอาตมภาพออกได้แล้วหนอ เมื่ออาตมภาพถูกความโศกครอบงำ มหาบพิตรก็ได้บรรเทาความโศกถึงบุตรเสียได้ ดูก่อนทำแล้ววาระ อาตมภาพเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้แล้วปราศจากความเศร้าโศก ไม่มีความมัวหมอง อาตมภาพจะไม่เศร้าโศกร้องไห้ เพราะได้ฟังถ้อยคำของมหาบพิตร.¹⁵

ความเปรียบตอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระธรรมที่ทำวสัฏกะทรงนำมาแสดงเป็นดัง “น้ำ” ซึ่งนำมา “รด” ตัวดาบสที่กำลังทุกข์ใจเพราะลูกเนื้อที่เลี้ยงและรักเสมอลูกตายไป “ไฟ” ในที่นี้คือความเดือดร้อน ทุกข์ร้อน และกระวนกระวายของดาบสเอง

การปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก มีนัยความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันดังใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเด่นชัด ดังนี้

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ตกพระทัย ทรงดำริว่าเด็กทั้งสองจักหนีไป จึงรับสั่งว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดเลย เราจักนำตัวมาทั้งสองคน ตรัสฉะนี้แล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบว่พระโอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าช้า จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี ตามรอยพระบาทของสองกุมารกุมารีนั้น ทอดพระเนตรเห็นรอยพระบาทลงสู่ น้ำ ก็ทรงทราบว่ พระโอรสและพระธิดาจักลงไปยืนอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า พ่อซาลี แล้วตรัสคาถาว่า

**ดูก่อนพ่อซาลีพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูน
บารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้
เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็น
ตั้งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาคร**

¹⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามิคไปตกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 858 - 859.

คือภาพ พ่อจ๊กข้ามฝั่งคือชาติ จักยังมนุษย์ทั้งเทวดา ให้ข้ามด้วย.

พระราชลี้ราชกุมารได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดา จึง
ทรงคิดว่าตาพราหมณ์จึงทำเราตามใจชอบเถิด เราจักไม่กล่าวคำสอง
กับพระราชบิดาจึงเฝอพระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ หมอบ
แทบพระบาทเบื้องขวาแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรง
กันแสง¹⁶

จากตัวอย่างมีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ 5 ครั้งคือ (1) ความเต็มเปี่ยมของทานบารมีใน
การบริจาคบุตรทาน (2) น้ำมีความเย็นฉ่ำสามารถดับกิเลสในใจที่รุ่มร้อนได้ (3) เรือเป็นพาหนะ
ช่วยให้ข้ามพ้นห้วงน้ำใหญ่ (4) ห้วงน้ำใหญ่เป็นอุปสรรคต่อการข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิด
(5) ฝั่งเป็นจุดหมายปลายทางในการเดินทางครั้งนี้ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในคำกล่าวของ
พระเวสสันดรตอนนี้จึงสื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพานอย่างเด่นชัดว่า การจะบรรลุนิพพานได้นั้นพระ
โพธิสัตว์ต้องเผชิญความทุกข์ยิ่งคือกิเลสที่ทำให้ใจรุ่มร้อนกระวนกระวาย ทรงตัดกิเลสโดย
บำเพ็ญทานบารมีครั้งยิ่งใหญ่คือการบริจาคบุตรทานซึ่งยากที่มนุษย์จักทำได้เพื่อก้าวพ้นห้วง
สังสารวัฏ โดยมีจุดหมายคือการบรรลุนิพพาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า อรรถกถาชาดกใช้น้ำเป็นความเปรียบเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงสนใจ
จะศึกษาว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำจำนวนมากนี้มีนัยสำคัญอย่างไร สื่อความหมายอย่างไร
อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงหัวใจสำคัญของพุทธ
ศาสนาคือการสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ โดยใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทาง
วรรณศิลป์สำคัญ สอดคล้องกับเนื้อหาของวรรณคดีชาดกซึ่งเป็นเรื่องราวการบำเพ็ญบารมีของ
พระโพธิสัตว์อันนำไปสู่การบรรลุนิพพาน

เนื่องจากอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทยและได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย
ในสังคมไทย งานวิจัยนี้จึงได้สำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวกับอรรถกถาชาดก น้ำและกลวิธีทาง
วรรณศิลป์ อันจะนำไปสู่การศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยผู้วิจัยแบ่งกลุ่มงานวิจัยเป็น 3 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง งานวิจัยที่เกี่ยวกับอรรถกถาชาดก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเนื้อหาของ
อรรถกถาชาดก เช่น สมพงษ์ ไชศรีสกุล วิจัยเรื่อง **พฤติกรรมของสัตว์ในชาดกภูตถก** :

¹⁶ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 719 – 720.

การศึกษาเชิงวิเคราะห์¹⁷ โดยเลือกศึกษาอรรถกถาชาดกเฉพาะเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ พรวิภา วัณรัชฌานกุล วิจัยเรื่อง **การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย**¹⁸ พบว่าบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อบทบาทผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทย บทบาทผู้หญิงในชาดกทั้งสองฝ่ายช่วยสื่อคำสอนในพุทธศาสนา ทั้งนี้ชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เสนอบทบาทผู้หญิงที่เป็นลักษณะเด่นไว้ด้วยพระมหาดรณงค์ เพชรบุญดี วิจัยเรื่อง **การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาตกัฏฐกถา**¹⁹ โดยเลือกศึกษาอรรถกถาชาดกเฉพาะเรื่องที่แสดงบทบาทและพฤติกรรมของผู้หญิงร้าย อนุสรณ์ อุณโณ ศึกษาเรื่อง **การวิเคราะห์ชาตกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์**²⁰ โดยศึกษาชาตกัฏฐกถาในฐานะพิธีกรรมเลื่อนสภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธรูป และวิเคราะห์การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่สำคัญคืองานวิจัยของ สายวรณ น้อยนิมิตร ศึกษาเรื่อง **อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานวรรณคดี คำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น**²¹ โดยศึกษาคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกในฐานะที่เป็นวรรณคดีคำสอนของไทย และศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น พบว่าอรรถกถาชาดกมีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคนทุกระดับ ไม่ได้จำกัดเฉพาะบรรพชนเท่านั้น มีเนื้อหาคำสอนในเรื่องการประพฤติปฏิบัติตนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ลักษณะการสอนเช่นนี้ตรงกับวรรณคดีคำสอนของไทย โดยมีลักษณะเด่นในการสร้างเรื่องเพื่อสอน นอกจากอรรถกถาชาดกจะมีอิทธิพลต่อวรรณคดีคำสอนของไทยแล้ว อรรถกถาชาดกยังจัดเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่งด้วย และสหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ ศึกษา **แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก**²² โดยศึกษาปัญญาในฐานะที่เป็นคำสอนในอรรถกถาชาดก รวมทั้งการนำเสนอคำสอนเรื่องปัญญา และลักษณะเด่นของการนำเสนอปัญญา

¹⁷ สมพงษ์ ไชศรีสกุล, “พฤติกรรมของสัตว์ในชาตกัฏฐกถา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

¹⁸ พรวิภา วัณรัชฌานกุล, “การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534).

¹⁹ พระมหาดรณงค์ เพชรบุญดี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาตกัฏฐกถา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

²⁰ อนุสรณ์ อุณโณ, “การวิเคราะห์ชาตกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

²¹ สายวรณ น้อยนิมิตร, “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานวรรณคดีคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

²² สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ, “แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545).

กลุ่มที่สองงานวิจัยที่เกี่ยวกับน้ำ ผู้ศึกษาได้แก่ โกสิต อิศรียวงศ์ วิจัยเรื่องน้ำในงาน **ภูมิสถาปัตยกรรม**²³ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับสายน้ำในรูปแบบของงานภูมิสถาปัตยกรรม บทบาทและความสัมพันธ์ของน้ำในที่อยู่อาศัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ วัง วัด และบ้าน และพระศุภชัย สุภทโท ศึกษาเรื่อง**ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท**²⁴ พบว่าน้ำมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธศาสนาเชื่อว่าน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ธาตุน้ำเป็นหนึ่งในจำนวนธาตุทั้งสี่ ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญในสังขารทั้งหลาย ทำหน้าที่เชื่อมประสานกับธาตุอื่น ๆ เพื่อให้เกิดพลังในการทำงาน ทั้งพลังกายและพลังใจ น้ำเป็นสิ่งที่มีความหมายยิ่งใหญ่มาก และมีความหมายมากในการใช้สอนธรรมของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่และความลึกซึ้งของกิเลสเหมือนกับห้วงน้ำมหาสมุทรอันกว้างใหญ่และไหลเชี่ยว ยากที่คนจะข้ามไปได้ ผู้ที่จะข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้จะต้องมีความพากเพียรและบากบั่นมาก ต้องคลายราคะ โทสะ โมหะ และอวิชชา จึงได้ชื่อว่าข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้

กลุ่มที่สาม งานวิจัยที่เกี่ยวกับกลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้แก่งานวิจัยเรื่อง **อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก**²⁵ ของบุญชอบ เริงทรัพย์ ผู้วิจัยได้รวบรวมอุปมาในพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ 45 เล่ม มาแยกประเภท จัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ด้านอักษรศาสตร์ ด้านวิชาการศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของชาวอินเดียสมัยพุทธกาล และด้านสาธารณธรรม งานวิจัยนี้เน้นเป็นการรวบรวมอุปมาในพระไตรปิฎกมาไว้ในที่เดียวกัน เพื่อความสะดวกและเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาต่อ งานวิจัยเรื่อง**ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2**²⁶ ของญาดา อารุณเวช ศึกษาการใช้ความเปรียบในบทละครเรื่อง**อิเหนา** และ**รามเกียรติ์** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างละเอียด ผลการวิจัยสอดคล้องกับสมมุติฐานที่ตั้งไว้คือ ความเปรียบมีบทบาทสำคัญที่ทำให้บทละครในพระราชนิพนธ์ทั้งสองเรื่องมีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ เป็นผลให้เป็นงานอมตะและเป็นที่ยุ้จักแพร่หลายตราบนานทุกวันนี้ ธนอร อัครวงศ์ วิจัยเรื่อง **แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์**

²³ โกสิต อิศรียวงศ์, "น้ำในงานภูมิสถาปัตยกรรมของไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา ภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

²⁴ พระศุภชัย สุภทโท, "ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา พุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547).

²⁵ บุญชอบ เริงทรัพย์, "อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษา ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

²⁶ ญาดา อารุณเวช, "ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ²⁷ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเนื้อหาวรรณกรรมคำสอนในจารึกวัดพระเชตุพนฯ 9 เรื่อง ได้แก่ นิรยกถา เปตกถา ฉันทวรรณพฤติ ฉันทมาตราพฤติ ฉันทอัษฎาพานร ฉันทกฤษณาสอนน้อง ฉันทพาลีสอนน้อง ร่ายสุภาภิตพระร่วง และโคลงโลกนิติ โดยวิเคราะห์แนวคิดทางจริยปฏิบัติ และความสำคัญของวิธีการทางวรรณศิลป์ที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิด ผลการวิจัยพบว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์มีส่วนสำคัญต่อการสอนแนวจริยปฏิบัติ คือมีผลต่อการสื่อความหมาย ทำให้เกิดความงามทางด้านเสียง ทำให้เนื้อหาคำสอนน่าสนใจ ทั้งยังทำให้เข้าใจเนื้อหาคำสั่งสอนที่เป็นนามธรรม และส่งเสริมให้จดจำคำสอนได้ง่าย กลวิธีทางวรรณศิลป์จึงมีความสำคัญต่อแนวคิดทางจริยปฏิบัติและสัมพันธ์กับการสื่อเนื้อหาทางจริยปฏิบัติอย่างแท้จริง งานวิจัยของชนิษฐา รัตวินิช เรื่อง **ความเปรียบเทียบในปัญญาสชาติกฉบับล้านนา**²⁸ ผู้วิจัยศึกษาความเปรียบเทียบในปัญญาสชาติกฉบับล้านนา 56 เรื่อง ด้านโครงสร้างของความเปรียบเทียบ ความงามทางภาษา และความถี่ของการใช้แบบเปรียบเทียบแต่ละประเภท ผลการศึกษาพบว่าโครงสร้างของความเปรียบเทียบเกิดจากสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบและแบบเปรียบเทียบ ความเปรียบเทียบแต่ละแบบ ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อธิพจน์ และสัญลักษณ์ มีโครงสร้างอย่างเดียวกัน แต่ส่วนสำคัญที่บอกความแตกต่างของความเปรียบเทียบแต่ละแบบคือแบบเปรียบเทียบ ทั้งนี้ปรากฏใช้ความเปรียบเทียบทั้งหมด 1,274 ข้อมูล ซึ่งใช้แบบเปรียบเทียบที่เป็นมนุษย์มากที่สุด และใช้กลวิธีการเปรียบเทียบแบบอุปมามากที่สุด และงานวิจัยของพิสิทธิ์ กอบบุญ เรื่อง **ปุจฉา-วิชันนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา**²⁹ มีสมมติฐานว่าปุจฉา-วิชันนา เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา ความรู้ ความเข้าใจพุทธธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่าการปุจฉาและการวิชันนามีความสำคัญในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ได้แก่ วรรณคดีชาดก วรรณคดีสารธรรม และวรรณคดีพระราชปุจฉา การปุจฉาและการวิชันนามีหลายลักษณะ ได้แก่ การปุจฉาและการวิชันนาลักษณะแห่งธรรมนัยเดียว การปุจฉาและการวิชันนาปริศนาธรรม การปุจฉาและการวิชันนาที่ซับซ้อนหลายนัย และการปุจฉาและการวิชันนาในลักษณะตั้งปุจฉาและวิชันนาโดยผู้แต่งเอง งานวิจัยนี้ทำให้เกิดความเข้าใจว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์ช่วยสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน ด้วยการกำหนดปัญหา ไน้มน้าว กระตุ้นให้เกิดการตีความ

²⁷ ธนอร อัครวงศ์, “แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

²⁸ ชนิษฐา รัตวินิช, “ความเปรียบเทียบในปัญญาสชาติกฉบับล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย และวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546).

²⁹ พิสิทธิ์ กอบบุญ, “ปุจฉา-วิชันนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548).

จากนั้นจึงคลี่คลายปัญหาจนนำไปสู่ความเข้าใจในพุทธธรรมอย่างกระจ่างชัดเจนและสมบูรณ์ ทำให้เห็นว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ ถูกต้อง และกระจ่างแจ้ง

จากงานวิจัยข้างต้นเห็นได้ว่า ยังไม่มีการศึกษาการใช้ความเปรียบเทียบกับน้ำในฐานะที่เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญเชื่อมโยงไปสู่แนวทางประพฤติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานในอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาความคิดดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์นี้มีความสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายและประเภทของวรรณคดี

สมมุติฐานการวิจัย

ความเปรียบเทียบกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมในอรรถกถาชาดกมีลักษณะเด่นเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ประณีตและแยบคาย เชื่อมโยงไปสู่แนวทางประพฤติธรรม ได้แก่ การรักษาศีล การบำเพ็ญทาน การบำเพ็ญสมาธิ ฯลฯ ทำให้เกิดปัญญาดับกิเลสอันนำไปสู่การข้ามพ้นสังสารวัฏถึงฝั่งพระนิพพาน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะของความเปรียบเทียบกับน้ำในอรรถกถาชาดก
2. เพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญของความเปรียบเทียบกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีนัยสำคัญเชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจแนวทางสู่พระนิพพาน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาอรรถกถาชาดกจากพระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 55 - 64 พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2543 มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาอรรถกถาชาดกในฐานะคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา ภาษาที่ใช้ในอรรถกถาชาดกจึงเป็นภาษาธรรมตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายไว้ว่า

ความรู้เรื่องภาษาคนภาษานี้ สำคัญมาก : ภาษาคนจะพูดไป โดยมองเห็นด้วยตา ไม่รู้เรื่องความหมายอันลึกซึ้งทางจิตใจ ก็พูดออกไป, คนธรรมดาพูดออกไป นี่ก็พูดอย่างภาษาคน. ที่นี้พูดภาษานี้ : มอง ลึกลงไปถึงความหมายในภายใน, ไม่เอาอยู่ที่รูปร่างภายนอก ; คนนั้นเขารู้ ลึกลงภายในแล้ว เขาพูดออกมา มันก็ต้องเรียกว่า พูดภาษานี้³⁰

การพิจารณาภาษานี้ในอรรถกถาชาดกเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการวิเคราะห์และตีความอรรถกถาชาดกตามนัยทางพุทธศาสนา

2. ในการอ้างอิงพระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ซึ่งกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พุทธศักราช 2514

3. ในการยกตัวอย่างอรรถกถาชาดก การใช้อักษรตัวเข้มเป็นส่วนที่ผู้วิจัยต้องการเน้น ความสำคัญของข้อความในตัวข้อย่างนั้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวทางประพจน์ธรรมสุนิพพาน
2. ทำให้เห็นคุณค่าของอรรถกถาชาดกในฐานะวรรณคดีคำสอนที่มีสาระสำคัญมุ่งสอนให้เข้าใจพุทธธรรมและนำไปสู่ความเข้าใจอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา
3. เป็นแนวทางการศึกษาความเปรียบในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดสำคัญในวรรณคดีประเภทอื่นต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
2. ศึกษาอรรถกถาชาดก
3. วิเคราะห์ ตีความ และสังเคราะห์ข้อมูล
4. สรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงผลการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์

³⁰ พุทธทาสภิกขุ, นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, 2549), หน้า 13.

บทที่ 2

ความหมายและความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระไตรปิฎก

ความเปรียบเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญที่ใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอธิบายหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นนามธรรมซึ่งปรากฏใช้ความเปรียบอย่างโดดเด่น งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกว่าแสดงแนวคิดมรรคาสู่นิพพานอย่างไร ดังนั้นในบทนี้จึงจะกล่าวถึงความหมายของความเปรียบ ความสำคัญของความเปรียบ ความสำคัญของน้ำ และความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระไตรปิฎกตามลำดับ เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเบื้องต้น

2.1 ความหมายของความเปรียบ

วรรณคดีใช้ภาษาในการสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกและความคิดของเรื่อง โดยมีกลวิธีในการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างพลังแก่การสื่อสาร เพื่ออธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจชัดเจนขึ้น ความเปรียบมีความสำคัญในวรรณคดีเพราะเป็นสื่อที่ใช้แสดงความคิดและถ่ายทอดความรู้สึกของกวีสู่ผู้อ่าน เป็นการใช้ภาษาเพื่อทำให้อ่านเกิดภาพขึ้นในใจ มีคำต่าง ๆ ที่ใช้เพื่ออธิบายความหมายของความเปรียบ ใน **Encyclopedia of language and linguistics** อธิบายว่าอุปมาอุปไมย หรือ **Metaphor** มาจากคำกริยาว่า *metapherein* ซึ่งในภาษากรีกโบราณ แปลว่า 'ติดตาม ส่งต่อ' หมายถึง 'การกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง'...¹ ดังนั้นความเปรียบจึงเป็นการกล่าวถึงสิ่งหนึ่งในความหมายของอีกสิ่งหนึ่ง

ความเปรียบเป็นการกล่าวเปรียบเทียบเพื่อทำให้อ่านเข้าใจความหมายและเห็นภาพในใจ มีคำที่เกี่ยวข้องกับความเปรียบคือ **“ภาษาภาพพจน์”** ซึ่ง **พจนานุกรมวรรณกรรมอังกฤษ –ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** อธิบายความหมายไว้ดังนี้

Figurative language ภาษาภาพพจน์ ภาษาที่ผิดแผก

ไปจากปรกติหรือผิดไปจากภาษาตามตัวอักษรในด้านการเปรียบเรียงคำหรือความหมายของคำ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นสำนวนที่แปลก

---

¹ Asher, R.E, **The Encyclopedia of language and linguistics volume 5** (New york : BPCC wheatons, 1994), p. 2456. Metaphor (from the ancient Greek verb *metapherein* ,to ‘carry over, transfer’) means ‘to speak about X in terms of Y’ – ...

ใหม่และมีพลัง หรือให้มองเห็นภาพหรือพรรณนาโดยการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความคล้ายคลึงในสิ่งที่ไม่คล้ายคลึงกัน ภาษาภาพพจน์คือข้อเขียนที่นำเอาภาพพจน์อย่างเดี่ยวหรือหลายอย่างมาใช้ ภาพพจน์เหล่านี้ที่รู้จักกันมากที่สุด ได้แก่ ภาวะแย้ง อุปมา อุปลักษณะ บุคลาธิษฐาน และการกล่าวซ้ำ²

ความเปรียบเทียบเป็นการใช้ภาษาเพื่อให้เกิดความหมายในใจผู้อ่าน ซึ่งเป็นภาษาที่มีพลัง ทำให้เห็นภาพชัดเจน ในที่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความเปรียบคือภาษาภาพพจน์ แต่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงว่าภาพพจน์เหล่านั้นคือ อุปมา อุปลักษณะ บุคลาธิษฐานเท่านั้น

ใน**คัมภีร์สุไพธาลังการ** อธิบายเรื่องความเปรียบไว้ในปริจเฉทที่ 4 อัถดถาลังการาวโพชะ การหยั่งรู้อัถดถาลังการ ดังนี้

176. อุปมานโปเมยฺยานัน สหมมุตติ์ สีโยปมา
สทฺทตฺตคฺคฺมา วากฺยตฺต- วิสยาติ จ สา ติธา.

แปล ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่นับเปรียบ มีสภาวะเสมอกัน จึงเรียกว่าอุปมา อุปมานั้นมี 3 ประเภท คือสัททคัมมา รับรู้ด้วยศัพท์ 1 อัถถคัมมา รู้ด้วยอรรถ 1 วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย 1

อธิบาย คาถานี้ว่าด้วยประเภทของวังกุตติประการที่ 2 คืออุปมาท่านแถลงว่าภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่รับเปรียบมีสภาวะเสมอกัน หมายความว่านำเอาวัตถุอย่างหนึ่งมาเปรียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะการเสมอกันละเอียดกันเช่น บัว กับหน้ามีลักษณะการบางอย่างเหมือนกัน นำบัวมาเปรียบกับหน้าเช่นว่า หน้าเหมือนบัวบาน หรือที่กวีไทยชมโฉมนางเอกว่า งามพักตร์พิศทวงเพียงเพ็ญแข อย่างนี้ เรียกตามสิ่งที่นำมาเปรียบว่าอุปมา สิ่งที่รับเปรียบเรียกว่าอุปมาย เช่น บัว เป็น อุปมา หน้า เป็นอุปมาย อุปมา

² ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย** (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2545), หน้า 181 – 182.

จำแนกประเภทออกไปเป็น 3 ตามที่ปรากฏในการเรียบเรียงพันธะ คือ:-

1. สัททศัมมา รู้ด้วยศัพท์ หมายความว่า มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ
2. อัถตศัมมา รู้ด้วยอรรถ หมายความว่าไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา
3. วากยัตถวิศยา มีความของพากย์เป็นวิสัย หมายความว่าไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ไม่มีความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่รวมความเข้าทั้งประโยคแล้ว รู้ได้ว่าเป็นอุปมา อธิบายแห่งประเภททั้ง 3 พึงทราบต่อไป³

สุไพธาลังการกล่าวว่ภาวะเสมอกันของวัตถุตัวเปรียบและวัตถุที่นับเปรียบคืออุปมา แต่ “อุปมา” ในความหมายนี้มีนัยที่กว้างกว่า “อุปมา” ซึ่งเป็นหนึ่งในภาพพจน์ที่เราจักกันดี นั่นคือการเปรียบเทียบโดยมีศัพท์อุปมาปรากฏ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมาแต่ความหมายเป็นอุปมา และดูจากบริบทว่าเป็นอุปมาโดยไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ดังนั้นจึงหมายถึงการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยมีระดับความลึกซึ้งในการเปรียบเทียบนั่นเอง

นักวรรณคดีเห็นว่าความเปรียบมีความสำคัญมาก จึงมีผู้สนใจศึกษาความเปรียบในวรรณคดีและวรรณกรรม และอธิบายความหมายของความเปรียบ ดังที่ญาดา อารุณเวช นิยามความหมายของความเปรียบไว้ดังนี้

“ความเปรียบ” หมายถึงการสื่อความหมายของคำหรือการถ่ายทอดความคิดของผู้แต่ง โดยนำเอาสิ่งหนึ่ง เรื่องหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่น เรื่องอื่นเพื่อสร้างความเข้าใจหรือสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเข้าใจ และเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้อย่างเต็มที่ กล่าวได้ว่า ความเปรียบทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพที่ผู้แต่งต้องการกล่าวถึงได้แจ่มชัด และกว้างขวาง

³ แยม ประพัทธ์ทอง, ผู้แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์สุไพธาลังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2504), หน้า 104 – 105.

⁴ ภาพพจน์ figure of speech ที่รู้จักกันดี ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อติพจน์ เป็นต้น

ยิ่งขึ้นกว่าคำอธิบายธรรมดา เพราะความเปรียบเป็นข้อความที่เนาะ
ความหมายให้ผู้อ่านใช้ความคิด จินตนาการและประสบการณ์ของ
ตนเอง ด้วยเหตุนี้ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีที่กวีใช้เร้าความรู้สึกของ
ผู้อ่านให้เกิดความสนใจที่จะตีความ ตลอดจนมีอารมณ์ร่วมไปกับ
บทประพันธ์ดังกล่าวตามที่กวีต้องการ⁴

ญาดา อารุณเวช แสดงทัศนะว่าการที่กวีนำสิ่งหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่นเพื่อสื่อความหมาย
ของคำหรือถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกของตนไปสู่ผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านประทับใจ ซาบซึ้ง เกิด
อารมณ์สะเทือนใจและเข้าถึงอารมณ์ของกวี ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ช่วยให้
ผู้อ่านเข้าใจและเกิดภาพที่ชัดเจน ช่วยเร้าอารมณ์ความรู้สึก และจินตนาการของผู้อ่านไปตาม
บทประพันธ์ กลวิธีในการเปรียบมีหลายประเภท เช่น การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง
การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เป็นต้น โดยอาจมีวิธีการเปรียบอย่างตรงไปตรงมา และการ
เปรียบเทียบโดยใช้โวหาร⁵

ขนิษฐา รัตวินิช อธิบายความหมายของความเปรียบว่าเป็นการนำเอาคำ กลุ่มคำ หรือ
ประโยค มาเปรียบกับคำ กลุ่มคำ หรือประโยค โดยมีลักษณะทางความหมายที่เหมือนกัน
คล้ายคลึงกัน และแตกต่างกัน อันปรากฏในความเปรียบแต่ละแบบ และสามารถกำหนด
โครงสร้างความเปรียบได้ว่ามีส่วนประกอบ 3 ส่วนดังนี้

สิ่งที่ถูกเปรียบ (Tenor) หมายถึง คำ กลุ่มคำ หรือประโยค ที่ผู้แต่งกล่าวถึง

แบบเปรียบ (Vehicle) หมายถึง คำ กลุ่มคำ หรือประโยค ที่ผู้แต่งพาดพิงถึง หรือโยงถึง

คำแสดงการเปรียบเทียบ (Comparative word) หมายถึง คำเดี่ยว หรือกลุ่มคำ
ที่นำมาเชื่อมระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบ และแบบเปรียบ⁶

จะเห็นได้ว่าการอธิบายความหมายของความเปรียบหลากหลาย โดยมีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กับภาษาภาพพจน์ และประเภทของภาพพจน์ อย่างไรก็ตามในงานวิจัยนี้จะใช้ความเปรียบเพื่อ
หมายถึง การใช้คำหรือกลุ่มคำอย่างมีศิลปะโดยกลวิธีการเปรียบเทียบ เพื่อให้มองเห็นภาพหรือ

⁴ ญาดา อารุณเวช, “ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 5.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁶ ขนิษฐา รัตวินิช, “ความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษา
และวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546).

สื่อสารสำคัญของเรื่องได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้จะไม่แยกว่าเป็นความเปรียบประภทใดแต่จะพิจารณาจากการสื่อสารสำคัญของเรื่องเป็นสำคัญ

การใช้ความเปรียบเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญเพื่อให้มองเห็นภาพหรือสื่อสารสำคัญของเรื่องอย่างเด่นชัด ความเปรียบยังเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์ คำว่า “สัญลักษณ์” หมายถึง สิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ใช้แทนหรือเป็นตัวแทนสิ่งอื่นที่มีสมบัติบางประการร่วมกัน โดยทั่วไปและในวรรณคดี สัญลักษณ์อาจเป็นวัตถุสิ่งของ ท่าทาง (กิริยาอาการ) สี ดอกไม้ สัตว์จริง สัตว์ในจินตนาการ และเครื่องหมายต่าง ๆ⁷ ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึงสัญลักษณ์ว่ามี 2 ประเภท ได้แก่

1. สัญลักษณ์สากล คือสัญลักษณ์ที่รู้จักกันทั่วไปเป็นสากล ซึ่งมักตีความได้ลงรอยกัน โดยที่ได้พบเห็นอยู่สม่ำเสมอ นักเขียนนำมาใช้ในรูปสัญลักษณ์ แทนสิ่งที่เป็นอยู่ในวิถีชีวิตของมนุษย์ เช่น การเดินทาง (โดยเฉพาะไปสู่บ้านเมืองอื่น หรือยมโลก) ถนน เส้นทาง สายน้ำ ทะเลสงบ และทะเลบ้าคลั่ง ลูกไก่ ลูกแกะ หมาป่า หมาจิ้งจอก นกน้อย เหยี่ยว ต้นไม้ใหญ่ สวนดอกไม้ ดอกไม้ ทะเลทราย ภูเขาสูง เมฆ ฯลฯ เหล่านี้เป็นที่รู้จัก เพราะนักเขียนนำมาใช้อุปมา การตีความจึงมักสะดวกไม่สู้มีปัญหา

2. สัญลักษณ์ส่วนตัว มักมีขึ้นในวรรณกรรมเรื่องเดียวของนักเขียนคนใดคนหนึ่ง หรืองานประพันธ์ชุดใดชุดหนึ่ง นักเขียนบางคนใช้นครใหญ่ในอดีตแทนเมืองในปัจจุบัน ซึ่งยากจะกำหนดลงไปว่าเป็นที่ใด บางครั้งผู้อ่านต้องหาเบาะแสจากภายนอกวรรณกรรมเรื่องนั้น (เช่น ประวัติชีวิต บันทึก จดหมาย ของนักเขียนผู้นั้น) ก็อาจได้รับการแนะนำได้บ้างว่าสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมที่นักเขียนกำหนดขึ้นนั้นเป็นสิ่งแทนของอะไร ในแง่ใด นักเขียนชาวตะวันตกพอใจใช้ดวงจันทร์ หอคอย หน้ากาก ต้นไม้ บันไดเวียน และเหยี่ยว ในรูปสัญลักษณ์ในงานของเขา และมีความหมายเฉพาะตัวของเขาในบทประพันธ์นั้น ๆ ไม่ตรงกับสัญลักษณ์ที่เป็นสากลนัก

⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2552), หน้า 500 - 501.

สัญลักษณ์ส่วนตัวที่กวีและผู้แต่งไทยนำมาใช้ก็มีอยู่ เช่น ในเรื่อง รามเกียรติ์ ตอนศึกกุมภกรรณ เมื่อกุมภกรรณกล่าวปริศนาให้ฝ่าย พระรามทายว่า คือใคร คำทายนั้น ได้แก่ “ซีโหดหญิงโหดมารยา ซ้างงารีชายทรชน” กุมภกรรณกล่าวเป็นสัญลักษณ์ที่คิดขึ้นเองเป็นส่วนตัว และต่อมาก็เฉลยเองว่า

ซีโหด	คือพระราม (ให้มเหสีถูกขโมยไปได้)
หญิงโหด	คือนางสามะนักรา (ผู้คิดแย่งสามีของผู้อื่น)
ซ้างงารี	คือทศกัณฐ์ (ผู้ทำความเดือดร้อนให้คนอื่น)
ชายทรชน	คือพิเภก (ผู้ไปเข้ากับศัตรู)

หรือในราชาธิราช จะมีคำร้องเล่นของเด็กบ้าง คำกล่าวเป็นปริศนา บ้าง เป็นเชิงเสียดสี โดยกล่าวถึงสิ่งอื่น แต่ตั้งใจหมายถึงผู้ใหญ่ใน บ้านเมืองที่ประพฤตินิชอบ ก็มีให้เห็นหลายแห่ง

เรื่องของสัญลักษณ์ไม่จบแต่เพียงแค่นี้ เพราะการศึกษาซึ่งแสดง ความสลับซับซ้อนของความคิด ได้ขยายวงความคิดออกไปกว้างขวางยัง สัญลักษณ์รูปแบบอื่น ๆ และนักวิจารณ์มักถกเถียงกันอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม บทบาทสำคัญของสัญลักษณ์ก็คือสัญลักษณ์นั้น จะต้องให้สีสันเพิ่มแง่เงื่อนของความคิด ขยายความรู้ความเข้าใจใน สรรพสิ่งรอบกายเรา ตลอดจนทำให้วรรณกรรมนั้น ๆ ทวีคุณค่าขึ้น⁸

ศักดิ์ศรี แย้มนัสดา อธิบายถึงการใช้ภาษาสัญลักษณ์ไว้ว่า

คือการใช้ภาษาที่กล่าวถึงอย่างหนึ่งอันเป็นที่รู้จักกันดี เพื่อแทน ความหมายอีกอย่างหนึ่ง การใช้ภาษาสัญลักษณ์จะทำให้บทประพันธ์มีแง่ คมขำน่าคิด และเกิดจินตนาการกว้างขวางขึ้น เช่น ตำราสันสกฤตใช้ ภาษาสัญลักษณ์ เรียกดวงอาทิตย์ว่า “จะเข้ทองแห่งท้องฟ้า” “ดวงมณี แห่งฟากฟ้า” เป็นต้น⁹

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 502.

⁹ ศักดิ์ศรี แย้มนัสดา, “ความรู้ทางประพันธศาสตร์,” ใน *วรรณวิทยา รวมบทความทางวิชาการ ภาคภาษาและ วรรณคดีไทย - บาลี - สันสกฤต* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 47 - 48.

และสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา อธิบายว่าสัญลักษณ์เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ประการหนึ่ง มีทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะและลักษณะสากล

สัญลักษณ์ในบริบทของการศึกษาวรรณคดีเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ ประการหนึ่ง เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่อาจจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง กับภาพพจน์ แต่มีใช้ประเภทหนึ่งของภาพพจน์

สัญลักษณ์หลายอย่างอาจจะพัฒนามาจากการใช้ภาพพจน์ เปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบความงามของนางที่รักกับดอกไม้ เปรียบ ความบริสุทธิ์กับน้ำค้าง เปรียบกำลังอำนาจกับราชสีห์ หรือแสงอาทิตย์ เจิดจ้า ฯลฯ เมื่อมีการเปรียบเทียบจนเกิดเป็นความเข้าใจร่วมกันใน 'ชนบ' วรรณศิลป์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือของชาติใดชาติหนึ่งหรือ วัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ภาพพจน์เหล่านั้นก็จะกลายเป็นสัญลักษณ์ คือเป็นสิ่งที่ใช้แทนอีกสิ่งหนึ่งโดยมิต้องใช้กลวิธีการเปรียบเทียบอีก ดังนั้น ดอกไม้งามจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของหญิงงาม น้ำค้างเป็นสัญลักษณ์ แทนความบริสุทธิ์ ดวงอาทิตย์เป็นสัญลักษณ์แทนกำลังอำนาจ

อย่างไรก็ตาม สัญลักษณ์มีลักษณะที่เป็นทั้งลักษณะเฉพาะและ ลักษณะสากล การสร้างสัญลักษณ์ในวรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงขึ้นอยู่กับ การสร้างสรรค์ของกวีในฐานะปัจเจกบุคคล หรือขึ้นอยู่กับอิทธิพลของ ชนบวรรณศิลป์ และวัฒนธรรมที่หล่อเลี้ยงกวีนั้น ๆ¹⁰

สัญลักษณ์จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญประการหนึ่ง เป็นการใช้อย่างหนึ่งแทนอีก สิ่งหนึ่ง โดยมีลักษณะเด่นบางประการร่วมกัน มีทั้งสัญลักษณ์ที่เป็นลักษณะเฉพาะและ สัญลักษณ์ที่เป็นลักษณะสากล

¹⁰ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, เจิมจันทน์กั้งสดาล ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย (กรุงเทพมหานคร : โครงการ เผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 47 – 48.

2.2 ความสำคัญของความเปรียบเทียบ

ความเปรียบเทียบเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ต้องการแสดงความคิด ถ่ายทอดความรู้สึกที่มีนัยซ่อนเร้นหรือลึกซึ้ง มนุษย์ก็มักจะใช้ความเปรียบเทียบในการสื่อสาร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการตีความและเข้าใจร่วมกัน ความเปรียบเทียบจึงมีความสำคัญมานานแล้ว อริสโตเติลกล่าวถึงความสำคัญของความเปรียบเทียบไว้ใน **The Art of Poetry** ว่าอุปลักษณ หรือ Metaphor (meta – phora) ประกอบด้วยการถ่ายโอน (epi – phora) ของชื่อหนึ่ง คือจากสิ่งที่กล่าวถึงอย่างชัดเจนไปยังสิ่งอื่น ๆ สิ่ง que ถ่ายโอนอาจจะเป็นจากชนิดไปสายพันธุ์ หรือจากสายพันธุ์ไปชนิด หรือจากสายพันธุ์ไปยังสายพันธุ์ หรือตาม ‘แนวเทียบและสัดส่วน’ ด้วยวิธีแห่งการใช้เหตุผล¹¹

ในวัฒนธรรมตะวันตกออกกล่าวเฉพาะวัฒนธรรมอินเดีย มีการศึกษาความสำคัญของความเปรียบเทียบปรากฏในตำราประพันธ์ศาสตร์สำคัญ 2 เล่มคือ **สุโภธาลังการ** และ **อลังการศาสตร์** ความเปรียบเทียบที่ปรากฏส่วนใหญ่ในตำราประพันธ์ศาสตร์ทั้ง 2 เล่มนำมาจากพระไตรปิฎก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาดำรงประพันธ์ศาสตร์ 2 เล่มนี้

2.2.1 ความเปรียบเทียบในสุโภธาลังการ

สุโภธาลังการเป็นตำราประพันธ์ศาสตร์บาลีว่าด้วยความงามของการประพันธ์ เนื้อหา มี 5 ปริจเฉทดังนี้

ปริจเฉทที่ 1 โทสาวโพธะ การเรียนรู้โทษของการแต่ง

ปริจเฉทที่ 2 โทสปริหรณาวโพธะ การเรียนรู้วิธีหลีกเลี่ยงโทษ

ปริจเฉทที่ 3 คุณาวโพธะ การหยั่งรู้คุณ

ปริจเฉทที่ 4 อิตถาลังการาวโพธะ การหยั่งรู้อิตถาลังการ

ปริจเฉทที่ 5 ภาวรสาวโพธะ แดงภาระและรส

ความเปรียบเทียบปรากฏอยู่ในปริจเฉทที่ 4 ว่าด้วยการหยั่งรู้อิตถาลังการ มีเนื้อหากล่าวถึงอลังการด้านความหมาย หรือการตกแต่งประดับประดาเนื้อความในบทประพันธ์ ๓ เสนศ เวศร์ภาดา แบ่งประเภทอลังการทางด้านความหมายเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือสภาวะวृตติ หรือการแดงสภาวะ และวังกวุตติหรือการแดงอ้อม โดยแสดงให้เห็นว่าในส่วนของวังกวุตติ

¹¹ “The art of poetry,” in **Aristotle** (United state of America : The Odyssey Press, Inc., 1975), p. 315 – 316. Metaphor (meta - phora) consists in the transference (epi - phora) of a name [from the thing which it properly denotes] to some other thing; the transference being either from genus to species, or from species to genus, or from species to species, or by ‘analogy and proportion’ (analogia)

เป็นการแถลงเรื่องที่ไม่แถลงตามความเป็นจริงของวัตถุนั้น ๆ ปรากฏในสุโขธาอ้างการ 35 ชนิด โดยมีแนวคิดในการสร้างอ้างการเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ กลุ่มที่เน้นการเปรียบเทียบ และกลุ่มที่เน้นการแสดงโวหาร ในกลุ่มที่ 1 เน้นการเปรียบเทียบ เป็นการเปรียบเทียบวัตถุสิ่งหนึ่งด้วยวัตถุอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อสร้างจินตภาพอันแจ่มชัดให้แก่วัตถุที่ถูกเปรียบเทียบ ที่รู้จักกันดีคืออุปมาอ้างการ หรือ ภาพพจน์อุปมา ทั้งนี้ยังสามารถแตกแขนงเป็นชนิดย่อย ๆ อีกหลายชนิด กลุ่มที่ 2 เน้นการแสดงโวหาร เป็นการแสดงโวหารเพื่อสร้างความคิดและอารมณ์อันเข้มข้นของกวีนิพนธ์¹²

2.2.2 ความเปรียบเทียบในอ้างการศาสตร์

อ้างการศาสตร์เป็นตำราประพันธ์ศาสตร์เล่มสำคัญของสันสกฤต ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการประพันธ์ เนื้อหา 5 ปริจเฉทมีดังนี้

ปริจเฉทที่ 1 คำนัยสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำแนะนำผู้ฝึกหัดการประพันธ์

ปริจเฉทที่ 2 ภาษาต่าง ๆ อันพึงใช้ในการประพันธ์ ประเภทคำประพันธ์ และสิ่งที่เป็นความบกพร่องในทางประพันธ์

ปริจเฉทที่ 3 สิ่งที่เป็นลักษณะดีในทางประพันธ์

ปริจเฉทที่ 4 อ้างการต่าง ๆ คำอธิบายและบทอุทาหรณ์ ได้แก่ อ้างการฝ่ายเสียง และอ้างการฝ่ายความหมาย และวิธี

ปริจเฉทที่ 5 รสต่าง ๆ บทอวยพรและสรุปความ

ในปริจเฉทที่ 4 คือ อ้างการในการประพันธ์ มีเนื้อหากล่าวถึงอ้างการแต่ละประเภท ได้แก่ อ้างการฝ่ายเสียงและอ้างการฝ่ายความหมาย ธเนศ เวศร์ภาดา มีความเห็นว่า “อ้างการทั้งฝ่ายเสียงและความหมาย มีแนวคิดในการตกแต่งภาษาคือการ “เล่น” หรือการ “บิดผัน” ภาษา ทั้งในระดับคำและความ เพื่อทำให้ภาษาสะดุดเด่น ได้แก่ การเล่นภาษาระดับเสียงและการเล่นโวหาร”¹³ จากการศึกษาของธเนศ เวศร์ภาดา พบว่าความเปรียบเทียบปรากฏอยู่ในการเล่นโวหาร ซึ่งเป็นการเล่นภาษาระดับข้อความ เพื่อให้เนื้อความมีความหมายโดดเด่นขึ้น แบ่งเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่เน้นการเปรียบเทียบ กลุ่มที่เน้นแสดงจินตนาการ และกลุ่มที่เน้นนำหนักความ อ้างการกลุ่มที่เน้นการเปรียบเทียบมีลักษณะสำคัญคือมุ่งเปรียบเทียบวัตถุสิ่งหนึ่งด้วยวัตถุอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อสร้างจินตภาพอันแจ่มชัดให้แก่วัตถุที่ถูกเปรียบเทียบ มีอุปมาเป็นพื้นฐานของ

¹² ธเนศ เวศร์ภาดา, “ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษุภบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 11 – 57.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85 – 103.

การเปรียบเทียบ ซึ่งขยายความคิดไปสู่การเปรียบเทียบในลักษณะต่าง ๆ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุที่นำมาเปรียบกับวัตถุที่ถูกเปรียบในมิติอันหลากหลายและสลับซับซ้อนขึ้น ได้แก่ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งเสมอกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงเกื้อกูลหรือส่งเสริมกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งหรือหลายสิ่งร่วมกัน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงแยกส่วน แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงปฏิเสธ และแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุสองสิ่งในเชิงเหตุผล

การปรากฏใช้ความเปรียบในตำราประพันธศาสตร์ทั้งสองเล่มคือ **สุโพลักษณ์การและอลักษณ์ศาสตร์** แสดงว่าความเปรียบมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการตกแต่งภาษาและสื่อความคิดของกวี ความเปรียบจึงทำให้บทประพันธ์งดงามและสื่อความคิดของกวีได้อย่างเข้มข้น

2.3 ความสำคัญของน้ำ

น้ำเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่มีความสำคัญ มีลักษณะเป็นของเหลว ใส ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส มีประโยชน์หลายประการ ใช้ดับกระหายระงับความร้อน ใช้ชำระสิ่งสกปรก เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรม เป็นต้น ใน *ชาตวิภังคสูตร** ว่าด้วยการแจกธาตุ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ ทรงแวะยังนครราชคฤห์เสด็จพักในห้องโถงบ้านช่างหม้อชื่อภักควะ ได้พบปุกกุสาติซึ่งบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุรูปนี้ว่ามนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 6 อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ และวิญญานธาตุอาโปธาตุ หรือธาตุน้ำ มีลักษณะเป็นน้ำหรือของเหลว ซึมซาบทั่วร่างกาย ได้แก่ น้ำดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ และน้ำมูตร พึงพิจารณาอาโปธาตุด้วยปัญญา เพื่อให้เบื้องหน้าอาโปธาตุและคล้ายกำหนดอาโปธาตุได้¹⁴

* ห้องโถงบ้านช่างหม้อใน *ชาตวิภังคสูตร* ปรากฏเป็นฉากหนึ่งใน *กามนิต* เมื่อกามนิตได้พบพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้กามนิตฟัง

¹⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 14 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสกั, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 371 – 380.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายคำว่า “น้ำ” ว่า

น. สารประกอบซึ่งมีองค์ประกอบเป็นธาตุไฮโดรเจนและออกซิเจน ในอัตราส่วน 1 : 8 โดยน้ำหนัก เมื่อบริสุทธิ์มีลักษณะเป็นของเหลว ใส ไม่มีสี กลิ่น รส มีประโยชน์มาก เช่น ใช้ดื่ม ชำระล้างสิ่งสกปรก, โบราณถือว่าเป็น ธาตุ 1 ในธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม, ใช้เรียกสิ่งอื่นที่มีลักษณะเป็นน้ำหรือเหลวเหมือนน้ำ เช่น น้ำตา น้ำปลา น้ำพริก น้ำส้ม; โดยปริยายหมายถึงคุณสมบัติที่ถือว่าเป็นสาระของสิ่งที่กล่าวถึง เช่น น้ำคำ น้ำใจ น้ำพักน้ำแรง น้ำมือ; ความแวววาว (ใช้แก่รัตนชาติ); ลักษณะนามเรียกเรือที่ใช้มาแล้ว 2 ปี 3 ปี ว่าเรือ 2 น้ำ เรือ 3 น้ำ, และที่ใช้เกี่ยวกับน้ำหมายความว่า ครั่ง เช่น ล้าง 3 น้ำ ต้ม 3 น้ำ. ว. มีแสงแวววาว (ใช้แก่รัตนชาติ) เช่น เพชรน้ำหนึ่ง ทับทิมน้ำงาม.¹⁵

จะเห็นได้ว่าน้ำมีความสำคัญน่านับการ เป็นทั้งส่วนประกอบสำคัญของร่างกาย มีคุณสมบัติใช้ดับความร้อน และเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ใช้น้ำในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมี 4 ประเภท

1. พระราชพิธีส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกส่วนพระองค์ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ฉัตรมงคล เป็นต้น
2. พระราชพิธีเนื่องด้วยราชกุศล เช่น เฉลิมพระราชอิสริยยศ เจ้านายชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้าเมื่อพระชันษา 9 พรรษาต้องตั้งพระนาม เมื่อโสกันต์จึงตั้งกรม เป็นต้น ก็ถือว่าต้องใช้น้ำ หรือเจ้านายที่ทรงกรมหรือเลื่อนกรม ทรงรดน้ำพระราชทานเปลี่ยนจากสถานะหนึ่งสู่อีกสถานะหนึ่ง
3. พระราชพิธีอันเป็นสิริมงคลแก่ไพร่ฟ้าและพระราชอาณาจักร เช่นพระราชพิธีศรีสัจปานกาล พระราชพิธีถือน้ำ พระราชพิธีคเชนทรสนาน คือการอาบน้ำข้างและม้า หรือพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

¹⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546). หน้า 579.

4. พระราชพิธีในการพระราชสงคราม เมื่อยกทัพหลวงออก จากพระนครต้องทรงพระมูรธาภิเษก อาบน้ำ เมื่อตั้งค่ายเสร็จ มีการ เจริญพระปริตร 3 วัน ก่อนยกทัพเข้าตีเมืองหรือมีการล้อมเมืองต้องม ีการมูรธาภิเษก อย่างวัดสระเกศ เดิมชื่อวัดสะแก รัชกาลที่ 1 เสด็จ ประทับเจริญพระปริตรเพื่อเป็นมงคล เมื่อล้างหอกล้างดาบแล้วทรงสง มูรธาภิเษก พระราชพิธีนี้ ยกเลิกไปเมื่อมีการจัดกองทัพตามแบบ ยุโรป¹⁶

พระราชพิธีที่เกี่ยวกับน้ำมีหลายพระราชพิธีซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของน้ำต่อวิถีชีวิต ของคนไทย ที่สำคัญคือพระราชพิธีพระพรมศาสตร์ พระราชพิธีไล่เรือไล่บ้า ในพิธีกรรมพื้นบ้าน มีพิธีขอฝน แห่นางแมว งานบั้งไฟ เป็นต้น

ในทางศาสนาน้ำก็มีความสำคัญเช่นกัน ใน **The Encyclopedia of Religion Volume 15** สรุปความหมายคำว่า water ว่าน้ำอาจให้ความรู้สึกคลุมเครือ เมื่อเป็นของเหลว น้ำอาจเป็นสัญลักษณ์ของสารบริสุทธิ์หรือเป็นวัตถุที่ไม่มีรูปร่างที่ใช้โดยพระเป็นเจ้า น้ำทำหน้าที่ ในเชิงบวก น้ำอาบ สลายและทำให้บริสุทธิ์ น้ำมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตมนุษย์และจำเป็นต่อการ เติบโตของพืช น้ำเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดหรือชีวิต มองในแง่คุณภาพคล้ายกับพลังแห่งการ สร้างสรรค์ ดังนั้นน้ำจึงเป็นเทพและทำให้ศักดิ์สิทธิ์ อย่างไรก็ตาม น้ำก็มีบทบาทในแง่ลบได้ พระเป็น เจ้าสามารถใช้คลื่นของน้ำเป็นพลังในการทำลายล้างได้ น้ำมีกำลังในตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นกำลัง เทพหรืออสูร น้ำกัดเซาะสรรพสิ่งที่มีรูปร่างและมีแนวโน้มจะถอนรากถอนโคนทุกอย่างที่ต่างไป จากตัวมัน ทำยที่สุด เหมือนดังที่บรรดาแม่น้ำและทะเลกำหนดรูปร่างของประเทศ การแบ่งน้ำ ช่วยกำหนดความเป็นไปในจักรวาล¹⁷

¹⁶ จุลทรรศน์ พยาขรณนธ์, “น้ำกับบทบาทในพิธีกรรมของไทย,” ใน *วารสารไทยศึกษา ฉบับ วิถีไทย 72 ปี* อาจารย์จุลทัศน์ พยาขรณนธ์. 1 (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2548): 6 - 7.

¹⁷ Eliade, Mircea, editor, **The Encyclopedia of Religion Volume 15** (New York : Macmillan Publishing Company, 1961), p.351 -358. Water can be ambiguous. As a fluid, it can symbolize a pure essence or an as yet still amorphous material that will be used by the gods. It may fulfill a positive function. It bathes, dissolves, and purifies. Essential to human life and necessary for the growth of plants, it symbolizes a generative or life – giving quality, very similar to creative power. It is thus divine and sacralizing. Yet it is also capable of playing a negative role. The gods can utilize the destructive power of its waves. Active in itself, whether divine or monstrous, water erodes everything that takes form and tends to annihilate all distinctions in its own inconsistency. Finally, just as rivers and seas contribute to defining the contours of a country, so the dividing of the waters helps to define cosmic order.

น้ำจึงมีความหมายหลากหลาย หากเป็นของเหลว น้ำเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ เป็นสสารที่มีรูปร่างไม่แน่นอน ใช้ชำระล้าง ทำลายสิ่งอื่นได้ และทำให้บริสุทธิ์ได้ น้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืช เป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดหรือชีวิต มีพลังในการสร้างสรรค์ ในการทำนายและพิชิตศัตรู ในทางกลับกันน้ำก็มีบทบาทในทางลบ สามารถกัดเซาะทุกสิ่งได้

ในคัมภีร์ไบเบิลกล่าวถึงการเนรมิตสร้างโลกและมนุษย์ พระเจ้าได้แยกพื้นน้ำออกจากแผ่นดิน แยกแสงสว่างออกจากความมืด เนรมิตสัตว์น้ำ สัตว์ปีก สัตว์บก แล้วจึงเนรมิตมนุษย์ ต่อมามนุษย์มีความประพฤติเหลวแหลกไร้ศีลธรรม เสื่อมทราม ไม่เชื่อฟังพระเจ้า พระองค์จึงลงโทษมนุษย์ด้วยการบันดาลให้น้ำท่วมโลก น้ำท่วมครั้งนี้ทำลายชีวิตและสรรพสิ่งไปจนหมดสิ้น เป็นการชำระล้างโลกครั้งเดียวให้หมดมลทิน ผู้รอดชีวิตมีเพียงโนอาห์และครอบครัวเพราะเขาเป็นคนดี น้ำมีความสำคัญน่านับการตามคติของศาสนาคริสต์ ดังจะพบว่าก่อนเข้าร่วมพิธีในศาสนาจะต้องล้างมือและล้างเท้าก่อน ในชีวิตชาวคริสต์ เมื่อเกิดได้ไม่นานพ่อแม่จะอุ้มทารกไปรับศีลจุ่มที่วัดหรือโบสถ์ มีการจุ่มตัวลงในน้ำเป็นการให้น้ำชำระล้างมลทินที่มีติดตัว และเป็นสัญลักษณ์ของการล้างมลทินในจิตใจ ให้น้ำเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิต ชุบชีวิตใหม่ให้ การไหลขึ้นจากน้ำแสดงว่าเป็นผู้สะอาดหมดจดและมีชีวิตใหม่ในแสงสว่าง ในแสงธรรมของพระเจ้าเป็นผู้ที่ผ่านการรับศีลล้างบาปเหมือนได้รับพลังชีวิตใหม่ ๆ เพื่อใช้พัฒนาตนเองด้วยความเชื่อและศรัทธา เพื่อบรรลุสภาพจิตที่สมบูรณ์เพียบพร้อมที่สุดตามคติของคริสตศาสนา¹⁸

พระศุภชัย สุภทฺโท อธิบายว่าความคิดเรื่องน้ำมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธกาล พระพุทธศาสนาเชื่อว่าน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ธาตุน้ำเป็นหนึ่งในจำนวนธาตุทั้งสี่ ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญในสังขารทั้งหลาย ทำหน้าที่เชื่อมประสานกับธาตุอื่น ๆ เพื่อให้เกิดพลังในการทำงานทั้งพลังกายและพลังใจ น้ำมีอนุภาพยิ่งใหญ่ และมีความหมายมากในการใช้สอนธรรมของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่และความลึกซึ้งของกิเลสเหมือนกับห้วงน้ำมหาสมุทรอันกว้างใหญ่และไหลเชี่ยว ยากที่คนจะข้ามไปได้ ผู้ที่จะข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้จะต้องมีความพากเพียรและบากบั่น ต้องคลายราคะ โทสะ โมหะ และอวิชชา จึงได้ชื่อว่าข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้¹⁹

¹⁸ ไชติรส โกวิทวัฒนพงศ์, “บทบาทของน้ำในคติของคริสต์ศาสนา : จากการล้างบาปสู่การดื่มไวน์,” ใน *วารสารประวัติศาสตร์* (2543) : 29 – 54.

¹⁹ พระศุภชัย สุภทฺโท, “ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547).

น้ำจึงมีความสำคัญในทางศาสนาดังปรากฏความคิดเรื่องน้ำทั้งในศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธ น้ำเป็นเครื่องชำระล้างความสกปรก ทำให้เป็นผู้สะอาด ปราศจากมลทิน ขณะเดียวกันน้ำก็มีอำนาจในการทำลายล้างได้เช่นกัน การใช้น้ำเพื่อสื่อความคิดสำคัญทางศาสนาจึงปรากฏมานานแล้ว โดยนัยนี้จึงเป็นการใช้น้ำเป็นความเปรียบเพื่อทำให้เข้าใจความคิดสำคัญทางศาสนาได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

2.4 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนามี 3 หมวดหรือ 3 ชุด ได้แก่ พระวินัยปิฎก คือส่วนที่รวบรวมสิกขาบทหรือระเบียบปฏิบัติเฉพาะของพระภิกษุสงฆ์ พระสุตตันตปิฎกคือส่วนที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกที่แสดงแก่บุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ และพระอภิธรรมปิฎกคือส่วนที่ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปของหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล ในการใช้ความเปรียบเพื่ออธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมพบในพระสุตตันตปิฎก หรือพระสูตรมากที่สุด เพราะเป็นหมวดที่เต็มไปด้วยคำสั่งสอน คำเทศนาต่าง ๆ ซึ่งใช้สอนบุคคลหลายกลุ่มซึ่งแตกต่างกันทั้งวัย เพศ ฐานะ และความรู้ พระพุทธเจ้าจึงใช้วิธีการสอนคนให้ถึงธรรมโดยดัดแปลงให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้ฟังแต่ละคน เป็นการสอนเพื่อช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์

พระสุตตันตปิฎกหรือพระสูตรแบ่งเป็น 5 นิกาย หรือ 5 หมวด ได้แก่

1. ทีฆนิกาย เป็นส่วนที่รวบรวมพระสูตรที่มีขนาดยาวไว้ด้วยกัน แบ่งเป็น 3 วรรค มีพระสูตรทั้งสิ้น 34 พระสูตร
2. มัชฌิมนิกาย เป็นส่วนที่รวบรวมพระสูตรที่มีขนาดปานกลาง แบ่งเป็น 3 ตอน คือตอนแรกหรือตอนต้น เรียกว่ามูลปัณณาสก์ ตอนที่ 2 หรือตอนกลางเรียกว่ามัชฌิมปัณณาสก์ ตอนสุดท้ายหรือตอนปลายเรียกว่าอุปปิณณาสก์ มีพระสูตรทั้งสิ้น 152 พระสูตร
3. สังยุตตนิกาย เป็นส่วนที่รวบรวมพระสูตรที่มีเนื้อหาหรือลักษณะบางประการเหมือนกันไว้ด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นการรวบรวมพระสูตรตามหัวข้อที่กำหนด แบ่งเป็น 5 วรรค มีทั้งพระสูตรขนาดสั้นและขนาดยาว มีพระสูตรทั้งสิ้น 2,889 พระสูตร
4. อังคุตตรนิกาย เป็นส่วนที่รวบรวมข้อธรรมตามลำดับของจำนวนข้อของธรรมแต่ละอย่าง มีวิธีการจัดหมวดหมู่คำสอนเป็นพิเศษ มีทั้งหมด 9,557 พระสูตร
5. ขุททกนิกาย เป็นส่วนที่รวบรวมคัมภีร์ 16 คัมภีร์ ได้แก่ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต เปตวัตถุ วิมานวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิทเทส

จุฬินทเทศ ปฏิสัมพันธ์ทางมรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก คัมภีร์ทั้ง 16 นี้มีลักษณะพิเศษเฉพาะ ไม่อาจจัดรวมไว้ใน 4 นิกายแรกได้²⁰

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่เป็นนามธรรมมากดังนั้นจึงใช้ความเปรียบเพื่ออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังยุตตนิกาย ซึ่งเป็นส่วนที่รวบรวมพระสูตร มีการจัดหมวดหมู่คำสอนอย่างเป็นระบบ ปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำซึ่งแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่แนวคิดสูงสุดทางพุทธศาสนา

2.4.1 พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ

ในพระไตรปิฎกมีพระสูตรหลายพระสูตรที่ใช้คำซึ่งหมายถึงน้ำเป็นชื่อพระสูตร แสดงให้เห็นว่าน้ำมีความสำคัญ เช่น *นทีสูตร* ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ *คังคาสูตร* ว่าด้วยแม่น้ำคงคา *อุပ္ยสูตร* ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง *สมุทตสูตร* ว่าด้วยสมุทร *ทุติยสมุทตสูตร* ว่าด้วยสมุทรสูตรที่ 2 *โฆสมตฺรณสูตร* ว่าด้วยการข้ามโฆสะ *ปารังคมสูตร* ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง การอาบน้ำในพระศาสนา และทำใจให้เย็นเหมือนแม่น้ำ เป็นต้น ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระสูตรต่าง ๆ เหล่านี้สื่อแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นกิเลส สังสารวัฏ และหนทางสู่นิพพาน

2.4.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงกิเลส

ในพระสูตรต้นตปิฎกมีพระสูตรที่ใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงถึงกิเลสโดยเปรียบกับไฟซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับน้ำ ดังในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค สฬายตนวรรค มหาวารวรรค ในอังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐฐก-นวกนิบาต เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นความเปรียบที่แสดงว่าไฟคือกิเลส ทำให้มนุษย์ทุกข์ร้อน โดยแสดงให้เห็นความร้อน การเผาผลาญ การเผาไหม้ และผลจากการถูกเผาไหม้ซึ่งทำให้เกิดความเดือดร้อน เกิดความทุกข์

ตัวอย่างคือ *อาทิตตสูตรที่ 1* ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค เปรียบว่าเมื่อไฟไหม้เรือน เจ้าของเรือนไม่อาจนำสิ่งของออกไปได้เพราะไฟไหม้ ของนั้นก็ไม่มีประโยชน์ใด เปรียบได้กับหมู่สัตว์ยอมถูกขราและมรณะเผาไหม้ จึงควรรู้จักใช้สอยและให้ทาน อันจะนำไปสู่สวรรค์ พระสูตรนี้ใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำคือไฟซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับน้ำ ได้แก่ “ไฟ” “ไหม้” และ “เผา” เนื้อความมีดังนี้

²⁰ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 54 – 72.

อาทิตตสูตรที่ 1

...[136] เทวดานั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า

เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้ว เจ้าของเรือนขนเอาภาชนะใดออกไปได้ ภาชนะนั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของที่มีได้ขนออกไป ย่อมไหม้ในไฟนั้น ฉนใด ๆ โลก (คือหมู่สัตว์) อันชราและมรณะเผาแล้ว ก็ฉนนั้น

ควรนำออก (ซึ่งโภคสมบัติ) ด้วยการให้ทาน เพราะทานวัตถุที่บุคคลให้แล้ว ได้ชื่อว่านำออกดีแล้ว ๆ ทานวัตถุที่บุคคลให้แล้วนั้นย่อมมีสุขเป็นผล ที่ยังมีได้ให้ย่อมไม่เป็นเหมือนเช่นนั้น โจรยังปล้นได้ พระราชายังจับได้ เพลิงยังไหม้ได้ หรือสูญหายไปได้ ๆ

อนึ่ง บุคคลจำต้องละร่างกายพร้อมด้วยสิ่งเครื่องอาศัยด้วยตายจากไป ผู้มีปัญญา รู้ชัด ดังนี้แล้ว ควรใช้สอยและให้ทาน

เมื่อได้ให้ทานและใช้สอยตามควรแล้ว จะไม่ถูกติฉิน เข้าถึงสถานที่อันเป็นสวรรค์ ฯ²¹

ในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค มีอาทิตตสูตร ว่าด้วยความเป็นของร้อนแห่งชั้น 5 เปรียบว่าชั้น 5 ซึ่งประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นของร้อน คำว่า “ร้อน” ในพระสูตรนี้เป็นความเปรียบเทียบหมายถึงทำให้เดือดร้อนใจ ทุกขร้อน ดังนี้

อาทิตตสูตร

[133] พระนครสาวัตถิ ฯลฯ ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณร้อนนัก ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า

²¹ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 15 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 7 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 41.

หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฯ

จบสูตรที่ 9²²

2.4.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงสังสารวัฏ

พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงสังสารวัฏมักแสดงอันตรายของการ
เวียนว่ายในสังสารวัฏ เช่น สมุทตสูตร คงคาสูตร และ อุပ္ปสูตร

สมุทตสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏบ่อยครั้งโดยใช้ชื่อซ้ำกันแต่มีเนื้อความต่างกัน
ปรากฏทั้งใน นิทานวรรค สฬายตนวรรค และมหาวารวรรค ตัวอย่างในสังยุตตนิกาย
สฬายตนวรรค มหาสมุทรคือสังสารวัฏเป็นดั่งห้วงน้ำใหญ่ ข้ามได้ยากเพราะมีอันตรายและน่า
กลัว มีทั้งคลื่น น้ำวน สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำ มหาสมุทรจึงเปรียบได้กับกิเลสอันมีรูป เป็นต้น หาก
ผู้ใดอดทนอดกลั้นต่อกิเลส ข้ามห้วงสมุทรขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบกได้ก็นับว่าผู้นั้นข้ามพ้นอันตราย
ต่าง ๆ และถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในพระสูตรนี้คือ “สมุทร” และ
“ห้วงน้ำใหญ่” หมายถึงสังสารวัฏ “ข้ามถึงฝั่ง” คือการบรรลุนิพพาน เนื้อความเป็นดังนี้

สมุทรสูตรที่ 1

[285] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้ว ย่อมกล่าวว่า
สมุทร ฯ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สมุทรนั้นไม่ชื่อว่าเป็นสมุทรในวินัยของพระ
อริยเจ้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมุทรนั้นเรียกว่า เป็นแอ่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงน้ำ
ใหญ่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของจักขุนั้นเกิด
จากรูป บุคคลใดยอมอดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุคคลนี้เรียกว่า
เป็นพราหมณ์ ข้ามสมุทรคือจักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่นมีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย
มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก ฯลฯ ใจเป็นสมุทรของบุรุษ กำลัง
ของใจนั้นเกิดจากรวมารมณ์ บุคคลใดยอมอดกลั้นกำลังอันเกิดจาก
รวมารมณ์นั้นได้ บุคคลนี้เรียกว่าเป็นพราหมณ์ข้ามสมุทรคือใจได้ ซึ่งมีทั้ง
คลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก ฯ

²² พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 17 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 9 สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ,
พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า. 75 – 76.

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยาภรณ์ภาษิตนี้จบ
ลงแล้วจึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[286] บุคคลใดข้ามสมุทรนี้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้ง
สัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ นานवादกถัว ข้ามได้
แสนยากได้แล้ว บุคคลนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้เรียน
จบเวท อยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก ข้ามถึง
ฝั่งแล้ว ฯ

จบสูตรที่ 1²³

ใน *คงคาสูตร* ว่าด้วยแม่น้ำคงคา พราหมณ์ทูลถามพระศาสดาว่ากับที่ผ่านไป
แล้วมีมากเพียงใด พระศาสดาทรงอุปมาโดยเปรียบว่าต้นน้ำของแม่น้ำคงคาไหลผ่านจนกระทั่งถึง
มหาสมุทร มีระยะทางยาวไกล เต็มไปด้วยเม็ดทรายซึ่งยากจะนับว่ามีเม็ดทรายมากเพียงใด
เช่นเดียวกับการนับกับที่ผ่านล่วงมาแล้ว ทั้งนี้เพราะว่าสังสารวัฏไม่อาจกำหนดนับได้ การเวียน
อยู่ในสังสารวัฏซึ่งไม่อาจกำหนดเบื้องต้นและเบื้องปลายได้เช่นนี้ทำให้ต้องประสบทุกข์ จึงเป็น
เหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย และต้องการหลุดพ้น พระสูตรนี้มีความเปรียบที่แสดงความทุกข์
ได้แก่ “ความเผ็ดร้อน”

คงคาสูตร

...[436] พ. * อาจอุปมาได้ พราหมณ์ แล้วจึงตรัสต่อไปว่า ดูกร
พราหมณ์ แม่น้ำคงคานี้ย่อมเกิดแต่ที่ใด และย่อมถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด
เม็ดทรายในระยะนี้ไม่เป็นของง่ายที่จะกำหนดได้ว่า เท่านั้นเม็ด เท่านั้น
100 เม็ด เท่านั้น 1,000 เม็ด หรือว่าเท่านั้น 100,000 เม็ด ดูกรพราหมณ์
กับทั้งหลายที่ผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากกว่าเม็ดทรายเหล่านั้น มิใช่
ง่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านั้นกับ เท่านั้น 100 กับ เท่านั้น 1,000 กับ
หรือว่าเท่านั้น 100,000 กับ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า สังสารนี้กำหนด
ที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอริชาเป็นที่กางกั้น มี

²³ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 18 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 10 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 191.

* ผู้วิจัยใช้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พ. หมายถึง พระผู้มีพระภาคเจ้า

ตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ สัตว์เหล่านั้นได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนานเหมือนฉะนั้น ดูกรพราหมณ์ ก็เหตุเพียงเท่านี้พอทีเดียวเพื่อจะเบียดหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้ ฯ...

จบสูตรที่ 8²⁴

ใน *อุปยสูตร* กล่าวถึงอวิชชาว่าเป็นจุดเริ่มของสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา และมรณะ หากอวิชชาไม่เกิดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะไม่เกิดเช่นกัน เปรียบได้กับน้ำในมหาสมุทร เมื่อน้ำในมหาสมุทรขึ้น ย่อมทำให้น้ำในแม่น้ำใหญ่ แม่น้ำน้อย บึงใหญ่และบึงน้อยขึ้นตามเช่นกัน หากน้ำในมหาสมุทรลดลง ก็ย่อมทำให้น้ำในแหล่งน้ำเหล่านั้นลดลงด้วย การขึ้นลงของน้ำจึงเปรียบได้กับกิเลสที่เกิดขึ้นและดับไป พระสูตรนี้ใช้ “น้ำ” เป็นความเปรียบเพื่อหมายถึงกิเลส เนื้อความในพระสูตรมีดังนี้

อุปยสูตร

...[277] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย...

แล้วได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำขึ้น ย่อมทำให้น้ำในแม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำใหญ่ น้ำขึ้น ย่อมทำให้น้ำในแม่น้ำน้อย น้ำขึ้น เมื่อแม่น้ำน้อย น้ำขึ้น ย่อมทำให้น้ำในบึงใหญ่ น้ำขึ้น เมื่อบึงใหญ่ น้ำขึ้น ย่อมทำให้น้ำในบึงน้อย น้ำขึ้น ฉนใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่ออวิชชาเกิด ย่อมทำให้น้ำในสังขารเกิด เมื่อสังขารเกิด ย่อมทำให้น้ำในวิญญาณเกิด เมื่อวิญญาณเกิด ย่อมทำให้นามรูปเกิด เมื่อนามรูปเกิด ย่อมทำให้น้ำในสฬายตนะเกิด เมื่อสฬายตนะเกิด ย่อมทำให้น้ำในผัสสะเกิด เมื่อผัสสะเกิด ย่อมทำให้น้ำในเวทนาเกิด เมื่อเวทนาเกิด ย่อมทำให้น้ำในตัณหาเกิด เมื่อตัณหาเกิด ย่อมทำให้น้ำในอุปาทานเกิด เมื่ออุปาทานเกิด ย่อมทำให้น้ำในภพเกิด เมื่อภพเกิด ย่อมทำให้น้ำในชาติเกิด เมื่อชาติเกิด ย่อมทำให้น้ำในชราและมรณะเกิด ฉนนันเหมือนกัน ฯ

²⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 16 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 8 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภณณ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 205 – 206.

[278] ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อมหาสมุทรน้ำลง ย่อมทำให้แม่น้ำใหญ่ลดลง เมื่อแม่น้ำใหญ่ลดลง ย่อมทำให้แม่น้ำน้อยลดลง เมื่อแม่น้ำน้อยลดลง ย่อมทำให้บึงใหญ่ลดลง เมื่อบึงใหญ่ลดลง ย่อมทำให้บึงน้อยลดลงฉันใด เมื่ออวิชชาไม่เกิด ย่อมทำให้สังขารไม่เกิด เมื่อสังขารไม่เกิด ย่อมทำให้วิญญาณไม่เกิด เมื่อวิญญาณไม่เกิด ย่อมทำให้นามรูปไม่เกิด เมื่อนามรูปไม่เกิด ย่อมทำให้สพายตนะไม่เกิด เมื่อสพายตนะไม่เกิด ย่อมทำให้ผัสสะไม่เกิด เมื่อผัสสะไม่เกิด ย่อมทำให้เวทนาไม่เกิด เมื่อเวทนาไม่เกิด ย่อมทำให้ตัณหาไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่เกิด ย่อมทำให้อุปาทานไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิด ย่อมทำให้ภพไม่เกิด เมื่อภพไม่เกิด ย่อมทำให้ชาติไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิด ย่อมทำให้ชราและมรณะไม่เกิด ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

จบสูตรที่ 9²⁵

2.4.1.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงหนทางสู่นิพพาน

พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงหนทางสู่นิพพาน ส่วนใหญ่จะแสดงถึงการละกิเลส และการใช้ธรรมะดับกิเลส ซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุนิพพาน เช่น *โฆมสูตร* *โฆมตรณสูตรที่ 1* *ปารสูตร* *วัตถุปมสูตร* และพระสูตรที่เป็นชื่อแม่น้ำสำคัญ 5 สายของอินเดีย

ใน *โฆมสูตร* ว่าด้วยโฆมะ กล่าวถึงโฆมะว่าหมายถึงห้วงน้ำคือกิเลส มี 4 ประการ ได้แก่ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา การเจริญอริยมรรคทำให้ละโฆมะได้ เนื้อความมีดังนี้

โฆมสูตร

[333] สาวัตถีนิทานฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โฆมะ 4 อย่างนี้ 4 อย่างเป็นไฉน ได้แก่ โฆมะคือกาม 1 โฆมะคือภพ 1 โฆมะคือทิฏฐิ 1 โฆมะคืออวิชชา 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย โฆมะ 4 อย่างนี้แล ฯ

²⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 16 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 8 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 130 - 131.

[334] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอชะ 4 อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 นี้ ฯลฯ
จบสูตรที่ 1²⁶

ใน *โฆมตรณสูตร* พระศาสดาตรัสตอบเทวดาว่า พระองค์ข้ามโอชะได้เพราะ “ไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่” จึงไม่ “จม” อยู่ในโอชะ พระสูตรนี้ใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ ได้แก่ “ข้าม” หมายถึงการข้ามพ้นจากโอชะ และ “จม” ในสังสารวัฏ เนื่องจากมีดังนี้

โฆมตรณสูตรที่ 1

...พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่ ข้ามโอชะได้แล้ว ฯ

ท.* ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ก็พระองค์ไม่พักไม่เพียร ข้ามโอชะได้อย่างไรเล่า ฯ

พ. ท่านผู้มีอายุ เมื่อใด เรายังพักอยู่ เมื่อนั้น เรายังจมอยู่โดยแท้ เมื่อใดเรายังเพียรอยู่ เมื่อนั้น เรายังลอยอยู่โดยแท้ ท่านผู้มีอายุ เราไม่พัก เราไม่เพียร ข้ามโอชะได้แล้วอย่างนี้แล ฯ²⁷

ใน *ปารสสูตร* ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง กล่าวถึงการข้ามพ้นวิภวภูฏะ ซึ่ง “วิภวภูฏะ” ในที่นี้หมายถึงวิภวภูฏะ 3 ได้แก่

- (1) กิเลสวิภวภูฏะ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน
- (2) กัมมวิภวภูฏะ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ
- (3) วิปากวิภวภูฏะ วงจรวิปาก ประกอบด้วยวิญญาน สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

* ผู้วิจัยใช้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ท. หมายถึง เทวดา

²⁷ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 15 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 7 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 1-2.

เนื้อความใน *ปารสูต* ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง เปรียบฝั่งคือนิพพาน ซึ่งข้ามได้ยาก การประพฤติตามในธรรม 8 ประการจะนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ พระสูตรนี้ใช้คำว่า “ฝั่ง” และ “ข้าม” ในการเปรียบเทียบนี้

ปารสูต

[97] สาวัตถีนีทาน ฯ ดูกฎกิกษุทั้งหลาย ธรรม 8 ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง (นิพพาน) จากที่มีฝั่ง (วิญญู) ธรรม 8 ประการเป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ธรรม 8 ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีฝั่ง ฯ²⁸

ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั มี *วัตถูปมสูต* กล่าวถึงการอาบน้ำในพระพุทธศาสนาว่าการอาบน้ำมีขั้นตอนที่จะทำให้ผู้ทำกรรมหายาบช้า เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดได้ ผู้ทำกรรมดีถือศีลคือผู้ที่สะอาดบริสุทธิ์ พระสูตรนี้มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ ได้แก่ “บริสุทธิ์” “ชำระ” และ “สะอาด” เพื่อแสดงให้เห็นว่าศีลเป็นเครื่องชำระให้มนุษย์สะอาดและบริสุทธิ์ เนื้อความมีดังนี้

วัตถูปมสูต

[98] ก็โดยสมัยนั้นแล สุนทรีกภวาทวาชพราหมณ์นั่งอยู่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาค จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคตมจะเสด็จไปยังแม่น้ำพานุกาเพื่อจะสร่งสนานหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกุรพราหมณ์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยแม่น้ำพานุกาเล่า แม่น้ำพานุกาจักทำประโยชน์อะไรได้ ฯ

สุ.* ท่านพระโคตม แม่น้ำพานุกา ชนเป็นอันมาก สมมติว่าให้ความบริสุทธิ์ได้ ท่านพระโคตม แม่น้ำพานุกา ชนเป็นอันมาก สมมติว่า

²⁸ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 19 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 11 สังยุตตนิกาย มหาวรรค , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 26-27.

* ผู้วิจัยใช้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สุ. หมายถึง สุนทรีกภวาทวาชพราหมณ์

เป็นบุญ อหนึ่ง ชนเป็นอันมาก พวกกันไปลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วใน
แม่น้ำพาดุกา ฯ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะสุนทรภิกษารทวาทพราหมณ์
ด้วยพระคาถาทิ้งหลายว่า

คนพาล มีกรรมดำแล่นไปยังแม่น้ำพาดุกา ทำน้ำ
อธิกักกะ ทำน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรวิสดี ทำ
น้ำปยาคะ และแม่น้ำพาดุกา แม่น้ำนิตย ก็บริสุทธิไม่ได้
แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาคะ หรือแม่น้ำพาดุกา จักทำ
อะไรได้ จะชำระนรชนผู้มีเวร ทำกรรมอันหยาบช้า ผู้มี
กรรมอันเป็นบาปนั้น ให้บริสุทธิไม่ได้เลย ผัดคุณฤกษ์ย่อม
ถึงพร้อม แก่บุคคลผู้หมดจดแล้วทุกเมื่อ อุโบสถก็ย่อมถึง
พร้อมแก่บุคคลผู้หมดจดแล้วทุกเมื่อ วัตรของบุคคลผู้หมด
จดแล้วมีการงานอันสะอาด ย่อมถึงพร้อมทุกเมื่อ ดูกร
พราหมณ์ ท่านจงอาบในคำสอนของเราเถิด จงทำความ
เกษมในสัตวิทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่กล่าวคำเท็จ
ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาวัตถุที่เขาไม่ให้ เป็นผู้มีความ
เชื่อ ไม่ตระหนี่ไฉรั ท่านจักต้องไปยังทำน้ำคยาทำไม
แม้การดื่มน้ำในท่าคยาก็จักทำอะไรให้แก่ท่านได้ ฯ²⁹

ในพระไตรปิฎกมีพระสูตรที่เป็นชื่อแม่น้ำสำคัญ 5 สายของอินเดีย ได้แก่ แม่น้ำคงคา
แม่น้ำ ยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมเหสี โดยแสดงให้เห็นว่าการเจริญอริยมรรคมี
องค์ 8 ย่อมโน้มไปสู่นิพพานได้ โดยมีลักษณะร่วมกันคือความแน่นอน การใช้ชื่อแม่น้ำสำคัญ
5 สายของอินเดียเป็นความเปรียบเพื่อแสดงถึงความแน่นอนในการบำเพ็ญธรรมว่าเป็นหนทางสู่
นิพพานได้ พระสูตรเหล่านี้มี 48 พระสูตรแบ่งเป็น 4 หมวด ในแต่ละหมวดแบ่งเป็นส่วนแรกและ
ส่วนหลัง ในแต่ละส่วนมี 6 พระสูตรโดยเป็นชื่อแม่น้ำ 5 สาย และการรวมกันของแม่น้ำ 5 สาย
เป็นมหานที เรียงลำดับเช่นนี้เรื่อยไปทั้ง 48 พระสูตร

²⁹ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 12 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 4 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 58.

หมวดที่ 1 มีทั้งหมด 12 พระสูตรว่าด้วยการอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ 6 พระสูตรแรกเป็นการอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ได้แก่ *คังคาปาจีนนินนสูตร* *ยมนาปาจีนนินนสูตร* *อจีรวดีปาจีนนินนสูตร* *สรวุปาจีนนินนสูตร* *มहीปาจีนนินนสูตร* และ *มหานทีปาจีนนินนสูตร* โดยมีปุจฉาว่าการเจริญอริยมรรคอย่างไรจึงจะน้อมไปสู่นิพพาน มีการวิสัชนาว่าจะต้องเจริญสัมมาสมาธิ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น โดยอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ หากทำเช่นนี้ได้ย่อมน้อมไปสู่นิพพานได้แน่นอน เปรียบได้กับการที่แม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่ทิศปราจีน มีลักษณะร่วมที่นำมาใช้เปรียบเทียบคือ “ความแน่นอน” ดังตัวอย่างจาก *คังคาปาจีนนินนสูตร* และ *มหานทีปาจีนนินนสูตร*

คังคาปาจีนนินนสูตร

[183] สาวัตถีนีทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำอันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[184] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯล ฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ที่น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบ สูตรที่ 1³⁰

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

ต่อจากพระสูตรนี้คือ ยมุนาปาจีนนินนสูตร อจิรวดีปาจีนนินนสูตร สรรูปาจีนนินนสูตร และ มหิปาจีนนินนสูตร มีเนื้อความเหมือน คังคาปาจีนนินนสูตร ต่างกันเพียงชื่อแม่น้ำสำคัญเท่านั้น แล้วจึงเป็น มหานทีปาจีนนินนสูตร ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

มหานทีปาจีนนินนสูตร

[189] สāvตถีนิทาน ๔ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคังคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรรภู แม่น้ำมที ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่ นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๔

[190] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิภษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๔

จบ สูตรที่ 6³¹

ใน 6 พระสูตรหลังอุปมาด้วยแม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่สมุทร ได้แก่ คังคาสมุทหิณนสูตร ยมุนาสมุทหิณนสูตร อจิรวดีสมุทหิณนสูตร สรรูปสมุทหิณนสูตร มหีสุมุทหิณนสูตร และ มหานทีสมุทหิณนสูตร การที่ภิภษุเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ต้องอาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมโนมนำไปสู่นิพพานได้เปรียบได้กับการที่แม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่มหาสมุทรซึ่งเป็นความแน่นอน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50 - 51.

คังคาสมุทนินสูตร

[191] สาวัตถิณีทาน ๗ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำอินโด ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๗

[192] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิภษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โนมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โนมไปในการสละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๗

จบสูตรที่ 7³²

ยมนาสมุทนินสูตร อจิรวดีสมุทนินสูตร สรรภูสมุทนินสูตร และมหีสมุทนินสูตร เนื้อความกล่าวถึงแม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่มหาสมุทรเช่นกัน แล้วจึงเป็น มหานทีสมุทนินสูตร ดังนี้

มหานทีสมุทนินสูตร

[197] สาวัตถิณีทาน ๗ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรรภู แม่น้ำมที ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำอินโด ภิภษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๗

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

[198] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่รู้เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน **ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โน้มไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โน้มไปในการสละ** ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ³³

หมวดที่ 2 ว่าด้วยการกำจัดราคะ โทสะและโมหะ มี 12 พระสูตร 6 พระสูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน เป็นความจริงที่แน่นอนดังเช่นการโน้มไปสู่นิพพานก็เป็นจริงได้หากภิกษุเจริญสัมมาทิฐิ สัมมาสมาธิอันกำจัดซึ่งราคะ โทสะ และโมหะได้ ดังตัวอย่าง

คังคาปาจีนนินนสูตร

[199] สวรรตถินิทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลั่งไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[200] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่รู้เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน **ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด** ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่ง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52 - 53.

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน
โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 1³⁴

มหานทีปาจินนินนสูตร

[205] สāvตถีนิทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใดสาย
หนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมที
ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน ป่าไปสู่ทิศปราจีน
แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ... ฉะนั้น
เหมือนกัน ฯลฯ

จบสูตรที่ 6³⁵

6 พระสูตรหลังอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร มีลักษณะเช่นเดียวกับ 6 พระสูตร
แรกโดยกล่าวว่าการเจริญสัมมาทิฐิและสัมมาสมาธิ โดยกำจัดซึ่งราคะ โทสะและโมหะเป็น
หนทางสู่นิพพานได้แน่นอนเช่นเดียวกับที่แม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายยอมไหลไปสู่มหาสมุทร
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คังคาสุมุททินนสูตร

[206] สāvตถีนิทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
สมุทร หลังไปสู่สมุทร ป่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8
ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้น
เหมือนกัน ฯ

[207] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ใดๆเล่า
จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะ
เป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53 – 54.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 7³⁶

มหานทีสมุททินนสูตร

[212] สāvattīnīทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวภู แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทรหลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[213] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิมีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯล ฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 12³⁷

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56 – 57.

หมวดที่ 3 ว่าด้วยการหยั่งลงสู่อมตะ เป็นหนทางนำสู่นิพพาน มีจำนวน 12 พระสูตร 6 พระสูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่ทิศปราจีนไม่มีวันเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับการเจริญสัมมาทิฐิ เจริญสัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นสู่อมตะย่อมเป็นหนทางสู่นิพพานได้เช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คังคาปาจีนนินนสูตร

[214] สāvattīnīทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[215] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 1³⁸

ยมุณาปาจีนนินนสูตร

[216] สāvattīnīทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุณาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสูตรที่ 2³⁹

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57 – 58.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

6 พระสูตรหลังอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร มีลักษณะเช่นเดียวกับ 6 พระสูตรแรกเพียงเปลี่ยนเป็นการที่แม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่มหาสมุทร ดังนี้

คังคาสมุตินนสูตร

[221] สาวัตถินิทาน ๔ ดุกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำอินโด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๔

[222] ดุกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน ดุกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ดุกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๔

จบสูตรที่ 7⁴⁰

มหานทีสมุตินนสูตร

[227] สาวัตถินิทาน ๔ ดุกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๔ สายใดสายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคังคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำอินโด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๔

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59 – 60.

[228] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 12⁴¹

หมวดที่ 4 ว่าด้วยการโน้มไปสู่นิพพาน เป็นการแสดงให้เห็นว่าการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำให้ภิกษุผู้ปฏิบัตินั้นไปสู่นิพพานได้แน่นอน เช่นเดียวกับที่แม่น้ำสำคัญทั้ง 5 สายไหลไปสู่ทิศปราจีน มีทั้งสิ้น 12 พระสูตร 6 พระสูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีนดังตัวอย่างต่อไปนี้

คังคาปาจีนนินนสูตร

[229] สāvattīnītaṇa ။ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคังคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลั่งไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[230] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ น้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 1⁴²

มหานทีปาจินนินสูตร

[235] สาวตถีนิทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมที ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็น้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[236] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้ น้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ น้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 6⁴³

ใน 6 พระสูตรหลังมีรายละเอียดเช่นเดียวกับ 6 พระสูตรแรกเปลี่ยนเพียงการที่แม่น้ำทั้ง 5 สายไหลไปสู่มหาสมุทร ดังนี้

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63 – 64.

คังคาสมุทนิพนสูตร

[237] สāvattīnīทาน ๔ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๔

[238] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๔๔ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ๔

จบสูตรที่ 7⁴⁴

มหานทีสมุทนิพนสูตร

[243] สāvattīnīทาน ๔ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใดสายหนึ่งนี้ คือแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวฐ แม่น้ำมही ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน ๔

[244] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิอันโน้มไปสู่

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

นิพพาน ไน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญ
 สัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน ไน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8
 เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้ แลจึงเป็นผู้
 น้อมไปสู่นิพพาน ไน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯ

จบสูตรที่ 12⁴⁵

ผลการศึกษาในบทนี้แสดงให้เห็นว่าความเปรียบเทียบมีความสำคัญในการสื่อธรรมที่ลึกซึ้ง
 เป็นการเปรียบสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ความเปรียบเทียบจึงเป็นกลวิธีทาง
 วรรณศิลป์ที่สำคัญ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏในพระสูตรแสดงให้เห็นว่าความเปรียบ
 เกี่ยวกับน้ำมีความสำคัญและปรากฏสืบเนื่องมาตั้งแต่พระไตรปิฎกจนกระทั่งอรรถกถาชาดก
 โดยแสดงกิลีส สังสารวัฏ และหนทางสู่นิพพาน มักเปรียบสังสารวัฏว่าเป็นดั่ง “ห้วงน้ำใหญ่”
 “สมุทร” และ “โอชะ” เพื่อแสดงอันตรายและความน่ากลัว การบรรลุนิพพานเปรียบดั่ง
 “การข้ามฝั่ง” การที่มนุษย์ยังเวียนว่ายในสังสารวัฏเปรียบดั่งการ “จม” หนทางสู่นิพพานเริ่ม
 ด้วยการรักษาศีล เพราะศีลเป็นเครื่อง “ชำระ” ให้มนุษย์เป็นผู้ “สะอาดและบริสุทธิ์” และยัง
 เปรียบ “ไฟ” เป็นกิลีสที่ทำให้มนุษย์ทุกข์ร้อน การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเหล่านี้ยังคงปรากฏ
 ในอรรถกถาชาดกเพื่อสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพาน

ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์
 สำคัญที่สื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁵ เรืองเดียวกัน, หน้า 65 - 66.

บทที่ 3

ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก

ความเปรียบ หมายถึงการสื่อความหมายของคำหรือการถ่ายทอดความคิด โดยการนำสิ่งหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่น เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน การใช้ความเปรียบจึงเป็นความตั้งใจของผู้แต่งที่ต้องการสื่อสารของเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจตรงกับผู้แต่ง และเกิดอารมณ์ความรู้สึก กล่าวได้ว่าความตั้งใจสร้างเปรียบเทียบนี้เองที่ทำให้ความเปรียบมีพลังและมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการกล่าวถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างตรงไปตรงมา ความเปรียบจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญที่ผู้แต่งใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความคิดอย่างมีศิลปะ การใช้ความเปรียบปรากฏในวรรณคดีทุกชาติทุกภาษา มีมาเนิ่นนานแล้วในสังคมโลก

ลักษณะอันเป็นสากลของภาษาวรรณศิลป์ คือ การใช้ภาษาเพื่อมุ่งสื่อ 'อารมณ์' และ 'ความรู้สึก' อันเป็นลักษณะของภาษาวรรณคดีของทุกชาติ กลวิธีของการสร้างอารมณ์ความรู้สึกนั้นเกิดจากการพรรณนารายละเอียดอย่างประณีตพิสดาร หรือการใช้สัญลักษณ์กล่าวแทนความคิด ความรู้สึก หรือความหมายที่ไม่สามารถอธิบายอย่างประณีตลึกซึ้งได้จากการใช้ภาษาปกติ กลวิธีเชิงวรรณศิลป์เหล่านี้มีปรากฏในวรรณคดีของทุกชาติทุกภาษา เป็นกลไกแห่งศิลปะการใช้ภาษาที่พัฒนาอย่างต่อเนื่องมาช้านานในสังคมอารยะ ทั้งในวัฒนธรรมของวรรณคดีลายลักษณ์และวรรณคดีมุขปาฐะ เพราะวรรณคดีทั้งสองประเภทล้วนใช้ภาษาเป็นเครื่องสร้างสรรค้วรรณศิลป์เพื่อเป็นสื่อสำคัญในการสื่อสารอันวิจิตรสุนทร¹

วรรณคดีทุกประเภทมีการใช้ความเปรียบในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อถ่ายทอดความคิด และอารมณ์ความรู้สึก การใช้ความเปรียบมักเป็นการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือเข้าใจยาก ให้เป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่ายขึ้น เช่น การเปรียบเทียบความเร่าร้อนทรมานทิวไรของอิเหนาเมื่อพบบุษบา ว่าเป็นดังไฟเผาผลาญทั่วร่างกาย ดังนี้

¹ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, เจิมจันทร์กั้งสดาล ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 2.

จะคิดไฉนดินะอกเอ๋ย   จะได้เซยชมชิตพิสมัย
พระเร่งร้อนร่านทะยานใจ   ดังเพลิงกาลผลาญไหม้ทั้งกายา²

ความเปรียบตอนนี้กล่าวเปรียบเทียบความรู้สึกของอิเหนาที่ทรมานทรมายเพราะเสียดาบบุษบา อันมีสาเหตุจากอิเหนาเป็นผู้ทอดทิ้งบุษบา เมื่อประจักษ์ความจริงว่าบุษบางามยิ่งนัก อิเหนาจึงทุ้อทุ๋อิเหนา ทรมานทรมาย เปรียบได้กับถูกไฟเผาไหม้ร่างกายของอิเหนา ความเปรียบนี้จึงอธิบายสิ่งที่เข้าใจยาก คือ ความทุกข์ใจของอิเหนาว่าเป็นเช่นไร

การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครผ่านความเปรียบ เป็นสิ่งแสดงศิลปะการใช้ภาษาที่งดงามประณีต ในวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ใช้ความเปรียบเพื่อสื่อสารสำคัญของเรื่องแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นวรรณคดียอพระเกียรติ วรรณคดีคำสอน และวรรณคดีนิราศ เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสารสำคัญของวรรณคดีประเภทนั้นว่าต้องการสื่ออารมณ์ความรู้สึก และมีความลึกซึ้งซับซ้อนเพียงใด วรรณคดีประเภทหนึ่งที่มีการใช้ความเปรียบเพื่อสื่อสารสำคัญของเรื่องคือวรรณคดีพุทธศาสนา

การแสดงแนวคิดทางพุทธศาสนาใช้กลวิธีต่าง ๆ หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการยกข้อธรรมะมาอธิบายโดยตรง หรือการสอนโดยอ้อมซึ่งมีหลากหลายวิธี เช่น การสร้างตัวละคร การสร้างเหตุการณ์ การปลุกใจ วิสัชนา และการใช้ความเปรียบ การสอนพระธรรมซึ่งเป็นนามธรรมให้เข้าใจง่ายและเป็นรูปธรรมมักใช้การเปรียบเทียบ ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาปรากฏใช้ความเปรียบเพื่อสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง อรรถกถาชาดกจำนวน 547 เรื่อง ใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ 256 เรื่อง ซึ่งมีความโดดเด่นเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนา ในบทนี้จะกล่าวถึงลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ในประเด็นต่อไปนี้

- 3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง
  - 3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม
  - 3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อม
- มีรายละเอียด ดังนี้

² พุทธเลิศล้ำภักดิ์, พระบาทสมเด็จพระ, **บทละครเรื่องอิเหนา**, พิมพ์ครั้งที่ 15 (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, 2546), หน้า 305.

3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง หมายถึงการใช้คำว่าน้ำ และห้วงน้ำในความหมายเปรียบเทียบ ได้แก่ น้ำ บ่อน้ำ ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร คำต่าง ๆ เหล่านี้มักปรากฏร่วมกับสิ่งอื่น เช่น ไฟ ดอกบัว เรือ ฝั่ง เป็นต้น ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงมี 7 กลุ่ม ปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวน 125 เรื่อง ดังนี้

3.1.1 น้ำ

3.1.2 บ่อน้ำ

3.1.3 สระโบกขรณี

3.1.4 ห้วงน้ำ

3.1.5 แม่น้ำ

3.1.6 ทะเล

3.1.7 มหาสมุทร

ดังจะกล่าวเรียงลำดับเป็นกลุ่มไป

3.1.1 น้ำ

ความคิดเรื่องน้ำปรากฏในพระพุทธศาสนามาช้านานแล้ว มักใช้ในการสอนหลักธรรมในพุทธศาสนา โดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่สิ่งต่าง ๆ ความเปรียบที่ปรากฏใช้คำว่า “น้ำ” โดยตรงในอรรถกถาชาดกพบจำนวน 48 เรื่อง มักพบร่วมกับคำอื่น ได้แก่ ไฟ ดอกบัว และเปลือกตม มักแสดงคุณสมบัติของน้ำ ส่วนใหญ่มีความหมายในเชิงบวก กล่าวคือ น้ำจะเป็นสิ่งช่วยดับความร้อน หรือชำระล้างความสกปรก ผู้วิจัยจัดลำดับการปรากฏของน้ำร่วมกับสิ่งอื่นได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

3.1.1.1 น้ำคือพระธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับไฟหรือเปลือกตม

3.1.1.2 น้ำคือกิเลสและความทุกข์โศกเมื่อปรากฏร่วมกับดอกบัว แสดงรายละเอียดโดยลำดับดังนี้

3.1.1.1 น้ำคือพระธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับไฟหรือเปลือกตม

การใช้คำว่า “น้ำ” เป็นความเปรียบร่วมกับคำว่า “ไฟ” แสดงถึงคุณสมบัติของน้ำที่ดับไฟ “น้ำ” หมายถึงพระธรรม มักปรากฏคำกริยาอื่นร่วมด้วยเสมอ ได้แก่ “รด” และ “ดับ” นอกจากนี้ยังมีคำวิเศษณ์แสดงอาการ ได้แก่ “ร้อน” “เดือดร้อน” และ “ร้อนรน” ปรากฏใน

อรรถกถาชาดก 26 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถาปัจฉนิกชาดก อรรถกถา
 สมตาสนชาดก อรรถกถาสุชาตชาดก อรรถกถามิคโปตกชาดก อรรถกถาสุจิชาดก อรรถกถา
 โสมทัตตชาดก อรรถกถากุมมาสปินทชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาหริตจชาดก
 อรรถกถาปทกุสลชาดก อรรถกถามัญญกุณฑลชาดก อรรถกถาฆตบัณฑิตชาดก อรรถกถา
 ทสรตชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถาอุททาลกชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถา
 ภัลลตติกาชาดก อรรถกถาโสมนัสสชาดก อรรถกถามหากปิชาดก อรรถกถาปัจฉนทกชาดก
 อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถามโหสถ
 ชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังแสดงจากตัวอย่างต่อไปนี้

อรรถกถามิคโปตกชาดก กล่าวถึงท้าวสักกะโพธิสัตว์ทรงแสดงให้ดาบสเห็นว่
 การร้องไห้เพราะสัตว์ที่เลี้ยงตายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์

เมื่อท้าวสักกะตรัสไป ๆ อยู่อย่างนี้ ดาบสกำหนดได้ว่าการ
 ร้องไห้ไร้ประโยชน์ เมื่อจะกระทำการชมเชยท้าวสักกะ จึงได้กล่าว
 คาถา 3 คาถาว่า :-

มหาบพิตรมารดาตมภาพผู้เดือดร้อนยิ่งนัก ให้หาย
 ร้อน ดับความกระวนกระวายได้ทั้งสิ้น เหมือนบุคคลเอาน้ำ
 รดไฟติดที่เปรียบให้ดับไปจะนั้น มหาบพิตรมาถอนลูกศรคือ
 ความโศกที่เสียบแน่นอยู่ในหทัยของอาตมภาพออกได้แล้วหนอ เมื่อ
 อาตมภาพถูกความโศกครอบงำ มหาบพิตรก็ได้บรรเทาความโศกถึง
 บุตรเสียได้ ดูก่อนท้าววาสวะ อาตมภาพเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้แล้ว
 ปราศจากความเศร้าโศก ไม่มีความมัวหมอง อาตมภาพจะไม่เศร้า
 โศกร้องไห้ เพราะได้ฟังถ้อยคำของมหาบพิตร.³

ความเปรียบตอนนี้เปรียบท้าวสักกะแสดงธรรมแก่ดาบสว่า “มหาบพิตรมารดา
 ตมภาพผู้เดือดร้อนยิ่งนักให้หายร้อน ดับความกระวนกระวายได้ทั้งสิ้น เหมือนบุคคลเอาน้ำ
 รดไฟติดที่เปรียบให้ดับไปจะนั้น” ท้าวสักกะจึงเป็นผู้นำ “น้ำ” มาดับ “ไฟ” หมายความว่า
 พระธรรมที่ท้าวสักกะทรงนำมาแสดงเป็นดัง “น้ำ” ซึ่งนำมา “รด” ตัวดาบสที่กำลังทุกข์ใจเพราะลูก

³ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถามิคโปตกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 858-859.

เนื้อที่เลี้ยงและรักเสมอลูกตายไป “ไฟ” ในที่นี้จึงคือความเดือดร้อน ทุกข์ร้อน และกระวนกระวาย ของตัวดาบสเอง “น้ำ” ซึ่งก็คือพระธรรมจึงมีคุณสมบัติทำให้ดาบสหายร้อนและดับความกระวนกระวายได้

ใน *อรรถกถาโศมทัตตชาดก* กล่าวถึงดาบสผู้หนึ่งนำช้างชื่อโศมทัตตะมาเลี้ยงดู และรักดังลูก เมื่อช้างเชือกนั้นล้ม ดาบสเศร้าโศกเสียใจยิ่งนัก ทำวสัฏกะโพธิสัตว์เสด็จมาให้ โอวาท ดาบสจึงกลับได้สติ ดังนี้

**อาตมภาพถูกไฟ คือความโศกแผดเผาแล้วหนอ.
มหาบพิตรทรงช่วยดับความร้อนทุกอย่างให้หายไป เหมือนเอาน้ำดับไฟที่ไหม้เปรียง ก็ปานกัน** มหาบพิตรได้ทรงถอนลูกศรคือ ความโศก อันปักอยู่ที่หัวอกของอาตมภาพออกไปแล้ว เมื่อ อาตมภาพถูกความโศกครอบงำ มหาบพิตรได้ทรงบรรเทาความโศกถึง บุตรนั้นเสียได้ ข้าแต่ทำวสัฏกะ อาตมภาพนั้นเป็นผู้มีลูกศรคือความ โศกอันมหาบพิตรทรงถอนออกแล้ว หายโศกแล้ว ใจก็ไม่ขุ่นมัว ทั้งจะไม่ เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ต่อไป เพราะได้ฟังเทศดำรัสของมหาบพิตรแล้ว⁴

ตัวอย่างนี้ใช้ความเปรียบว่า “อาตมภาพถูกไฟคือความโศกแผดเผาแล้วหนอ. มหาบพิตรทรงช่วยดับความร้อนทุกอย่างให้หายไป เหมือนเอาน้ำดับไฟที่ไหม้เปรียงก็ปาน กัน” เป็นการเปรียบเทียบอย่างชัดเจนว่าไฟคือความโศกซึ่งเกิดจากความอาลัยรักข้างที่ล้ม สิ่ง ที่ช่วยดับความโศกที่ทำให้ร้อนรอนก็คือพระธรรม โดยเปรียบกับ “น้ำ” ในตัวอย่างนี้ “น้ำ” หรือพระ ธรรม จึงมีคุณสมบัติในการ “ดับไฟ” คือความโศกและความร้อนรอน ซึ่ง “แผดเผา” จิตใจดาบส

การเปรียบว่าน้ำคือพระธรรม ซึ่งดับไฟคือความโศกเศร้าเพราะสูญเสียผู้เป็นที่รัก ปราภกฏใน *อรรถกถามัญญกุณชลิชาดก* เช่นกัน พราหมณ์ผู้หนึ่งร้องไห้คร่ำครวญถึงบุตรผู้ตาย ไปแล้ว เทพบุตรจึงแปลงกายเป็นมาณพเพื่อแสดงธรรมแก่พราหมณ์

⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโศมทัตตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 380.

นำสรรเสริญ ท่านมารดาเราผู้เร้าร้อนให้สงบระงับ **ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียงด้วยน้ำฉะนั้น.**

ท่านได้ถอนลูกศรที่เสียบแทงหทัยของเราออกได้แล้ว ได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของเราผู้ถูกความโศกครอบงำแล้วหนอ.

ดูก่อนมาณพ เราเป็นผู้ถอนลูกศรได้แล้ว ปราศจากความโศก ไม่มีความขุ่นมัว เราจะไม่เศร้าโศก จะไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟังถ้อยคำของท่าน.⁵

พราหมณ์เป็นผู้กล่าวสรรเสริญเทพบุตรโพธิสัตว์ โดยมีการเปรียบเทียบว่า “ท่านมารดาเราผู้เร้าร้อนให้สงบระงับดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้ เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียงด้วยน้ำฉะนั้น” การใช้คำว่า “รด” กับ “น้ำ” โดยมีผลคือทำให้พราหมณ์ผู้ “เร้าร้อน” เกิดความรู้สึก “สงบระงับดับความกระวนกระวาย” ได้ จึงแสดงถึงคุณสมบัติของน้ำที่ดับไฟ ยุติความร้อนได้ น้ำจึงเปรียบได้กับ “พระธรรม” ซึ่งดับ “ไฟ” คือความทุกข์โศกเร้าร้อนอันเกิดจากการสูญเสียบุตร

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน *อรรถกถาสมตบัณทิตชาดก* อีกครั้ง ชาดกเรื่องนี้กล่าวว่า พระเจ้าวาสุเทพทรงเศร้าโศกถึงโอรสที่สิ้นไป สมตบัณทิตโพธิสัตว์แสดงธรรมเพื่อระงับความโศก พระราชาวาสุเทพจึงทรงสรรเสริญสมตบัณทิตว่า

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสว่า แน่พ่อสมตบัณทิตคำที่กล่าวนี้ควรกำหนดไว้ ท่านได้ทำให้เราหายโศกแล้ว เมื่อจะสรรเสริญสมตบัณทิต จึงตรัสพระคาถา 4 พระคาถาว่า

บุรุษผู้เป็นบัณทิตเช่นนี้ เป็นอำมาตย์ของ
พระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้นจะมีความ
โศกมาแต่ไหน เหมือนสมตบัณทิตดับความโศกของ
เราในวันนี้ สมตบัณทิตได้รดเราผู้เร้าร้อนให้สงบ
ระงับ ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้ เหมือน

⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามัชฌิมกถาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 911 - 912.

บุคคลดับไฟที่ติดเปรียงด้วยน้ำจะนั้น สมตบัณฑิต
ได้ถอนลูกศรที่เสียบแทงหทัยของเราออกแล้ว ได้
บรรเทาความโศกถึงบุตรของเรา ผู้ถูกความโศก
ครอบงำแล้วหนอ เราเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้แล้ว
ปราศจากความโศก ไม่ขุ่นมัว จะไม่เศร้าโศก จะไม่
ร้องไห้เพราะได้ฟังคำของเจ้า นะน้อง.⁶

ความเปรียบว่า “เหมือนสมตบัณฑิตดับความโศกของเราในวันนี้ สมตบัณฑิตได้
รดเราผู้เร่าร้อนให้สงบระงับ ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้ เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียง
ด้วยน้ำจะนั้น” เป็นการเปรียบเทียบที่มีความหมายว่าน้ำคือพระธรรม การนำน้ำมา “รด” โดยมี
ผลคือผู้ “เร่าร้อน” จากไฟคือความโศกเกิดอาการ “สงบระงับ ดับความกระวนกระวาย” จึงแสดง
ถึงคุณสมบัติของน้ำในการดับไฟซึ่งทำให้เร่าร้อน การเปรียบ “ไฟที่ติดเปรียง” กับ “ความ
เร่าร้อน” จึงทำให้เห็นว่ามีลักษณะที่สัมพันธ์กับผลของไฟที่ทำให้เกิดความกระวนกระวาย การใช้
ความเปรียบเพื่อแสดงว่าน้ำดับไฟที่ติดเปรียงได้จึงสัมพันธ์กับพระธรรมที่ดับความเร่าร้อน
ก่อให้เกิดผลคือทำให้สงบระงับ ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้

อรรถกถาสุชาตชาดก ใช้ความเปรียบลักษณะเดียวกันนี้ในตอนที่สุดชาตกุมาร
โพธิสัตว์กล่าวถึงสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง เพื่อปลอบโยนบิดาของตนที่เศร้าโศกเพราะบิดาลี้ไป
บิดาของพระโพธิสัตว์กล่าวชมเชยบุตรของตนว่า

**เจ้ารดพ่อผู้เดือดร้อนยิ่งนักให้หายร้อน ทำความ
กระวนกระวายของพ่อให้ดับได้หมดสิ้น เหมือนบุคคลเอาน้ำ
รดไฟที่ติดเปรียงให้ดับไปจะนั้น** เจ้ามาถอนลูกศรคือความโศกที่
เสียบแน่นอยู่ในหทัยของพ่อออกได้แล้วหนอ เมื่อพ่อถูกความโศก
ครอบงำ เจ้าได้บรรเทาความโศกถึงบิดาเสียได้.

พ่อเป็นผู้ถอนลูกศรคือความโศกออกได้แล้ว ปราศจากความ
เศร้าโศก หมดความมัวหมอง ลูกรัก พ่อจะไม่เศร้าโศก จะไม่ร้องไห้
เพราะได้ฟังคำของเจ้า.

⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสมตบัณฑิตชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 979.

คนผู้มีปัญญา มีใจอนุเคราะห์ ย่อมทำบุคคลให้หลุดพ้น
จากความเศร้าโศกได้ เหมือนกับพ่อสุชาติบุตรของเรา ทำเราผู้บิดา
ให้หลุดพ้นความโศกฉะนั้น.⁷

บิดาของพระโพธิสัตว์ถูกความโศกครอบงำเพราะบิดาลิ้นชีวิต พระโพธิสัตว์ทำให้บิดาของตนได้สติกลับคืน ความโศกเศร้านั้นหายไปเปรียบได้กับ “เอาน้ำรดไฟที่เบรียงให้ดับไป” พระธรรมที่พระโพธิสัตว์สอนบิดาจึงเปรียบได้กับ “น้ำ” ที่ “รด” ลงไปที่ไฟ ทำให้บิดาของพระโพธิสัตว์รู้สึก “หายร้อน” และทำให้ “ความกระวนกระวาย” นั้น “ดับ” หมดสิ้น ความทุกข์โศกที่ทำให้รู้สึก “ร้อน” และ “กระวนกระวาย” จึงเปรียบดังไฟนั่นเอง

ความเปรียบที่ปรากฏค่าน้ำาร่วมกับไฟ แสดงถึงการใช้ความเย็นเพื่อดับความร้อน ลักษณะเช่นนี้มีกล่าวถึงใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก ซึ่งมีการขยายคำว่า “น้ำ” เป็น “น้ำเย็น 1,000 หม้อ” และคำว่า “ไฟ” เปลี่ยนเป็น “แดดเผาในฤดูร้อน” เป็นการเปรียบเทียบความรู้สึกของพระเวสสันดรเมื่อทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ชุก เนื้อความมีดังนี้

แน่พ้อชาติ พ้อจงลุกขึ้นยืน การมาของพวก
ยาจกในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของพวกยาจกครั้ง
ก่อน ๆ พ้อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความชื่นชมยินดี
ทำให้พ้อเกษมศานต์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ไปราณ วีย ทิสฺสตี** ความว่า การมาของยาจกในวันนี้ ปรากฏเหมือนการมาของยาจกทั้งหลายแต่ทิศต่าง ๆ ในนครเชตุรในกาลก่อน. บทว่า **นฺนุทีโย มาภิกิเร** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เราเห็นพราหมณ์นั้นความโสมนัสก็แผ่คลุมเรา เป็นเหมือนเวลารدنน้ำเย็น 1,000 หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาในฤดูร้อน.⁸

⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุชาติชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 718 - 719.

⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 712.

พระเวสสันดรทรงปลื้มปีติเมื่อเห็นชุก ความรู้สึกนั้นแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย เป็นความชุ่มชื่นใจเปรียบดัง “เป็นเหมือนเวลารดน้ำเย็น 1,000 หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผา ในฤดูร้อน” ความทุกข์ใจที่ไม่มีโอกาสได้ทำทานมานานแล้วทำให้รู้สึกเหมือน “ถูกแดดเผาเผาในฤดูร้อน” นั่นคือ ความร้อนที่ถูกแดดเผาทำให้ไม่สบายกายและเพิ่มทวีความร้อนนั้นเพราะอยู่ในฤดูร้อน แต่กลับหมดความรู้สึกร้อนได้เพราะมีน้ำซึ่งเย็นถึง 1,000 หม้อ “รด” ตั้งแต่ศีรษะลงมา ความเย็นของน้ำเย็น 1,000 หม้อจึงแผ่ซ่านไปทั่วร่างกายตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ความเปรียบเทียบนี้จึงแสดงความรู้สึกของพระเวสสันดรได้ดียิ่ง “น้ำเย็น 1,000 หม้อ” จึงเปรียบได้กับความรู้สึกยินดีที่จะได้ทำทาน

การปรากฏร่วมกันของน้ำกับไฟในการเปรียบเทียบ แสดงให้เห็นการรดน้ำเพื่อดับไฟ มักมีคำกริยาว่า “รดน้ำ” กับ “ดับไฟ” ผลคือเกิดการ “ดับไฟ” “ดับความกระวนกระวาย” “ดับความร้อนรน” และ “ดับความโศก” โดยเปรียบเทียบ “น้ำ” กับพระธรรมซึ่งดับความทุกข์โศกในจิตใจของบุคคลผู้นั้น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากความเสียใจเพราะสูญเสียสิ่งอันเป็นที่รัก และผู้ที่นำพระธรรมมาเตือนสติก็คือพระโพธิสัตว์นั่นเอง ดังนั้น “น้ำ” ในอรรถกถาชาดกจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระธรรมซึ่งดับไฟคือกิเลส

เมื่อปรากฏใช้น้ำร่วมกับเปือกตมในการเปรียบเทียบ มักแสดงให้เห็นว่าเปือกตมคือความสกปรก ต้องมีน้ำเพื่อชำระล้าง น้ำเปรียบดังพระธรรม อย่างไรก็ตามก็ตมที่น้ำที่เกิดจากการทับถมของดิน ซึ่งแสงสว่างส่องลงไปไม่ถึง เปือกตมจึงเกิดจากน้ำ น้ำและเปือกตมจึงมักอยู่ร่วมกัน การใช้ความเปรียบลักษณะเช่นนี้ปรากฏในอรรถกถาชาดก 18 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถากัจฉปชาดก อรรถกถาสาเกตชาดก อรรถกถาตุณชิลชาดก อรรถกถากุกกุชาดก อรรถกถาสูสิมชาดก อรรถกถาจุลนารทกัศสปชาดก อรรถกถาภิงสกชาดก อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาจุลลสุตโสมชาดก อรรถกถามหาโพธิชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ใน อรรถกถาพรหมนารทชาดก พระนางจุจาวราชิดาทรงแสดงธรรมแก่พระบิดาผู้ทรงหลงผิด ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย **เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นจากเปือกตม ฉะนั้น** หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงอย่าเกรงสามี เหมือนนางเทพอัปสรผู้เป็นบาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ ฉะนั้น⁹

พระเจ้าวิเทหราชทรงเชื่อกุณาชิวก ทรงถืออภิมัจฉาทิฎฐิ ไม่ทรงเชื่อว่านรกสวรรค์มีจริง พระนางรจจวราชิตาจึงทรงแสดงให้เห็นว่า ผลของความดีความชั่วย่อมมีอยู่จริง จึงควรละเว้นภรรยาผู้อื่นเปรียบดัง **“เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นจากเปือกตม.”** นั่นคือเปือกตมเป็นการประพฤติมิชอบในภรรยาผู้อื่น เป็นสิ่งสกปรกซึ่งควรหลีกเลี่ยงให้ห่างเพื่อให้เกิดความ **“สะอาด”** โดยใช้น้ำ **“ล้าง”** ให้ **“สะอาด”** ความเปรียบตอนนี้จึงใช้คำว่า **“ล้าง”** และ **“สะอาด”** เพื่อแสดงให้เห็นว่า น้ำล้างเปือกตมให้หลุดออกไปจนเกิดความสะอาดได้ การปฏิบัติตามหลักธรรมก็ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลดีเป็นผู้ **“สะอาด”** เช่นกัน

อรรถกถาสาเกตชาดก พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งความรักแก่ภิกษุ ความว่า

ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุสองประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน 1 ด้วยความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบัน 1 **เหมือนดอกอุบลเมื่อเกิดในน้ำย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุสองประการ คือน้ำแลเปือกตม ฉะนั้น**¹⁰

ความเปรียบตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าน้ำกับเปือกตมอยู่ร่วมกัน ชาติสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ เช่นเดียวกับเหตุที่ทำให้เกิดความรักมี 2 ประการ คือ การอยู่ร่วมกันในกาลก่อนและการมีไมตรีเกื้อกูลกันในปัจจุบัน

น้ำและเปือกตมปรากฏร่วมกันในความเปรียบว่า **“เหมือนนางนกจากพรากในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่”** และ **“เหมือนหงส์มีปีกขนหลุดร่วงแล้วก็ลำบากอยู่ในเปือกตมอัน**

⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพรหมนารชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 271.

¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสาเกตชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 458.

“ไม่มีน้ำ” ใน *อรรถกถาภุมมิตตชาดก* พระมารดาของพระภุมมิตตทรงคร่ำครวญเมื่อไม่พบพระภุมมิตต ความว่า

เราไม่เห็นภุมมิตต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน เหมือนนกพลัดพรากจากลูกเห็นแต่รังเปล่า เราไม่เห็นภุมมิตต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนานเหมือนนางหงส์ขาว พลัดพรากจากลูกอ่อน เราไม่เห็นภุมมิตต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน **เหมือนนางนกจากพรากในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่** เราไม่เห็นภุมมิตตจักตรอมตรมด้วยความโศกเศร้าเปรียบเหมือนเป้าของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายใน ไม่ออกไปภายนอก ฉะนั้น.¹¹

พระมารดาของพระภุมมิตตทรงเปรียบตนเองกับนางนกจากพราก “เปือกตม” ในที่นี้หมายถึงอาการตรอมตรมด้วยความทุกข์ ความตรอมตรมด้วยความโศกเศร้า “น้ำ” หมายถึงพระภุมมิตต การไม่ได้พบพระภุมมิตตจึงทำให้พระมารดาของพระภุมมิตตทรงทุกข์โศกอย่างไรก็ดี อาจขยายความต่อไปได้ว่า อาการตรอมตรมด้วยความทุกข์อาจเกิดจากการที่พระมารดาของพระภุมมิตตไม่ทรงใช้พระธรรมเพื่อระงับความโศก ซึ่งเกิดจากการพลัดพรากจากบุคคลที่รัก หากพิจารณาในมุมนี้ “น้ำ” จึงหมายถึงพระธรรม “ไม่มีน้ำ” ก็คือไม่มีพระธรรมนั่นเอง

ความเปรียบเช่นนี้ปรากฏใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เช่นกัน ตอนพระนางผู้สืบทอดคร่ำครวญว่า

แม้แม่ทรีได้ยืนเสียงสูงชันป่า ก็จะไม่สะดุ้งตกพระหฤทัยก่อนทันที หรือได้ยืนเสียงนกเค้าอินทรีโคตรผู้ร้องอยู่ก็จะสะดุ้งกลัวของศัสัน ดุจแม่มดสันอยู่ฉะนั้น วันนี้แม่ผู้มีรูปงามเป็นผู้ฉลาดไปสู่แนวป่า ตัวแม่เองจักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้เปล่าจากลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก จักผอมผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้น ๆ เหมือนนางนกมีลูก ถูกเปียดเปียนเห็นแต่รังเปล่าฉะนั้น ตัวแม่จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้ว่างจากพระลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก ก็จักผอม

¹¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาภุมมิตตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 75.

ผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้น ๆ เปรียบดั่งนางนกเขามีลูก ถูกเบียดเบียน แล้วเห็นแต่รังเปล่า **หรือเปรียบเหมือนนางนกจากพราดกในเปือกตมไม่มีน้ำจะนั้น** เมื่อหม่อมฉันพิลาปอยู่อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิดนั้นเสียจากแว่นแคว้น หม่อมฉันเห็นจะต้องสละชีวิตเสียเป็นแน่.¹²

พระนางผู้สดีทรงเปรียบว่าเมื่อพระเวสสันดรไม่ได้ประทับในพระราชวังย่อมทำให้พระองค์ทุกข์โศก “หมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน” ความทุกข์โศกที่ไม่พบพระเวสสันดรจึงทำให้พระองค์รุ่มร้อน เพราะความอาลัยรักและความคิดถึง ทรงเปรียบตนเองเป็น “เหมือนนางนกจากพราดกในเปือกตมอันไม่มีน้ำ” คือความทุกข์โศกเปรียบดั่งเปือกตม ซึ่งพระนางผู้สดี “ตก” คืออยู่ในสภาวะที่ร่วงจมลงไปในความทุกข์ ทำให้ลำบาก เพราะ “ไม่มีน้ำ” คือไม่มีพระเวสสันดร ย่อมทำให้ทุกข์ใจ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ไม่มีพระธรรมมาช่วยเตือนสติจิตใจไม่ให้ทุกข์โศกจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ในความเปรียบนี้จึงมีคำว่า “หมกไหม้” เพราะความทุกข์ และคำว่า “ตก” ในเปือกตมเพื่อแสดงสภาวะจิตใจที่มีแต่ความทุกข์โศก

ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นการใช้เปรียบเทียบให้เห็นความหมายของคำว่า “เปือกตม” อย่างชัดเจน ปรากฏใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* ดังนี้

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้าสุทนต์ ผู้วรรธมิกราชาว่า พระองค์โปรดให้หม่อมฉันออกจากเขตดุรราชธานี หม่อมฉันขอทูลลาไป เขาวกต ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีแล้วในอดีต หรือจักมีในอนาคต และเกิดในปัจจุบัน เป็นผู้ไม่อ้อมด้วยกามทั้งหลาย ย่อมไปสู่ยมโลก หม่อมฉันได้บริจาคทานในวังของตน ยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและผู้อื่น จึงนิรโรคจากแคว้นของตนโดยความประสงค์ตามคำของชาวสี่พี หม่อมฉันจักเสวยความทุกข์นั้นในป่าที่เคลื่อนด้วยพาลมฤค มีแรด และ

¹² มหาสมุทรสารวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาสมุทรวิทยาลัย, 2543), หน้า 636.

เสียเหลืออยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลายเชิญพระองค์
จมอยู่ในเปือกตมคือกามเกิดพระเจ้าข้า.¹³

พระเวสสันดรตรัสแก่พระเจ้ากรุงสุทศย์ว่า “หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย เชิญ
พระองค์จมอยู่ในเปือกตมคือกามเกิดพระเจ้าข้า” การที่พระเจ้ากรุงสุทศย์โปรดให้พระเวสสันดร
ผู้ไม่มีความผิดต้องออกจากวัง นั้นย่อมแสดงว่าพระเจ้ากรุงสุทศย์ทรงเห็นผิด การไม่สนับสนุนผู้
ทำงานแต่กลับขัดขวางและไม่ร่วมยินดีด้วย แสดงว่าบุคคลนั้นมี “กาม” คือความต้องการอันผิด
ความเปรียบนี้กล่าวอย่างชัดเจนว่า “เปือกตมคือกาม” และผู้ที่อยู่ในเปือกตมคือผู้ที่ “จม” แสดง
คำว่า “จม” มีนัยเชื่อมโยงสู่คำว่า “เปือกตม” หรือ “กาม” นั้นเอง

การกล่าวถึงการจมลงในเปือกตม โดยเปรียบให้เห็นว่าเปือกตมคือกาม ปรากฏ
ในอรรถกถาชาดกหลายเรื่อง ดังตัวอย่างจาก อรรถกถาสุสิมชาดก พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็น
สุสิมกุมารบุตรปุโรหิต เกิดวันเดียวกับพระราชกุมารเมืองพาราณสี ทั้งสองคนเป็นสหายกัน เมื่อ
สิ้นพระราชแล้วพระราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชย์ พระโพธิสัตว์ได้เป็นปุโรหิต วันหนึ่งสมเด็จพระ
พระราชชนนีทอดพระเนตรเห็นปุโรหิต มีพระทัยปฏิบัติจกัณฑ์ประจวบ เมื่อพระราชาทรง
ทราบจึงขอร้องให้พระโพธิสัตว์ช่วย โดยอภิเษกให้เป็นพระราชชายา พระราชชนนีเป็นอัครมเหสี
ส่วนพระองค์ทรงเป็นอุปราช ต่อมาพระโพธิสัตว์ทรงระอาในการครองเรือน มีพระทัยน้อมไปใ
การบรรพชา พระมเหสีทรงคิดว่าเป็นเพราะพระองค์ชราแล้วแต่พระราชชายาเป็นหนุ่ม จึงทำอุบาย
สร้างความเท็จว่าพระราชชายามีพระเกศาหงอก เมื่อพระราชชายาทอดพระเนตรพระเกศาของพระองค์
ทรงมีพระอาการดังนี้

...พระเสโทไหลออกจากพระนลาฏ ที่เสมือนกับแผ่นทองของ
พระโพธิสัตว์ ผู้ทรงสะดุ้ง เพราะทรงเห็นพระเกศาหงอกเท่านั้น แล้วก็
ทรงกลัว. พระองค์เมื่อทรงโอวาทตน ทรงดำริว่า ดูก่อนสุสิมะ เจ้าเป็น
คนหนุ่มแต่กลายเป็นคนแก่ไปแล้ว เจ้าจมอยู่ในเปือกตม คือกาม
เหมือนหมูบ้านจมอยู่แล้วในเปือกตม คือคุณ ฉะนั้น¹⁴

¹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 644.

¹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุสิมชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 387.

แม้ทอดพระเนตรเห็นเพียงพระเกศาหงอกของพระองค์แต่พระราชาทรงกลัว
 ทั้งนี้เป็นเพราะทรงระอาในการครองเรือนอยู่แล้ว ไม่ทรงอาลัยไยดีในกิเลสทั้งหลาย พระเกศา
 หงอกจึงกระตุ้นเตือนให้เห็นความจริงว่า พระองค์ “จมอยู่ในเปือกตมคือกาม” มาช้านานแล้ว
 นั่นคือทรงยินดีในกามคุณ ยินดีในกิเลสทั้งหลาย ความรู้สึกเช่นนี้เปรียบได้กับการจมอยู่ใน
 เปือกตมคือช่องและติดอยู่กับสิ่งสกปรกทำให้ชีวิตเป็นทุกข์ ไม่ได้พบความสุขจริงแท้ การ
 เปลี่ยนแปลงของวัยจากคนหนุ่มกลายเป็นคนแก่ จึงทำให้ทรงตระหนักว่าถึงเวลาที่จะประพฤติ
 ธรรมแล้ว

เช่นเดียวกับใน *อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก* ชาดกเรื่องนี้พระโพธิสัตว์เกิดเป็นคน
 จันฑาล* ชื่อจิตตกุมาร มีน้องชายชื่อสัมภุตกุมารซึ่งเป็นบุตรของนางสาว ทั้งสองคนมีทุกข์เพราะ
 เหตุแห่งชาติกำเนิดจึงปกปิดชาติกำเนิดโดยแปลงเพศเป็นพราหมณ์ วันหนึ่งทั้งสองคนเผลอ
 กล่าวภาษาจันฑาล มหาชนจึงโบยตีแต่มีคนผู้หนึ่งช่วยเหลือและให้ไปบวชเป็นฤๅษี ทั้งสองคน
 ได้จุติในท้องแม่เนื้อและนกเขา กาลต่อมาจิตตกุมารเกิดเป็นบุตรบุโรหิตนครโกสัมพี สัมภุตกุมาร
 เกิดเป็นโอรสพระเจ้าอุตรปัญจาลราช สัมภุตบัณฑิตระลึกชาติที่ 4 ได้ว่าเกิดเป็นคนจันฑาล
 จิตตกุมารระลึกได้ตลอด 4 ชาติ เมื่ออายุ 16 ปี จึงบวชเป็นฤๅษี มีความสุขอันเกิดแต่ฌาน
 สัมภุตกุมารได้เสวยราชสมบัติ ตรีศพระคาถา 2 คาถาด้วยความเบิกบานพระราชหฤทัย
 ซึ่งกลายเป็นเพลงขับเฉลิมฉลอง ฝ่ายพระจิตตดาบสระลึกถึงน้องชายและตั้งใจจะส่งสอน
 พระราชาเมื่อทรงชราภาพ เพื่อชักนำให้บรรพชา เวลาผ่านไป 50 ปีจึงเหาะไปยังพระราชอุทยาน
 ได้พบเด็กขับเพลงพระราชนิพนธ์จึงสอนให้เด็กขับเพลงตอบท่ามกลางราชบริพารทั้งหลาย
 พระราชารู้ว่าจะได้พบพี่ชายตนแน่แล้วจึงเสด็จไปพบพระดาบส พระโพธิสัตว์เชื้อเชิญให้
 พระราชาเกิดอุตสาหะในการทำบุญกุศล อย่าได้สร้างกรรม พระเจ้าสัมภุตราชตรัสว่า

ข้าแต่ภิกษุ ถ้อยคำของพระคุณเจ้านี้เป็นคำจริงแท้ที่เดียว
 พระฤๅษีกล่าวไว้ฉันใด คำนี้ก็ฉันนั้น แต่ว่ากามทั้งหลายของข้าพเจ้า
 ยังมีอยู่มาก กามเหล่านั้นคนเช่นข้าพเจ้าสละได้ยาก ข้าพเจ้าจมอยู่
 ท่ามกลางหล่มแล้ว ย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้ด้วยตนเองฉันใด
ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติตนตามทาง

* ในระบอบวรรณคดีของศาสนาพราหมณ์ วรรณคดีจันฑาลคือลูกที่เกิดจากมารดาวรรณะสูงสุดคือวรรณะพราหมณ์กับ
 บิดาวรรณะต่ำสุดคือวรรณะศูทร ถือว่าเป็นคนต่ำทรามและถูกเหยียดหยาม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน “Candāla”
 Monier-Williams, Sir Monier, A Sanskrit – English Dictionary, (New Delhi : Asian Educational
 Services, 2003), p 383.

ของภิกษุได้ฉันนั้น ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ อนึ่ง บุตรจะมีความสุขได้ด้วยวิธีใด มารดาบิดาพร่ำสอนบุตรด้วยวิธีนั้นฉันใด ข้าพเจ้าจะจากโลกนี้ไปแล้ว จะพึงเป็นผู้มีความสุขอันนานได้ด้วยวิธีใด ขอพระคุณเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพเจ้า ด้วยวิธีนั้น ฉันนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนปฺปรูปา ความว่า กามกิเลสทั้งหลายของข้าพเจ้า ยังมีชาติมิใช่ชนิดหน้อย คือมากมาย หาประมาณมิได้. บทว่า เต ทุกฺจชา มาทิสฺเสน ความว่า ข้าแต่ภิกษุผู้เชษฐภิกษุท่านละกิเลสทั้งหลายดำรงตนอยู่ได้แล้ว **ส่วนข้าพเจ้ายังจมอยู่ในเปลือกตมคือกามกิเลส** เพราะเหตุนี้ คนเช่นข้าพเจ้าละกามกิเลสเหล่านั้นได้ ยากยิ่ง.¹⁵

การเปรียบเทียบว่าข้างจมอยู่กลางหล่มย่อมไม่อาจถอนตนไปสู่ที่ดอนได้ด้วยตนเอง เป็นดังเช่น “ข้าพเจ้าจมอยู่ในหล่มคือกามกิเลส” แสดงภาพการถลำตัวเข้าไปสู่ที่สกปรกจนไม่อาจถอนตัวได้ ต้องติดอยู่กับที่ กามกิเลสเปรียบดังหล่มซึ่งมีโคลนลึก การเป็นพระราชอาของพระเจ้าสัมภุตรราชทำให้ได้ครอบครองสมบัติ มีอำนาจ มีมเหสีและสนมมากมาย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้พระเจ้าสัมภุตรราชหลงใหลและมีความสุขจนกระทั่งไม่อาจละทิ้งได้ จึงยินดีที่จะ “จมอยู่ในเปลือกตมคือกามกิเลส” พระโพธิสัตว์ทรงให้โอวาทแก่พระเจ้าสัมภุตรราชเพื่อให้ทรงผนวช ทำให้พระราชอาเกิดความสังเวชสลดพระทัยจึงยกราชสมบัติแก่โอรสองค์ใหญ่และเสด็จไปทรงผนวช ณ หิมวันตประเทศ

ตัวอย่างต่อมาคือพระโพธิสัตว์ทรงถือกำเนิดเป็นโอรสพระนครพาราณสีชื่อสุดโสภณกุมารใน *อรรถกถาจลลสุดโสภณชาดก* เสวยราชสมบัติโดยธรรม ในเวลาต่อมาไม่ทรงยินดีด้วยฆราวาสวิสัยมีพระประสงค์จะทรงผนวชจึงให้นายภูษามาลาบอกเมื่อเห็นพระเศาหางอกของพระองค์ เมื่อเหตุการณ์เป็นดังนั้นจึงเรียกมหาชนทั้งหมดมาประชุมกันเพื่อแจ้งเหตุว่าจะบวชทุกคนทูลทัดทานไม่ว่าจะเป็นอำมาตย์ พระราชชนนี พระราชบิดา พระชายาที่รัก 700 นาง พระมเหสีซึ่งทรงครรภ์ และพระโอรสตามลำดับ พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่มหาชนว่า

¹⁵ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 52.

บทว่า อถ พาลา ปมชฺชนติ ความว่า คนพาลทั้งหลายเป็นเหมือนจะไม่แก่ไม่ตาย **จมอยู่ในเปลือกตม คือกามคุณ มัวเมาประมาทอยู่ดูจสุกรจมอยู่ในคูถจะนั้น**.¹⁶

ความเปรียบตอนนี้ยังคงใช้เนื้อความว่า “จมอยู่ในเปลือกตมคือกามคุณ” เพื่อแสดงว่ามหาชนยังคงยึดติดกับกิเลสในชีวิตฆราวาสอย่างไม่อาจถอนตัวได้ การ “จม” อยู่ใน “เปลือกตม” เช่นนี้เปรียบเหมือน “สุกรจมอยู่ในโคลนคือคูถ” ซึ่งมีแต่ความสกปรกแต่ก็พึงพอใจที่จะเป็นเช่นนั้น ต่างจากพระโพธิสัตว์ที่ทรงต้องการออกผนวชเพราะไม่ต้องการ “จมอยู่ในเปลือกตมคือกามคุณ”

การเปรียบเช่นนี้พบใน *อรรถกถาโสณกชาดก* เมื่อพระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระราชารินทร์มผู้ทรงยินดีในกาม ดังนี้

มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่าดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูล จึงได้ถวายโอวาทแต่พระองค์ ก็ถ้าพระองค์จักทรงทำตามโอวาทนั้นไซ้ พระองค์ก็จักทรงบังเกิดในเทวโลก หากพระองค์จักไม่ทรงทำตามโอวาทนั้น **พระองค์จักจมอยู่ในเปลือกตมคือกาม** ในกาลที่สุดแห่งพระชนมชีพจักบังเกิดในนรก.¹⁷

เมื่อพระโพธิสัตว์อรินทร์มทรงฟังธรรมนั้นแล้ว ทรงสลดพระทัยจึงมอบราชสมบัติแก่ที่ฆาตุราชกุมาร ทรงเสด็จเข้าป่าหิมวันต์และผนวชเป็นฤๅษี ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก การเปรียบว่าพระโพธิสัตว์ทรงยินดีในกาม ไม่ออกผนวชทำให้พระองค์ “จมอยู่ในเปลือกตมคือกาม” จึงทำให้เห็นภาพชัดเจนว่ากามเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์สกปรก ไม่บริสุทธิ์ ปรากฏอย่างเด่นชัดอีกครั้งใน *อรรถกถามหาชนกชาดก* เมื่อพระมหาชนกเสด็จออกบรรพชาได้พบ มิคาชินดาบสและตรัสถึงเหตุที่ทำให้ทรงผนวชว่า

¹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจลลสุดโสณกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 717.

¹⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 145.

ข้าแต่ท่านมิกาซิมะ ข้าพเจ้าเห็นประเพณีของโลก เห็นโลกถูกกิเลสขบกัด ถูกกิเลสทำให้เป็นดังเปือกตม จึงได้ทำเหตุนี้ให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบว่า ปุถุชนจมอยู่แล้วในกิเลสวัฏฏไถ สัตว์เป็นอันมากย่อมถูกประหารและถูกฆ่าในกิเลสวัฏฏนั้น ดังนี้จึงได้บวชเป็นภิกษุ.¹⁸

คำว่า “จม” ในที่นี้ทำให้เห็นภาพมนุษย์อยู่ท่ามกลางความสกปรกไม่อาจหลุดความสกปรกนั้นได้ เพราะความสกปรกนั้นทำให้มนุษย์ติดอยู่กับที่ ความสกปรกหรือกิเลสจึงเป็นเครื่องทำให้มนุษย์สกปรกติดอยู่กับที่ และทำให้ “ถูกประหารและถูกฆ่า” หนทางแก้ไขไม่ให้อจมอยู่ในกิเลสก็คือการบวช

การเปรียบเทียบโดยใช้คำว่า “น้ำ” ร่วมกับ “เปือกตม” มักมีคำว่า “ไม่มีน้ำ” เพื่อแสดงว่าหากไม่มีน้ำแล้ว บุคคลผู้นั้นต้องอยู่ในภาวะลำบากคือทั้ง “ตก” และ “จม” อยู่ในเปือกตมคือกาม การมี “น้ำ” คือพระธรรมจึงทำให้สะอาดปราศจาก “เปือกตม” คือกามนั่นเอง

3.1.1.2 น้ำคือกิเลสและความทุกข์โศกเมื่อปรากฏร่วมกับดอกบัว

ดอกบัวเป็นดอกไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา ปรากฏเป็นความเปรียบในพระมหายาจนกถา มหาขันธกะ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เมื่อพระพรหมทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัวดังนี้

ทรงพิจารณาสัตว์โลกเปรียบด้วยดอกบัว

[9] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหม และทรงอาศัยความกรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เมื่อตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปคือกิเลสในจักขุน้อยก็มี ที่มีรูปคือกิเลสในจักขุมากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี ที่มีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่ก็มี

¹⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 139.

มีอุปมาเหมือนดอกอุบลในกออุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกบุณฑริกในกอบุณฑริก ที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอกงามแล้วในน้ำ บางเหล่ายังจมในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางเหล่า ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อันน้ำไม่ติดแล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็น สัตว์ทั้งหลาย บางพวกมีธูลีคือกิเลสในจักขุน้อย บางพวกมีธูลีคือ กิเลสในจักขุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอการดี บางพวกมีอการทราม บางพวกสอนให้รู้ได้ง่าย บางพวกสอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมีปรกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน ครั้นแล้วได้ตรัสคาถาตอบท้าวสัทหมบตี พรหมว่า ดังนี้

เราเปิดประตูมตะแก่ท่านแล้ว สัตว์เหล่าใดจะฟัง จงปล่อย ศรัทธามาเถิด ดูกรพรหม เพราะเรามีความสำคัญในความลำบาก จึงไม่แสดงธรรมที่เราคล่องแคล่ว ประณีต ในหมู่มนุษย์ ฯ

ครั้นท้าวสัทหมบตีพรหมทราบบว่า พระผู้มีพระภาคทรง ประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปในที่นั่นแล ฯ

พรหมยาจนกถา จบ¹⁹

พระพุทธเจ้าทรงใช้ดอกบัวเปรียบเทียบเวไนยสัตว์เพื่อใช้จำแนกบุคคลเป็น 3 ประเภท ตามดอกบัว 3 เหล่า²⁰ ดังนี้

อุคฆฏิตัญญู คือ ผู้ที่มีวาสนาบารมีแก่กล้า แม้ฟังพระธรรมเทศนาเพียงครั้ง เดียวก็ตรัสรู้มรรคผลได้ เปรียบได้กับดอกบัวเหล่าที่ 1 ซึ่งชูดอกพ้นน้ำ ปราศจากโคลนตมและ พร้อมจะผลิบานเมื่อรับแสงอาทิตย์ในวันนี้

¹⁹ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 4 พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 12 - 13.

²⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ 1]. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 182.

วิปจิตัญญ คือ ผู้ที่ยังมีกิเลสเกาะยึดอยู่ปานกลาง เมื่อฟังพระธรรมเทศนา จะต้องอธิบายความประกอบจึงจะบรรลุผลได้ เปรียบได้กับดอกบัวเหล่าที่ 2 ซึ่งอยู่เสมอน้ำ รอเวลาบานในวันรุ่งขึ้น

เนยยะ คือ ผู้ที่ยังมีกิเลสห่อหุ้มจิตใจอยู่มาก เมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วจะต้องบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาสมาธิควบคู่ไปด้วยจึงจะบรรลุผล เปรียบได้กับดอกบัวเหล่าที่ 3 ซึ่งจมอยู่ใต้น้ำ พร้อมจะขึ้นมาบานในวันที่ 3

ในอรรถกถากล่าวถึงบัวเหล่าที่ 4 คือบัวที่มีโรคยังไม่พ่นน้ำ และแบ่งบุคคลเป็น 4 ประเภท โดยเพิ่มปทปรมะ คือ ผู้ที่มีกิเลสหนามาก ถูกพอกพูนด้วยกิเลสหยาบหนา แม้จะขัดเกลามากเพียงใดก็ไม่สามารถบรรลุผล เปรียบได้กับดอกบัวเหล่าที่ 4 คือบัวที่มีโรค ยังไม่พ่นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน รอเวลาที่จะเป็นอาหารของปลาและเต่า

ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่เกิดมาจากโคลนตมแต่สามารถรอดพ้นจากสัตว์น้ำแล้วผลิบานชูดอกงดงามบนผิวน้ำได้ ทางพุทธศาสนาจึงใช้เปรียบกับมนุษย์ผู้มีกำเนิดต่ำต้อยแต่ได้ปฏิบัติธรรม ยึดมั่นในพระธรรมคำสอนอย่างเคร่งครัด จนกระทั่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปเลื่อมใสศรัทธาและกราบไหว้บูชาได้อย่างบริสุทธิ์ใจ โดยไม่รังเกียจชาติตระกูลเดิมของบุคคลผู้นั้น บุคคลนั้นจึงเปรียบได้กับดอกบัวที่แม้จะเกิดจากโคลนตมแต่สามารถผลิบานงดงามอยู่บนน้ำได้

ในพระพุทธศาสนา ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ หมายถึง “ความพ้นจากสิ่งสกปรกโสภณหรือมลทินทางโลกและอาจหมายถึงอาสวะ กิเลส ตัณหา มานะ ทิฐิ หรือความผูกพันในกาม หรือบางทีความบริสุทธิ์นั้น หมายถึง ความอยู่สูงพ้นจากความผูกพันทุกสิ่งทุกอย่าง”²¹ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม จะเห็นได้จากการใช้ดอกบัวเป็นเครื่องบูชา การใช้ดอกบัวเป็นส่วนหนึ่งแห่งการสร้างที่ประทับถวายพระพุทธเจ้า การใช้ดอกบัวเป็นเครื่องเปรียบเทียบแนวปฏิบัติธรรมของภิกษุ การใช้ดอกบัวเป็นเครื่องแสดงพระพุทธบุญญาธิการ ดอกบัวยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม ได้แก่ ความสวยงามทางวัตถุหรือร่างกาย และความดีงามทางศีลธรรมหรือจิตใจ²²

ในประเทศอินเดียที่สถาปนาพุทธ ศาสนา และสถาปนาอาราม มีภาพพุทธประวัติในหินสลักเป็นรูปดอกบัวบาน เป็นสัญลักษณ์การประสูติของพระพุทธเจ้า กิริยาที่บานของดอกบัว หมายถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา

²¹ นุปภา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 63.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 70 – 98.

สัมพุทธเจ้า²³ เอเดรียน สนอดกราส กล่าวว่า การคลี่บานของดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แสดงการบรรลุนิพพาน²⁴

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่อง**มิลินทปัญหา** มีการใช้ดอกบัวเป็นความเปรียบในตอนที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนเรื่อง องค์แห่งปทุมชาติ 3 ประการ เนื้อความมีดังนี้

สมเด็จพระมกษัตราธิเบตี ทรงพระนามชื่อว่ามิลินท์ปิ่นสาคลราชธานี จึงมีพระราชโองการตรัสถาม ด้วยองค์แห่งปทุมชาติสืบต่อไปว่า องค์แห่งปทุมชาติ 3 ประการนั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนเจ้าจึงถวายวิสัยเห็นว่า ธรรมดากว่าปทุมชาติ บัวหลวงเกิดเนื่องเจริญขึ้นด้วยอาศัยซึ่งอุทกัง และมีได้ติดไปด้วย “ยถา” มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า มิได้ยินดีด้วยตระกูล และหมู่คณะ และลาภยศ ศักดิ์ และการบูชาอันถือ และจตุปัจจัยที่บริโภคนั้น และได้มีอารมณ์ติดไปด้วยสรรพกิเลสหาไม่ได้ ดุจปทุมชาติอันมิได้ติดด้วยอุทกังนั้น นี้เป็นองค์แห่งปทุมชาติเป็นปฐม

“มหาราช” ขอถวายพระพร อีกประการหนึ่งเล่า ปทุมชาตินั้น ย่อมลอยน้ำอยู่เสมอมิรู้จม “ยถา” มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า ก็ครอบงำเสียได้ ซึ่งสรรพภัยและความโศกกลอยอยู่ในโลกุตตรธรรมเหมือนปทุมชาติฉะนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งปทุมชาติคัมภ 2

“มหาราช” ดูกรบรมพิตรผู้เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ประการหนึ่งเล่า ปทุมชาตินั้น อันลมมีประมาณน้อยพัดถูกต้องแล้วก็สะเทือนหวั่นไหว “ยถา” มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงสำรวจในกิเลสแม้มีประมาณน้อย และมีปรกติเห็นภัยทั้งปวง ย่อมหวั่นไหวต่อกิเลสภัยเหมือนปทุมชาตินั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งปทุมชาติที่คัมภ 3 สมด้วยพระพุทธปฏิภาที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดประทานไว้ว่า

²³ พุทธศาสนิกชน. ภาพพุทธประวัติหินสลัก. (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป).

²⁴ สนอดกราส, เอเดรียน. สัญลักษณ์แห่งพระพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, 2541),

“อนุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภายทสฺสาวิ สมาทาย ลิกฺขติ ลิกฺขาป
เทศ”²⁵

พระนาคเสนใช้ดอกบัวเปรียบเทียบคุณสมบัติของพระภิกษุ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรกพระภิกษุไม่มีความยินดีในลาภยศ การบูชานับถือ และสิ่งของที่ได้รับ ไม่มีกิเลสติดในอารมณ์ ดุจดั่งดอกบัวที่ไม่มีน้ำยัดติดอยู่เลย ประการที่ 2 พระภิกษุอยู่เหนือกิเลสต้นหา เปรียบดังดอกบัวที่ลอยเหนือน้ำไม่จมน้ำ และประการที่ 3 พระภิกษุพึงสำรวจรวมในกิเลส เห็นกิเลสเพียงน้อยนิดก็ครั่นคร้าม เป็นเช่นดังดอกบัวที่สั่นไหวยามต้องลม

ดอกบัวเป็นดอกไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา ในอรรถกถาชาดกใช้ดอกบัวเป็นความเปรียบเทียบทั้งหมด 12 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาจุลลกเศรษฐีชาดก อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถาสีคาลชาดก อรรถกถาสาเกตชาดก อรรถกถากุกกุชาดก อรรถกถาทสัณณกชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถามหาโมรชาดก อรรถกถาสีวีราชชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถามโหสถชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสระโบกขรณีหรือสระบัวดังจะกล่าวอย่างละเอียดใน 3.1.3 สระโบกขรณี

การเปรียบเทียบโดยใช้น้ำร่วมกับดอกบัวซึ่งได้แก่ใบบัว แสดงถึงลักษณะของน้ำที่ไม่ยัดติดอยู่กับใบบัว โดยไม่เหลือลอะองน้ำอยู่บนใบบัวอีกเลย มีกิริยา “กลิ้ง” ของน้ำที่หลุดหายไปจากใบบัวนั้น น้ำในความเปรียบนี้หมายถึงกิเลสและความทุกข์โศก ใบบัวในความเปรียบนี้หมายถึงจิตใจ

ความเปรียบเทียบที่ใช้น้ำร่วมกับใบบัวปรากฏในปัจจุบันวัตถุ ซึ่งแสดงเหตุการณ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสเล่าเรื่องในอดีต ใน อรรถกถาสีคาลชาดก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุที่เกิดกิเลสขึ้นในใจว่า

...ขึ้นชื่อว่ากิเลสนี้ เปรียบด้วยยาพิษที่ร้ายแรง เป็นเช่นกับด้วยหัวฝีที่มีผิวหนังปกไปแล้ว เทียบกันได้กับอสรพิษ คล้ายกับไฟที่เกิดจากอสณิบาต ไม่ควรเลยที่จะนิยมยินดี ควรจะกัดกันเสีย ด้วยพลังแห่งการพิจารณา ด้วยพลังแห่งภาวนาในขณะที่เกิดทีเดียว ควรจะละเสีย

²⁵ มลินทปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, 2549), หน้า 668 – 669.

ด้วยการที่กองกิเลสทั้งนั้นจะเลื่อนไป ไม่ทันตั้งตัวอยู่ในหทัยแม้เพียง
ครู่เดียว เหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกไปจากใบบัว ฉันทก็ฉันทนั้น²⁶

การเปรียบว่ากิเลสเป็นอันตราย ทำให้เกิดความทุกข์ร้อนจึงไม่ควรยินดีในกิเลส
ให้ทำจิตเจริญภาวนาเพื่อละกิเลสออกไปจากใจ ไม่ให้กิเลสตั้งอยู่ในจิตเปรียบดัง “หยาดน้ำกลิ้ง
ตกไปจากใบบัว” น้ำในความเปรียบนี้จึงหมายถึงกิเลสในจิตใจของเหล่าภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นเพียง
“หยาดน้ำ” ที่ตกกระทบอยู่บนใบบัว หากอาศัยจิตที่มีการพิจารณาและได้เจริญภาวนาแล้ว
กิเลสนั้นย่อม “กลิ้ง” ตกไปจากใบบัวได้อย่างรวดเร็วไม่มีเหลือติดอยู่เลย จิตในที่นี้จึงเปรียบได้กับ
“ใบบัว”

อรรถกถาเสนกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์เสนกะได้พบ
พราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งกลัวความตาย เมื่อพระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชน ทุกคนเกิดความโสมนัส
มีพราหมณ์เพียงผู้เดียวยืนร้องไห้ พระโพธิสัตว์มีจิตเมตตาพราหมณ์ ดังนี้

...พระมหาสัตว์ลี้มตาที่มีประสาททั้ง 5 ผ่องใสขึ้น คุบบริษัท
โดยรอบเห็นพราหมณ์นั้น จึงคิดว่า บริษัทจำนวนเท่านี้เกิดความ
โสมนัสให้สาธุการฟังธรรมกัน แต่พราหมณ์คนเดียวคนเดียวถึงความ
โทมัสร้องไห้ พราหมณ์นั้นต้องมีความเศร้าโศกอยู่ในภายในที่
สามารถให้น้ำตาเกิดขึ้นแน่ ๆ. เราจักพลิกใจพราหมณ์ผู้มีมม
แสดงธรรมให้เขาไม่มีความโศก ให้พอใจในเรื่องนี้ทีเดียว เหมือน
สนิมทองแดงหลุดออกไปเพราะขัดด้วยของเปรี้ยว และเหมือนหยด
น้ำกลิ้งออกไปจากใบบัวจะนั้น.²⁷

“น้ำ” ในความเปรียบนี้หมายถึงความโศก “ใบบัว” หมายถึงจิตเมื่อได้ฟังธรรม
จากพระโพธิสัตว์แล้ว ความโศกจึงไม่อาจดำรงอยู่ได้ในจิตใจของผู้ที่มีพระธรรม ความโศกซึ่ง
เป็นเพียง “หยดน้ำ” ย่อมต้อง “กลิ้งออกไปจากใบบัว” โดยไม่เหลือติดอยู่เลย เช่นเดียวกับ

²⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 594.

²⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเสนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 272.

พราหมณ์²⁸ ซึ่งเป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี เป็นผู้ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด การเป็นพราหมณ์จึงย่อมมีการเรียนรู้ ได้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จึงน่าจะสามารรถเรียนรู้พระธรรมจากพระโพธิสัตว์ได้โดยง่าย ความโศกในจิตใจของพราหมณ์จึงเป็นเพียง “หยดน้ำ” ที่พร้อมจะหลุดออกไปจากจิตใจได้ง่ายดาย

การเปรียบเทียบให้เห็นว่าน้ำไม่เหลือติดอยู่บนใบบัวเลยมีใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เช่นกัน เนื้อความมีว่า

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า กษัตริย์ทั้ง 6 องค์ พร้อมด้วยราชบริพารถึงวิสัยญญาภาพ ไม่มีใครแม้คนหนึ่งที่สามารถจะลุกขึ้นรดน้ำลงบนสระของใครได้ เอาเถอะ เราจักยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกลงเพื่อชนเหล่านั้นในบัดนี้ ดำริฉะนี้แล้วจึงยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกลง ณ สมาคมแห่งกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ ชนเหล่าใดใคร่ให้เปียก ชนเหล่านั้นก็เปียก เหล่าชนที่ไม่ต้องการให้เปียก แม้สักหยาดเดียวก็ไม่ตั้งอยู่ในเบื้องบนแห่งชนเหล่านั้น เพียงดั่งน้ำกลิ้งไปจากใบบัว ฉะนั้น ฝนโบกขรพรรษนั้นเป็นเหมือนน้ำฝนที่ตกลงบนใบบัวด้วยประการฉะนี้ ในกาลนั้นกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ก็กลับพ้นพระองค์ มหาชนทราบความมหัศจรรย์ว่า ฝนโบกขรพรรษตก ณ สมาคมพระญาติแห่งพระมหาสัตว์ และแผ่นดินไหว.²⁹

ตอนต้นเรื่อง พระพุทธเจ้า “ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า *ผู้สละดี วรรณะกษัตริย์ ดั่งนี้เป็นต้น*”³⁰ แล้วจึงดำเนินเรื่องว่าเจ้าศากยะพระญาติไม่อภิวัต พระพุทธเจ้า พระองค์จึงยังฝนโบกขรพรรษาให้ตก ภิกษุจึงทูลอาราธนาให้ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า ชาดกเรื่องนี้จึงปรากฏฝนโบกขรพรรษ 2 ครั้ง มีการวิเคราะห์ “*โบกขรพรรษ*” ใน *เวสสันดรทีปนี ภาคภาษาไทย* ดังนี้

²⁸ พราหมณ์มี 10 ประเภท ได้แก่ เวชพราหมณ์ ทาสกรรมกรพราหมณ์ นิคคาหพราหมณ์ ชาลุมชาติพราหมณ์ วาณชิพราหมณ์ ภูมพิศคหปติกพราหมณ์ โคฆาฏพราหมณ์ โคपालคามฆาฏกโจรพราหมณ์ ลุทธกพราหมณ์ และนหาปคพราหมณ์ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *เวสสันดรทีปนี* หน้า 268 - 270)

²⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 800.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 599.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า **โปกขรรุสฺส** นี้ ดังต่อไปนี้

ดอกบัว ท่านให้ชื่อว่า โปกขระ ในคำว่า **ชลสฺสาเต โปกฺขเร**
ชาติ แปลว่าเกิดในดอกบัว กล่าวคือ น้ำ นี้

ดอกบัวนี้ ของน้ำ จึงชื่อว่า โปกขระ

ถามว่า คำว่า โปกขระ นั้น คืออะไร?

ตอบว่า คือใบบัว?

ใบบัว ตกไปแล้วในน้ำ จึงชื่อ โปกขระ ได้แก่ฝนอันตกไปแล้วใน
ใบบัวนั่นเอง

ฝนเช่นกับด้วยใบบัว ชื่อฝนโบกขรพรรษ

ถามว่า ฝนโบกขรพรรษ นั้น คืออะไร?

ตอบว่า คือฝนตกในที่อื่นนอกจากใบบัวฯ การลบบทตรงกลางนี้
เป็นตติยาตปปริสสมาส ฯ แท้จริง ฝนทั้งสอง มีความต่างกันดังนี้ ฝนที่
ตกในใบบัว จัดเป็นอุปมาน ฝนที่ตกในที่อื่นนอกจากใบบัวนั้น จัดเป็น
อุปไมย ฯ

ในอรรถกถามหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ว่าด้วยจักขัตติยปัพพะ
ท่านพระอรรถกถาจารย์ จักกล่าวว่าครั้งนั้น ท้าวสักกะเทวราช ฯฯ ทรง
บันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตก ฯ ในการบันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตกนั้น
ใครอยากจะให้เปียก ก็เปียก ถ้าไม่อยากให้เปียก ก็ไม่เปียก แม้เพียง
หยาดน้ำ ก็ไม่ติดบนศีรษะเลย เหมือนน้ำตกบนใบบัวฉะนั้น สรุปว่าขึ้น
ชื่อว่าฝนโบกขรพรรษ ได้มีแล้ว ประดุจฝนที่ตกบนใบบัว ฉะนั้น แม้ใน
อรรถกถาจริยาปฏิภาณ ท่านก็กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะเทวราช เพื่อบรรเทา
วิสัญญ์ภาพของกษัตริย์เหล่านั้น ได้ทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลง
แล้ว ผู้ต้องการจะเปียก จึงเปียก น้ำย่อมกลิ้งไหลไปจุดฝนที่ตกลงบนใบ
บัว ฉะนั้น ฯ

ส่วนในฎีกาอปถนกชาดก และในอรรถกถาว่าด้วยสันติเกนิทาน
อันเป็นเรื่องสามัญธรรมดา ท่านกล่าวไว้ว่า บทว่า **โปกขรรุสฺส** ได้แก่
ชื่อว่าฝนโบกขรพรรษ เพราะเป็นเช่นกับฝนที่ตกบนดอกบัว หรือเพราะ
เป็นฝนดีงาม ฯ

กัณฐิกาภิธานีย สวรรตทีปนี ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาปาราชิกกัณฑ์ ว่า ธรรมดาว่า ฝนโบกขรพรรษย่อมตกมีเม็ดใหญ่ประมาณเท่าใบบัว ให้เปียกชุ่มเฉพาะคนที่ตื้นขึ้น ขณะฝนตกต้องการจะถูกฝนเปียกโดยลำดับเท่านั้น แล้วกล่าวไว้ในคัมภีร์บทในอรรถกถารามหุลวัตต ในมหาขันธกะอีกว่า คำว่า ฝนโบกขรพรรษ คือน้ำมีสีเหมือนใบบัว ฯ

ท่านกล่าวไว้ (อีก) ว่า ชื่อว่าฝนโบกขรพรรษ คือฝนมีเม็ดเท่าใบบัว ตั้งขึ้นตรงกลาง เมฆทำให้น้ำฝนร่อยห้าพันห้าตกลงโดยลำดับ ฯ

ส่วนในวิมตติวินทนี ท่านกล่าวไว้ในพาหิรนิทานกถาว่า บทว่า **โบกขรวัสส์** ได้แก่ ฝนที่ตกไม่เปียกศีรษะคนไม่ต้องการเปียก อยู่น้ำไม่เปียกบนใบบัว ฉะนั้น แล้วจึงกล่าวไว้ในอรรถกถามหาขันธกะอีกว่า บทว่า **โบกขรวัสส์** ได้แก่ฝนที่ตกจากร่างกายของผู้ที่ไม่อยากเปียก ดุจกอบัวตกจากใบบัว ฉะนั้น นัยว่า เมื่อฝนโบกขรพรรษนั้นตกอยู่ ผู้อยากเปียกเท่านั้น จึงจะเปียก ผู้ไม่ต้องการจะเปียก ก็ไม่เปียก ฯ³¹

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบาย “*โบกขรพรรษ*” ว่าหมายถึง

โบกขรพรรษ “ฝนดุจตกลงบนใบบัวหรือในกอบัว”, ฝนที่ตกลงมาในกาละพิเศษ มีสีแดง ผู้ใดต้องการให้เปียก ก็เปียก ผู้ใดไม่ต้องการให้เปียก ก็ไม่เปียก แต่เม็ดฝนจะกลิ้งหล่นจากกาย ดุจหยาดน้ำหล่นจากใบบัว เช่น ฝนที่ตกในพระญาติสมาคมคราวเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก อันเหมือนกับที่ตกในพระญาติสมาคมของพระเวสสันดร³²

ลักษณะพิเศษของฝนโบกขรพรรษคือ ผู้ใดต้องการให้เปียก ก็เปียก หากผู้ใดไม่ต้องการให้เปียก เม็ดฝนก็จะกลิ้งหล่นจากกาย ไม่ติดต้องร่างกายแม้แต่น้อย เหมือนหยาดน้ำที่กลิ้งไปจากใบบัว การเปรียบเทียบนี้เชื่อมโยงไปสู่การเปรียบเทียบว่าน้ำคือกิเลสที่ยึดติดในจิตใจมนุษย์ ซึ่งหลุดไป ลื่นไปได้ หากได้ฟังธรรมหรือเจริญภาวนา ฝนโบกขรพรรษที่ตกลงมาจึงทำให้ความ

³¹ เวสสันดรทีปนี ภาคภาษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักราชเลขาธิการ, 2541), หน้า 6 – 7.

³² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 187.

ถือตนของพระญาติลีนไปได้ แต่ก็อาจมีพระญาติบางพระองค์ซึ่งยังไม่อาจละทิ้งความถือตนนี้ได้
ฝนโบกขรพระวจนังเป็ยกพระญาติพระองค์นั้น

เป็นที่น่าสังเกตุว่าใน อรรถกถาสวรรณสามชาดก และ อรรถกถามโหสถชาดก
ความหมายของ “น้ำ” และ “ใบบัว” อาจขยายความได้ลึกซึ้งขึ้น ดังเช่นเมื่อเทพธิดาทำสังกิริยา
ขอให้สามกุมารโพธิสัตว์หายจากความเจ็บปวด ดังนี้

...ในกาลที่เทพธิดาทำสังกิริยาจบลง ความเจ็บป่วยของสามกุมาร
นั้นได้คลายหายไปเหมือนน้ำกลิ้งจากใบบัว ไม่ปรากฏผลที่ถุยกยงว่า
ถุยกยงตรงนี้ ถุยกยง ณ ที่นี้³³

ความเปรียบว่าความเจ็บป่วยของสามกุมารหายไป “เหมือนน้ำกลิ้งจากใบบัว”
ย่อมมีความหมายว่า “น้ำ” คือความเจ็บป่วยซึ่งเกิดจากการถุยกยง ส่วน “ใบบัว” คือการทำ
สังกิริยาของนางเทพธิดาพสุนธรี ซึ่งกล่าวถึงความสัตย์จริงในชีวิตของนาง แสดงว่าความจริง
ย่อมรักษาความเจ็บป่วย ความทุกข์ทรมานได้

ความเปรียบในลักษณะเช่นนี้มีในตอนทีพระโพธิสัตว์มโหสถเกิดมาพร้อม
แห่งโอสถ แห่งโอสถนั้นรักษาอาการปวดศีรษะซึ่งเป็นเรื้อรังมา 7 ปี ใ้หายได้

...คิดจะนี้แล้วจึงถือโอสถนั้นฝนที่หีนบด แล้วเอาโอสถน้อยหนึ่ง
ทาที่หน้าผาก โรคปวดศีรษะที่เป็นมา 7 ปีก็หายไป **ดูจน้ำหายไปจาก
ใบบัวจะนั้น**³⁴

แห่งโอสถของมโหสถจึงเปรียบได้กับ “น้ำ” ที่รักษาอาการเจ็บป่วยของบิดา
หมายความว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มาช่วยเหลือมหาชนผู้ “เจ็บป่วย” ใ้หายได้ ชื่อ “มโหสถ”
ก็ไ้จากการทีพระโพธิสัตว์ถือโอสถมาด้วย แห่งโอสถนั้นทำวสักกเทวราชทรงนำมามอบแต่

³³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 209.

³⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามโหสถชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4
ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 331.

พระโพธิสัตว์เมื่อคลอดจากครรภ์มารดา เพื่อ “จะทำพุทธางกูรนี้ให้ปรากฏในโลกทั้งเทวโลก”³⁵ การเปรียบเทียบนี้จึงมีการขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ความเปรียบเทียบที่ใช้น้ำร่วมกับใบบัว มักปรากฏคำว่า “กลิ้ง” “กลิ้งไป” และ “หายไป” เพื่อแสดงว่าน้ำไม่ยึดติดกับใบบัว “น้ำ” หมายถึงกิเลส และความเจ็บป่วยที่ไม่อาจดำรงอยู่ใน “ใบบัว” คือจิตของมนุษย์ผู้ผ่านการพิจารณา ฟังธรรม และเจริญภาวนาแล้ว

3.1.2 บ่อน้ำ

บ่อน้ำคือศรัทธาในการทำทาน บ่อน้ำเป็นที่ขังน้ำ และมีการสะสมของน้ำ ในอรรถกถาชาดกมีการเปรียบเทียบโดยใช้ “บ่อน้ำ” เพื่อแสดงศรัทธาในการทำทานว่าต้องทำทานสม่ำเสมอเพื่อเป็นการสะสมบุญ ปรากฏในอรรถกถาชาดก 8 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอนนริตติชาดก อรรถกถามุทูลักขณชาดก อรรถกถาเกสวชาดก อรรถกถากันหิปายนชาดก อรรถกถามาดังคชาดก อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถามหาโพธิชาดก และ อรรถกถาวิตุรชาดก

ตอนต้นเรื่อง อรรถกถาเกสวชาดก มีการเปรียบเทียบเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่าเป็นดังบ่อน้ำ

ได้ยินว่า ในเรือนของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีภัตตาหารไว้ถวายภิกษุ 500 รูปเป็นประจำ **เรือนของท่านเศรษฐีจึงเป็นเสมือนบ่อน้ำของภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิตยกาล** เรืองรองด้วยผ้ากาสาวพัตร์คลาคล่ำด้วยหมู่ฤๅษีผู้แสวงบุญ.³⁶

การเปรียบเทียบเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่าเป็นดัง “บ่อน้ำ” แสดงอหยาศัยในการทำทานของท่านเศรษฐี การมีภัตตาหารถวายภิกษุ 500 รูปเป็นประจำ แสดงถึงปริมาณในการทำทานว่ามีจำนวนมาก และระยะเวลาของการทำทานว่าไม่ขาด ดังปรากฏคำว่า “เป็นนิตยกาล” การทำทานจำนวนมากเป็นระยะเวลายาวนานอย่างสม่ำเสมอจึงเป็นการสะสมบุญ แสดงถึงจิตใจที่เลื่อมใสในการบำเพ็ญทาน

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

³⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเกสวชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 680.

เช่นเดียวกับอัยยาศัยในการทำทานของนายมณฑพัชระใน *อรรถกถากัณฑ์ปายนชาดก*

พระดาบสครั้นบอกอัยยาศัยของตนอย่างนี้แล้ว เมื่อจะย่อนถาม นายมณฑพัชระ จึงได้กล่าวคาถาที่ 6 ว่า

ท่านเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ และคนเดินทาง ให้มี
หน้าสำราญด้วยข้าวน้ำและภิกษาหาร **เรือนของท่านนี้**
บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำเป็นเหมือนบ่อน้ำ เออ ก็ท่าน
เกลียดต่อถ้อยคำอะไรแม้ไม่ประสงค์ก็ให้ทานนี้ได้.³⁷

คำว่า “บ่อน้ำ” มีการอธิบายในส่วนของไวยากรณ์* ในอรรถกถาชาดกเรื่องนี้ว่าตรงกับ คำว่า “โอบานภูติ” คือเหมือนบ่อน้ำสาธารณะซึ่งเขาขุดไว้ในทางหลวง 4 แพร่ง พระโพธิสัตว์ ดาบสเห็นว่านายมณฑพัชระมีจิตเลื่อมใสในการทำทานยิ่งนัก การเลี้ยงดูบุคคลต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นสมณพราหมณ์หรือคนเดินทาง แสดงว่าเป็นการทำทานโดยไม่เลือกว่าทำเพื่อใคร แสดงถึง ศรัทธาในการทำทาน

อรรถกถาสังขปาลชาดก กล่าวถึงอาฬารดาบสเที่ยวชวนาคพิภพของสังขปาลนาคราช โพธิสัตว์ เห็นความมั่งคั่งใหญ่ของวิมานนั้นจึงถามถึงเหตุที่ได้วิมาน สังขปาลนาคราชจึง ตอบว่า

พญานาคราช ตอบว่า

ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาวมคธ มีนามว่า
ทวยโยธนะ มีอานุภาพมาก ได้เห็นชัดว่า ชีวิตเป็นของนิดหน่อยไม่เพียง
มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา.

จึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทานอันไพบุลย์โดย
เคารพ **วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็นดื่จบ่อน้ำ** สมณพราหมณ์
ทั้งหลาย ก็อิมหน้าสำราญในที่นั้น.³⁸

³⁷ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากัณฑ์ปายนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 845.

* เป็นส่วนที่อธิบายไวยากรณ์และถ้อยคำในอรรถกถาชาดก อาจเป็นคำหรือประโยคก็ได้

³⁸ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขปาลชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 684.

มีการอธิบายคำว่า “บ่อน้ำ” ว่าเป็น “โอบานภูต” หมายความว่า “คราวนั้นเรือนของข้าพเจ้าเป็นเหมือนสระโบกขรณี ที่ขุดไว้ในหนทางใหญ่ 4 แพร่ง มีสมบัติอันสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ฟังบริโภคได้ตามสบาย”³⁹ อรรถกถาชาดกอธิบายว่าบ่อน้ำในที่นี้คือสระโบกขรณีซึ่งหมายถึงสระบัว หรือบ่อที่ขุดขึ้นหรือบึงใหญ่สำหรับปลูกพืชน้ำ⁴⁰ การได้ทิพยวิมานของสังขपालนาคราชจึงเกิดจากการมีจิตเลื่อมใสทำทานแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย การให้ทานโดยมีจิตศรัทธาเลื่อมใสโดยไม่ตระหนี่จึงเป็นการทำทานอย่างสม่ำเสมอ ไม่ได้ขาด ทำให้สถานที่อาศัยของตนเป็นที่พึงของผู้อื่นดุจดั่ง “บ่อน้ำ”

การเปรียบเทียบเช่นนี้พบใน อรรถกถาวิสุทธิชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์วิสุทธิบัณฑิตทูลถามปัญานาคถึงเหตุที่ได้วิมานอันงดงามและยิ่งใหญ่เช่นนี้

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

เราและภรรยาเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกเป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้นเรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุงสมณะและพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทานคือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอนที่พักอาศัย ผ้านุ่มผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายแล้วโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.⁴¹

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 688.

⁴⁰ พจนานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกษุ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกษุ, 2531), หน้า 1895.

⁴¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิสุทธิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 460.

การให้ทานโดยเคารพและตั้งอยู่ในความศรัทธาทำให้ “เรื่อนของเราเป็นดั่งบ่อน้ำของสมณะและพรหมณ์ทั้งหลาย” การมีจิตศรัทธาในการทำทานจึงแสดงถึงความมั่นคงและความสม่ำเสมอของการทำทาน

หากไม่มีศรัทธาแล้ว การทำทานย่อมไม่เกิดขึ้น ลักษณะเช่นนี้ตรงข้ามกับการมีศรัทธาในการทำทาน ปรากฏใน อรรถกถา มหาโพธิชาดก พระเจ้าพรหมทัตทรงหลงเชื่ออำมาตย์เลว ทรงปฏิบัติต่อโพธิปริพาชกโพธิสัตว์ต่างจากเดิม พระโพธิสัตว์จึงตรัสแก่พระเจ้าพรหมทัตว่า

เมื่อก่อนข้าวสุกขาวล้วน ภายหลังก็มีสิ่งอื่นเจือปน บัดนี้
แดงล้วน เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่อาตมภาพจะหลีกไป อนึ่ง เมื่อก่อน
อาสนะมีในภายใน ต่อมามีในท่ามกลาง ต่อมามีข้างนอก ต่อมาก็จะถูก
ขับไล่ออกจากพระราชนิเวศน์ อาตมภาพของดเสียเองละ **บุคคลไม่ควร**
คบหาคนที่ปราศจากศรัทธา เหมือนบ่อที่ไม่มีน้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้
บุคคลจะพึงขุดบ่อน้ำนั้น บ่อนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม บุคคล
ควรคบคนที่เลื่อมใสเท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไปนั่งใกล้คน
ที่เลื่อมใส เหมือนคนผู้ต้องการน้ำ เข้าไปหาน้ำนั้น ฉะนั้น⁴²

การที่พระเจ้าพรหมทัตทรงให้ทานโดยไม่มีจิตศรัทธา ได้แก่ การเปลี่ยนข้าวที่เคยถวายพระโพธิสัตว์จากที่ดีเลิศจนกระทั่งเลว หรือการจัดอาสนะซึ่งแสดงความเคารพสูงสุดจนกลายเป็นการขับไล่ออกจากพระราชนิเวศน์ นับเป็นการแสดงถึงจิตที่ขาดศรัทธา ทานที่ทำย่อมเป็นของไม่บริสุทธิ์ เปรียบกับ “บ่อที่ไม่มีน้ำ” แม้จะได้ทำทานแต่ผู้รับย่อมสัมผัสถึงความไม่เต็มใจ ไม่ตั้งใจ เปรียบได้กับ “น้ำที่มีกลิ่นโคลนตม” ไม่บริสุทธิ์ เจือปนด้วยความสกปรก ความเปรียบต่อนี้จึงมีทั้ง “น้ำ” “บ่อน้ำ” และ “โคลนตม” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน นั่นคือน้ำหมายถึงพระธรรม บ่อน้ำคือศรัทธาในการทำทาน และโคลนตมหมายถึงกิเลส

การใช้ “บ่อน้ำ” เป็นความเปรียบแสดงถึงศรัทธาในการทำทานว่ามีอย่างสม่ำเสมอ บ่อน้ำมีการสะสมของน้ำ เช่นเดียวกับการทำทานที่ต้องทำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นการสั่งสมบุญ

⁴² มหาโมกฺขราชวชิรยาลัย, “อรรถกถา มหาโพธิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาโมกฺขราชวชิรยาลัย, 2543), หน้า 93 - 94.

3.1.3 สระโบกขรณี

พจนานุกรมบาลี – ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ อธิบายว่า “*ไปกขรณี*” คือสระบัว สระโบกขรณี บ่อที่ขุดขึ้นหรือบึงใหญ่สำหรับปลูกพืชน้ำ⁴³ ใน **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542** อธิบายว่าเป็นสระบัว⁴⁴

ในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค กล่าวถึงน้ำในสระโบกขรณี ใน *ไปกขรณีสสูตร* ว่าด้วยทุกข์ของพระอริยะเท่ากับน้ำปลายหญ้าคา โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่า น้ำในสระโบกขรณีมีจำนวนมากกว่าน้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วยปลายหญ้าคา เปรียบได้กับทุกข์ทั้งหมด ล้นไปของพระอริยสาวกซึ่งมีมากกว่าทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ ทุกข์ที่เหลือเหมือนน้ำที่วิดด้วยปลายหญ้าคา ความทุกข์ทั้งหมดล้นไปได้นั้นเกิดจากการตรัสรู้ธรรม ภาพสระโบกขรณีในพระไตรปิฎก เป็น สระ 4 เหลี่ยมจัตุรัสที่กว้าง 50 โยชน์ ยาว 50 โยชน์ และลึก 50 โยชน์ มีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอ และเป็นທີ່ดื่มกินของกา ใจความมีดังนี้

ไปกขรณีสสูตร

[313] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัส เรียกภิกษุทั้งหลาย ... แล้วได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สระโบกขรณี ยาว 50 โยชน์ กว้าง 50 โยชน์ ลึก 50 โยชน์ มีน้ำเต็มเสมอขอบ กาดื่มน้ำ ได้ บุรุษพึงวิดน้ำขึ้นจากสระโบกขรณีนั้นด้วยปลายหญ้าคา เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วยปลายหญ้าคาก็ดี น้ำ ในสระโบกขรณีก็นั้น ไฉนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ น้ำในสระโบกขรณีนี้นั้นแหละมากกว่า น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วย ปลายหญ้าคามีประมาณน้อย น้ำที่บุรุษวิดขึ้นด้วยปลายหญ้าคาเมื่อ เทียบกันเข้ากับน้ำในสระโบกขรณี ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ 100 เสี้ยวที่ 1,000 เสี้ยวที่ 100,000 แม้ฉันใด ฯ

[314] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความทุกข์ทั้งหมดไป ล้น ไปนี้แหละ ของบุคคลผู้เป็นพระอริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิวติ ตรัสรู้แล้ว เป็น

⁴³ **พจนานุกรมบาลี – ไทย – ฉบับภูมิพโลภิกขุ** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2535), หน้า 192.

⁴⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 720.

ทุกข์มากกว่า ส่วนที่เหลืออยู่มีประมาณน้อย ความที่ทุกข์เป็นสภาพยิ่งใน 7 อตภาพ เมื่อเทียบเข้ากับกองทุกข์ทั้งหมดไป ลื่นไปอันมีในก่อน ไม่เข้าถึง เลี้ยวที่ 100 เลี้ยวที่ 1,000 เลี้ยวที่ 100,000 ดูกรภิกษุทั้งหลาย การตรัสรู้ ธรรมให้สำเร็จประโยชน์ใหญ่อย่างนี้แล การได้ธรรมจักขูให้สำเร็จ ประโยชน์ใหญ่อย่างนี้ ฯ

จบสูตรที่ 2⁴⁵

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ในนาควิมาน กล่าวถึงสระโบกขรณีว่าเป็น สมบัติคู่บุญของเทพธิดาและเทพบุตร ซึ่งเมื่อเป็นมนุษย์เคยประกอบกรรมดี ดังตัวอย่างจากการ พรรณนาของพระวังคีสเถระ เนื้อความมีดังนี้

นาควิมาน

[41] ท่านประดับประดาแล้ว ขึ้นนั่งบนคชสารอันประเสริฐ ประดับไปด้วยแก้วและทอง มีระฆังปดคลุมด้วยชายทองอันวิจิตร ผูกสายรัด ประคนทองเรียบร้อย เลื่อนลอยไปในอากาศเวหา ที่งาทั้งสองของคชสาร มีสระโบกขรณี 4 เหลี่ยม เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาด อันบุญกรรม เนรมิตให้แล้ว ดารดาษไปด้วยดอกปทุมบานสะพรั่ง ดอกปทุมทุก ๆ ดอก มีหมูนางเทพอัปสรพากันมาขับระบำรำฟ้อน ชวนให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจ ดูกรนางเทพธิดาผู้มีอานุภาพอันยิ่งใหญ่ ท่านถึงความเป็นเทพธิดาผู้มีฤทธิ์อย่างนี้ ครั้งเมื่อท่านเกิดเป็นมนุษย์ ได้ทำบุญอะไรไว้ ท่านมีอานุภาพรุ่งเรืองและมีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เพราะบุญกรรมอะไร ฯ⁴⁶

เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ นางเทพธิดาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เมืองพาราณสี ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้าด้วยจิตเลื่อมใส พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจสี่แก่นาง ทำให้นางรู้แจ้งในอริยสัจสี่ ผลจากการประกอบกรรมดีนั้นจึงทำให้ “ไปบังเกิดในชั้นไตรยศ เป็นผู้เรืองยศ

⁴⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 16 พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 8 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 147 – 148.

⁴⁶ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 26 พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 18 ขุททกนิกาย วิมาน-เปตวัตถุ-เถระ-เถรีคาถา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 71.

เป็นปราชัยดีคนหนึ่งของท้าวสั๊กกะ นามว่าสุดตรา ปรากฏไปทั่วทุกทิศ ฯ⁴⁷ และได้สระโบกขรณี มาเป็นสมบัติคู่บุญของตน

ใน ทุเรณิทาน กล่าวถึงพราหมณ์สุเมธ* บริจาคทานแก่มหาชนแล้วออกบวช ต่อมาสุเมธ บัณฑิตประสงค์จะแสวงหาพระนิพพาน “ควรที่ผู้เป็นเช่นนี้จะแสวงหาพระมหานิพพานที่ไม่มีเกิด ไม่มีแก่ ไม่มีทุกข์ มีแต่สุข เยือกเย็น ไม่รู้จักตาย ทางสายเดียวที่พ้นจากภพมีปรกตินำไปสู่ พระนิพพานจะพึงมีแน่นอน”⁴⁸ ความต่อไปนี้เป็นความคิดของสุเมธบัณฑิตซึ่งเปรียบว่า สระโบกขรณีเป็นที่ชำระล้างมลทินคือกิเลส

ท่านยังคิดข้ออื่น ๆ อีกว่า บุรุษผู้จมอยู่ในกองคุณเห็นสระใหญ่ ดาดำไปด้วยดอกปทุมห้าสีแต่ไกล ควรที่จะแสวงหาสระนั้นด้วยคิดว่า เราควรจะไปที่สระนั้นโดยทางไหนหนอ การไม่แสวงหาสระนั้น หาเป็น ความผิดของสระนั้นไม่ แต่เป็นความผิดของบุรุษนั้นเท่านั้น ฉันใด เมื่อสระใหญ่คืออมตนิพพานเป็นที่ชำระล้างมลทินคือกิเลสมีอยู่ การไม่ แสวงหาสระนั้นไม่มีความผิดของสระใหญ่คืออมตนิพพาน แต่เป็น ความผิดของบุรุษนั้นเท่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน อนึ่งบุรุษผู้ถูกพวกโจร ห้อมล้อม เมื่อทางหนีมีอยู่ ถ้าเขาไม่หนีไป ชื่อนั้นหาเป็นความผิดของ ทางไม่ แต่เป็นความผิดของบุรุษนั้นเท่านั้นฉันใด บุรุษผู้ถูกกิเลส ห้อมล้อมจับไว้ได้แล้ว เมื่อทางอันเยือกเย็นเป็นที่ไปสู่พระนิพพานมีอยู่ แต่ไม่แสวงหาทางนั้น หาเป็นความผิดของทางไม่ แต่เป็นความผิดของ บุรุษนั้นเท่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน และบุรุษผู้ถูกพยาธิเบียดเบียน เมื่อหมอผู้รักษาความเจ็บป่วยมีอยู่ หากเขาไม่แสวงหาหมอนั้นให้รักษา ความเจ็บป่วย ชื่อนั้นหาเป็นความผิดของหมอไม่ แต่เป็นความผิดของ บุรุษนั้นฉันใด ผู้ใดถูกพยาธิคือกิเลสเบียดเบียน ไม่แสวงหาอาจารย์ผู้ ฉลาดในการระงับกิเลสซึ่งมีอยู่ ชื่อนั้นเป็นความผิดของผู้นั้นเท่านั้น

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71-72.

* สุเมธดาบสทอดกายลงนอนเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าที่บึงกระเสด็จผ่าน เพื่อไม่ให้พระองค์เหยียบเบือกตม โดยตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า

⁴⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 6.

หาเป็นความผิดของอาจารย์ผู้ทำกิเลสให้พินาศไม่ ฉะนั้นเหมือนกันดังนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

บุรุษผู้ตกอยู่ในคุก เห็นสระมีน้ำเต็มเปี่ยม ไม่ไปหาสระนั้น
 ข้อนั้นหาเป็นความผิดของสระไม่ฉันใด เมื่อสระคืออมตะในการที่จะชำระ
 ล้างมลทินคือกิเลสมีอยู่ เขาไม่ไปหาสระนั้น ข้อนั้นหาเป็นความผิดของ
 สระคืออมตะไม่ ฉะนั้นเหมือนกัน⁴⁹

สระใหญ่ในตัวอย่างนี้คือสระโบกขรณี มีดอกบัวห้าสี มีน้ำเต็มเปี่ยมเปรียบได้กับ
 “อมตนิพพาน” เป็นที่ชำระล้างมลทินกิเลส

ใน**เวสสันดรทีปนี** ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายคำและความในเวสสันดรคาถาใน
 พระไตรปิฎก และในอรรถกถาให้เข้าใจง่าย ถูกต้องและชัดเจน กล่าวถึงสระโบกขรณีไว้ดังนี้

นัยอันมาในฎีกาปาตาลวรรคว่า ทั้ง 2 ศัพท์คือ **ชาติ
 โปรกขรณี** ใช้ในความหมายว่าสระโบกขรณี 4 เหลี่ยมด้านเท่า ๆ
 น้ำมีดอกบัวหลวง เพราะประกอบด้วยดอกบัวหลวงนั้น ๆ
 ลง **อน** ปัจจัย ๆ ศัพท์นี้จัดเป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยที่อิตถิลิงค์ ๆ
 ได้แก่สระโบกขรณี ๆ

อรรถกถาจุฬพนวว่า บทว่า **โปกขรณี** คือ สระโบกขรณี
 4 เหลี่ยมจัตุรัส ๆ บทว่า **นनुทเน** ได้แก่ รวากะสระโบกขรณี อันนำ
 รื่นรมย์ ในป่านันทวัน ๆ

ฎีกาสักคัคณท์ว่า สระโบกขรณีของท้าวสักกะ จัดเป็น
 สถานที่ที่ชื่อนำรื่นรมย์ ๆ บทว่า **นनुทติ** ได้แก่ นำรื่นรมย์ ๆ บัวหลวง
 และบัวสาย ท่านเรียกว่า **โปกขริ** ๆ บุคคลนำตนไปในสวรรค์ได้ด้วยบัว
 หลวงและบัวสายนั้น เหตุนั้น บัวหลวงและบัวสายจึงชื่อว่า **โบกขรณี** ๆ
 อีกอย่าง ที่ชื่อว่า **โบกขรณี** เพราะประกอบด้วยบัวหรือน้ำอันใสดี ๆ
 โบกขรณี นั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **โบกขรณี** ๆ

บทว่า **อุปลชานานิ** ได้แก่ ดอกบัวอุบล ๆ **ชาติ** ศัพท์
 ใช้ในความเป็นดอกบัวอุบลนั้น เหมือนในคำว่า **ธมชาติ** นี้ ๆ อีกอย่าง

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

คือ หมูแห่งดอกบัวอุบล ๔ **ชาติ ศัพท์** ใช้ในอรรถว่า หมู ๔ บทว่า **สรสิ** ได้แก่ ในสระ กล่าวคือ สระโบกขรณี 4 เหลี่ยมจัตุรัส ๔

ในอรรถกถาแก้ชาดกนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า หลายบทว่า **วิจิตร** **นิลาเนกานิ** **เสตา** **โลหิตกานิ** ๑ ความว่า ท่านแสดงว่า สระนั้น วิจิตรไปด้วยดอกอุบลชาติ 3 สี เหล่านี้คือ สีเขียว 1 สีขาว 1 สีแดง 1 สระ งดงามเหมือนผอบดอกไม้ที่ถูกคนจัดเตรียมอย่างดี ๔

นัยอันมาในฎีกาคัมภีร์อภิธานว่า คำว่า **วิจิตร** ในคำว่า **วิจิตรนิลาเนกานิ** นี้ ฅบนิคคหิตอาคมเสย ๔ เป็นลึงควิปัลลาส ๔ อธิบายว่า สระอันวิจิตรนั้น ๔ ดอกอุบลเขียว ชื่อว่า **นิลุปปล** ๔ ดอกอุบลขาว ชื่อว่า **เสตุปปล** ๕⁵⁰

จากตัวอย่างนี้เป็นการอธิบายศัพท์คำว่าสระโบกขรณี และกล่าวว่สระโบกขรณีเป็นของ ท้าวสักกเทวราช มีลักษณะเป็นสระ 4 เหลี่ยมจัตุรัส งดงามด้วยดอกบัวหลวงและบัวสาย มีน้ำใส เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์

ใน**ไตรภูมิโลกวิจฉนยกถา** (ไตรภูมิฉบับหลวง) ซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาชั้นหลัง กล่าวถึงสระโบกขรณีไว้ว่า

ตาลปนตินิ อนุตเร ในลำดับแห่งระเบียบตาลทั้งหลายนั้น มีสระโบกขรณีอันแล้วด้วยบุญฤทธิ์ข้างทั้ง 4 นั้นก่อด้วยอิฐล้วนงาม ๗ พิจิตร สลับ ๗ สี บางที่อิฐทองสลับอิฐเงิน สลับอิฐแก้วไพฑูรย์ และอิฐแก้วผลึกสลับอิฐแก้วไพฑูรย์ สลับอิฐเงินอิฐทอง ดุนี้ผ่องใสไพโรจน์ รัศมีอิฐนั้นช่วงโชติจรัส ควรเป็นที่ชื่นชมโสมนัส ที่ประพาสสุขสำราญเจริง บันเทิงจิตแห่งอมรเทพนิกรทั้งปวง

สระทั้งหลายนั้นดาดาชไปด้วยบัวหลวง ปัญจพิภพุมชาติ 5 ประการ เเชิงชั้นบันไดสำหรับที่จะลงสงรงสนานในสระนั้น ก็แต่ล้วนแล้วด้วยอิฐเงินอิฐทอง อิฐแก้ว ซ้อนชั้นสลับสีเหมือน ๆ กัน ในสระนั้น ประกอบไปด้วยเรือเงินเรือทอง เรือแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์พิจิตรด้วย ลวดลาย เป็นกาบเกี่ยวเครือวัลย์พันกนก ล้วนมีภูฎาคารบุษบกทิพย

⁵⁰ **เวสสันดรทีปนิ ภาคภาษาไทย** (กรุงเทพมหานคร : สำนักราชเลขาธิการ, 2541), หน้า 318 – 319.

พืชมานประดิษฐ์ฐานอยู่ทุกลำ ๆ เรือแลบุษบกนั้นสลัป ๆ สี เหมือนกันกับเรือที่ลอยอยู่ในคูพระนคร เป็นที่ประพาสเล่นแห่งหมู่อมรมรุกณาทั้งหลาย เหมือนกันดังกล่าวแล้วแต่หลัง

ตาส โปกขรณีนี ดีเร ในประเทศริมฟากฝั่งสระโบกขรณีนีทั้งหลายนั้น ประกอบด้วยไพร่ที่ทองล้อมรอบ ประกอบด้วยพฤกษาอันทรงดอกแผลผล มีพรรณ 5 ประการ คือ พฤกษามีลำต้นแลกิ่งก้านแล้วด้วยทองประการ 1 แล้วด้วยเงินประการ 1 แล้วด้วยแก้วผลึกประการ 1 แล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ประการ 1 แล้วด้วยแก้วลายประการ 1 เป็นพฤกษาชาติ 5 ประการด้วยกัน ห้อมล้อมอยู่โดยรอบขอบคันแห่งสระโบกขรณีนีทั้งหลายแต่บรรดามีในลำดับแห่งต้นตาล⁵¹

สระโบกขรณีนีเป็นสระที่ก่อด้วยอิฐซึ่งงดงาม ในสระเต็มไปด้วยดอกบัวหลวงและเรือเงินเรือทอง เรือแก้วผลึก เป็นที่ลงสงรม ริมฝั่งมีต้นไม้ดอกผลเป็นทอง เงิน แก้วผลึกแก้วไพฑูรย์ และแก้วลายล้อมรอบ สระโบกขรณีนีจึงเป็นสถานที่สร้างความสำราญแก่เทพยดาทั้งปวง

ความคิดเรื่องสระโบกขรณีนีปรากฏสืบเนื่องในอรรถกถาชาดก โดยมีการขยายความว่า สระโบกขรณีนีเป็นสถานที่นำรื่นรมย์อันพึงประสงค์ของมนุษย์และสัตว์ สระโบกขรณีนีมีความร่มรื่นงดงาม น้ำใสเต็มสระ มีบัวหลากพันธุ์หลายสี เต็มไปด้วยฝูงนก สระโบกขรณีนีหรือสระบัวที่มีความสมบูรณ์ทุกด้าน ได้แก่ ความงาม ความสะอาด ความเต็มเปี่ยม และการเอื้อประโยชน์ต่อสรรพสิ่งจึงมีนัยสื่อถึงหนทางบรรลุนิพพานของพระโพธิสัตว์ การกล่าวถึงสระโบกขรณีนีในอรรถกถาชาดกปรากฏ 34 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถานพพานชาดก อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถาพุกชาดก อรรถกถาขีริงคารชาดก อรรถกถาตโยธรรมชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาอิลลีสชาดก อรรถกถาบุปพรัตน์ชาดก อรรถกถาสมิทธิชาดก อรรถกถาปัพพตูปัตถชาดก อรรถกถากุณทกกุจฉินทชาดก อรรถกถามัยหสกุณชาดก อรรถกถาอุปลิงฆมุปลชาดก อรรถกถากุกุชาดก อรรถกถาอัฐฐัสสัทธาชาดก อรรถกถาจักกวกชาดก อรรถกถาภิงสกชาดก อรรถกถาสาธินราชชาดก อรรถกถาสีวีราชชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถาฉัททันตชาดก อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถาจุลลสุตโสมชาดก อรรถกถา

⁵¹ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจยกถา ฉบับที่ 3 (ไตรภูมิฉบับหลวง). (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 119 – 120.

โสดนันทชาดก อรรถกถามหาหังสชาดก อรรถกถาสุทธาโกชนชาดก อรรถกถาเตมียชาดก
อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถาโหสถชาดก อรรถกถาภุริทัต
ชาดก อรรถกถาจันทกุมารชาดก อรรถกถาวิรุทธชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ในอรรถกถาชาดกทั้ง 34 เรื่อง ปรากฏว่าสระโบกขรณีมีความหมายหลายนัย โดยมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงกัน ดังนี้

ความหมายระดับที่ 1 สระโบกขรณีหมายถึงสมบัติของผู้มีบุญ ผู้ทรงศีลและทรงธรรม ความมั่งคั่งพิเศษของสระโบกขรณีเปรียบได้กับทิพยสมบัติซึ่งเป็นที่ต้องการของมนุษย์และสัตว์ ผู้ทำความดีจึงได้เป็นเจ้าของสระโบกขรณี ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เทวดา และพญานาค ความหมายของสระโบกขรณีในระดับที่ 1 นี้ แสดงถึง “โลกียสุข” ซึ่งยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ การถือศีลและการปฏิบัติธรรมเป็นแนวปฏิบัติเบื้องต้นซึ่งเป็นขั้นตอนที่ทำได้ง่ายที่สุดและเป็นหนทางนำไปสู่ขั้นตอนต่อไป

ความหมายระดับที่ 2 สระโบกขรณีหมายถึงความสุข การลุ่มหลงในความมั่งคั่งมั่งร่ำรวยจะครอบครองสระโบกขรณี จึงเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งสัตว์โลกให้อยู่ในสังสารวัฏ ยกเว้น พระโพธิสัตว์ที่ไม่หลงติดในสมบัติทิพย์นี้ จิตที่มุ่งมั่น “ละกิเลส” ของพระโพธิสัตว์จึงเชื่อมโยงไปสู่ความหมายระดับที่ 3

ความหมายระดับที่ 3 สระโบกขรณีหมายถึงความเย็นสงบ เป็นสถานที่ที่พระโพธิสัตว์ ทรงมุ่งบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยม อันเป็นการมุ่งบำเพ็ญธรรมซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงขึ้นจากการถือศีล นำในสระโบกขรณีที่เต็มเปี่ยมจึงสื่อถึงบารมีที่เต็มเปี่ยมของพระโพธิสัตว์ สระโบกขรณีจึงเป็นสถานที่ชำระกิเลส ทั้งยังแสดงถึงปัญญาที่มองเห็นหนทางดับทุกข์ ซึ่งมีนัยสัมพันธ์กับ ดอกบัวในพระพุทธศาสนา ดอกบัวที่เกิดจากโคลนตมสามารถชูดอกพ้นน้ำ พร้อมจะผลิบานเมื่อต้องแสงอาทิตย์ เปรียบได้กับมนุษย์ที่เกิดในสังสารวัฏแต่ได้เรียนรู้พระธรรมจนสามารถชำระกิเลส และบรรลุนิพพานได้

3.1.3.1 สระโบกขรณีคือทิพยสมบัติของผู้มีบุญ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 อธิบายความหมายของคำว่า “ทิพย์” ไว้ว่า “ว. เป็นของเทวดา เช่น อาหารทิพย์, ดัชนีพิเศษอย่างเทวดา เช่น ตาทิพย์ นูททิพย์, ดัชนีพิเศษเหนือปรกดิตรรรมา เช่น เนื้อทิพย์, ใช้ว่า ทิพ ก็มี.”⁵² สระโบกขรณี

⁵² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), หน้า 530.

ในความหมายนี้จึงหมายถึงสมบัติที่พิเศษเหนือปรกติธรรมดา ซึ่งได้จากการถือศีลและประกอบกรรมดี ปรากฏทั้งในสวรรค์ โลกมนุษย์ และนาคพิภพ โดยเป็นสมบัติของผู้มีบุญ ผู้ทรงศีลและทรงธรรม สระโบกขรณีเป็นสถานที่พิเศษ พบในสวรรค์อันเป็นที่ประทับของเทวดาและเทพธิดาผู้มีบุญ ผู้ประกอบกรรมดี เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรม ดังปรากฏใน *อรรถกถาเนมิราชชาดก*

ก็แลครั้นทูลอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ก็ขับรถมุ่งไปเทวโลก พระเจ้าเนมิราชเมื่อเสด็จไปเทวโลก ทอดพระเนตรเห็นวิมานอันประดิษฐานอยู่ในอากาศของเทพธิดา นามว่าวรุณมียอด 5 ยอด แล้วไปด้วยแก้วมณีใหญ่ 12 โยชน์ ประดับด้วยอสังการทั้งปวง **สมบุรณ์ด้วยอุทยานและสระโบกขรณี** มีต้นกัลปพฤกษ์แวดล้อม และทอดพระเนตรเห็นเทพธิดานั้นนั่งอยู่เหนือหลังที่ไสยาสน์ภายในกุฎาคาร หมู่อุปสรรพหนึ่งแวดล้อมเปิดมณีสีหบัญชรแลดูภายนอก⁵³

เทวดาและเทพธิดาในสวรรค์ผู้ประกอบกรรมดีต่างมีวิมานของตน วิมานนั้นงดงามอลังการ มีอุทยานและสระโบกขรณี สมบัติทิพย์เหล่านี้ได้มาเพราะเทวดาและเทพธิดานั้นเมื่อยังอยู่ในโลกมนุษย์ “นางอังกาสภิกษุ์นั้นโดยเคารพ ได้ถวายสิ่งของของตนเล็กน้อย เป็นผู้ส่ำรวมและจำแนกทาน”⁵⁴ “เป็นผู้ส่ำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้ส่ำรวมและจำแนกทาน”⁵⁵ และ “เป็นอุบาสิกามีศีล ยินดีในทาน มีจิตเลื่อมใสเป็นนิตยตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถ”⁵⁶ ซึ่งเป็น “กรรมดี” ผลจากการประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ “จึงมาบังเทิงอยู่ในวิมาน” และได้ครอบครองทิพย์สมบัติ ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าผลจากการทำทานและมีศีลทำให้ผู้นั้นได้มาอยู่บนสวรรค์ การทำทานและมีศีลจึงเป็นแนวทางปฏิบัติเบื้องต้นซึ่งทำได้ไม่ยากและเห็นผลตอบแทนชัดเจน เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนสามารถปฏิบัติตามได้ สระโบกขรณีในสวรรค์เป็นสิ่งพิเศษซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรมและประกอบกรรมดีจะได้มาอยู่บนสวรรค์และได้ครอบครองสมบัติทิพย์นี้ การปฏิบัติตามแนวทางนี้จึงเป็นขั้นตอนเริ่มต้นที่มนุษย์ทำได้

⁵³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 279.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 282.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

ในโลกมนุษย์สระโบกขรณีเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ อรรถกถาชาดก จำนวนมากกล่าวว่สระโบกขรณีเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏว่เป็นสมบัติของ พระเจ้าเอกราชใน อรรถกถาจันทกุมารชาดก พระเจ้าวิเทหราชใน อรรถกถาพรหมนารทชาดก พระราชาสุตโสมใน อรรถกถาจุลลสุตโสมชาดก และพระมหาชนกใน อรรถกถามหาชนกชาดก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง ซึ่งนายช่างผู้ฉลาด จัดการสร้างจำแนกสถานที่เป็นพระราชนิเวศเป็นต้น บันส่วนออกเป็น ประตูและถนนตามส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้ เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง กว้างขวางรุ่งเรือง ด้วยประการทั้งปวง ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีกำแพงและหอรบ เป็นอันมาก ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีป้อมและซุ้มประตู มั่นคง ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีทางหลวงตัดไว้ เรียบร้อย ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีร้านตลาดใน ระหว่างจัดไว้อย่างดี ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง เบียดเสียดไปด้วย รถเทียมโคและม้า ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีระเบียบแห่งหมู่ไม้ ในที่เที่ยวสำราญ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีระเบียบแห่งหมู่ไม้ ในพระราชอุทยาน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อเราจักละกรุงมิติลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีระเบียบแห่ง ปราสาทอันประเสริฐออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิดิลาราชธานี อันมั่งคั่ง มีปรากฏสามชั้น
 พรึงพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งพระเจ้าวิเทหัฐผู้ทรงยศ
 พระนามว่าโสมนัส ทรงสร้างไว้ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
 เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิดิลาราชธานี อันมั่งคั่ง ซึ่งพระเจ้าวิเทหัฐ
 ทรงสะสมธัญญาหารเป็นต้น ทรงปกครองโดยธรรม ออกบวช ความ
 ประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิดิลาราชธานี อันมั่งคั่ง อันหมู่ปัจเจกมิตร
 ผจญไม่ได้ ทรงปกครองโดยธรรม ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จ
 ได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถานอันนารีธรรมย์ จำแนกบัน
 สถานที่ไว้สมส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนารีธรรมย์ ซึ่งฉาบทา
 ด้วยปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนารีธรรมย์ มีกลิ่น
 หอมฟุ้งจรุงใจ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันจำแนกบันสมส่วน ออกบวช
 ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันฉาบทาด้วยปูนขาวและดิน
 ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันมีกลิ่นหอมฟุ้งจรุงใจ ออก
 บวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันทาสีพิเศษสวยสด ลาดรด
 ประพรมด้วยแก่นจันทน์ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้
 เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์ทอง ซึ่งลาดอย่างวิจิตรด้วยหนังโค
 ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์แก้วมณี ซึ่งลาดอย่างวิจิตรด้วยหนังโค
 ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละผ้าฝ้ายผ้าไหม ผ้าอันเกิดแต่ไขมรุรัฐและเกิดแต่ โทกมุพรรัฐ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละสระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์ ซึ่งนก จากพรากรำร้องแล้ว ดาดาษไปด้วยพรณมน้ำทั้งปทุมและอุบล ออกบวชความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

...

เมื่อไรเราจักได้ปลงผมห่มผ้าสังฆาฏิ อ้อมบาตรเที่ยวบิณฑบาต จักทรงผ้าสังฆาฏิอันทำด้วยผ้าบังสุกุลที่เขาทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อฝน ตกเจ็ดวัน จักมีจีวรเปียกชุ่มเที่ยวบิณฑบาต จักจาริกไปตามต้นไม้ ตามราวป่า ทั้งกลางวันและกลางคืน เที่ยวไปโดยไม่เหน็ดเหนื่อยแลถึงกิจการ อันใดอันหนึ่ง จักละความกลัวความขลาดให้เด็ดขาด จักอยู่ผู้เดียวตาม ภูเขาและสถานที่ลำบาก จักทำจิตให้ตรง ดุจคนติดพิณติดสายทั้งเจ็ดให้ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักตัดเสียซึ่งกามสังโยชน์ อันเป็นของทิพย์และ ของมนุษย์ ดุจช่างรถตัดรอกเท้าโดยรอบฉะนั้น.⁵⁷

เมื่อพระมหาชนกทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงที่มีผลเลิศถูกมหาชนทำลาย ทรงเกิดความสังเวช และมีพระราชประสงค์จะสละราชสมบัติออกบวช ทรงเจริญสมณธรรมใน พระตำหนักชั้นบนเพียงพระองค์เดียว ทรงมีพระหฤทัยน้อมไปในบรรพชา ทรงพรรณนากรุง มิถิลานคร ซึ่งแสดงถึงพระราชสมบัติที่มั่งคั่ง งดงาม สร้างความสำราญและความปลอดภัยแก่ พระองค์ยิ่ง อาทิ พระราชนิเวศ กำแพงหอรบ ทางหลวง พระราชอุทยาน พระราชมณฑลเชียร สถาน พระตำหนักยอด บัลลังก์ทอง กองช้างกองม้าซึ่งประดับประดาไปด้วยเครื่องอลังการ ทั้งปวง กองรถทองคำ รวมทั้งสระโบกขรณี ทิพยสมบัติเหล่านี้ล้วนน่าปรารถนา เป็นสิ่งดีวิเศษ ทั้งรูป กลิ่น และเสียง สระโบกขรณีเป็นหนึ่งในพระราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ แสดงบุญ บารมีของพระองค์ จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าสระโบกขรณีมีความหมาย 2 ระดับที่สัมพันธ์กัน กล่าวคือสระโบกขรณีเป็นทิพยสมบัติซึ่งยากจะตัดได้ คาถาบทสุดท้ายเป็นการสรุปว่า ทิพยสมบัติทั้งหมดนี้เป็น “กามสังโยชน์” คือกิเลสที่ผูกมัดสัตว์ให้เกิดความปรารถนา

⁵⁷ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพุทธชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 118 – 125.

แต่พระโพธิสัตว์กลับทรงปรารถนาจะละกิเลสที่นำปรารถนานี้ พระองค์จึงไม่ทรงยึดติดกับ “โลกียสุข” เหล่านี้

สระโบกขรณีในโลกมนุษย์เป็นสถานที่งดงาม สมบูรณ์ด้วยดอกบัว อาหาร และสัตว์ พระมหากษัตริย์ผู้ครอบครองสระโบกขรณีเป็นผู้ทรงธรรม ปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็นเป็นสุข สระโบกขรณีจึงเป็นเครื่องแสดงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความลุ่มหลง เป็นทิพยสมบัติที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งเมื่อต้องการ ออกผนวช

สระโบกขรณีซึ่งเป็นทิพยสมบัติของพญานาค ปรากฏใน *อรรถกถาจำเปยยชาดก และอรรถกถาสังขปาลชาดก*

นาคพิภพนั้นสมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มีกรวด อ่อนนุ่ม งดงาม มีหญ้าเตี้ย ๆ ไม่มีละอองธุลี นำมาซึ่งความเลื่อมใส ระงับความ โศกของผู้ที่เข้าไป.

ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณีอันไม่อาภูล เขียวชอุ่มดั่งแก้ว ไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง น้ำรินรมย์ทั้ง 4 ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่ง ผลอ่อนกิ่งหนึ่ง เผล็ดผลเป็นนิത്യ.⁵⁸

วิมานของพญานาคสังขปาลงดงามไปทุกแห่ง ภูมิภาคนั้นอ่อนนุ่ม งดงาม ล้วนแล้วไปด้วยทอง เงินและแก้วมณี สะอาด “ไม่มีละอองธุลี” มีสระโบกขรณีที่น้ำใสสะอาด เต็มเปี่ยม “ไม่อาภูล” คือน้ำไม่ขัง เป็นน้ำใส ร่มรื่นด้วยต้นไม้รายรอบสระ มีผลไม้ผลิดอกออกผล เป็นนิกาล ดาดาชไปด้วยดอกบัวหลากสี ความรื่นรมย์งดงามนี้จึงทำให้ผู้เข้าไปในนาคพิภพ “นำมาซึ่งความเลื่อมใส ระงับความโศกของผู้ที่เข้าไป” สระโบกขรณีจึงเป็นทิพยสมบัติของ พญานาค

ใน *อรรถกถาภริทัตชาดก* สระโบกขรณีเป็นสมบัติของพญานาคคตรฐผู้ทรงธรรม พระราชาบิดาของพระภริทัตโพธิสัตว์

⁵⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขปาลชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 679.*

แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบ ประกอบด้วยต้นกฤษณาเป็นอันมาก ดาราตาศด้วยหมู่แมลงค่อมทอง มีหญ้าเขียวชะอุ่มงามอุดม หมู่ม้าอันน่า รื่นรมย์ สระโบกขรณีที่สร้างไว้สวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มีดอกปทุม ร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด มีปราสาท 8 มุม มีเสา 1,000 เสา สำเร็จ ด้วยแก้วไพฑูรย์ เรืองจรัญด้วยเหล่านางนาคกัญญา พระองค์เป็นผู้ กำเนิดในวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่ เป็นวิมานเกษมสำราญรื่นรมย์ มีความสุขหาสิ่งใดจะเปรียบปานมิได้ ด้วยบุญของพระองค์ พระองค์เห็น จะไม่ทรงหวังวิมานของพระอินทร์ เพราะฤทธิ์อันยิ่งใหญ่บุญของ พระองค์นี้เหมือนของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ฉะนั้น.⁵⁹

การที่พญานาคตรฐได้สระโบกขรณี “เพราะท่านมีบุญมาก” การที่พญานาค ได้สระโบกขรณีเป็นสมบัติของตนจึงเกิดจากการเป็นผู้มีคุณธรรม บำเพ็ญตบะ แต่สระโบกขรณี ไม่ใช่สิ่งที่พญานาคทุกคนต้องการ เพราะต่างก็ “ปรารถนากำเนิดมนุษย์” จึงได้ “บากบั่นมุ่งมั่น บำเพ็ญสมณธรรม” ดังนั้นสิ่งที่พญานาคต้องการจึงไม่ใช่ความสุขซึ่งเกิดจากการได้ครอบครอง สมบัติทิพย์แต่คือการได้เกิดเป็นมนุษย์เพื่อจะได้บำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยม ไม่ต้องเกิดไม่ต้อง ตายอีกต่อไป ดังนั้นแม้ว่าจะเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่สามารถบำเพ็ญศีล บำเพ็ญธรรม เพื่อให้ พ้นจากการเกิดเป็นนาคได้ ดังที่พระโพธิสัตว์ภูริทัตตทรงมีจิตเปี่ยมด้วยศีล ทรงเจริญสมณธรรม เพื่อบำเพ็ญศีลจนเต็มบริบูรณ์

3.1.3.2 สระโบกขรณีคือกามกิเลสที่ผูกสัตว์โลกไว้ในสังสารวัฏ

ความมดงาม น่ารื่นรมย์ของสระโบกขรณี ทำให้สัตว์โลกลุ่มหลง หลงติดใน ความเพลิดเพลินและน่ายินดี สระโบกขรณีในที่นี้จึงหมายถึงกามกิเลส ซึ่งผูกสัตว์โลกไว้ใน สังสารวัฏ ดังเช่นสระโบกขรณีเป็นสถานที่พึงประสงค์ของฝูงหงส์ใน *อรรถกถา มหาสังฆาตค* เรื่องมีว่าพระนางเขมาเทวีอัศรมเหสีกรุงพาราณสี ทรงพระสุบินนิมิตถึงพญาหงส์ทอง ทรงใคร่จะ พังธรรมจากพญาหงส์ทองจึงแจ้งแก่พระสวามี นายพรานผู้หนึ่งออกอุบายให้ชุดสระเขมา พระโพธิสัตว์และบริวารฝูงหงส์จึงมาหาอาหารที่สระเขมานี้และถูกจับได้

⁵⁹ มหาภิกขุสงฆ์วิทยาลัย, “อรรถกถาภูริทัตตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภิกขุสงฆ์วิทยาลัย, 2543), หน้า 52.

พระองค์ได้ตรัสสั่งให้ชุดสระชื่อว่า เขมะนี้ ตามถ้อยคำของพวกพราหมณ์ และพระองค์รับสั่งให้ประกาศอภัยทั่วสิบทิศ หงส์เหล่านั้นจึงได้พากันบินลงสู่สระโบกขรณี อันมีน้ำใสสะอาด ในสระโบกขรณีนั้นมีอาหารอย่างเพียงพอ และไม่มีการเบียดเบียนนกกทั้งหลายเลย พวกข้าพระองค์ได้ยินคำประกาศนี้แล้วจึงพากันบินมาในสระของพระองค์ พวกข้าพระองค์นั้น ๆ ก็ถูกบ่วงรัดไว้ นี่เป็นคำตรัสเท็จของพระองค์ บุคคลกระทำมั่วสวาท และความโลภคือความอยากได้อันลามก เป็นเบื้องหน้าแล้ว ก้าวล่วงปฏิสนธิในเทวโลกและมนุษย์โลกทั้งสอง ย่อมเข้าถึงนรกอันไม่น่าเพลิดเพลิน.⁶⁰

สระเขมะเป็นสระใหญ่อยู่ทางทิศเหนือของกรุงพาราณสี มีน้ำใสสะอาด เต็มเปี่ยม ปลูกดอกบัวหลายพันธุ์ มีนกหลากชนิด สมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารและผลไม้ต่าง ๆ หมู่มารบินว่อนรอบสระ ห้ามมนุษย์เข้าใกล้ มุมสระทั้งสี่มีเสียงประกาศอภัยทานตลอดกาล สระนี้จึงเป็นที่เกษมสำราญของหมู่สัตว์เพราะปลอดภัยจากการล่าของมนุษย์ การกล่าวว่สระเขมะคือสระโบกขรณี จึงแสดงให้เห็นความมั่งคั่งงามรื่นรมย์ อุดมสมบูรณ์ และปลอดภัยของสระโบกขรณี สถานที่วิเศษนี้จึงเป็นเครื่องล่อพระโพธิสัตว์ผู้ยังลุ่มหลงในกิเลสได้เป็นอย่างดี

ใน *อรรถกถาวิรุฬหก* ปุณณกัษณ์นำแก้วมณีไปโลมล่อพระเจ้าธัญชัย โกรพยราชาให้พอพระทัยเล่นสกาพนัน อานุภาพของแก้วมณีทำให้เห็นสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และสระโบกขรณีในสวรรค์ชั้นนั้น ความมั่งคั่งงามของสระโบกขรณีคือมีน้ำที่ใสสะอาดเต็มไปด้วยดอกบัวหลากสี ทำให้พระราชาทรงพอพระทัยและปรารถนาจะเป็นเจ้าของทิพยสมบัตินี้

ขอเชิญทอดพระเนตรดูสระโบกขรณีในแก้วมณีดวงนี้
อันธรรมดาสร้างสรรไว้เรียบร้อยทั้ง 4 ทิศ เกล็ดนกลั่นด้วยฝูงนก
ต่างชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของปลาใหญ่ ๆ ขอเชิญทอดพระเนตรแผ่นดิน

⁶⁰ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาสังฆชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 426 – 427.

อันมีน้ำล้อมโดยรอบ เป็นกุณฑลแห่งสาครประกอบด้วยทิวป่า
(เขียวขจี) อันธรรมาศร้างสรรไว้ในแก้วมณีนี้.⁶¹

นอกจากนี้ในบางครั้งการกล่าวถึงสระโบกขรณีจะปรากฏร่วมกับรากษส เพื่อแสดงว่าสระโบกขรณีมีคุณสมบัติอันนำมาใช้ไม่ได้ ดังใน *อรรถกถาอิลลีสชาดก* กล่าวถึงมัจฉริ* โกลิยะเศรษฐีมีทรัพย์สมบัติมากแต่ไม่เคยทำทานเลย

...ท่านเศรษฐีนั้นแม้เอาอดหญ้าจุ่มน้ำมันให้ทานแก่คนเหล่าอื่นสัก หยดเดียวก็ไม่มี ทั้งตนเองก็ไม่ยอมบริโภค ด้วยประการฉะนี้ สมบัติของเขาไม่อำนวยประโยชน์แก่บุตรและภรรยาเป็นต้น ทั้งแก่สมณพราหมณ์ ตั้งอยู่อย่างไม่ได้แต่ต้องใช้สอย เหมือนสระโบกขรณีที่รากษสคุมครอง ฉะนั้น⁶²

สมบัติของเศรษฐีเปรียบได้กับ “สระโบกขรณี” คือมีประโยชน์ทั้งต่อตนเอง บุตรภรรยา และผู้อื่น ความตระหนี่ของเศรษฐีเปรียบดัง “รากษส” ซึ่งเป็นอสุรชั้นต่ำ มีนิสัยดุร้าย แม้สระโบกขรณีจะมีคุณสมบัติเพียงใดแต่ไม่อาจนำมาใช้สอยได้เพราะมีรากษสคอยหวงแหน เช่นเดียวกับทรัพย์สมบัติซึ่งอำนวยประโยชน์ และสามารถเพิ่มพูนผลกรรมดีแก่ตนมาก แต่หากจิตตระหนี่หวงแหน ย่อมนำทรัพย์นั้นไปใช้ประโยชน์ไม่ได้

ความเปรียบเช่นนี้พบใน *อรรถกถามัยหสกุณฑลชาดก* เศรษฐีชื่ออาคันตุกะ มีทรัพย์มากแต่ไม่เคยใช้ทรัพย์เลยจนถึงแก่กรรม

⁶¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิรุทธชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 391.

* มัจฉริ หมายถึง ตระหนี่

⁶² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอิลลีสชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 242.

...ก็เศรษฐกิจนั้นแม้ได้ทรัพย์มีประมาณเท่านี้ ก็ไม่ได้ใช้สอยด้วยตนเองเลย และไม่ได้ให้คนอื่นด้วย ทรัพย์ของเขาจึงได้เป็นเสมือนสระโบกขรณีที่ ฝီးเลื้อยหวนแหวนไว้⁶³

แม้ว่าเศรษฐกิจมั่นคงจะอยู่คนเดียว แต่ไม่เคยใช้ทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่ตน และผู้อื่น ตลอดชีวิตไม่เคยทำบุญแม้แต่ครั้งเดียว ถึงแก่กรรมแล้วจึงเกิดในโรจรวนรก ทรัพย์สมบัติก็คือ “สระโบกขรณี” ที่แม้จะมีประโยชน์แก่สรรพสัตว์แต่นำไปใช้ประโยชน์ไม่ได้ เพราะมีความตระหนี่ หรือ “ฝီးเลื้อย” หวนแหวนครอบครอง

3.1.3.3 สระโบกขรณีคือบารมีที่สั่งสมของพระโพธิสัตว์

สระโบกขรณีเป็นสถานที่เย็นสงบ และสะอาด ความรื่นรมย์งดงามนี้เอง จึงเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์เมื่อทรงปฏิบัติธรรม ตัวอย่างใน *อรรถกถาสีวราชชาดก* พระเจ้าสีวราช* มีพระราชหฤทัยฝึกฝนในทาน ทรงบริจาคทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ไม่เคยขาด ท้าวสักกะทรงแปลงเป็นพราหมณ์แก่ชรา ตาบอด มาขอพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งของพระเจ้าสีวราช พระองค์จึงพระราชทานพระเนตรทั้งสองข้างแก่พราหมณ์ ทรงมอบราชสมบัติแก่อำมาตย์ทั้งหลาย และไปสู่พระราชอุทยานเพื่อบวชบำเพ็ญสมณธรรม

นับแต่นั้นมาสองสามวัน เมื่อพระเนตรทั้งสองมีเนื้องอกขึ้นเต็ม แล้ว พระราชาผู้บำรุงสี่พิริฐู จึงตรัสเรียกนายสารถีผู้เฝ้าอยู่นั้นว่า ดูก่อน สารถี ท่านจงเทียมยานเถิด เสร็จแล้วจงบอกให้เราทราบ เราจะไปยัง

⁶³ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถามัชฌิมกถาสกนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 163.

* ปราบกฐีชื่อพระเจ้าสีวในอรรถกถาชาดก 4 เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถาสีวราชชาดก* พระเจ้าสีวราชทรงบริจาคเงินย่นตาแก่พราหมณ์แปลง ผลจากการบริจาค่นี้ทำให้เกิดพระเนตรขึ้นใหม่เรียกว่า “*สังขปารมิตาจักขุ*” *อรรถกถาคูมมาทนต์ชาดก* พระเจ้าสีวครองราชสมบัติในอริยฐานุรีนคร พระโพธิสัตว์เป็นพระราชโอรสชื่อสีวิกุมมาร ทรงครองราชสมบัติและดำรงอยู่ในธรรม ทรงหลงใหลนางคุมมาทนต์ ภริยาของอภิปรากเสนาบดีซึ่งเป็นสหาย อภิปรากเสนาบดีชอถวายนางแก่พระองค์ แต่ทรงปฏิเสธ *อรรถกถามโหสถชาดก* เมื่อมโหสถให้นกสูวไปตกไปสืบข่าวพระเจ้าจุลณี ณ กรุงปัญจาละ นกสูวไปตกหล่นนางนกสาธิกาให้ยอมปลงใจด้วยโดยอ้างว่าพระเจ้าสีวราชแห่งแคว้นสีพีส่งตนมา โดยกล่าวถึงพระราชมารดาของพระเจ้าสีว พระนามว่าขัมพาวดี และ *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* ในทศพรคาถา เมื่อพระนางผู้สืบทอดพร 10 ประการจากท้าวสักกะเทวราช พรข้อแรกทรงขอให้พระองค์ “*พึงอยู่ในพระราชนิเวศน์แห่งพระเจ้ากรุงสีพีนั้น*” แสดงว่าพระเกียรติคุณของพระเจ้าสีพีเป็นที่ปรากฏไปถึงสรวงสวรรค์ จะเห็นได้ว่าพระเจ้าสีวในอรรถกถาชาดกทุกเรื่องเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงครองราชย์สมบัติและดำรงอยู่ในธรรม

อุทยาน จะไปยังสระโบกขรณี และราวป่า พอพระเจ้าสีวิราชเข้าไป
ประทับนั่งขัดสมาธิ ริมขอบสระโบกขรณีแล้ว ทำวสุขัมบตีสักกเทวราชก็
เสด็จมาเฝ้าทำวเธอ.⁶⁴

แม้พระเนตรทั้งสองข้างจะมีดบอด แต่พระเจ้าสีวิราชทรงสัมผัสได้ถึงบรรยากาศ
รอบสระโบกขรณีที่เย็นสงบ สระโบกขรณีจึงเป็นสถานที่เหมาะสมที่พระเจ้าสีวิราช “เข้าไป
ประทับนั่งขัดสมาธิ” ทรงระลึกถึงทานที่ทรงบริจาค การที่ “ทรงรำพึงถึงทานของพระองค์” จึง
เป็นการตั้งใจ เจริญธรรม มีผลให้ “ร้อนไปถึงอาสนะของท้าวสักกเทวราช” ทำให้ท้าวสักก
เทวราชเสด็จมาเฝ้าพระองค์ และพระราชทาน “สัจจปารมิตาจักขุ” แก่พระเจ้าสีวิราช การตั้งใจ
เจริญธรรมเป็นขั้นตอนที่เกิดต่อจากการที่พระองค์ทรงบริจาคพระเนตรทั้ง 2 ข้างซึ่งทำให้ทรง
ทรมานยิ่ง ดังปรากฏว่าขาดเรื่องนี้เน้นให้เห็นภาพการให้ทานอันอุกฤษฏ์ เป็นทานที่ยากจะมี
ผู้ใดทำได้ซึ่งต้องเกิดจากศรัทธาแรงกล้าของพระเจ้าสีวิราช เมื่อผ่านขั้นตอนนั้นแล้ว พระองค์จึง
ทรงบำเพ็ญธรรมขั้นสูงขั้นคือการ “บวชบำเพ็ญสมณธรรม” อันแสดงถึงความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติ
ธรรมขั้นสูงยิ่งขึ้นไป

การใช้สระโบกขรณีเป็นความเปรียบเพื่อสื่อถึงการบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมของ
พระโพธิสัตว์ ปรากฏอย่างเด่นชัดในทศชาติชาดกดังใน อรรถกถาเตมียชาดก พระเตมียกุมาร
ทรงตั้งใจมั่นจะบรรพชา ทรงแสวงเป็นคนนุหนวก เป็นใบ้ และง่อยเปลี้ย พระองค์ต้องผ่านการ
ทดสอบต่าง ๆ เป็นเวลานานถึง 16 ปี จนกระทั่งพราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่าทรงเป็นกาลกิณี
ต้องเนรเทศออกจากวัง เมื่อท้าวสักกเทวราชทรงทราบที่พระเตมียกุมารใคร่จะผนวชจึงให้
พระวิสุกรรมเทพบุตรไปสร้างศาลาและเครื่องบริขารแก่พระโพธิสัตว์

พระวิสุกรรมเทพบุตรรับเทวโองการแล้วลงจากสวรรค์ เนรมิต
อาศรมขึ้นในราวป่าสามโยชน์ เนรมิตที่พักกลางคืนและกลางวัน และ
สระโบกขรณี ทำสถานที่นั้นให้สมบุรณ์ด้วยต้นไม้มีผลไม่จำกัดกาล
เนรมิตที่จงกรมประมาณ 24 ศอกในที่ใกล้บรรณศาลา เกลี่ยทรายมีสี

⁶⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีวิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

ดั่งแก้วผลึกภายในที่จงกรม และเนรมิตเครื่องบริวารสำหรับบรรพชิตทุก
อย่าง⁶⁵

พระโพธิสัตว์ทรงผนวชตั้งปรารถนา โดยมีการสร้างอาศรมบพเพื่อเป็นสถานที่
ปฏิบัติธรรมและมีสระโบกขรณีอยู่ในสถานที่นั้นด้วย การใช้สระโบกขรณีเป็นความเปรียบ
ในตอนนี้อาจแสดงถึงจิตเต็มเปี่ยมของพระเตมียกุมารที่จะบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมเพื่อการบรรลุ
นิพพาน สระโบกขรณีจึงเป็นสถานที่ชำระกิเลสของพระเตมียกุมาร

ใน *อรรถกถาโมกขจาลก* เมื่อมโหสถสร้างศาลาเพื่อเป็นที่พักแก่ชนทั้งหลาย
ได้ตกแต่งศาลาอย่างวิจิตรงดงาม และให้สร้างสระโบกขรณีเพื่อให้ศาลานั้นงามสมบูรณ์

...ศาลานั้นมีส่วนเปรียบด้วยเทวสภาชื่อสุธรรมา แต่นั้น พระมหาสัตว์
ดำริว่าเพียงเท่านี้ ศาลายังหางามไม่ ควรสร้างสระโบกขรณีด้วยถึงจะงาม
จึงให้ขุดสระโบกขรณี ให้เรียกช่างอิฐมา ให้สร้างสระโบกขรณีให้มีคดลด
เลี้ยววนับด้วยพัน ให้มีท่าลงน้ำด้วยร้อย โดยความคิดของตน
สระโบกขรณีนั้นคดด้วยปทุมชาติ 5 ชนิด เป็นราวกะว่านันท
โบกขรณี ให้สร้างสวนปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ทั้งไม้ดอกและไม้ผลริมฝั่งสระนั้น
ดูจุกุทยานนันทวัน และใช้ศาลานั้นแหละเริ่มตั้งทานวัตร เพื่อสมณ
พรหมณ์ผู้ประพฤติธรรม และผู้เดินทางที่จรมาเป็นต้น การกระทำของ
พระมหาสัตว์นั้นได้ปรากฏไปในที่ทั้งปวง มนุษย์เป็นอันมากได้มาอาศัย
ศาลานั้น พระมหาสัตว์นั่งในศาลานั้น กล่าวสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ
สิ่งที่ถูกและผิด แก่ผู้ที่มาแล้ว ๆ เริ่มตั้งการวินิจฉัย การนั้นได้เป็นเสมือน
พุทธูปาทกาล.⁶⁶

สระโบกขรณีแห่งนี้เป็นสระใหญ่ มีท่าลงสระน้ำร้อยท่า เต็มไปด้วยดอกบัว 5
ชนิด ริมสระมีต้นไม้หลากชนิดทั้งไม้ดอกและไม้ผล ที่ศาลานี้เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์
และสมณพรหมณ์ทั้งหลาย บรรยายการรอบศาลาจึงมีทั้งความงดงาม ร่มรื่น และสงบ เหมาะ

⁶⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเตมียชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 56.

⁶⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามโหสถชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 333.

สำหรับผู้ทุกขีรื้อนที่เดินทางมาถึงจะได้ชำระร่างกายให้สะอาดและสดชื่น ทำให้สบายกาย ต่อจากนั้นจึงนั่งฟังพระโพธิสัตว์แสดงธรรมซึ่งเป็นการชำระจิตใจของผู้มาเยือน แล้วจึงฟังการ วิโนัจฉัยความจากพระโพธิสัตว์ บรรยายภาสครอบสระโบกขรณีจึงเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมของ พระโพธิสัตว์และผู้เฝ้าต้อนรับที่มาเยือน การแสดงธรรมเพื่อ “ชำระจิต” ผู้เฝ้าต้อนรับจึงเป็นการ บำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงยิ่งขึ้นจากการถือศีล

ชาดกที่ปรากฏใช้สระโบกขรณีอย่างเด่นชัดคือ *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* มีการ บรรยายถึงสระโบกขรณีไว้ 4 ครั้งว่าเป็นสถานที่สงบเงียบ มีภูมิกาดน้ำร้อนรมย์ ในทานกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จถึงมาตุลนคร พระยาเจตราชโดยเสด็จพระเวสสันดรสู่ประตูป่าและทูล ระยะเวลาสู่เขาวงกต ผ่านวิปุลบรรพต แม่น้ำเกตุมดี นาลิกบรรพต สระมุจลินท์ และสระ โบกขรณี “อันดาตาศด้วยสลอดน้ำและกุ่มบก มีหมู่ปลาหลากหลายเกลื่อนกล่น มีท่าเรียบราบ มีน้ำมากเปี่ยมอยู่เสมอ เป็นสระสี่เหลี่ยม มีน้ำจืดดีไม่มีกลิ่นเหม็น พระองค์จึงสร้างบรรณศาลา ด้านทิศอีสานแห่งสระโบกขรณีนั้น”⁶⁷ เมื่อชุกชอกอกติดตามพระเวสสันดรเพื่อขอกุมาร 2 พระองค์ พรานเจตบุตรพรรณนาถึงบริเวณสถานที่ประทับของพระเวสสันดร ซึ่งมีสระโบกขรณีไว้ในกัณฑ์ จุลวรรณวรรณาว่า

...ในที่ไม่วิลอาศรมนั้น มีสระโบกขรณี ณ ภูมิกาดน้ำร้อนรมย์ ดาตาศไปด้วยปทุมและอุบล ดุจในนันทนอุทยานของเหล่าทวยเทพ ฉะนั้น หนึ่งในที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีฝูงนกดูเหว่ามารสบุปผชาติ ส่งเสียงไพเราะจับใจ ทำปานนั้นอ้ออังกี้ก้อง ในเมื่อหมู่ไม้ผลิดอกแย้ม บานตามฤดูกาล รสหวานดั่งน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรดอกไม้ลงมาค้างอยู่ บนใบบัว เรียกว่า โบกขรมธุ น้ำผึ้งใบบัว(ชันทสกร) อหนึ่งลมทางทิศ ทักษิณและทิศประจิมย่อมพัดมาที่อาศรมนั้น อาศรมเป็นสถานที่เกลื่อน กล่นด้วยละอองเกสรปทุมชาติ ในสระโบกขรณีนั้นมีกระจับใหญ่ ๆ ทั้ง ข้าวสาลีร่วงลง ณ ภูมิกาด เหล่าปูในสระนั้นก็มาก ทั้งมีจฉาชาติและ เต่าว่ายไปตามกันเห็นปรากฏ ในเมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานก็ไหลออก ดุจนมสด เนยใส ไหลออกจากเหง้าบัวฉะนั้น วนประเทศนั้นพุ่งไปด้วย กลิ่นต่าง ๆ หอมตลบไป วนประเทศนั้นเหมือนดังจะชวนเชิญชนผู้มาถึง

⁶⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 669.

แล้วให้ยีนดีด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม แมลงผึ้งทั้งหลายก็ร้อง
ตอมอยู่โดยรอบ ด้วยกลิ่นดอกไม้หนึ่งในที่ใกล้อาศรมนั้นมีฝูงวิหคเป็น
อันมากมีสีสันต่าง ๆ กัน บันเทิงอยู่กับคู่ของตน ๆ รำร้องขานกะกัน
และกัน...⁶⁸

สระโบกขรณีนี้อยู่ไม่ไกลอาศรมนัก มีความงดงามสงบเงียบ เป็นที่อยู่อาศัย
ของสัตว์หลายชนิด ได้แก่ นก แมลง ผึ้ง ปลา ปู และเต่า มีทัศนียภาพน่ารื่นรมย์ บริเวณรอบ
สระโบกขรณีเต็มไปด้วยฝูงนกส่งเสียงไพเราะจับใจ ดอกไม้ผลิดอก เกสรดอกไม้ร่วงหล่นลงมา
สายลมพัดความเย็นและกลิ่นหอมของดอกไม้ ในสระโบกขรณีนอกจากจะงดงามด้วยดอกไม้
แล้ว เมื่อมองผ่านน้ำใสจะเห็นฝูงปลา ปู และเต่า ว่ายตามกันไป มีเสียงฝูงนกและแมลงต่าง ๆ
ส่งเสียงไพเราะ และยังสามารถกลิ่นหอมของมวลดอกไม้ นอกจากนี้ในกัณฑ์มหาวรรณนา มีการ
บรรยายสระโบกขรณีอย่างละเอียด แม้กระทั่งในกัณฑ์กุมารบรรพ พระกัณหาและพระชาติเสด็จ
หนีชูชก “เสด็จไปถึงสระโบกขรณีสีเหลืองม่น ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้มัน ตกพระทัยกลัว ลงสู่น้ำ
เอาใบบัววางไว้บนพระเศียร เอนน้ำบังองค์ประทับยืนอยู่”⁶⁹ การที่กุมารทั้งสองพระองค์เสด็จ
หลบอยู่ในน้ำแสดงว่าทั้งสองพระองค์ยังทรงหวาดกลัว ไม่เข้าพระทัยพระเวสสันดร
การ “ลงสู่น้ำ” หมายถึงการยังอยู่ในสังสารวัฏ ขณะที่พระเวสสันดรทรงมีจิตที่ “ละกิเลส”
ทรงดับทุกข์ซึ่งเกิดจากความรักในบุตรได้แล้ว การตรัสเรียกกุมารทั้งสองพระองค์ว่า “จงเพิ่มพูน
บารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยไสรจสรหงษ์ของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสอง
จงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์
ทั้งเทวดาด้วย”⁷⁰ แสดงถึงความมุ่งมั่นที่จะบรรลุนิพพาน กุมารทั้งสองพระองค์จึง “เฝ้าพระเศียร
แหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระกุมารทั้งสองพระองค์ทรงเต็มพระทัย
จะช่วยพระเวสสันดรในการบริจาคบุตรทานในครั้งนี้ การละความหวาดกลัวจึงเป็นการ
“ขึ้นจากน้ำ” เพราะเข้าพระทัยในพระธรรมที่พระเวสสันดรตรัส สระโบกขรณีในตอนนี้เป็น
สถานที่ชำระกิเลสคือความเศร้าหมองหวาดกลัวในจิตใจของสองกุมาร

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 688 – 689.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 719.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 720.

การใช้สระโบทกษณฺณีในชาดกเรื่องนี้ยังหมายถึงพระเวสสันดร ผู้ซึ่งสามารถดับทุกข์ให้ผู้อื่น ดังจะเห็นได้ว่าตลอดทั้งเรื่อง พระเวสสันดรทรงศรัทธาในการทำทาน ทรงช่วยเหลือผู้ทุกข์ร้อนไม่เคยขาด ดังในถ้อยคำของชูชกขณะหลงทางอยู่ในเขาวงกต ความเปรียบตอนนี้แสดงว่าพระเวสสันดรทรงเป็นผู้ชนะความตระหนี่ เป็นที่พึ่งอาศัยของผู้อื่น เป็นผู้ดับทุกข์ให้ผู้อื่น

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดร พระราชาบุตรผู้ประเสริฐ ผู้ทรงชำนะมัจฉริยะไม่ปราศัยอีก ผู้ประทานความปลอดภัยในเวลาที่มีภัยแก่เรา พระองค์เป็นที่อาศัยของเหล่ายาก เช่นธรมีดลเป็นที่อาศัยแห่งเหล่าสัตว์.

ใครจะบอกข่าวพระเวสสันดรมหाराช ผู้เปรียบเหมือนแม่ธรมีแก่เราได้ พระองค์เป็นที่ไปเฝ้าของเหล่ายาก ดังสาครเป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำน้อยใหญ่.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเหมือนสาครแก่เราได้ พระองค์เป็นดังสระน้ำมีท่าอันงาม ลงดื่มได้ง่าย มีน้ำเย็น น่ารื่นรมย์ ดารดาษไปด้วยดอกบุญทริกบัวขาว ประกอบด้วยละอองเกสร.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเหมือนสระน้ำแก่เราได้ พระองค์เปรียบประหนึ่งต้นนิโครธใกล้ทาง มีเงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.⁷¹

การเน้นเรื่องสระโบทกษณฺณีถึง 4 ครั้งแสดงความสำคัญของสระโบทกษณฺณีซึ่งสัมพันธ์กับชาดกเรื่องนี้ พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมียิ่งใหญ่ ได้แก่ ทรงแริจาคบุตรทานและทาทาน ซึ่งยากที่ผู้ใดจะทำได้ ทรงใช้ธรรมะระงับความทุกข์โศก นับเป็นการตัดกิเลสคือความทุกข์ซึ่งเกิดจากความรัก การมีปัญญามองเห็นทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ โดยมีธรรมะเป็นเครื่องดับทุกข์ ทำให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีได้เต็มเปี่ยม เจกเช่นดอกบัวที่บริสุทธิ์พ้นจากน้ำในสระคือสังสารวัฏ โดยมีน้ำคือพระธรรมเป็นเครื่องชำระ สระโบทกษณฺณีอันงดงามวิเศษเช่นนี้จึงเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ซึ่งเป็น

⁷¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 681.

พระชาติสุดท้ายก่อนจะมาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และบำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมจนกระทั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

สระโบกขรณีที่มีน้ำเต็มเปี่ยม สมบูรณ์ด้วยความงดงาม จึงเปรียบได้กับการมุ่งบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเกิดจากการสั่งสมบารมีอย่างสม่ำเสมอ ความสมบูรณ์ของสระโบกขรณีจึงเปรียบได้กับปัญญาอันสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ซึ่งพร้อมจะบรรลุนิพพาน สระโบกขรณียังเป็นฉากที่มีความสำคัญในอรรถกถาชาดก มีความหมายที่เชื่อมโยงถึงพฤติกรรมต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ การปฏิบัติธรรม การเป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์ ความสงบเย็น สะอาด และน่านั่งนรมย์บริเวณรอบสระโบกขรณีเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่ง ที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม น้ำที่ใสสะอาดในสระโบกขรณีเป็นสิ่งชำระล้างกิเลส

สระโบกขรณีในอรรถกถาชาดกจึงเป็นสัญลักษณ์แทนสถานที่ชำระกิเลสเพื่อการบรรลุนิพพาน

3.1.4 ห้วงน้ำ

ห้วงน้ำคือพระธรรมและนิพพาน ห้วงน้ำคือทะเลหรือแม่น้ำตื้นที่กว้างใหญ่ ในอรรถกถาชาดกมีการเปรียบเทียบโดยใช้คำว่า “ห้วงน้ำ” เพื่อแสดงปริมาณน้ำจำนวนมาก มักมีความหมายในเชิงบวก กล่าวคือ แสดงน้ำพระทัยที่เปี่ยมด้วยเมตตาของพระโพธิสัตว์ หรือหมายถึงพระธรรมและนิพพาน เมื่อปรากฏร่วมกับคำว่า “ข้าม” จะหมายถึงห้วงกิเลสและสังสารวัฏ ปรากฏในอรรถกถาชาดก 14 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาอรกชาดก อรรถกถามณีสุกชาดก อรรถกถาตุณชิลชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาหริตจชาดก อรรถกถาปັນทรกชาดก อรรถกถามหาโพธิชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุกรข้ามมหาตุณชิลกะใน อรรถกถาตุณชิลชาดก ได้แสดงพระธรรมแก่น้องชายไม่ให้กลัวความตายดังนี้

ห้วงน้ำคือพระธรรมไม่มีโคลนตม บาบเรียกว่าเหื่อโคล และคิลเรียกว่าเครื่องลูบไล้ใหม่ แต่ไหนแต่ไรมี กลิ่นของคิลนั้นไม่ขาดหายไป เหล่าชน ผู้ไม่รู้ ผู้ฆ่าสัตว์กิน เป็นปกติ จะเปล็ดเปล็นใจ ส่วนผู้รักษาชีวิตสัตว์ ไม่ฆ่าสัตว์ เป็นปกติ จะไม่เปล็ดเปล็นใจ เมื่อวัน

เดือนเพ็ญ มีพระจันทร์เต็มดวงแล้ว เหล่าชนผู้รื่นเริงใจอยู่เท่านั้น จึงจะ
สละชีพได้.⁷²

ความเปรียบนี้แสดงไว้ชัดเจนว่าห้วงน้ำคือ “พระธรรม” เป็นสิ่งบริสุทธิ์เพราะ “ไม่มี
โคลนตม” ซึ่งหมายถึงกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ และทิฐิ ในส่วนของไวยากรณ์อธิบาย
ความต่อนี้ว่า

...นับว่าพระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงนิพพานนั้นนั่นแหละจึงกล่าว
อย่างนี้ ด้วยอำนาจอุปนิสัยปัจจัยว่า น้องจุลตถุณทิลเอ๋ย เราเรียก
สระคือพระนิพพานว่า ห้วงน้ำ เพราะในพระนิพพานนั้นนั่นเอง ไม่มี
ชาติ ชรา พยาธิ และมรณทุกข์ เป็นต้น แม้ว่าหากจะมีผู้ประสงค์จะพ้น
จากมรณะก็จงเรียนข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงพระนิพพาน⁷³

เมื่อมนุษย์มีการเกิดก็ต้องพบกับความตาย ไม่อาจหลีกเลี่ยง หากไม่ต้องการตายก็ให้เรียนรู้
ข้อปฏิบัติเพื่อจะได้ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตายอีกต่อไปนั่นคือ เรียนรู้ข้อปฏิบัติเพื่อนิพพาน
ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าการจะบรรลุนิพพานเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ห้วงน้ำหรือสระก็คือ
พระนิพพานนั่นเอง

ใน *อรรถกถาถนิตยชาดก* เมื่อเทวดาและมนุษย์เคารพสักการะพระพุทธเจ้า
พวกเดียรถีย์⁷⁴ กลายเป็นผู้เสื่อมลาภสักการะ

...ได้ยินว่า เมื่อลาภสักการะประดุจห้วงน้ำใหญ่แห่งแม่น้ำใหญ่
5 สาย เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ พวกอัญญาเดียรถีย์
เสื่อมลาภสักการะ เป็นผู้อับร่ำมี ประดุจหิ่งห้อยในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น
จึงมาร่วมประชุมหารือกันว่า จำเดิมแต่พระสมณโคดมเกิดขึ้นแล้ว
พวกเราเป็นผู้เสื่อมลาภสักการะ ใคร ๆ ย่อมไม่รู้แม้ความที่พวกเรามีอยู่
พระสมณโคดมถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ พวกเราจะร่วมกับใครดีหนอ

⁷² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาตถุณทิลชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 143 – 144.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144 - 145.

⁷⁴ นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาในอินเดียสมัยพุทธกาล

จึงจะยังโทษมิใช่คุณ ให้เกิดขึ้นแก่พระสมณโคดม ทำลาภสักการะของ
พระสมณโคดมนั้นให้อันตรธานไป.⁷⁵

ความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธรูปเจ้าในหมู่พุทธศาสนิกชนจำนวนมากเปรียบ “ประดุจห้วง
น้ำใหญ่แห่งแม่น้ำ 5 สาย” ความกว้างใหญ่ของห้วงน้ำที่เป็นศูนย์รวมแม่น้ำใหญ่ที่สำคัญ 5 สาย
แห่งชมพูทวีป ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมเหสี หรือปัญจมหานที “ทั้ง 5 สายมีต้น
กำเนิดร่วมกันจากสระอโนดาตซึ่งมีขนาดใหญ่ วัดความกว้าง-ยาว-ลึก ได้ด้านละ 50 โยชน์
อยู่ในวงล้อมแห่งยอดเขาทั้ง 7 คือ สุธัสสนภูฏ จิตรภูฏ กาฬภูฏ คันทมาทณภูฏ และเกลาสภูฏ
(เขาไกรลาส) ในแดนหิมพานต์ (หิมालัย) ไหลไปสู่มหาสมุทร จากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก
(ปาจีนินินนา)”⁷⁶ ใน **Dictionary of Pāli Proper Names Vol - 2** อธิบายความหมายของ
“ปัญจมหานที” ไว้ว่าในตำราหลาย ๆ เล่มมีการอ้างอิงถึงแม่น้ำ 5 สายนี้ว่าเป็นแม่น้ำที่ยิ่งใหญ่
ของอินเดีย และเป็นแม่น้ำที่นำมาใช้ในการอุปมาและความเปรียบเทียบที่หลากหลาย แม่น้ำทั้ง
5 สายนี้ ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมเหสี⁷⁷

การขยายให้เห็นว่าห้วงน้ำนี้ “ใหญ่” จึงแสดงปริมาณที่มากมายยิ่ง แสดงถึงการที่
ประชาชนถวายลาภสักการะจำนวนมากแด่พระพุทธรูปเจ้าและพระสงฆ์ เป็นศรัทธาของมหาชนที่
ไม่อาจนับได้ แสดงพระบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธรูปเจ้า

ใน *อรรถกถาปัจจุชาดก* ฝนไม่ตกในแคว้นโกศลเลย พระศาสดามีพระกรุณาช่วยสัตว์
โดยทรงตั้งพระทัยจะสงวนน้ำในสระโบกขรณีเชตวัน ด้วยเดชของพระศาสดาจึงเกิดฝนตกทั่วแคว้น
โกศล ภิกษุสงฆ์จึงยกเรื่องนี้มาสนทนา

...ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดู พระคุณสมบัติคือ
ขันติ พระเมตตา และพระกรุณาของพระทศพล ในเมื่อข้าวกกล้าต่าง ๆ
กำลังเหี่ยวแห้ง ชลาลัยทุกแห่งก็เหือดหาย ฝูงปลาและเต่าประสบทุกข์

⁷⁵ มหาภูมิภววิทยาลัย, “อรรถกถาภณีสวรรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, 2543), หน้า 285.

⁷⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 302.

⁷⁷ Malalasekera, G.R, **Dictionary of Pāli Proper Names**. Vol 2. (London: The Pali Text Society, 1974), p.102. **Pañcanadī, Pañcamahānadī.** – In several places in the texts five rivers are mentioned as the five great rivers of India, and they are used in various similes and metaphors. These rivers are : **Gangā, Yamunā, Aciravatī, Sarabhū** and **Mahī.**

ใหญ่หลวง พระองค์ทรงอาศัยพระกรุณา ทรงครองผ้าอุทกสาฎก ด้วย
มุงพระทัยจักให้มหาชนพ้นจากความทุกข์ ประทับยืน ณ บันไดขั้นแรก
แห่งโบกขรณีเซตวัน ทรงบันดาลให้ฝนตก **เหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลบ่า
ท่วมโกศลรัฐทุกส่วน** โดยเวลาเพียงครู่เดียว ทรงปลดปล่อยมหาชน
จากทุกข์กาย ทุกข์ใจ แล้วเสด็จเข้าพระวิหาร⁷⁸

พระศาสดามีพระเมตตาและพระกรุณาต่อมหาชน เปรียบดัง “**เหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหล
บ่าท่วมโกศลรัฐทุกส่วน**” ความแห้งแล้งกันดารเมื่อมีห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วมทุกพื้นที่ ย่อมทำให้
แผ่นดินนั้นชุ่มฉ่ำ บรรเทาความเหี่ยวแห้งให้เหือดหาย เปรียบเหมือนการปลดปล่อยมหาชนที่
กำลังทุกข์โศกให้หายด้วยพระเมตตาและพระกรุณาของพระพุทธเจ้า

การเปรียบว่าห้วงน้ำคือสังสารวัฏ ปรากฏใน *อรรถกถาคังคะมาลชาดก* โดยกล่าวถึง
พระปัจเจกพุทธเจ้าคังคะมาละเป็นผู้ “**ข้ามห้วงน้ำ**” ได้แล้ว

ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอะไร ๆ กะท่านคังคะมาละ ผู้เป็น
พระปัจเจกมุณี ศึกษาอยู่ในคลองมุณี ความจริงพระปัจเจกพุทธเจ้าคังคะ
มาละนี้ **ข้ามห้วงน้ำที่พระปัจเจกมุณีทั้งหลายข้ามมาแล้ว** หมดความ
เศร้าโศกเที่ยวไป.⁷⁹

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมจึง “**ข้ามห้วงน้ำ**” คือผ่านพ้นกิเลสต่าง ๆ ชุ่มและ
ขจัดกิเลสซึ่งเป็นเครื่องยั่วยุดได้แล้ว นับเป็นการเอาชนะอุปสรรคยากยิ่งได้ การเปรียบ “**ห้วงน้ำ**”
ในตัวอย่างนี้จึงหมายถึงสังสารวัฏ

⁷⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามัจฉชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 206 – 207.

⁷⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาคังคะมาลชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 529.

3.1.5 แม่น้ำ

ในพระไตรปิฎกมีพระสูตรที่ใช้แม่น้ำในการเปรียบเทียบหลายพระสูตร เช่น *คังคาสูตร* ว่าด้วยแม่น้ำคังคา หรือ *สมุททสูตร** ซึ่งเป็นพระสูตรที่ปรากฏหลายครั้งโดยมีเนื้อความต่างกัน แต่จะพระสูตรมีเนื้อความเป็นการเปรียบเทียบแตกต่างกันไป การใช้แม่น้ำเป็นความเปรียบ ปรากฏใน อรรถกถาชาดก 32 เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถาขรัวคารชาดก อรรถกถาอันทฎชาดก อรรถกถาตักกชาดก อรรถกถาอนภริตติชาดก อรรถกถาอุจจันคชาดก อรรถกถากุททาลชาดก อรรถกถาอุรคชาดก อรรถกถาปัพพตูปัตถชาดก อรรถกถาขันธปริตตชาดก อรรถกถาวิคคิจจชาดก อรรถกถาภณิกัณฐชาดก อรรถกถามุฑาณิชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถากัจฉปชาดก อรรถกถาภณิสูกรชาดก อรรถกถาอุททยชาดก อรรถกถายุทธัญชัยชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถาจันทกีนนรชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถา महाปโลภนชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาสรภังคชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก*

แม่น้ำคือความปรารถนาของสตรีและจิตใจของมนุษย์

แม่น้ำคือลำน้ำใหญ่ที่เป็นที่รวมของลำธารทั้งปวง ในการเปรียบเทียบโดยใช้คำว่า “แม่น้ำ” มักแสดงถึงความลึกและกว้างใหญ่ซึ่งไม่มีวันเต็ม มักเปรียบผู้หญิงเป็นเหมือนแม่น้ำ ซึ่งมีความต้องการมากมาย ไม่เคยเพียงพอและเปรียบจิตใจของมนุษย์ว่าเป็นดังแม่น้ำดังใน *อรรถกถามุฑาณิชาดก* พระโพนธิสต์รกล่าวถึงผู้หญิงว่าเป็นเพศที่บุรุษไม่อาจยึดเหนี่ยวไว้ได้ ดังนี้

หญิงทั้งหลายบุรุษไม่สามารถจะรักษาไว้ได้ด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน ยากที่จะให้เต็มได้ **เปรียบเสมอด้วยแม่น้ำ** ย่อมจมลงในนรก บัณฑิตรู้ชัดอย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล หญิงเหล่านี้ ย่อมเข้าไปคบหาบุรุษใด เพราะความรักใคร่ก็ตาม เพราะทรัพย์ก็ตาม เขา ย่อมเฝ้าบุรุษนั้นเสียขับพลัน เปรียบเหมือนไฟไหม้ที่ของตนเองฉะนั้น.⁸⁰

* ดูรายละเอียดเนื้อความของพระสูตรเหล่านี้ในบทที่ 2 หัวข้อ 2.4.1 พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ

⁸⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามุฑาณิชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 104.

การเปรียบเทียบว่าผู้หญิง “เปรียบเสมือนด้วยแม่น้ำ” แสดงถึงความต้องการของผู้หญิงที่ไม่เคยพอ เป็นแหล่งรวมของความปรารถนาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่อิมเมทูน แม่น้ำไม่เคยเต็มด้วยน้ำจืด ผู้หญิงก็ไม่เคยเต็มด้วยกามฉันนั้น เมื่อหญิงมีลักษณะเช่นนี้แล้ว ตายไปก็ต้อง “จมลง” ในนรก

แม่น้ำจะเป็นแม่น้ำได้ต้องมีน้ำ แม่น้ำจะมีน้ำไหลหลังจากที่ใด มากน้อยเพียงใด น้ำกับแม่น้ำก็เป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าแม่น้ำและน้ำต้องอยู่คู่กันขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ดังใน อรรถกถาอุจจิงคชาดก

แม่น้ำที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่าเปลือย แฉกแฉกที่ปราศจากพระราชาน้ำ
ชื่อว่าเปลือย หญิงปราศจากผัวถึงจะมีพี่น้องตั้ง 10 คน ก็ชื่อว่าเปลือย
ดังนี้⁸¹

ชาดกเรื่องนี้กล่าวถึงหญิงผู้หนึ่งมาขอพระราชทานเครื่องนุ่งห่มแก่สามี สามีเป็นเครื่องนุ่งห่มของนาง หากขาดสามี นางก็ไม่อาจมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ หญิงผู้นี้จึงเปรียบได้กับ “แม่น้ำ” ส่วนสามีของนางคือ “น้ำ” ซึ่งต้องอยู่คู่กัน อาจขยายความได้ว่า “น้ำ” คือความต้องการสามี ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหนึ่งของหญิงผู้นี้เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

เช่นเดียวกับการกล่าวเปรียบเทียบของพระนางมัทรีเมื่อมีพระประสงค์จะเสด็จตามพระเวสสันดร ดังนี้

แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่าตาย แฉกแฉกไม่มีพระราชาน้ำ
สูญเปล่า สตรีแม้มีพี่น้องตั้ง 10 คน ถ้าเป็นหม้ายก็สูญหาย ริงเป็น
เครื่องปรากฏแห่งราชรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ พระราชาเป็น
เครื่องปรากฏแห่งแฉกแฉก ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏแห่งสตรี ความเป็น
หม้ายเป็นอาการเตรียมตรมในโลก หม่อมฉันจักต้องไปอย่างแน่นอน.⁸²

⁸¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอุจจิงคชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 155.

⁸² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 649.

หญิงจำต้องมีสามีเพราะ “ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏแห่งสตรี” ดังนั้นแม่ต้องพบความทุกข์ยากในป่า ต้องประสบชะตากรรมเช่นไร พระนางมัทรีทรงไม่หวาดหวั่น เพราะมีพระเวสสันดรอยู่เคียงข้าง หากไม่มีพระสวามี ต้องทรงเป็นหม้ายยอมทำให้พระนางมัทรีโศกตรมมีอาการ “เตรียมตรม” คือระทมใจจนหม่นไหม้ เช่นเดียวกับแม่น้ำหากไม่มีน้ำย่อม “เปล่าดาย”

การเปรียบว่าแม่น้ำคือจิตใจของมนุษย์ มักแสดงให้เห็นว่าแม่น้ำจะมีน้ำมากมายเพียงใด แต่น้ำนั้นอาจเหือดแห้งได้เพราะถูกร้อนแผดเผา ลักษณะเช่นนี้เป็นกรเปรียบเทียบใน อรรถกถาสวรรณสามชาดก เมื่อพระสุวรรณสามต้องถูกศรอาบยาพิษของพระราชบิดลักขราช พระสุวรรณสามห้วงโยบิดามารดาซึ่งตบอดว่าจะโศกเศร้าถึงตน

อาหารของบิดามารดานั้นยังพอมีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตของท่านทั้งสองนั้นจักดำรงอยู่ราวหกวัน ท่านทั้งสองนั้นตามืด เกรงจักตายเสีย เพราะไม่ได้ดื่มน้ำ ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่ เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ ความทุกข์ที่ข้าพระองค์ไม่ได้เห็นบิดามารดา เป็นความทุกข์ของข้าพระองค์ ยิ่งกว่าความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้เสียอีก ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้ หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่ เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ บิดามารดาทั้งสองนั้นเป็นกำพร้าเข็ญใจ จะร้องให้อยู่ตลอดราตรีนาน จักเหือดแห้งไปในกึ่งราตรีหรือในที่สุดราตรี **ดูจแม่น้ำน้อยในคิมหฤดูจักเหือดแห้งไป** ข้าพระองค์เคยหมั่นบำรุงบำเรอพนมมือเท้าของท่านทั้งสองนั้น บัดนี้ไม่เห็นข้าพระองค์ ท่านทั้งสองจักบ่นเรียกหาว่า พ่อสาม ๆ เทียวอยู่ในป่าใหญ่ ลูกศรคือความโศกที่ส่องนี้แหละ ยังหัวใจของข้าพระองค์ให้หวั่นไหว เพราะข้าพระองค์ไม่เห็นท่านทั้งสองผู้จักษุบอด ข้าพระองค์เห็นจักละเสียซึ่งชีวิต.⁸³

พระสุวรรณสามไม่รู้สึกรู้สีกทุกข์ร้อนที่ตนประสบภัย แต่กลับเป็นห่วงบิดามารดาเกรงจะทุกข์โศก อากาคร่ำครวญรำไห้ของบิดามารดาเป็น “ดูจแม่น้ำน้อยในคิมหฤดูจักเหือดแห้งไป” กล่าวคือความทุกข์โศกที่ไม่เห็นพระสุวรรณสามคือ “คิมหฤดู” หรือความร้อนในฤดูร้อนที่

⁸³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 187 - 188.

แผดเผา “แม่น้ำน้อย” นั่นคือจิตใจของบิดามารดาพระสุวรรณสาม ความทุกข์โศกจึงยังให้จิตใจห่อเหี่ยว ลึนหวัง ทำร้ายทั้งกายและใจจนถึงกับเสียชีวิต เช่นเดียวกับฤดูร้อนที่แผดเผา น้ำในแม่น้ำให้เหือดแห้งได้ ความเปรียบนี้แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ยากจะเป็นไปได้ก็อาจเกิดขึ้นได้ เช่น ความทุกข์โศกที่ไม่พบบุตรที่รักก็อาจทำให้สิ้นชีวิตได้เช่นกัน

ความเปรียบดังกล่าวพบใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เมื่อพระชาติคร่ำครวญถึงความทุกข์ที่พระเวสสันดรกับพระนางมัทรีจะได้รับเมื่อไม่มีพระกัณหาและพระชาติ ดังนี้

ทุกข์เห็นปานดังนี้ของลูกนี้ ไม่สู้กระไร เพราะทุกข์นี้ลูกผู้ชายพึงได้รับ แต่การที่ลูกไม่ได้พบพระมารดา เป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์เห็นปานดังนี้, พระมารดา พระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชินากุมารี่ผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงสิ้นราตรีนาน พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชินากุมารี่ผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงอยู่นานในพระอาศรม.

พระมารดาพระบิดาจะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงตลอดราตรีนาน จักเหี่ยวแห้งในกึ่งราตรีหรือตลอดราตรี **ดูจมน้ำเหือดแห้งไปจะนั้น.**⁸⁴

พระชาติราชากุมารทรงคร่ำครวญกับพระเวสสันดร ทรงเปรียบเทียบจิตใจพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีเป็นดัง “แม่น้ำ” ที่ถูกความทุกข์โศกเพราะอาลัยรักบุตรทำร้ายให้จิตใจโศกตรมถึงกับสิ้นพระชนม์ ความ “เหือดแห้ง” ของแม่น้ำจึงเป็นผลของความเศร้าโศกซึ่งเกาะกุมจิตใจมนุษย์ ซึ่งอาจทำให้เสียชีวิตได้ จะเห็นได้ว่าการเหือดแห้งของแม่น้ำแม้จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากแต่ก็อาจเกิดขึ้นได้ เช่นเดียวกับความโศกเศร้าที่อาจทำให้มนุษย์เสียใจจนสิ้นชีวิต ผลของเหตุการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีแต่ต้องใช้เวลา

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อกล่าวถึงแม่น้ำในอรรถกถาชาดกส่วนใหญ่มักแสดงถึงสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์ เป็นสถานที่ห่างไกลจากผู้คน สงบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม แม่น้ำจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการรังสรรค์อรรถกถาชาดกในฐานะวรรณคดีพุทธศาสนา ซึ่งสื่อถึงสถานที่เย็นสงบ ปราภฏในอรรถกถาชาดก 18 เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถาตักกชาดก*

⁸⁴ มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถามณีสุกษชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 727.

อรรถกถากุททาลชาดก อรรถกถาคูรชชาดก อรรถกถาขันธปริตตชาดก อรรถกถาวิคคิจจ
ชาดก อรรถกถามณีกัณฐชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถากัจฉปชาดก อรรถกถา
ยุธัญชัยชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก
อรรถกถาสรภังคชาดก อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถาสุธาโภชนชาดก อรรถกถา
สุวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ใน อรรถกถากุททาลชาดก พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลคนปลูกผักชื่อกุททาล
บัณฑิต มีสมบัติเพียงจอบเล่มเดียว ต่อมาบวชเป็นฤๅษีจึงซ่อนจอบไว้ในที่มืดซิด แต่ไม่อาจตัด
ความโลภได้ จึงต้องบวชและสึกถึง 6 ครั้ง เพราะจอบเล่มนี้ ในครั้งที่ 7 จึงขว้างจอบทิ้งแม่น้ำ
และตะโกน 3 ครั้งว่า “เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว” ขณะนั้นพระเจ้าพาราณสีทรงปราบปราม
ปัจฉินตชนบทได้แล้ว ทรงสดับเสียงพระโพธิสัตว์แล้วเกิดความระแวง จึงเรียกพระโพธิสัตว์
มาเฝ้าและถามว่าพระโพธิสัตว์ชนะอะไร

...พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ถึงพระองค์จะทรง
ชนะสงครามตั้งร้อยครั้งตั้งพันครั้ง แม้ตั้งแสนครั้ง ก็ยังชื่อว่าชนะไม่
เด็ดขาดอยู่นั่นเอง เพราะยังเอาชนะกิเลสทั้งหลายไม่ได้ แต่ข้าพระองค์
ข่มกิเลสในภายในไว้ได้ เอาชนะกิเลสทั้งหลายได้ กราบทูลไปมองดู
แม่น้ำไปยังฉนวนมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ ให้เกิดขึ้นแล้วนั่งในอากาศ
ด้วยอำนาจของฉนวนและสมาบัติ⁸⁵

ในตัวอย่างนี้ พระโพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพาราณสีและมองดูแม่น้ำไป
การมองดูแม่น้ำขณะระลึกถึงพระธรรมทำให้ “ยังฉนวนมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ ให้เกิดขึ้นแล้วนั่ง
ในอากาศด้วยอำนาจของฉนวนและสมาบัติ” การนั่งมองดูแม่น้ำเพื่อทำอาโปกสิณ⁸⁶ จึงเป็นการใช้น้ำ
สำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ แม่น้ำจึงเป็นสถานที่ทำให้พระโพธิสัตว์เจริญกรรมฐาน

⁸⁵ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุททาลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 169.

⁸⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า กสิณ แปลตามรูปศัพท์คือ “ทั้งหมด”, “ทั้งสิ้น”, “ล้วน”, วัตถุที่เป็น
อารมณ์อย่างเดียวกันในการเจริญกรรมฐาน, วัตถุอันจูงใจ คือจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่ เป็นชื่อของกรรมฐานที่ใช้วัตถุของล้วนหรือสี
เดียวล้วนสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ มี 10 อย่าง คือ ภูตกสิณ 4: 1. ปรูวิ ดิน 2. อาโป น้ำ 3. เตโช ไฟ 4. วาโย ลม ;
วรรณกสิณ 4: 5. นิล สีเขียว 6. ปีต สีเหลือง 7. โลหิต สีแดง 8. โอทาท สีขาว; และ 9. อาโลโก แสงสว่าง
10. อากาโส ที่ว่าง. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ครั้งที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 9.

ต่อจากนั้นทรงแสดงธรรมแก่พระราชาให้น้อมพระทัยไปในบรรพชา พระราชาเสด็จบรรพชาพร้อมพลนิกายและประชาชนทั้งหมด เนื้อความเช่นนี้พบใน *อรรถกถาอุทสาตก* ด้วย

...พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ถึงพระองค์จะทรงชนะสงครามตั้งร้อยครั้งตั้งพันครั้งแม้ตั้งแสนครั้ง ก็ยังเชื่อว่าชนะไม่ขาดอยู่นั่นเอง เพราะยังเอาชนะกิเลสทั้งหลายไม่ได้ แต่ข้าพระองค์ข่มกิเลสในภายในไว้ได้ เอาชนะกิเลสทั้งหลายได้ **กราบทูลไปมองดูแม่น้ำไป ยังฉานมีอาไปกสิณเป็นอารมณ์** ให้เกิดขึ้นแล้วนั่งในอากาศด้วยอำนาจของฉานและสมาบัติ⁸⁷

แม่น้ำในตัวอย่างนี้จึงเป็นเหตุทำให้พระโพธิสัตว์ “มีอาไปกสิณเป็นอารมณ์” เป็นตัวอย่างที่พบในผู้ปฏิบัติธรรมใน *อรรถกถาอุทสาตก* พระโพธิสัตว์เป็นดาบสอาศัยอยู่ ณ บรรณศาลาใกล้ฝั่งแม่น้ำ⁸⁸ เช่นเดียวกับใน *อรรถกถาขันธปริตตชาดก* กล่าวไว้ดังนี้

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์แคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัย ละกามสุข ออกบวชเป็นฤๅษี ยังอภิถุญาและสมาบัติให้เกิด สร้างอาศรมบพอยู่ที่ **คู้งแม่น้ำ** แห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ เพลิดเพลินในฉานเป็นครุประจำคณะ มีหมู่ฤๅษีแวดล้อมอยู่อย่างสงบ.⁸⁹

ใน *อรรถกถาวิคิตฺติชาดก* กล่าวไว้ตอนต้นเรื่องเช่นเดียวกัน ใจความมีว่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ ในแคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัย ละกามสมบัติกามคุณ ออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ในหิมวันต

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

⁸⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอุทสาตก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 25.

⁸⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาขันธปริตตชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 288.

เกิดมาน อภิญญา และสมบัติเพราะอาศัยอยู่ ณ แม่น้ำ การปรากฏใช้แม่น้ำเป็นสถานที่บำเพ็ญธรรมจึงมีความสำคัญในอรรถกถาชาดก เชื่อมโยงไปสู่วัฒนธรรมของพราหมณ์ในการปลีกริเวกเพื่อแสวงหาความสงบ

นอกจากนี้ อรรถกถาชาดกยังเปรียบแม่น้ำคงคาว่าเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระโพธิสัตว์ แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำสำคัญในอินเดีย ชาวอินเดียเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ไหลมาจากสวรรค์ น้ำในแม่น้ำคงคาสามารถชำระล้างบาปมลทินให้หมดสิ้นได้ นอกจากนี้ หากสิ้นชีวิตแล้วร่างกายถูกโยนลงสู่น้ำคงคาก็จะได้รับการชำระล้างให้บริสุทธิ์และได้ไปสวรรค์ แม่น้ำคงคาจึงศักดิ์สิทธิ์และยิ่งใหญ่อยู่ในศรัทธาของชาวฮินดู** แม่น้ำคงคา ยังเป็นชื่อพระสูตรในพระไตรปิฎก เช่น *คังคาสูตร* ว่าด้วยแม่น้ำคงคา *คังคาสมุททนิพนสูตร** ผู้เจริญอริยมรรคเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพานเหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร อรรถกถาชาดกระบุไว้ชัดเจนว่าแม่น้ำคงคาเป็นสถานที่ปลีกริเวกของพระโพธิสัตว์ ทรงสร้างอาศรมหรือบรรณศาลาอุยุมฝังแม่น้ำคงคา การใช้แม่น้ำคงคาเป็นความเปรียบมีความหมายเช่นเดียวกับการใช้แม่น้ำเป็นความเปรียบหมายถึงสถานที่เย็นสงบเหมาะแก่การกำหนดจิตให้เป็นสมาธิ ดังตัวอย่างใน *อรรถกถา ตักกชาดก* ปรากฏตอนต้นเรื่องดังนี้

** เรื่องเล่าแสดงเหตุที่แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ถือว่าชำระบาปได้ คือ กษัตริย์ศครฤๅษาศรไม่มีโอรส จึงกระทำการสักการะด้วยการทรมานพระองค์ต่อหน้าพระภคคฤๅณีนี จึงได้พรให้มีโอรส นางเกศินีเมเสศิชาว่าได้โอรสคือพระอังกุมาน นางสมุติเมเสศิชาไม่มีโอรสทนมั่นองศ์ ต่อมาท้าวศครราชจะทำพิธีอศวเมธแต่พระอินทร์ลงมาลักม้าตัวนั้น ท้าวศครราชจึงให้โอรสทนมั่นองศ์ตามหาม้า พระโอรสขุดแผ่นดินลงไปองค์ละโยชน์จนถึงกลางพิภพก็ไม่พบม้านั้น พระนารายณ์แปลงเป็นกะบิลลงไปยืนขวางทางโอรสเหล่านั้นและบันดาลให้ไฟเผาผลาญโอรสเป็นเก้าถ่าน ท้าวศครราช พระอังกุมาน พระทิลิปะโอรสพระอังกุมานพยายามขอให้พระคงคาไหลลงมาจากเทวโลกแต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่งโอรสพระทิลิปะคือพระภาคิรธบ้ำาเพ็ญทรมานต่างๆ จนพระพรหมเมตตา จึงให้พรและให้พระภาคิรธขอให้พระอิศวรช่วยเหลือจึงแม่พระคงคา พระคงคาพิโรธว่ามนุษย์บังอาจมาขอให้ลงไปจึงกล่าวว่าจะไหลให้ท่วมโลก แต่พระอิศวรเข้ารับกระแสพระคงคาและรวบไว้ด้วยพระเกศา น้ำพระคงคาตกต้องกองเกล้าของโอรสทนมั่นองศ์ กุมารทั้งหมดจึงพันทุกข์กลายเป็นเทพบุตรเหาะไปสู่เทวโลก ส่วนแม่พระคงคาก็ไหลอยู่ในมนุษย์โลก ตราบเท่าทุกวันนี้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, **เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้**, หน้า 131 – 132. และศักดิ์ศรี แยมันดดา, **ศักดิ์ศรีนิพนธ์**, หน้า 118 – 124).

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2 หัวข้อ 2.4.1 พระสูตรที่มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุง พาราณสี พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤๅษี สร้างอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ยังสมาบัติและอธิญาให้เกิดแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่ ความยินดีในฌาน.⁹³

ตอนต้นเรื่อง อรรถกถาภิกษุชาดก พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤๅษีสร้าง บรรณศาลาอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาเช่นกัน

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ซึ่งมีทรัพย์สมบัติมาก แม้ในเวลาพระโพธิสัตว์นั้นเที่ยววิ่งเล่นได้ สัตว์ผู้มีบุญอีกผู้หนึ่งก็บังเกิด ในครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์นั้น พี่น้องทั้งสองนั้นเจริญวัยแล้ว มารดาบิดาก็ทำกาลกิริยา จึงมีความสังเวชสลดใจพากันบวชเป็นฤๅษี สร้างบรรณศาลาอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา⁹⁴

เช่นเดียวกับตอนต้นเรื่อง อรรถกถากัจฉปชาดก พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูล พรหมณ์ ละกามออกบวชเป็นฤๅษี สร้างอาศรมที่ฝั่งแม่น้ำคงคา

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ในแคว้นกาสิกรัฐ พอเจริญวัยแล้ว เล่าเรียนศิลปศาสตร์ทุกอย่างในเมืองตักกศิลา แล้วละ กามทั้งหลายออกบวชเป็นฤๅษี สร้างอาศรมบพอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้ หิมวันตประเทศ ทำอธิญาและสมาบัติให้บังเกิดในที่นั้นแล้วเล่นฌาน สำเร็จการอยู่ในที่นั้น.⁹⁵

⁹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาตักกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 131.

⁹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาภิกษุชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 24.

⁹⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากัจฉปชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 175.

เมื่อพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระโอรสเมืองพาราณสีทรงหลงไหลในสตรี จึงเสด็จออกจากเมืองไปสร้างอาศรมอยู่ฝั่งแม่น้ำคงคา

...ฝ่ายพระกุมารและชายาทั้งสอง เสด็จเข้าป่าไปยังแม่น้ำคงคาด้านใต้ สร้างอาศรมอยู่ในระหว่างแม่น้ำคงคาและมหาสมุทร โดยมีแม่น้ำคงคาอยู่ด้านหนึ่งและมีมหาสมุทรอยู่ด้านหนึ่ง สำเร็จการอยู่ ณ ที่นั้น.⁹⁶

นอกจากพระโพธิสัตว์แล้ว ตัวละครในอรรถกถาชาดกที่ต้องการออกบวชต่างสร้างอาศรมหรือบรรณศาลาที่ฝั่งแม่น้ำคงคาเช่นกัน ดังใน อรรถกถาสุธาโกชนชาดก และ อรรถกถาสุวรรณสามชาดก ตามลำดับ

...ฝ่ายมัจฉริยโกสิยเศรษฐีเข้าไปยังพระนคร ขอพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ทรัพย์แก่ยากทั้งหลาย ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงถือเอาทรัพย์จนเต็มภาชนะที่ตนถือมาแล้ว ๆ นั้นเถิด แล้วออกจากเรือนไปในขณะนั้น ไปสร้างบรรณศาลาในระหว่างแม่น้ำคงคาและชาติสระแห่งหนึ่ง ที่ข้างทิศทักษิณ แต่หิมวันตประเทศแล้วจึงบรรพชา มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ได้อยู่ในที่นั้นเป็นเวลานานตลอดกาลถึงชรา.⁹⁷

...ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ เมื่อท่านทั้งสองอนุญาต เราทั้งสองก็จักบวช บิдамารดาได้ฟังดังนั้น จึงอนุญาตว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าทั้งสองจงบวชเถิด ทูถุกุมารและปาริกากุมารก็ยินดีว่าเรจึง ไหว้บิดามารดาแล้วออกจากบ้าน เข้าสู่หิมวันตประเทศทางฝั่งแม่น้ำคงคาโดยลำดับ ละแม่น้ำคงคามุ่งตรงไปแม่น้ำมคธัมมตา ซึ่งไหลลงมาแต่หิมวัตประเทศถึงแม่น้ำคงคา.⁹⁸

⁹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจุลลปโลกนชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 111.

⁹⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุธาโกชนชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 477.

⁹⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุวรรณสามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 174 – 175.

นอกจากแม่น้ำคงคาแล้ว อรรถกถาชาดกยังกล่าวถึงแม่น้ำกัณณเวณณา แม่น้ำอินมา และแม่น้ำสีทา ไว้ด้วยดังนี้

...พระราชธานีไม่บอกให้ใคร ๆ รู้ เสด็จออกจากสวน ดำเนินล่องมคธรัฐ เข้าไปอาศัยจันทกบรรพต ทำบรรณศาลาอยู่ ณ ที่นั้น ในสถานที่พอไป มาได้ แต่แม่น้ำกัณณเวณณาอันไหลออกจากลำน้ำชื่อสังขपालะ เขตมหิสกรัฐ กระทำศิณปริกรรม ยังฉานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว ดำรงชีพด้วยการเที่ยวขอเลี้ยงชีพ.⁹⁹

...เมื่อล่องผ่านเลยไป เธอเป็นผู้เดือดร้อนรำคาญในสมบัตินั้น นับแต่นั้นมา ก็ปรารถนากำเนิดมนุษย์อยู่รักษาอุโบสถกรรม เมื่อพญาสังขपालนคราษาอยู่ในนาคพิภพคราวนั้น การอยู่รักษาอุโบสถ ไม่สำเร็จผล ย่อมถึงศีลพินาศ. จำเดิมแต่นั้น ท้าวเธอจึงออกจากนาคพิภพไปชดวง ล้อมจอมปลวกแห่งหนึ่ง ในระหว่างทางใหญ่ และทางเดินเฉพาะคนๆ เดียว ไม่ห่างแม่น้ำกัณณเวณณานที อธิษฐานอุโบสถ เป็นผู้มีศีลอัน สมทานแล้ว สละตนในทานมุขว่า ชนทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วย หนึ่งและเนื้อเป็นต้นของเรา จงนำหนึ่งและเนื้อเป็นต้นไปเถิด แล้วนอน อยู่บนยอดจอมปลวก บำเพ็ญสมณธรรม อยู่รักษาอุโบสถในวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำ แล้วไปสู่นาคพิภพในวันปาฏิบพ.¹⁰⁰

...พระองค์ ทรงสละพระราชสมบัติ อันทรงสิริ เห็นปานนี้ ทรงเห็นโทษ ในกามทั้งหลาย ทรงฆ่ากัณฐกะ มีนายฉันทะเป็นสหาย ออกจากพระ นครในเวลาเที่ยงคืน ทรงผนวช ณ ฝั่งแม่น้ำที่ มีนามว่า อินมา ทรง บำเพ็ญทุกรกิริยาตลอด 6 พระพรรษา จึงได้ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิ ญาณได้ดังพระประสงค์.¹⁰¹

⁹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขपालชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 669 – 670.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 670 – 671.

¹⁰¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถายุธัญชัยชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 64 – 65.

...พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นฤๅษีนั้นทรงจำได้ นิมนต์ให้เข้าไปสู่พระราชนิเวศน์ ทรงทำสักการะแล้วตรัสถามว่า ผู้เป็นเจ้าของอยู่ที่ไหน ฤๅษีนั้นทูลตอบว่า อาตมาอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสีทาอันอยู่ในระหว่างกาญจนบรรพตในหิมวันตประเทศ ด้านทิศอุดร¹⁰²

การกล่าวถึงแม่น้ำคงคาในตอนต้นเรื่องมักปรากฏเป็นฉากเริ่มเรื่อง เป็นสถานที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ต่อมา อาจเป็นจุดเปลี่ยนชีวิตพระโพธิสัตว์หรือตัวละครอื่น เป็นสถานที่เยี่ยงสงบทำให้พระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติธรรมคือ “บรรพชา” การออกบวช , “การทำกสิณปริกรรม ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิด” , กสิณปริกรรม คือการกำหนดใจเพ่งดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นสมาธิ จนกระทั่งเกิดฌานคือมีภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก นำไปสู่อภิญญาคือความรู้ยิ่ง ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง “อธิษฐานอุโบสถ” คือการตั้งใจกำหนดแน่อนลงไปด้วยการอธิษฐาน, “บำเพ็ญสมณธรรม อยู่รักษาอุโบสถในวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำ” , “ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา” จนกระทั่ง “ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ” จะเห็นได้ว่าแม่น้ำคงคาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีความสงบเย็นเหมาะแก่การกำหนดจิตให้เป็นสมาธิ นำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

3.1.6 ทะเล

ทะเลคือสังสารวัฏ ทะเลคือห้วงน้ำเค็มที่เว้งกว้างใหญ่ เมื่อกล่าวถึงทะเลมักแสดงให้เห็นภาพของทะเลที่กว้างใหญ่ ลึก ห่างไกลจากแผ่นดิน เต็มไปด้วยภยันตรายจากสัตว์น้ำ เมื่อมีการเดินทางทางทะเลย่อมต้องใช้เรือเป็นพาหนะ เรือช่วยขนถ่ายมนุษย์และสิ่งของต่าง ๆ ข้ามจากแผ่นดินแห่งหนึ่งไปยังแผ่นดินอีกแห่งหนึ่ง เรือมีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏการใช้เรือเป็นความเปรียบ กล่าวคือการใช้เรือเป็นชื่อพระสูตรคือ นาวาสูตฺร เปรียบเรือคือ “มรรคญาณทั้ง 4” คือญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด เป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับผล มี 4 ชั้น ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรคพาผู้คนข้ามแม่น้ำที่มีกระแสไหลเชี่ยวคือสังสารวัฏ เนื้อความมีดังนี้

¹⁰² มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 250.

นาวาสูตที่ 8

[325] ก็บุรุษพึงรู้แจ้งธรรมจากบุคคลใด พึงบูชาบุคคลนั้น เหมือนเทวดาบูชาพระอินทร์ ฉะนั้น บุคคลนั้นเป็นพหูสูต ผู้อันเตวาสิก บูชาแล้ว มีจิตเลื่อมใสในอันเตวาสิกนั้น ย่อมชี้แจงธรรมให้แจ่มแจ้ง บุรุษผู้มีปัญญา ไม่ประมาทคบบุคคลผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้น กระทำธรรมนั้น ให้มีประโยชน์ใคร่ครวญแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมเป็นผู้รู้ แจ่มแจ้ง แสดงธรรมแก่ผู้อื่นและเป็นผู้ละเอียด อันเตวาสิกของเสพ อาจารย์ผู้ประกอบด้วยธรรมน้อย เป็นคนเขลา ผู้ยังไม่บรรลุประโยชน์และ ฤษยา ไม่ยังธรรมให้แจ่มแจ้งในศาสนานี้เทียว ยังข้ามความสงสัยไม่ได้ ย่อมเข้าถึงความตาย บุคคลไม่ยังธรรมให้แจ่มแจ้งแล้ว ไม่ใคร่ครวญ เนื้อความในสำนักแห่งบุคคลผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ไม่รู้ด้วยตนเอง ยังข้ามความสงสัยไม่ได้ จะสามารถให้ผู้อื่นฟังพินิจได้อย่างไร เหมือนคน ข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมาก มีกระแสไหลเชี่ยว ถูกรัดพัดลอยไปตามกระแสน้ำ จะสามารถช่วยให้ผู้อื่นข้ามได้อย่างไร ฉะนั้น ผู้ใดขึ้นสู่เรือที่มั่นคง มีพาย และถ่อพร้อมมูล ผู้นั้นรู้อุบายในเรื่อนั้น เป็นผู้ฉลาด มีสติ พึงช่วยผู้อื่น แม้จำนวนมากในเรื่อนั้นให้ข้ามได้ แม้ฉันใด ผู้ใดไปด้วยมรรคญาณทั้ง 4 อบรมตนแล้ว เป็นพหูสูต ไม่มีความหวั่นไหวเป็นธรรมดา ผู้นั้นแลรู้ชัดอยู่ พึงยังผู้อื่นผู้ตั้งใจสดับและสมบุรณด้วยธรรม อันเป็นอุปนิสัยให้ฟังพินิจได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้แลบุคคลควรคบสัพบุรุษผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต บุคคลผู้คบบุคคลเช่นนั้น รู้ชัดเนื้อความแล้ว ปฏิบัติอยู่ รู้แจ้งธรรมแล้ว พึงได้ความสุข ฯ

จบ นาวาสูตที่ 8¹⁰³

ในอรรถกถาชาดกมีการใช้ทะเลเป็นความเปรียบโดยปรากฏร่วมกับเรือจำนวน 21 เรืออง ได้แก่ อรรถกถาจุลลกเศรษฐีชาดก อรรถกถานิโครธมิกชาดก อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถาสัญชีวชาดก อรรถกถาสมุตตชาดก อรรถกถากาภาติชาดก อรรถกถาเวณสาชชาดก

¹⁰³ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 25 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 17 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ-ธรรม บท-อุทาน อิติวุตตก-สูตรนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 351-352.

อรรถกถาสุนทรียชาดก อรรถกถาตรีมุขชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก
อรรถกถาสุปปารกชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถาสุมททวาณิชชาดก อรรถกถา
มหาปโลภนชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก
อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถามโหสถชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ตั้งตัวอย่างใน อรรถกถาสัญชีชาดก พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเลื่อมใสพระเทวทัต
ต่อมาพระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงหวาดกลัวจึงมีพระประสงค์จะเฝ้า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อำมาตย์ชิวกจึงทูลเชิญเสด็จ

...ครั้นรับสั่งให้จัดเตรียมยานพาหนะแล้ว เสด็จดำเนินไปสู่
ชิวกัมพวัน ด้วยราชานุกาพาอันใหญ่หลวง ทอดพระเนตรเห็นพระตถาคต
เจ้า แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุในโรงโถง ณ ชิวกัมพวันนั้น ทรงขำเลื่อมดูหมู่
ภิกษุ ผู้ปราศจากการเคลื่อนไหว **ประหนึ่งเรือใหญ่ในท่ามกลางทะเล
ยามมีคลื่นลมสงบแล้ว ฉะนั้น**¹⁰⁴

พระเจ้าอชาตศัตรูทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปเจ้าประทับท่ามกลางหมู่ภิกษุ
ทรงพิจารณาถึงความสำรวม สงบนิ่งของหมู่ภิกษุว่าเปรียบ “ประหนึ่งเรือใหญ่ในท่ามกลางทะเล
ยามมีคลื่นลมสงบแล้ว” ภิกษุเหล่านั้นคือ “เรือใหญ่” หมายถึงผู้ศึกษาพระธรรมจากพระพุทธรูปเจ้า
มีวัตรปฏิบัติที่นำไปสั่งสอนเผยแผ่แก่ประชาชนได้ต่อไป เรือใหญ่เหล่านี้อยู่ในท่ามกลาง “ทะเล”
คือสังสารวัฏ ภิกษุเหล่านี้จึงเป็นผู้ที่ชนะกิเลส เป็นผู้สงบนิ่งได้แล้ว

“เรือ” เป็นพาหนะนำมนุษย์ข้ามจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งใน อรรถกถาสุมททวาณิช
ชาดก ช่างไม้กลุ่มหนึ่งถูกเจ้าหนี้เร่งรัดจึงอพยพไปอยู่เกาะแห่งหนึ่งกลางมหาสมุทร ได้ไปพบ
บุรุษเรืออับปางผู้หนึ่งจึงรู้ว่าเกาะนี้อุดมสมบูรณ์ คนไม่ต้องทำงาน ข้าวสาทิเกิดเอง แต่มีมนุษย์
ครอบครองและห้ามให้มนุษย์เห็นอุจจาระและปัสสาวะเท่านั้น ก็จะอยู่เกาะนี้อย่างมีความสุข
ช่างไม้เหล่านี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ต่างมีหัวหน้าปกครอง หัวหน้ากลุ่มหนึ่งเป็นคนพาลหมกมุ่นในรส
หัวหน้าอีกกลุ่มหนึ่งเป็นบัณฑิตไม่หมกมุ่นในรสทั้งหลาย ต่อมาผู้คนในเกาะช่วยกันทำเมรัยดื่ม
ประมาทไปด้วยอำนาจมัวเมาจึงถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไว้แล้วไม่กลบ ทำให้เกาะสกปรก
เหล่าเทวดาโกรธมากจึงกำหนดไว้ว่าในคืนวันเพ็ญ จะทำให้น้ำทะเลท่วมข้ามมนุษย์เหล่านี้

¹⁰⁴ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสัญชีชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 610 – 611.

ในกลุ่มเทวดานี้มีเทพบุตรองค์หนึ่งเป็นผู้ทรงธรรมจึงกล่าวเตือนมนุษย์ให้หนีออกจากเกาะ เทวดาอีกองค์หนึ่งซึ่งโหดเหี้ยม กักขฬะแสดงตนว่าเทวดาที่มากล่าวเตือนไม่ยอมให้ทุกคนอยู่ เกาะนี้เพราะเคียดแค้น ขอให้ทุกคนอยู่กันต่อไป พวกมนุษย์แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มที่หมกมุ่น ในรสไม่เชื่อเทวดาที่มาเตือนให้ออกจากเกาะ ฝ่ายช่างไม้บัณฑิตอีกกลุ่มหนึ่งเชื่อจึงเรียกเหล่าช่าง ไม้มาเตรียมการ

อนุสาสนต่อจากนี้ เป็นพระอภิธรรมพุทธคาถา 3 พระคาถา
ส่องความนั้น ดังต่อไปนี้

กุลบุตรผู้มีปัญญากว้างขวาง ทางตลอด
ประโยชน์ในอนาคตแล้ว ย่อมไม่ให้ประโยชน์นั้นผ่าน
พ้นไปแม้แต่น้อย เหมือนพวกพ่อค้าเหล่านั้น พากัน
ไปในท่ามกลางทะเลโดยสวัสดิ์ ด้วยกรรมของตน.

ส่วนพวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรสด้วย
โมหะ ไม่ทางตลอดประโยชน์อันเป็นอนาคต
เมื่อความต้องการเกิดขึ้นเฉพาะหน้า **ย่อมพากันล้ม
จม เหมือนมนุษย์เหล่านั้น พากันล้มจมใน
ท่ามกลางทะเล ฉะนั้น.**

ชนผู้เป็นบัณฑิตพึงรีบทำกิจที่ควรทำก่อนเสีย
ทีเดียว อย่าให้กิจที่ต้องทำเบียดเบียนตัวได้ ในเวลาที่
ต้องการ กิจนั้นไม่เบียดเบียนบุคคลผู้รีบทำกิจที่ควร
ทำเช่นนั้น ในเวลาที่ต้องการ.¹⁰⁵

ช่างไม้บัณฑิตเป็นผู้ไม่ประมาทจึงทำตามเทวดาทั้งสอง โดยเตรียมเรือไว้หากเกิดน้ำท่วม
ก็ขึ้นเรือหนีไปได้ หากไม่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นก็จอดเรือไว้และอยู่ในเกาะนี้สืบไป หากพิจารณาว่า
นี่คือเหตุการณ์ในเรื่องคือช่างไม้ต่อเรือแล้วนำมนุษย์หนีภัยไปสู่ที่แห่งอื่นได้อย่างปลอดภัย
เหตุการณ์ทั้งหมดเป็นฉากหนึ่งในอรรถกถาชาดกเรื่องนี้ก็เป็นได้ แต่เมื่อพิจารณาว่าเป็นชาดก
เรื่องหนึ่งซึ่งแสดงพระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ในที่นี้

¹⁰⁵ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาทวาทสนิบาตชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 142.**

ช่างไม้ผู้เป็นบัณฑิตคือพระโพธิสัตว์ ดังนั้นเหตุการณ์ตอนนี้จึงเป็นความเปรียบที่พิจารณาความหมายโดยนัยได้ต่อไป นั่นคือ “เรือ” หมายถึงพระธรรมในชาดกเรื่องนี้คือความไม่ประมาท นำพามนุษย์ให้ปลอดภัยจากอันตรายโดยไม่พាក់ “ลุ่มจม” ในท่ามกลางทะเลคือไม่ต้องประสบความพินาศ

ใน อรรถกถาเวณสาชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทศปาโมกข์ เมืองตักศิลา มีพรหมทัตกุมารเป็นศิษย์ผู้กักขฬะ หยาบช้ำ ทารุณ พระโพธิสัตว์กล่าวสอนพรหมทัตราชกุมารว่าความเป็นใหญ่ด้วยความหยาบช้ำ ย่อมอยู่ไม่นาน หากหมดไปแล้วจะทำให้ถึงความพินาศ

ดูก่อนพรหมทัตกุมาร ความเกษมสำราญ 1 ภิกษาหารที่หาได้ง่าย 1 ความเป็นผู้สำราญกายนี้ 1 ไม่เพียงมีตลอดกาลเป็นนิตย์ เมื่อประโยชน์ของตนสิ้นไป ท่านอย่าได้เป็น **ผู้ลุ่มจมเลย เหมือนคนเรือแตกไม่ได้ที่พึ่งอาศัย จมอยู่ในท่ามกลางทะเลฉะนั้น.**

บุคคลทำกรรมใด ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว บุคคลหว่านพืชเช่นใด ผลย่อมงอกขึ้นเช่นนั้น.¹⁰⁶

พระโพธิสัตว์เปรียบให้เห็นว่า ความเกษมสำราญ อาหารที่ได้มาด้วยการขอ และความสนุกสำราญกาย เป็นของไม่เที่ยง ไม่พึงยึดติด ควรมีสติเตือนตนอยู่เสมอ อย่าหลงมัวเมาในความยิ่งใหญ่ของตนเพราะไม่เช่นนั้นจะมีสภาพ “เหมือนคนเรือแตกไม่ได้ที่พึ่งอาศัย จมอยู่ในท่ามกลางทะเล” เหตุที่เปรียบเช่นนี้เพราะพรหมทัตกุมารถืออำนาจความเป็นใหญ่โดยไม่สุจริต ไม่มีธรรมะน้อมนำการปฏิบัติตน ธรรมะนั้นคือ “เรือ” เมื่อไม่มี “เรือ” ย่อมไม่มีที่พึ่งอาศัย จึง “จมลง” ใน “ทะเล” คือความประพฤติชั่วเป็นกิเลส ทำให้ตกอยู่ในสังสารวัฏ ซึ่งทำให้ต้องประสบเหตุร้ายหรือ “ลุ่มจม” นั่นเอง ความเปรียบตอนนี้ใช้คำว่า “เรือ” “ทะเล” “จม” และ “ลุ่มจม”

¹⁰⁶มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวณสาชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 723 – 724.

อรรถกถาชาดกมีการหลีกคำว่า “ทะเล” ซึ่งแสดงถึงกลวิธีทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งปรากฏในส่วนของไวยากรณ์ นั่นคือคำว่า “สาคร” การอธิบายความตอนนี้ยังคงความหมายเดิมเช่นเดียวกับที่ปรากฏในส่วนของคาถา ดังนี้

...บพว่า อตุถจุเจ ความว่า ท่านนั้น ในเมื่อความเป็นใหญ่ปราศจากไปโดยความเป็นของไม่เที่ยงคือ เพราะประโยชน์ของตนล่วงไปอย่าได้เป็นผู้ลุ่มจมเหมือนคนเรือแตก เมื่อไม่ได้ที่พึ่งอาศัยในท่ามกลาง **สาคร** ย่อมเป็นผู้จมลงฉะนั้น¹⁰⁷

นอกจากนี้ยังใช้คำว่า “อรรณพ” และ “มหรรณพ” ซึ่งหมายถึงทะเล ใน อรรถกถาอรัมพูสาชาดก เพื่อเปรียบให้เห็นว่า “เรือ” คือพระธรรม “อรรณพ” หรือทะเลคือความหลงมัวเมาในอิสตรี

นางโอบกอดไว้ถึง 3 ปี ดูเหมือนครู่เดียวเท่านั้น พราหมณ์ดาบสสร้างเมาแล้วรู้สึกตัวได้ โดยล่วงไป 3 ปี

ได้เห็นหมูไม้เขียวชอุ่มโดยรอบเรือนไฟ ผลัดใบใหม่ดอกบาน อึงคะนึงด้วยเสียงแห่งนกคูเหว่า.

เธอตรวจตราดูโดยรอบแล้ว ร้องให้น้ำตาไหลรินปริเทวนาการว่าเรามีได้บูชาไฟ มิได้รำยมนต์ อะไรรันดาลให้การบูชาไฟต้องเสื่อมลง.

ผู้ใดใครหนอ มาประเล้าประโลมจิตของเราด้วยการบำเรอในก่อน ยังฉานอันเกิดพร้อมไปกับเดชของเรา ผู้อยู่ในป่าให้พินาศ **ดูบุคคล** ยึดเรืออันเต็มด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงอรรณพ ฉะนั้น.¹⁰⁸

มีการกล่าวถึงความรู้สึกของอิสติงคดาบสอีกครั้งว่า

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 724.

¹⁰⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอรัมพูสาชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 651.

อิสติสิงคดาบสปริเทวนาการว่า **ผู้ใดยึด คือ ยังฉานคุณ อันเป็น
เองโดยเดชแห่งสมณะของเราให้พินาศ ดุจยังเรือในมหรณพ
อันเต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ให้พินาศจะนั้น ผู้้นั้นคือใครกันเล่า?**¹⁰⁹

อิสติสิงคดาบสเป็นผู้มีตบะกล้า ด้วยเดชแห่งศีลนี้ทำให้พิภพของท้าวสักกะหวั่นไหว ท้าวสักกะทรงเกรงว่าอิสติสิงคดาบสจะทำให้ตนเคลื่อนจากการเป็นท้าวสักกะ จึงให้นางเทพอัปสร อลัมพุสาลงไปทำลายศีลพระดาบส เมื่ออิสติสิงคดาบสเห็นนางอลัมพุสาผู้ถึงพร้อมด้วยความงาม และมารยาหญิง จึงหลงใหลในตัวนาง เมื่อพินคินสติแล้วอิสติสิงคดาบสคร่ำครวญว่าตนเสื่อมจาก ศีล ฉานและเดช “*ดูบุคคลยึดเรืออันเต็มด้วยรัตนะต่าง ๆ ในห้วงอรรณพ ฉะนั้น*” การบำเพ็ญกรรมของอิสติสิงคดาบสคือ “เรือ” ซึ่งมีความขยายว่า “*เต็มด้วยรัตนะต่าง ๆ*” ก็คือการ เป็นผู้ฝึกฝนในการปฏิบัติธรรม เป็นผู้มีฉานคุณ มีเดช มีศีล จนทำให้บัลลังก์ท้าวสักกะหวั่นไหว ส่วน “*ห้วงอรรณพ*” คือการลุ่มหลงมัวเมาในสตรี ได้แก่ นางอลัมพุสา นำสังเกตว่าการใช้คำว่า “*ยึดเรือ*” ไม่ได้อธิบายว่าเรื่อนั้นจมลงในห้วงอรรณพ อาจเป็นเพราะอิสติสิงคดาบสรู้ว่าเหตุที่เกิดขึ้น เพราะตนไม่ได้ทำตามคำบิดาคือพระโพธิสัตว์ เมื่อเกิดปัญญารู้เหตุแล้วจึงละกามราคะ และ บำเพ็ญฉานให้เกิดขึ้นได้อีก อิสติสิงคดาบสจึงไม่ได้ “*จม*” ในห้วงอรรณพ เป็นเพียงผู้ที่ตกอยู่ใน กิเลสเพียงชั่วคราวเหมือนมีผู้มา “*ยึดเรือ*” ได้เพียงชั่วคราว โดยไม่ได้ “*จมลง*” ในห้วงมหรณพหรือ สังสารวัฏ

ใน *อรรถกถาสุทธาโกชนชาดก* โกสิยดาบสกล่าวคำสอนแก่นางอาสาว่า

**พ่อค้าทั้งหลาย มีความหวังแสวงหาทรัพย์ ย่อมขึ้นเรือ
แล่นไปในทะเล อนึ่ง พ่อค้าเหล่านั้น ย่อมจมในท่ามกลาง
มหาสมุทรนั้น** ในกาลบางครั้ง เขามีทรัพย์สิ้นไป ทั้งทรัพย์อันเป็น
ต้นทุนก็สูญหายไปแล้วก็กลับมา ชาวนาทั้งหลาย ย่อมไถนาด้วย
ความหวัง หว่านพืชก็กระทำโดยแยบคาย เขาไม่ได้ประสบผลอะไร ๆ
จากข้าวกล้า นั้น เพราะเปลี้ยตกลงบ้าง เพราะฝนแล้งบ้าง ในภายหลัง
นรชนทั้งหลายผู้แสวงหาความสุขทำ ความหวังข้างหน้า ย่อมทำการงาน
ของตนเพื่อนาย นรชนเหล่านั้น ถูกศัตรูเบียดเบียนแล้ว ไม่ได้ประโยชน์
อะไร ๆ ย่อมหนีไปสู่วิศทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่นายอีก สัตว์ผู้แสวงหา

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 653.

ความสุขเหล่านี้เป็นผู้ใคร่จะไปสวรรค์ ละทิ้งธัญชาติทรัพย์และหมู่ญาติเสียแล้ว ย่อมทำความเพียรอันเศร้าหมองตลอดกาลนาน เดินทางผิดย่อมไปสู่ทุกข์เพราะความหวัง เพราะฉะนั้น ท่านชื่อว่า อาสา ที่เขาสมมติว่า เป็นผู้มักกล่าวให้เคลื่อนคลาดจากความจริง คู่ก่อนนางอาสา ท่านจงนำความหวังในสุทธาโกชน์ในตนออกเสีย นางเทพธิดาเช่นท่านยังไม่สมควรอาสนะและน้ำ สุทธาโกชน์จักมีแต่ที่ไหนเล่า ท่านจงไปเสียเถิด ท่านไม่เป็นที่ชอบใจของเรา.¹¹⁰

ท้าวสักกะมีธิดา 4 นาง ได้แก่ นางอาสา นางศรัทธา นางสิริ และนางหิริ วันหนึ่งพราหมณ์ดาบสชื่อ นารทะถือดอกปาริฉัตตกะ* บังเงาตน นางเทพธิดาทั้ง 4 นางต่างต้องการดอกไม้มนั้น แม้ท้าวสักกะก็ทรงตัดลินไม้ได้ว่าจะให้ดอกไม้ใคร จึงให้ธิดาของตนไปพบโกสิยะดาบส โดยมอบสุทธาโกชน์ไปถวาย หากโกสิยะดาบสมอบสุทธาโกชน์แก่ใคร ผู้นั้นคือผู้ประเสริฐสุดเป็นผู้ได้รับดอกไม้ นางอาสากล่าวแก่โกสิยะดาบสว่าตนมาที่นี่เพราะหวังสุทธาโกชน์ ดาบสจึงแสดงธรรมแก่นางว่า การตั้งความปรารถนา สร้างความหวังและทำทุกอย่างเพื่อให้สมหวังถือได้ว่าเป็นธรรมอันลามก คือทำทุกสิ่งโดยหวังผลตอบแทน ย่อมได้รับความพินาศเปรียบได้กับการที่พ่อค้าทำการค้าเพื่อหวังทรัพย์ แสวงหาทุกวิถีเพื่อให้ได้กำไร บางครั้งอาจใช้วิธีไม่สุจริตสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ซึ่งย่อมสร้างความทุกข์แก่ตนเองไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เปรียบได้กับการทำให้ตนเองและผู้อื่น “จมลงในท่ามกลางมหาสมุทร” คือตกอยู่ในกิเลส ความโลภทำให้เรือจมลงในทะเล เช่นเดียวกับการกระทำโดยหวังผลตอบแทนทำให้นางอาสาไม่ได้รับสุทธาโกชน์

ใน *อรรถกถาตรีมุขชาดก* พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นพรหมทัตถุมารโอรสพระเจ้ามคธราช มีสหายรักชื่อตรีมุขเป็นบุตรบุโรหิต เมื่อทั้ง 2 คนอายุ 16 ปี ได้ไปเรียนศิลปะที่เมืองตักศิลาสำเร็จ แล้วเที่ยวไปในเมืองต่าง ๆ ถึงเมืองพาราณสีจึงพักอยู่ที่ศาลเจ้า ขณะนั้นมีคนตั้งใจเลี้ยงพราหมณ์และถวายเครื่องบูชา เข้าใจว่ากุมารทั้ง 2 คนเป็นพราหมณ์จึงเชิญให้เข้าบ้านปูผ้าขาวสำหรับพระโพธิสัตว์ ปูผ้าแดงให้ตรีมุขกุมาร ตรีมุขกุมารเห็นนิมิตนั้นแล้วรู้แน่ชัดว่าพระโพธิสัตว์จะได้เป็นพระเจ้าพาราณสี ส่วนตนจะได้เป็นเสนาบดี ทั้งสองคนเดินทางเข้าไปใน

¹¹⁰ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุทธาโกชนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 492-493.

* ปาริฉัตตกะ หรือ ปาริฉัตร หรือปาริชาติ เป็นชื่อต้นไม้ที่อยู่ในสวนนันทวันของพระอินทร์ เป็นต้นไม้ประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีกลิ่นหอม เมื่อสุกกลิ่นแล้วจะระลึกราคาได้ ปรากฏชัดเจนใน *กามนิต*

พระราชอุทยาน พระโพธิสัตว์บรมมบนแผ่นดินศิลามงคล ส่วนทรีมุขกุมารนั่งนวดพระบาท พระโพธิสัตว์ วันนั้นเป็นวันที่ 7 ที่พระเจ้าพาราณสีสวรรคตจึงมีพิธีเสีงบุษยราชรถ เหล่าอำมาตย์จึงทำการอภิเษกพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปแล้วทรีมุขกุมารนั่งที่ศิลา มงคลเห็นใบไม้เหลืองร่วงลงมาจึงนั่งพิจารณาใบไม้ เพศเหตุให้สัทหายไป บาตรจีวรล่องลอยมา จากอากาศ ทรีมุขกุมารจึงออกบวชตามลำพังและเหาะไปยังเจ็อมเขานันทมุลกะในป่าหิมพานต์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสวยราชสมบัติโดยธรรมแต่มีแว่มาด้วยยศ ไม่ทรงระลึกถึงทรีมุขกุมารเป็นเวลา 40 ปี ทรงติดตามหาทรีมุขกุมาร เวลาผ่านไป 50 ปี พระปัจเจกพุทธเจ้าทรีมุขทรงต้องการแสดง ธรรมแก่พระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงทราบจึงเสด็จไปพระราชอุทยาน พระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่พระโพธิสัตว์ ดังนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปงุโก พระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัสหมายถึง พืชทั้งหลาย มีหญ้า สาหร่าย ไม้้อ และกอหญ้าเป็นต้น ที่เกิดขึ้นในน้ำ. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า พืชเหล่านั้น ยังมีกำลังน้ำ ให้ติด อยู่ฉ่นใด เบญจกามคุณทั้งหลาย หรือว่า วัตถุกามและกิเลสกาม ทั้งหลาย ก็ฉ่นนั้นเหมือนกัน ปลัก คือบังกะ ด้วยอำนาจยังพระ โยคาวจรผู้กำลังข้ามสงสารสาคร ให้ติดข้องอยู่. เพราะว่า เทวดาก็ ตาม มนุษย์ก็ตาม สัตว์เดียรฉานทั้งหลายก็ตาม ผู้ข้องแล้ว ติดแล้ว ใน ปลักนั้นจะลำบาก ร้องให้ คร่ำครวญอยู่. ที่หล่มใหญ่¹¹¹

“สงสารสาคร” ในที่นี้คือวัฏสงสารซึ่งเต็มไปด้วยกิเลส เครื่องยั่วยุต่าง ๆ การจะ “ข้าม” หรือผ่านพ้นวัฏสงสารจึงเป็นเรื่องยาก เพราะมีวัตถุกามและกิเลสกามกระตุ้นให้หลงใหลไม่ หยุดนิ่ง ดังนั้นมนุษย์จึงยังติดข้องอยู่ใน “สงสารสาคร” ไม่อาจ “ข้าม” ผ่านไปได้

ใน *อรรถกถาจุลลปโลกนชาดก* เมื่อพระโพธิสัตว์หลงใหลในหญิงพอนจึงเสด็จไปสร้าง อาศรมยังแม่น้ำคงคาด้านใต้ วันหนึ่งมีพระดาบสมาัยอาศรมขณะที่พระโพธิสัตว์ไปหาผลไม้ หญิงพอนแล้วโลมตาบสให้เสีอมจากฉนวน เวลาเย็นเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จกลับ ดาบสคิดหนีโดย การเหาะแต่กลับตกลงในมหาสมุทร พระโพธิสัตว์ตรัสแก่ดาบสว่า

¹¹¹ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาทรีมุขชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 32.

เมื่อน้ำไม่กระเพื่อม ดาบสนี่มาได้ด้วยฤทธิ์เอง ครั้นถึงความ
ระคนด้วยหญิง ก็จมลงในห้วงมหรณพ. ธรรมด่าว่า **หญิงเหล่านี้**
เป็นผู้ทำบุรุษให้งวย มีมายามากและยังพรหมจรรย์ให้กำเริบ
ยอมจมลงในอบาย บัณฑิตรู้ชัดอย่างนี้แล้ว ฟิงหลีกเว้นเสียให้ห่างไกล.
หญิงเหล่านั้นยอมเข้าไปคบหาบุรุษใดเพราะความรักใคร่พอใจ หรือ
เพราะทรัพย์เขาย่อมเผาบุรุษนั้นเสียฉับพลัน เปรียบเสมือนไฟไหม้ที่ของ
ตนเองฉะนั้น.¹¹²

ดาบสหลงใหลสตรีจึง “จมลงในห้วงมหรณพ” เพราะเสื่อมจากฉาน ห้วงมหรณพคือ
ห้วงกิเลส การล่องเสพสตรีเพศทำให้ดาบสเป็นอันตราย สตรีผู้ทำให้ดาบสหลงใหล ช้องติดใน
กิเลส “ยอมจมลงในอบาย” เช่นกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะหญิงพอนเจตนาล่อลวงพระโพธิสัตว์
และดาบสให้ลุ่มหลง ซึ่งถือเป็นความตั้งใจทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ตนเองจึงต้องรับผลกระทบนั้นคือ
“จมลงในอบาย” คือต้องไปเกิดในภพภูมิที่ปราศจากความเจริญ

ใน *อรรถกถา มหาชนกชาดก* เมื่อนางมณีเมขลามาช่วยพระมหาชนขณะว่ายน้ำอยู่
กลางมหาสมุทร นางมณีเมขลาสนทนาศรัทธากับพระมหาชนและช่วยเหลือพระมหาชน
เพราะว่า

ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรม **ไม่จมลงในห้วง**
มหรณพ ซึ่งประมาณมิได้ เห็นปานนี้ด้วยกิจคือความเพียรของบุรุษ
ท่านนั้นจงไปในสถานที่ดีที่ใจของท่านยินดีนั้นเกิด.¹¹³

แม้จะมองไม่เห็นฝั่งและมวลมนุษย์ต่างเป็นอาหารของเต่าปลา จมลงในมหาสมุทร
แต่พระมหาชนก็ยังคง “ถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรม” คือตั้งสติแก้ปัญหาเฉพาะหน้า
สมาทานอุโบสถศีล ทำให้พระมหาชน “ไม่จมลงในห้วงมหรณพซึ่งประมาณมิได้” การไม่
“จมลงในห้วงมหรณพ” คือการไม่ประมาท ครอบงำและครองสติได้ จึงทำให้พระองค์รอดพ้น
จากอันตราย

¹¹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจุลลปโลกนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 112 - 113.

¹¹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถา มหาชนกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 103.

อรรถกถาชาดกส่วนใหญ่ใช้เรื่องเป็นความเปรียบเพื่อหมายถึงพระธรรม เรื่องเป็นพาหนะขนถ่ายสิ่งหนึ่งข้ามจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง ระหว่างทางคือทะเลซึ่งเป็นที่อันตรายเปรียบดั่งสังสารวัฏ เรื่องจึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรม ทะเลเป็นสัญลักษณ์ของสังสารวัฏ

3.1.7 มหาสมุทร

มหาสมุทรคือทะเลขนาดใหญ่ มีแผ่นดินโอบล้อมเป็นตอน ๆ ความเว้งว่างกว้างใหญ่ของมหาสมุทร การอยู่ห่างไกลจากฝั่ง มองไม่เห็นแผ่นดิน และความลึก จึงทำให้ไม่อาจคาดเดาได้ว่า จะประสบเหตุร้ายใดขณะอยู่กลางมหาสมุทร มหาสมุทรจึงอันตรายและน่ากลัว ในอรรถกถาชาดกมีการใช้ความเปรียบโดยใช้คำว่า “มหาสมุทร” หลายลักษณะ ดังนี้

3.1.7.1 มหาสมุทรคือกิเลสเมื่อปรากฏโดยลำพัง

3.1.7.2 มหาสมุทรคือสังสารวัฏเมื่อปรากฏร่วมกับเรือ

3.1.7.3 มหาสมุทรคือหลักธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับฝั่ง

โดยพบในอรรถกถาชาดกจำนวน 41 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก อรรถกถาปัญญาภิรูกชาดก อรรถกถากากชาดก อรรถกถาสัญชีวะชาดก อรรถกถาโมรชาดก อรรถกถาสีลานิสังสาชาดก อรรถกถาวลาหักัสสาชาดก อรรถกถาปลาชิชาดก อรรถกถาทุติยปลาชิชาดก อรรถกถาสูกชาดก อรรถกถามันธาตุราชชาดก อรรถกถาจุลลปโลกนชาดก อรรถกถาสุมุททชาดก อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก อรรถกถาเวณสาชชาดก อรรถกถามิตตวินทุกชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาโลมสกัสสาชชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถาสุปปารกชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถาชนนังสาชชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาอโยฆรชาดก อรรถกถากิงฉันทชาดก อรรถกถาอลัมพูสาชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถาคุมมาทนต์ชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตตโสเมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสูวรรณสามชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

3.1.7.1 มหาสมุทรคือกิเลสเมื่อปรากฏโดยลำพัง

มหาสมุทรมีความกว้างและลึกจนไม่อาจจะเนหรือวัดได้ การนำมหาสมุทรมาใช้ในการเปรียบเทียบจึงแสดงปริมาณของน้ำที่ไหลหลั่งมารวมกันที่มหาสมุทรโดยไม่มีวันเต็มเปี่ยม โดยเปรียบกับความต้องการของมนุษย์ ซึ่งเป็นกิเลสที่ไม่เคยเพียงพอ มีความปรารถนาเรื่อยไปไม่สิ้นสุด การเปรียบเทียบส่วนใหญ่จึงแสดงความหมายในทางลบ ปรากฏในอรรถกถาชาดก 24 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาปัญญาภิรูกชาดก อรรถกถากากชาดก อรรถกถาสูกชาดก อรรถกถามันธาดุราชชาดก อรรถกถาจุลลปโลภณชาดก อรรถกถาสุมุทชาดก อรรถกถามิตตวินทุกชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาโลมสกัสนปชาดก อรรถกถาสุปปารกชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถากิงฉันทชาดก อรรถกถาอัมพสาชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสูตตโสเมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสูวรรณสามชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภิกษุผู้หนึ่งกระสันอยากจะสึก พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมแก่ภิกษุรูปนั้น ความตอนนีปรากฏในปัจจุบันวัตถุ* ของ อรรถกถามันธาดุราชชาดก

...พระศาสดาตรัสถามว่า เธอกระสันอยากจะสึกจริงหรือภิกษุ เมื่อภิกษุนั้นทูลรับว่าจริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ครองเรือน จักอาจทำตณหาให้เต็มได้เมื่อไร เพราะขึ้นชื่อว่ากามตณหานี้เต็มได้ยาก **ประคุมมหาสมุทร** ด้วยว่าไปราณกบัณฑิตทั้งหลาย ครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมหาทวีปทั้ง 4 มีทวีปน้อย 2,000 เป็นบริวาร ได้ครองราชย์ในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา มีมนุษย์เป็นบริวารเท่านั้น ทั้งครองเทวราชสมบัติในสถานที่ประทับอยู่ของท้าวมัจฉะ 36 พระองค์ ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ไม่สามารถเลยที่จะทำกามตณหาของตนให้เต็ม ก็ได้ทำกาลกิรียาตายไป ก็เธอเล่า เมื่อไรอาจทำกามตณหานั้นให้เต็มได้¹¹⁴

* ปัจจุบันวัตถุเป็นส่วนพระชาติปัจจุบันของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงถึงเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าชาดกเรื่องนั้น

¹¹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, "อรรถกถามันธาดุราชชาดก," ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 73.

พระศาสดาตรัสไว้ชัดเจนว่า “กามตัณหา¹¹⁵นี้เต็มได้ยากประดุจมหาสมุทร” คือมีเท่าไรก็ไม่เพียงพอ การเป็นภรรยาที่ย่อมทำให้มีความต้องการเรื่อยไป แม้แต่พระเจ้าจักรพรรดิราชซึ่งมีทรัพย์สมบัติ มีบริวารมากมายก็ไม่เคยพอในกามตัณหา ดังนั้นการที่ภิกษุรูปนี้กระสันจะสึกจึงไม่มีวันที่จะพบความสุขแท้จริงได้ มหาสมุทรจึงเปรียบได้กับกามตัณหา

เช่นเดียวกับมิตตวินทุกะใน อรรถกถามิตตวินทุกชาดก ที่ไม่เคยพอกับการเสวยสุขในนางเปอตทั้งหลาย แม้จะได้พบเปอต 4 นาง 8 นาง 16 นาง และ 32 นาง ตามลำดับ แต่มิตตวินทุกะไม่เคยรู้สึกพอใจ พระโพธิสัตว์ทรงแสดงเหตุที่มิตตวินทุกะต้องพินาศเพราะความต้องการอันไม่สิ้นสุดของตน ดังนี้

...พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ดูก่อนมิตตวินทุกะ ขึ้นชื่อว่าตัณหา¹¹⁵นี้ เมื่อบุคคลชองเสพออยู่ยอมเป็นของกว้างขวางอยู่เบื้องบน คือเป็นของแผ่ไป **ธรรมดา**ตัณหาให้เต็มได้โดยยาก **เสมือนมหาสมุทร** มีปกติไปตามอำนาจความอยากได้ คือความปรารถนาซึ่งอยากได้อารมณ์นั้น ๆ ในบรรดาปรารถนาเป็นต้น เพราะฉะนั้น คนเหล่าใดมากำหนดยินดีตัณหา¹¹⁵นั้นคือเห็นปานนั้น คือเป็นผู้อยากได้แล้ว ๆ เล่า ๆ ยึดถืออยู่.¹¹⁵

มหาสมุทรแม้จะมีน้ำมากมายเพียงใดก็ไม่เคยเต็ม เปรียบได้กับตัณหาของมนุษย์ที่ไม่เคยเต็มเช่นกัน มีแล้วมีอีกเรื่อยไป ความเปรียบต่อนี้กล่าวอย่างชัดเจนว่า “**ธรรมดา**ตัณหาให้เต็มได้โดยยากเหมือนมหาสมุทร” คือทั้งกว้างและลึก ไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์ก็มีความปรารถนา อยากได้ อยากมี และอยากเป็น ไม่สิ้นสุดเช่นกัน

อรรถกถาเสนกชาดก เปรียบเทียบความต้องการของภรรยาพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งประพุดติมิจอาจารย์คือเป็นชู้กับพราหมณ์หนุ่มอีกคนหนึ่ง เพื่อแสดงว่าหญิงนี้ไม่มีในกาม

...เพราะว่าขึ้นชื่อว่าของที่ไม่รู้จักอิ่มมี 16 อย่างคือ

1. มหาสมุทรไม่อิ่มด้วยน้ำที่ไหลมาทุกทิศทุกทาง...¹¹⁶

¹¹⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามิตตวินทุกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 840.

¹¹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเสนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 269 – 270.

การแสดงของ 16 สิ่งที่ไม่รู้จักอีก* เพื่อเปรียบเทียบว่าความอยากได้ในกามของหญิงผู้นี้ไม่มีวันเพียงพอ เจกเช่น “มหาสมุทรไม่อ้อมด้วยน้ำที่ไหลมาทุกทิศทุกทาง”

การเปรียบเทียบว่ามหาสมุทรคือกิเลส หรือกามตัณหา¹¹⁷ ปรากฏอย่างชัดเจนใน *อรรถกถาสวรรณสามชาดก* ทูลกุมารและนางปาริกา บิดามารดาของพระสุวรรณสาม ต่างไม่ต้องการครองเรือน แมื่บิดามารดาของทั้งสองฝ่ายจะจัดงานมงคลให้ก็ตาม

ในคราวนั้น ทูลกุมารส่งข่าวลับไปถึงนางปาริกาว่า ถ้าปาริกามีความต้องการด้วยเมถุนธรรม ก็จงไปสู่เรือนของบุคคลอื่นฉันไม่มีความพอใจในเมถุน แมื่อนางปาริกาก็ส่งข่าวลับไปถึงทูลกุมารเหมือนกัน แต่บิดามารดาได้กระทำอาวาทวิวาหมงคล แก่ทูลกุมารทั้งสองผู้ไม่ปรารถนาเรื่องประเวณีเลย **เขาทั้งสองมิได้หยั่งลงสู่สมุทรคือกิเลส** อยู่ด้วยกันเหมือนมหาพรหมสององค์ ฉะนั้น¹¹⁷

ข้อความตอนนี้เปรียบอย่างชัดเจนว่า “**เขาทั้งสองมิได้หยั่งลงสู่สมุทรคือกิเลส**” ต่างฝ่ายต่างไม่มีความต้องการด้วยเมถุน ต่อมาทั้งสองคนจึงออกบวช ประพฤติธรรม “สมุทร” จึงหมายถึง “กิเลส” โดยมีคำว่า “หยั่งลง” เพื่อแสดงว่าทั้งทูลกุมารและนางปาริกาไม่ได้ “จมลง” ในกิเลส

ใน *อรรถกถามหาชนกชาดก* กล่าวถึงพระมหาชนกทรงเพียรว่ายน้ากลางมหาสมุทรทั้งที่ไม่เห็นฝั่ง

* 1. มหาสมุทรไม่อ้อมด้วยน้ำที่ไหลมาทุกทิศทุกทาง 2. ไฟไม่อ้อมด้วยเชื้อ. 3. พระราชาไม่ทรงอ้อมด้วยราชสมบัติ 4. คนพาลไม่อ้อมด้วยบาป. 5. หญิงไม่อ้อมด้วยของ 3 อย่างเหล่านี้คือ เมถุนธรรม 1 เครื่องประดับ 1 การคลอบนุตร 1 6. พรหมณ์ไม่อ้อมด้วยมนต์. 7. ผู้ได้ฉานไม่อ้อมด้วยวิหารสมบัติ คือการเข้าฉาน. 8. พระเสขบุคคลไม่อ้อมด้วยการหมดเปลืองในการให้ทาน 9. ผู้มีกน้อยไม่อ้อมด้วยรูดงศ์คุณ. 10. ผู้เริ่มความเพียรแล้วไม่อ้อมด้วยการปรารถนาความเพียร. 11. ผู้แสดงธรรม คือนักเทศน์ไม่อ้อมด้วยการสนทนาธรรม. 12. ผู้กล้าหาญไม่อ้อมด้วยบริษัท. 13. ผู้มีศรัทธาไม่อ้อมด้วยการอุปัฏฐากพระสงฆ์. 14. ทายกไม่อ้อมด้วยการบริจาค. 15. บัณฑิตไม่อ้อมด้วยการฟังธรรม. 16. บริษัท 4 ไม่อ้อมในการเฝ้าพระพุทธเจ้า. (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน *อรรถกถาเสนกชาดก*)

¹¹⁷ มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 174.

นี้ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่งก็อุตสาหะพยายามว่ายอยู่ท่ามกลาง
มหาสมุทร ท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายามว่ายอยู่อย่างนี้
นักหนา.¹¹⁸

นางมณีเมขลาถามพระมหาชนกถึงเหตุที่พระองค์ยังคงเพียรว่ายน้ำอยู่กลาง
มหาสมุทร ทั้งที่คนอื่น ๆ เป็นอาหารของสัตว์ร้ายในทะเล มหาสมุทรในที่นี้จึงหมายถึงอันตราย
ซึ่งทำให้ถึงแก่ชีวิต แต่พระมหาชนกยังคงว่ายน้ำท่ามกลางอันตรายต่าง ๆ เพื่อจะไปให้ถึงฝั่งของ
มหาสมุทรทั้งที่มีความหวังเพียงน้อยนิด

3.1.7.2 มหาสมุทรคือสังสารวัฏเมื่อปรากฏร่วมกับเรือ

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเทียบที่ปรากฏร่วมกันระหว่างมหาสมุทรกับเรือ ทำให้
เห็นภาพแผ่นน้ำที่เว้งกว้างใหญ่ มีเรืออยู่กลางน้ำนั้น เมื่อมหาสมุทรปรากฏร่วมกับเรือจะ
หมายถึงสังสารวัฏพบในอรรถกถาชาดก 18 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาสัตว์ชีวิตชาดก อรรถกถาสีลา
นินสังชาดก อรรถกถาเวณสาชชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถา
สุปปารกชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาลัมพูสา
ชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาสุธาโภชนชาดก อรรถกถา
กุกณาลชาดก อรรถกถามหาสุตตโสณชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถามโหสถชาดก
อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อรรถกถาจตุทวารชาดก กล่าวถึงมิตตวินทุกะเป็นคนทุศีล ต่อมาได้ต่อเรือเพื่อ
ทำการค้าขาย เรือแล่นไปถึงวันที่ 7 ก็หยุดนิ่งเพราะมิตตวินทุกะ คนในเรือจึงทำสลากกาลกัณณี
เพื่อให้รู้ว่าใครทำให้เรือหยุดนิ่ง มิตตวินทุกะได้สลากถึง 3 ครั้ง ทุกคนในเรือจึงผูกแพโยนลงไป
เรือก็แล่นไปในมหาสมุทรได้โดยเร็ว มิตตวินทุกะพบแปรตแปลงเป็นสาวงาม 4 นาง ได้มีความสุข
กับแปรตเหล่านั้น เมื่อถึงวาระที่แปรตต้องทนทุกข์ 7 วัน จึงให้มิตตวินทุกะอยู่ที่นี้รอพวกนาง แต่
มิตตวินทุกะตกอยู่ในอำนาจตัณหาจึงนอนบนแพลอยไปในมหาสมุทรอีก ได้พบนางแปรต 8 นาง
16 นาง และ 32 นางตามลำดับ ต่อมาเดินทางต่อไปถึงอุสสทนรกซึ่งเป็นที่พักสัตว์
นรกจำนวนมากเสวยกรรม แต่มิตตวินทุกะเห็นว่าเป็นเมืองที่สวยงาม ได้พบสัตว์นรกตนหนึ่งทูน
จักรกรวดหมุนเผาผลาญบนศิวะ มีเครื่องจองจำ 5 ประการที่อก โลहितไหลเป็นทางที่ศิวะ

¹¹⁸ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 100.

ร้องครวญคราง มิตรวินทุกะกลับเห็นจักรกรดเป็นดอกบัว เห็นสัตว์นรกนั้นมีสิ่งवालประดับทรวง มีจันทร์แดงขิลอมทาศีระชะ และขับเพลงไพเราะ มิตรวินทุกะจึงขอจักรกรดนั้น แม้สัตว์นรกจะบอกความจริงแต่มิตรวินทุกะก็ไม่ฟังจึงได้รับทุกขเวทนาแทนสัตว์นรกตนนั้น พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาได้แสดงธรรมให้เห็นเหตุที่มิตรวินทุกะต้องได้รับจักรกรด ดังนี้

ท่านได้ทรัพย์มากมายแสนสองหมื่นแล้วยังไม่เชื่อคำของญาติผู้
เอ็นดู.

ท่านเล่นเรือไปสูสมุทรอันอาจทำให้เรือโลดขึ้นได้ เป็น
สาครที่มีสิทธิ์น้อย ได้ประสบนางเวมานิกเปรต 4 นาง จาก 4 นาง เป็น
8 นาง จาก 8 นาง เป็น 16 นาง.

ถึงจะได้ประสบนางเวมานิกเปรตจาก 16 นาง เป็น 32 นาง ก็ยัง
ปรารถนายิ่งไปกว่านั้น จึงได้ประสพจักรนี้ จักกรดย่อมพัดผันบนศีระ
ของคนผู้ถูกความอยากครอบงำ.

ความอยากเป็นของสูงใหญ่ไพศาล ยากที่จะให้เต็มได้ มัก
ให้ถึงความวิบัติ ชนเหล่าใดยอมยินดีไปตามความอยาก ชนเหล่าใด
ยอมเป็นผู้ทรงจักรกรดไว้.¹¹⁹

มหาสมุทรในความเปรียบตอนนี้จึงหมายถึงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ
อีกนัยหนึ่งในที่นี้คือหมายถึงความอยากของมิตรวินทุกะ ซึ่งมีมากมาย ไม่เคยเพียงพอ คำว่า
“มีสิทธิ์น้อย” ในที่นี้หมายถึงมากด้วยความพินาศ¹²⁰ มหาสมุทรจึงเต็มไปด้วยอันตราย
เช่นเดียวกับความอยาก ความต้องการของมนุษย์ซึ่งทำให้มนุษย์พบความเดือดร้อน “เรือ” ในที่นี้
หมายถึงพาหนะที่จะทำให้พ้นภัยในมหาสมุทร มหาสมุทรคือกิเลส หรือสังสารวัฏ ดังนั้นเรือจึง
หมายถึงจิตใจซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ทำให้มนุษย์พบความเดือดร้อน ทำให้ทุกข์ร้อนใจ
จากตัวอย่างนี้ใช้คำว่า “สมุทร” และ “สาคร” ในความหมายเดียวกับคำว่า “สมุทร”

¹¹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจุทวารชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 765.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 766.

ใน *อรรถกถาโสณกชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอรินทกุมารมีเพื่อนเป็นบุตรของปุโรหิตชื่อโสณกกุมาร วันหนึ่งทั้งสองไปยังอุทยาน มีพิธีปล่อยผู้สยรรถเพราะพระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคตและไร้พระโอรส ผู้สยรรถมาถึงอรินทกุมาร โสณกกุมารรู้ว่าตนจะได้รับตำแหน่งสำคัญแต่ไม่ต้องการอิสริยยศ ได้แลเห็นใบไม้สีเหลืองของต้นสาละหลุดร่วงจากขั้วตกลงตรงหน้า จึงเริ่มตั้งวิปัสสนาและบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ปรากฏเพศเป็นบรรพชิต เวลาผ่านไป 50 ปี พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าทรงระลึกถึงและทรงปรารถนาจะพบพระเจ้าอรินทมหาราชเพื่อแสดงโทษในกาม และอานิสงส์ในการออกบวช เพื่อชี้ช่องให้พระเจ้าอรินทมหาราชทรงออกผนวช พระเจ้าอรินทมหาราชทรงฟังธรรมแล้วเลื่อมใสจึงมอบราชสมบัติแก่พี่สาวกุมาร แต่พระกุมารตรัสทัดทาน พระเจ้าอรินทมหาราชตรัสตอบว่า

อันตราย ทำเรื่อที่แล่นอยู่ในมหาสมุทร ของพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ ให้จมลงในมหาสมุทรนั้น พวกพ่อค้าพึงถึงความพินาศ ฉันใด ลูกรักเอ๋ย เจ้านี้เป็นผู้กระทำอันตรายให้แก่พ่อ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.¹²¹

การเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระกุมารเป็นอุปสรรคในการออกผนวชของพระราชาเปรียบได้กับ “อันตรายทำเรื่อที่แล่นอยู่ในมหาสมุทรของพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ให้จมลงในมหาสมุทรนั้น” แสดงว่าความรักในบุตรเป็นอันตรายต่อการออกบวช มหาสมุทรมีอันตรายเพราะเป็นที่อยู่ของสัตว์น้ำหรือผีเสื้อน้ำ มีคลื่นลมที่อาจทำให้เป็นอันตรายได้ เปรียบได้กับการดำเนินชีวิตเป็นพระมหากษัตริย์ เป็นฆราวาส ยังต้องพบเจอกับสิ่งต่าง ๆ มีความรักใคร่ผูกพันพระกุมารจึงเป็นอันตรายต่อพระราชา ทำให้ความต้องการบรรพชาหวั่นไหวซึ่งเปรียบได้กับ “เรื่อ” ที่อาจเกิดอันตราย “จม” ลงในมหาสมุทร

การใช้ “เรื่อ” กับ “มหาสมุทร” ในการเปรียบเทียบปรากฏใน *อรรถกถาโสณกชาดก* เรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าโสณกกุมาร มีน้องชายชื่อนันทกุมาร ต่อมาโสณกกุมารออกบวชพร้อมบิดามารดาและน้องชาย สร้างอาศรมอยู่ในป่าต่างช่วยกันปฏิบัติมารดาบิดา ต่อมาพระนันทะมุ่งหวังแต่ความดีของตนจึงหาผลไม้มาให้บิดามารดาบริโภคก่อนโดยไม่ฟังพระโสณดาบส พระโสณดาบสจึงขับไล่พระนันทะออกจากอาศรม พระนันทะทำอภิญญา 5 และสมาบัติได้แล้ว คิดจะให้พระโสณดาบสสอภายให้ตนจึงแสดงธรรมแก่

¹²¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 151.

กษัตริย์ในชมพูทวีป เพื่อขอเชิญเสด็จไปขอสมมาโทษจากพระโสณะ พระโสณะดาบสทรงแสดง
ธรรมแก่พระราชาทั้งหลายเรื่องหน้าที่ของพี่ชายใหญ่คือการปฏิบัติบิดามารดา

ขอมหาบพิตรผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เป็นบริษัทของน้องนั้นทะ
จงสดับถ้อยคำของอาตมภาพ ผู้ใดยังวงศ์ตระกูลแต่เก่าก่อนให้เสื่อม
ไม่ประพฤติธรรมในบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเข้าถึงนรก ดูก่อน
ท่านผู้เป็นใหญ่ในทิศ ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ฉลาดในธรรมอันเป็นของ
เก่า และถึงพร้อมด้วยจารีต ชนเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่มฤตยู มารดา บิดา
พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ญาติ และเผ่าพันธุ์ ชนเหล่านั้น
ทั้งหมด ย่อมเป็นภาระของพี่ชายใหญ่ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้เถิด
มหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ ก็อาตมภาพเป็นพี่ชายใหญ่
จึงต้องรับภาระอันหนัก ทั้งสามารถจะปฏิบัติท่านเหล่านั้นได้ **เหมือน**
นายเรือรับภาระอันหนัก สามารถจะนำเรือไปได้โดยสวัสดิฉะนั้น
เหตุนี้ อาตมภาพจึงไม่ละลี้มธรรม.¹²²

ความเปรียบนี้ใช้คำว่า “เรือ” และมีการขยายความในส่วนของไวยากรณ์ ซึ่งใช้
คำว่า “มหาสมุทร” เพื่ออธิบายว่าเรือนั้นอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ดังนี้

บทว่า นาวิกิ วีย ความว่า เหมือนอย่างว่า นายเรือรับภาระ
หนัก บรรทุกลงในเรือแล้ว ก็ต้องอุตสาหพยายามที่จะนำเรือไปใน
ท่ามกลางมหาสมุทรด้วยความสวัสดิ สิ้นค้าและชนทั้งหมดพร้อมทั้งเรือ
ย่อมเป็นภาระของนายเรื่อนั้นคนเดียว ฉนใด ญาติทั้งหมด ย่อมเป็น
ภาระของข้าพเจ้าผู้เดียว และข้าพเจ้าอาจสามารถที่จะปฏิบัติเลี้ยงดูชน
เหล่านั้นได้ ฉนนั้นเหมือนกัน¹²³

¹²² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณนันทชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 309 – 310.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 310 – 311.

แสดงถึงหน้าที่ของพี่ชายใหญ่ซึ่งต้องดูแลทุกคนในครอบครัวอันเป็น “ภาระอันหนัก” พระโสมดาบสคือ “นายเรือ” ผู้ต้องรับภาระหนักนั้น “เรือ” คือหลักธรรมในการปฏิบัติต่อบุคคลในครอบครัว พระโสมดาบสเชื่อมั่นว่าตนสามารถปฏิบัติเลี้ยงดูบุคคลในครอบครัวได้เป็นอย่างดี

อรรถกถาชาดกที่ใช้ความเปรียบเรือร่วมกับมหาสมุทร ซึ่งรู้จักกันแพร่หลายคือ อรรถกถามหาชนกชาดก เมื่อพระมหาชนกเจริญวัย พระมารดาทรงมอบแก้วมณี แก้วมุกดา และแก้ววิเชียรแก่พระมหาชนกเพื่อให้อ่านเอาราชสมบัติของพระบิดาคืน พระมหาชนกทรงนำทรัพย์ก้อนหนึ่งออกเดินทางพร้อมพวกพาณิชไปเมืองสุวรรณภูมิ ในวันที่ 7 เรือแล่นไปได้ 700 โยชน์ ก็ประสบเหตุกลางทะเล

...พวกพาณิชประมาณเจ็ดร้อยคนขึ้นสู่เรือ เรือแล่นไปได้เจ็ดร้อย โยชน์ ใช้เวลาเจ็ดวัน เรือแล่นไปด้วยกำลังคลื่นที่ร้ายกาจ ไม่อาจทรงตัว อยู่ได้ แผ่นกระดานก็แตกด้วยกำลังคลื่น น้ำเข้ามาแต่ที่นั่น ๆ **เรือก็จมลง ในกลางมหาสมุทร** มหาชนกฉัวมรณภัย ร้องให้คร่ำครวญกราบไหว้ เทวดาทั้งหลาย แต่พระมหาสัตว์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่ไหว้ เทวดาทั้งหลาย พระองค์ทรงทราบว่าเรือจะจม จึงคลุกน้ำตาลกรวดกับ เนยเสวยจนเต็มท้อง แล้วชุบน้ำเนื้อเกลี้ยงสองผืนด้วยน้ำมันจนชุ่ม ทรงนุ่ง ให้มัน ประทับยืน เกาะเสากระโดงขึ้นยอดเสากระโดงเวลาเรือจม มหาชน เป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า น้ำโดยรอบมีสีเหมือนโลหิต.¹²⁴

เหตุการณ์ตอนนี้เป็นฉากหนึ่งของชาดกเรื่องนี้ เป็นสถานการณ์ขณะที่พระมหาชนกประสบเคราะห์ในมหาสมุทร เหล่าพาณิชหวาดกลัวอันตราย ไม่มีสติคิดหาวิธีแก้ไข แต่กลับ “ร้องให้คร่ำครวญกราบไหว้เทวดาทั้งหลาย” ผลก็คือ “เป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า” ต่างจากพระมหาชนกที่ “ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่ไหว้เทวดาทั้งหลาย” ทรงใช้สติปัญญาพิจารณาหาเหตุผล และเตรียมการแก้ไข การที่ทรงคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยเสวยจนเต็มท้อง ทรงนุ่งผ้าที่ชุบน้ำมันจนชุ่ม และเกาะยอดเสากระโดง แสดงถึงปัญญาของพระองค์ ทำให้ไม่เป็นอันตราย ความพากเพียรในการว่ายน้ำโดยไม่เห็นฝั่ง และตลอดเวลานั้นก็ทรง

¹²⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาชนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 99.

สมาทานอุโบสถศีล จึงแสดงถึงวิริยะและปัญญาได้เป็นอย่างดี ผลก็คือนางมณีเมขลาเหาะมาช่วยพาไปสู่เมืองมิลินทร นำสังเกตว่าอรรถกษัตริย์ส่วนใหญ่เปรียบมหาสมุทรคือสังสารวัฏ ดังนั้นเหตุการณ์ตอนนี้จึงขยายความได้ โดยพิจารณาจากภาพมหาสมุทรอันกว้างใหญ่น่ากลัว เต็มไปด้วยอันตรายนานาชนิดที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า หากไม่ตั้งสติเมื่อประสบภัยก็อาจถึงความพินาศได้ เปรียบได้กับสังสารวัฏซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา หากมนุษย์ไม่ได้ใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบก็ต้องพบกับความทุกข์ การจมลงในกลางมหาสมุทรก็คือการที่คนหมู่มากจมอยู่กับกิเลสตัณหาต้องจมอยู่ในสังสารวัฏ

อรรถกษัตริย์พรมนารถชาติ พระเจ้าอังคตราชทรงครองมิลินทร ทรงแเป็นธรรมราชา ต่อมาทรงถือมิจฉาทิฐิเพราะเชื่อคุณาชีวก พระนางจุจจราชธิดาผู้ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมจึงทรงแสดงธรรมแก่พระราชบิดาเพื่อให้ทรงละมิจฉาทิฐินั้น ดังนี้

พระนางจุจจราชธิดา ครั้นตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงพรา้สอนพระราชบิดาให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระราชบิดา กระหม่อมฉันจักยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เพื่อประโยชน์แก่ทุกกระหม่อม บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอุปมาเปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้านักเกินประมาณ ย่อมนำสินค้านักยิ่งไปจมลงในมหาสมุทรฉันใด นรชนสั่งสมบาปกรรมทีละน้อย ๆ ก็ย่อมพาเอาบาปอันนักยิ่งไปจมลงในนรกฉันนั้น ทุกกระหม่อมเพคะ ออกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดียังไม่บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังสั่งสมบาปอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติอยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับความสุขอยู่ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนทำไว้แล้วในปางก่อนนั้นเอง บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น อลาตเสนาบดีจึงมายินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ หลีกละทางตรงเดินไปตามทางอ้อม นรชนสั่งสมบุญไว้แม้ทีละน้อย ๆ ย่อมไปสู่เทวโลก เหมือนวีชกบุรุษผู้เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้ เปรียบเหมือนตาชั่งที่กำลังชั่งของ

ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง เมื่อเอาของหนักออกเสีย ข้างที่ต่ำก็
จะสูงขึ้น.¹²⁵

พระนางจุจาราชิตาทรงยกตัวอย่างเพื่อแสดงธรรมว่า อกุศลคือบาปของอลาต
เสนาบดีมีมากนัก ค่อย ๆ สะสมทีละน้อย ๆ ในที่สุดก็จะมีมากจนทำให้พินาศ “อุปมาเปรียบ
เหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้าหนักเกินประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งจมลงใน
มหาสมุทรอันใด นครชนสังสมบาปกรรมทีละน้อย ๆ ก็ย่อมพาเอาบาปอันหนักยิ่งจมลงไปใบนรก
อันนั้น” ดังนั้น “เรือ” ในที่นี้จึงไม่ใช่พระธรรมอันเป็นพาหนะนำมนุษย์ข้ามฝั่ง แต่หมายถึงจิตใจ
ของมนุษย์ที่บรรจุไปด้วยบาปกรรมซึ่งเมื่อมีมากก็ย่อมนำมนุษย์ไปสู่ใบนรก “มหาสมุทร” ในที่นี้คือ
นรก ซึ่งมนุษย์ต้อง “จมลง” หากจิตใจมนุษย์ยินดีในกรรมอันงามก็จะไม่ “จมลงในนรก” แต่
“ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์”

การกล่าวถึง “การจมในมหาสมุทร” เพื่อแสดงว่าเป็นการจมในสังสารวัฏปรากฏ
ใน อรรถกถาสุกขาตก พระศาสดาทรงยกตัวอย่างเรื่องนกแขกเต้าไม่เชื่อฟังบิดา บินข้ามเกาะ
ไปคาบมะม่วงสุกมาให้บิดามารดาจึงตกมหาสมุทรตาย

พระศาสดาครั้นทรงนำเรื่องในอดีตมาสาธกแล้ว ทรงเป็นผู้ตรัสรู้
พร้อมเฉพาะแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ลูกนกแขกเต้าตัวนั้น รู้ประมาณในการบริโภคอยู่
เพียงใด ก็ได้สืบอายุ และได้เลี้ยงดูบิดามารดาอยู่เพียง
นั้น. อนึ่ง ในกาลใด ลูกนกแขกเต้าตัวนั้นกลืนกินโภชนะมาก
เกินไป ในกาลนั้น ก็ได้ชื่อว่าไม่รู้จักประมาณในการ
บริโภค จึงจมลงในมหาสมุทรนั่นเอง. เพราะฉะนั้น
ความเป็นผู้รู้ประมาณ ความไม่หลงติดในโภชนะเป็น
ความดี. ด้วยว่า บุคคลผู้ไม่รู้จักประมาณ ย่อมจมลงใน
อบายทั้ง ๔ บุคคลผู้รู้จักประมาณเท่านั้นย่อมไม่จมลงใน
อบาย ๔.¹²⁶

¹²⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพรหมนารทชาตก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาตก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 259 – 260.

¹²⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุกขาตก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาตก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 42 – 43.

นกแขกเต้าไม่รู้จักประมาณในการบริโภคจึงจมนมหาสมุทรถึงแก่ชีวิต
 เฉากเช่นเดียวกับมนุษย์หากไม่รู้จักประมาณ ก็ย่อมต้อง “จมน” ลงในอบาย 4 เช่นกัน การใช้คำว่า
 “จมน” ในตอนนี้จึงแสดงถึงอันตรายอันทำให้เสียชีวิต “จมนลงในมหาสมุทร” และ “จมนลงในอบาย 4”
 จึงมีความหมายเช่นเดียวกัน เชื่อมโยงไปสู่ความหมายของ “มหาสมุทร” หมายถึงกิเลสซึ่งทำ
 อันตรายแก่มนุษย์ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์

อบาย 4 หรืออบายภูมิ 4 คือ ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญมี 4 อย่าง คือ **นิ
 รยะ** นรก **ดิรัจฉานโยนิ** กำเนิดดิรัจฉาน **ปิตติวิสัย** ภูมิแห่งเปรต และ **อสุรกาย**
 พวกอสุรกาย¹²⁷

การแสดงความมหาสมุทรกว้าง ลึก เต็มได้ยาก ทำให้มนุษย์ประสบอันตรายเมื่อ
 อยู่ในมหาสมุทร จึงเป็นสัญลักษณ์แทนสังสารวัฏ ซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ทำให้มนุษย์ต้อง
 พบกับความทุกข์

3.1.7.3 มหาสมุทรคือหลักธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับฝั่ง

ฝั่งเป็นขอบเขตของทะเลหรือมหาสมุทร แม้มหาสมุทรจะกว้างใหญ่เพียงใด
 มองไม่เห็นพื้นแผ่นดินเลยเมื่ออยู่ในมหาสมุทร แต่มหาสมุทรย่อมมีฝั่งเป็นสิ่งที่กำหนดขอบเขต
 ในอรรถกถาชาดกจึงใช้ความเปรียบเทียบที่ปรากฏคำว่ามหาสมุทรร่วมกับฝั่งหรือเขตแดน เพื่อแสดง
 ถึงความห่างไกลระหว่างมหาสมุทรและฝั่ง แม้จะยากลำบากแต่มนุษย์สามารถข้ามมหาสมุทรขึ้น
 ฝั่งได้หากมีความพยายาม พบในอรรถกถาชาดกจำนวน 19 เรื่อง ได้แก่ *อรรถกถาสีลวิมังสน
 ชาดก อรรถกถาโมรชาดก อรรถกถาวลาหักัสสชาดก อรรถกถาปลายิชาดก อรรถกถาทุติย
 ปลายิชาดก อรรถกถาสีลวิมังสชาดก อรรถกถาโลมสภัสสชาดก อรรถกถาสุมททวาณิชาดก
 อรรถกถาชนนังสชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาอโยฆรชาดก อรรถกถากิงฉันท
 ชาดก อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถาอุมาพันตีชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถา
 มหาสุตตไสมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถามโหสถชาดก และ อรรถกถาเวสสันดร
 ชาดก*

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นทวยโยธนกุมาร ครองนครราชคฤห์ใน *อรรถกถา
 สังขปาลชาดก* ทรงเกิดความโลภในสมบัติของพญานาคสังขปาละจึงทรงบริจาคนาน รักษาศีล
 รักษาอุโบสถกรรมและได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราช ต่อมาทรงเดือดร้อนรำคาญใน

¹²⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ครั้งที่ 1],
 พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 496.

สมบัตินั้นจึงเสด็จจากนาคพิภพไปขดวงล้อมจอมปลวกแห่งหนึ่ง ทรงอธิษฐานอุโบสถ บำเพ็ญศีล บำเพ็ญสมณธรรม และสละตนเป็นทาน วันหนึ่งชาวปัจฉิมศตคามไปหาเนื้อในป่าได้พบพญานาคจึงทำร้าย โดยใช้หลาวเหล็กแทงที่ช่องจุก เอาเชือกร้อย แล้วยกศิระพญานาคพาดที่ปลายคาน ระหว่างทางพบอาฬารกฤษณ์ซึ่งให้ทรัพย์แก่ชาวบ้านและขอให้ปล่อยพญานาคไป พญานาคเชิญอาฬาระไปยังนาคพิภพ เวลาผ่านไป 1 ปี อาฬารกฤษณ์ขอลาบวชไปอยู่ในหิมวันตประเทศ ต่อมาเที่ยวจาริกไปถึงเมืองพาราณสี ได้พบพระเจ้าพาราณสี อาฬารดาบสทูลเล่าเหตุการณ์ของพญาสังขपालนาคราชแด่พระเจ้าพาราณสี ถ้อยคำต่อไปนี้เป็นบทสนทนาของพญาสังขपालนาคราชตอบอาฬารกฤษณ์

สังขपालนาคราช ตอบว่า

มหันตภัย มิได้ตามถึงข้าพเจ้าเลย ชนพวกนั้นไม่อาจทำลายเดช
ของข้าพเจ้าได้ แต่ว่าธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย ท่านประกาศไว้ดี
แล้ว ยากที่จะล่วงได้ เหมือนเขตแดนมหาสมุทร ฉะนั้น.¹²⁸

พญาสังขपालนาคราชตรัสตอบถึงเหตุที่ไม่กลัวชาวปัจฉิมศตคาม เพราะทรงประกอบด้วยขันติ เมตตา และกลัวว่าศีลจะขาด ธรรมที่ทรงยึดถือนี้เองทำให้ไม่หวาดกลัว มรณภัย มรณภัยที่จะเกิดขึ้นไม่อาจทำลายความตั้งจิตมั่นที่จะสละตนเป็นทาน “ยากที่จะล่วงได้ เหมือนเขตแดนมหาสมุทรฉะนั้น” ความยึดมั่นในหลักธรรมจึงมั่นคงและหนักแน่น ยากที่สิ่งไม่ดีต่าง ๆ จะมากระทบทำให้จิตใจหวั่นไหว สั่นคลอน เหมือนดังมหาสมุทรซึ่งยากที่คนทั่วไปจะล่วงล้ำเข้าไปถึงฝั่งอีกด้านหนึ่งได้

ลักษณะเช่นนี้พบใน อรรถกถาอุมาทนต์ชาดก พระเจ้าสิริราชทรงหลงใหลนางอุมาทนต์ผู้งดงามซึ่งเป็นภรรยาอภิปรากเสนาบดีสหายของพระองค์เอง อภิปรากะจึงทำอุบายมอบนางอุมาทนต์แก่พระราชชา พระราชาทรงปฏิเสธโดยยกข้อธรรมสนับสนุนว่า

¹²⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขपालชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 685.

ท่านเป็นผู้เฝ้าดูแลแก่เราในการกระทำประโยชน์แก่
นางอุมมาทันตีและท่านเป็นสหายของเรา ธรรมของสัตว์บุรุษที่ประกาศ
ดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้ **เหมือนเขตแดนของมหาสมุทร**
ฉะนั้น.¹²⁹

พระเจ้าสิริราชทรงครอบครองราชสมบัติโดยธรรม แม้อภิปรายเสนาบดีจะยินดี
มอบนางอุมมาทันตีแก่พระองค์ แต่ทรงพิจารณาเห็นว่าความลุ่มหลงมัวเมาอิสตรีเป็นกิเลส เป็น
อกุศลธรรม แม้ไม่มีใครรู้แต่พระองค์ย่อมทรงรู้จักทรงปฏิเสธ “ธรรมของสัตว์บุรุษที่ประกาศ
ดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้ เหมือนเขตแดนของมหาสมุทร” พระเจ้าสิริราชทรงตั้งพระทัยที่จะ
ไม่ก้าวล่วงขอบเขตแห่งศีล โดยนัยนี้ “มหาสมุทร” หมายถึง ศีลของผู้ดำรงอยู่ในธรรม

อรรถกถาวลาหัทธสชาดก กล่าวถึงเกาะตามพินธุ มีเมืองยักษ์ชื่อสิริสวัสดิ์
เหล่านางยักษ์ฉกจับพ่อค้าที่เรืออัปปางเป็นสามี โดยแต่งกายเป็นหญิงคอยเล้าโลมด้วย
มารยา เมื่อมีมนุษย์กลุ่มใหม่มาก็จะจงจ้ำมนุษย์ที่จับได้ก่อนและฆ่ากิน วันหนึ่งมีพ่อค้า
500 คนเรืออัปปาง หัวหน้านางยักษ์ฉกได้หัวหน้าพ่อค้าเป็นสามี และไปฆ่ามนุษย์กิน หัวหน้า
พ่อค้าจึงบอกลูกเรือเพื่อเตรียมการหนีแต่พ่อค้า 250 คน ไม่อาจละทิ้งหญิงนั้นได้ พระโพธิสัตว์
บังเกิดเป็นม้าวลาห* เหาะจากเขาหิมพานต์ไปยังเกาะตามพินธุ เมื่อเหาะผ่านมาจึงพา
ทั้งหมดไป ส่วนพ่อค้าอีก 250 คนถูกนางยักษ์ฉกจับกิน พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอายอดแห่งพระธรรมเทศนาด้วยอมตมหา
นถพานว่า ชนทั้งหลายผู้เชื่อฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อม
ถึงนิพพานอันเป็นฝั่งแห่งสงสารเหมือนพ่อค้าเหล่านั้นไปถึงฝั่งแห่ง
มหาสมุทรแล้วก็ได้ไปในที่ของตน ๆ¹³⁰

¹²⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวลามมาทันตีชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม
ที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 64 – 65.

* ม้าวลาหมีสี่ขาตลอด ศีรษะเหมือนกา ผมเป็นปอย พูดยาฆาตมนุษย์ได้ มีฤทธิ์เหาะเห็นได้

¹³⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวลาหัทธสชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม
ที่ 3 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 256.

ความเปรียบตอนนี้ใช้คำว่า “ฝั่งแห่งมหาสมุทร” เพื่อแสดงว่าพ่อค้า 250 คน เดินทางถึงแผ่นดินอย่างปลอดภัย ไม่ต้องเป็นอาหารของนางยักษ์ณี ความปลอดภัยเช่นนี้จึงเปรียบกับการที่ชนทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็กริกษุ ฤิกษุณี หรือชนทั่วไป เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้ายอมได้พบกับความสุข* “ยอมถึงนิพพานอันเป็นฝั่งแห่งสงสาร” ในชาดกเรื่องนี้ “ฝั่งแห่งสงสาร” กับ “ฝั่งแห่งมหาสมุทร” จึงหมายถึงนิพพาน

“ฝั่ง” กับ “มหาสมุทร” อยู่ไกลกันมาก การอยู่ “คนละฝั่งสมุทร” จึงห่างไกลกันยิ่ง การเปรียบลักษณะนี้เพื่อแสดงถึงจิตใจของมนุษย์ว่าอยู่ห่างกันยิ่งนักหากไม่มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน ดังใน อรรถกถาชนนหังสชาดก พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นชวนหงส์ มีหงส์เก้าหมื่นเป็นบริวาร อาศัยอยู่ ณ ภูเขาจิตตภูฏ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์พร้อมบริวารบินผ่านกรุงพาราณสี พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์แล้วบังเกิดเสนาหาในพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์รับรู้และกระทำมิตรภาพแก่พระราชา ต่อมาได้แสดงธรรมแก่พระราชาให้เจริญมรณสติ ประพฤติธรรมและทำทาน พระราชาทรงอ่อนน้อมให้พระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ให้โอวาทอยู่ ณ ที่นี้ แต่พระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธเพราะเหตุผลต่อไปนี้

ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจึงจอกทั้งหลายก็ดี ของนกทั้งหลายก็ดี รู้ได้ง่าย แต่เสียงของมนุษย์รู้ได้ยากกว่านั้น.

อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตร หรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้.

ใจจดจ่ออยู่ในบุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะอยู่ไกลก็เหมือนกับอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากบุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะอยู่ใกล้ก็เหมือนกับอยู่ไกล.

ถ้ามีจิตเลื่อมใสรักใคร่กัน ถึงแม้จะอยู่กันคนละฝั่งสมุทรก็เหมือนอยู่ใกล้ชิดกัน ถ้ามีจิตประทุษร้ายกัน ถึงแม้จะอยู่ใกล้ชิดกัน ก็เหมือนกับอยู่คนละฝั่งสมุทร.

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ คนที่เป็นศัตรูกันถึงจะอยู่ร่วมกันก็เหมือนกับอยู่ห่างไกลกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ คนที่รักกันถึงแม้จะอยู่ห่างไกลกัน ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ.

* ผู้ที่เชื่อฟังโอวาทยอมบรรลุนิพพานะเหล่านี้ คือ กุลสมบัตติ 3 สวรรค์ชั้นกามาพจร 6 พรหมโลก 20 แล้วทำให้แจ้งอมตมหานิพพาน เสวยสุขเป็นอันมาก

ด้วยการอยู่ร่วมกันนานเกินควร คนรักกันย่อมกลายเป็นคนไม่รักกันก็ได้ ข้าพระองค์ขอทูลลาพระองค์ไป ก่อนที่ข้าพระองค์จะกลายเป็นผู้ไม่เป็นที่รักของพระองค์.¹³¹

การเปรียบเทียบใจมนุษย์ว่ารู้ได้ยากยิ่งนัก เป็นสิ่งกำหนดทุกอย่าง หากใจรักกันแม้กายจะอยู่ห่างกันแสนไกล แต่จิตใจจะอยู่ชิดใกล้กันเสมอ ตรงกันข้าม หากมีจิตคิดประทุษร้าย แม้กายจะอยู่ชิดกันแต่จิตใจย่อมอยู่ห่างไกลกันยิ่งนัก การเปรียบเทียบว่า “อยู่คนละฝั่งสมุทร” จึงแสดงระยะทางอันไกลห่าง

ใน อรรถกถาสุตโตสมชาดก พราหมณ์แสดงสตาราหา* แก่พระเจ้าสุตโสม ดังนี้

ข้าแต่ท่านสุตโสมมหาราช การสมาคมกับสัตตบุรุษคราวเดียวเท่านั้น การสมาคมนั้น ย่อมรักษาผู้สมาคมนั้น การสมาคมกับอสัตตบุรุษแม้มากก็รักษาไม่ได้ พึงคบกับสัตตบุรุษ พึงกระทำความสนิทสนมกับสัตตบุรุษ เพราะรู้สัตตธรรมของสัตตบุรุษ ย่อมมีความเจริญไม่มีความเสื่อม ราชรถที่เขาให้วิจิตรเป็นอันดี ยิ่งคร่ำคร่าได้แล.

แม้สัตว์ระก็เข้าถึงความชราได้เหมือนกัน ส่วนธรรมของสัตตบุรุษย่อมไม่ถึงความชรา สัตตบุรุษกับสัตตบุรุษด้วยกันย่อมรู้กันได้.

ฟ้าและแผ่นดินไกลกัน ฝั่งข้างโน้นของมหาสมุทร เขาก็กล่าวกันว่าไกล ข้าแต่พระราชา ธรรมของสัตตบุรุษและธรรมของอสัตตบุรุษทั้งสองนี้ ท่านกล่าวว่าไกลกันยิ่งกว่านั้นแล.¹³²

¹³¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาชนนังสชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 242.

* สตาราหาเป็นคาถาที่พระกสิณทศพลทรงแสดงไว้ ในชาดกเรื่องนี้พราหมณ์ชื่อนนทะ นำสตาราหา 4 คาถามาแสดงแก่พระโพธิสัตว์ เมื่อเจ้าโบริสาทจับพระสุตโสมไป พระองค์ยังไม่ได้ฟังคาถานี้จึงขอกลับมาฟังคาถาก่อนจะเสด็จกลับมาภายหลัง เมื่อทรงฟังคาถาแล้วทรงเลื่อมใสยิ่งนัก พระราชทานทรัพย์มูลค่า 1,000 กหาปณะ รวม 4 ถูแก่พราหมณ์ คาถานั้นจึงเปลี่ยนชื่อเป็น “สหัสสตาราหา”

¹³² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาสุตโสมชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 678.

ความห่างไกลกันของฝั่งและแผ่นดิน หรือฝั่งของมหาสมุทร เป็นสิ่งที่ไม่อาจวัดได้ เพราะห่างไกลกัน แต่สิ่งที่ไกลกันยิ่งกว่านั้นคือ “ธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ” สัตบุรุษ หมายถึงคนดี มีคุณธรรม ประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม ส่วนอสัตบุรุษคือคนไม่ดี ไม่มีคุณธรรม คน 2 ประเภทนี้จึงอยู่ห่างไกลกันยิ่ง เหมือน “ฝั่งข้างในของมหาสมุทร” เพราะธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายคือนิพพาน ขณะที่อสัตบุรุษไม่มีแม้กระทั่งธรรมเบื้องต้น จิตใจและพฤติกรรมของคนทั้ง 2 ประเภทนี้จึงอยู่ห่างไกลกันยิ่งนัก

นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบโดยใช้คำว่า “ฝั่งในมหาสมุทร” เพื่อแสดงว่ามหาสมุทรคือกิเลส และฝั่งหมายถึงความปลอดภัย ดังปรากฏใน *อรรถกถาโมหสถชาดก* เมื่อพระเจ้าจูลนีทรงทำอุบายถวายพระราชธิดาแก่พระเจ้าวิเทหราช มโหสถทูลทัดทานพระเจ้าวิเทหราชไม่ได้จึงต้องไปกรุงปัญจาละเพื่อเตรียมการป้องกันพระองค์ เมื่อพระเจ้าวิเทหราชเสด็จถึงกรุงปัญจาละจึงรู้ว่าถูกหลอก ทรงกลัวมรณภัย แม้บัณฑิตทั้ง 4 คนก็หวาดกลัวเช่นกัน เสนกบัณฑิตจึงอ้อนวอนมโหสถว่า

บุรุษผู้ยังไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร ได้ที่พำนักในประเทศใด
เขาย่อมได้ความสุขในประเทศนั้น ฉันใด ท่านมโหสถขอท่านได้เป็นที่พึ่ง
ของพวกเรา และของพระราชธิดานั้น ท่านเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าพวก
ข้าพเจ้าเหล่ามนตรี ขอท่านช่วยปลดเปลื้องพวกเราจากทุกข์เถิด.¹³³

เสนกบัณฑิตเปรียบตนเองและผู้ที่ยังหลงอุบายพระเจ้าจูลนีว่าเป็น “ผู้ยังไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร” ในที่นี้คือผู้ที่เรือแตกกลางทะเล มองไม่เห็นฝั่งมหาสมุทร การลุ่มหลงในอิสตรีของพระเจ้าจูลนีทำให้บริวารทั้งปวงต้องเดือดร้อน “มหาสมุทร” จึงเป็นกิเลสต้นเหตุ “ฝั่ง” เป็นสถานที่ปลอดภัย มโหสถจึงเป็นผู้ที่จะมาเป็นที่พึ่งของผู้ที่ “ยังไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร”

การกล่าวถึง “ฝั่ง” และ “เขตแดน” ในมหาสมุทรส่วนใหญ่หมายถึงสถานที่ซึ่งนำความปลอดภัยและความสุขมาสู่บุคคลผู้ยังคงอยู่ในมหาสมุทร เมื่อ “มหาสมุทร” หมายถึงกิเลส “ฝั่ง” จึงหมายถึงสถานที่อันพ้นจากกิเลส เป็นสถานที่ดับทุกข์ ดังเช่น *อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก*

¹³³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโมหสถชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 501.

มาณพผู้ใหญ่ 6 คนนั้น คือ ทูชัจจะ 1 สุชัจจะ 1 จัณฑะ 1
สุชวัจฉิตะ 1 เวชณสันธะ 1 สีลี 1 มีความต้องการธิดาของอาจารย์
พากันละกรรมเสีย.

ส่วนพราหมณ์มาณพ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง มีปัญญา
มีความเพียรเครื่องก้าวไปในสัจธรรม ตามรักษาธรรมอยู่ จะพึงละสตรี
ลาภเสียอย่างไรเล่า.¹³⁴

พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นหัวหน้ามาณพ 500 คน เล่าเรียน
ศิลปะในสำนักอาจารย์ทีศปาโมกข์ อาจารย์คิดยกธิดาให้มาณพที่สมบุรณ์ด้วยศีลจึงหาอุบาย
มาทดสอบมาณพ มาณพทั้งหมดทำการทูลเพื่อให้ได้ธิดาของอาจารย์ พระโพธิสัตว์ผู้เดียวที่
เพียบพร้อมด้วยศีล การกล่าวว่มาณพทั้งหลาย “ละกรรม” จึงไม่ถึงฝั่ง นั่นคือทั้งหมดหมกมุ่นอยู่
กับกิเลสคือความต้องการสตรี จึงต้อง “จมลงสู่มหาสมุทร” ยกเว้นพระโพธิสัตว์ผู้เดียวที่ “ถึงฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง” เพราะมีศีล* มหาสมุทรเป็นสัญลักษณ์ของสังสารวัฏซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา
ฝั่งเป็นสถานที่ปลอดภัย หมายถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพที่พ้นจากกิเลสทั้งปวง

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการข้ามฝั่งดังใน *อรรถกถาสุตโตสมชาดก* มีใจความว่า

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ตรัสพระคาถาว่า

รสเหล่าใดบรรดาที่มีอยู่ในแผ่นดิน ความสัตย์ย่อมดีกว่ารส
เหล่านั้น เพราะสมณพราหมณ์ที่ตั้งอยู่ในความสัตย์ ย่อมข้ามฝั่ง
แห่งชาติและมรณะเสียได้.

ในคานานั้น บทว่า สาธุตรี อธิบายว่า เพราะเหตุที่รสแม้
ทั้งหมดย่อมเป็นของประณีตแก่สัตว์ทั้งหลาย ในกาลทุกเมื่อทีเดียว
เพราะฉะนั้นความสัตย์จึงดีกว่ารสเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่
บุคคลตั้งอยู่ในวิรัตสัตย์ และวจีสัตย์แล้ว ย่อมข้ามฝั่งแห่งเตภูมิกวัฏ

¹³⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีลมังสชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 410.

* ได้แก่ ศีล 5 ศีล 8 สุจริต 3 อันเป็นโลกิยะ ชื่อว่าธรรมทั้งปวง

กล่าวคือ ชาติและมรณะเสียได้ คือถึงพระอมตมหานิพพานได้ เพราะฉะนั้น ความสัจย์จึงดีกว่าสเหล่านั้น¹³⁵

พระโพธิสัตว์สุตโสมมหาราชทรงแสดงอานิสงส์ในความสัจย์แก่เจ้าโบริสาท การตั้งอยู่ในความสัจย์ทำให้ “ข้ามฝั่งแห่งชาติ” นั่นคือการบรรลุนิพพาน การที่จะ “ข้ามฝั่ง” ได้จึงแสดงภาพการเผชิญอุปสรรคซึ่งก็คือกิเลสได้เป็นอย่างดี ใน อรรถกถามหาชนกชาดก กล่าวถึงการ “ข้ามพ้นกิเลส” ไว้อย่างชัดเจนตอนที่พระนารทดาบสกล่าวคาถาแก่พระมหาชนก

พระองค์เพียงแต่ทรงสรีระนี้ จะสำคัญว่าเราข้ามพ้นกิเลสแล้ว หาได้ไม่ กรรมคือกิเลสนี้จะพึงข้ามได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ หาได้ไม่ เพราะยังมีอันตรายอยู่มาก¹³⁶

พระนารทดาบสเห็นว่าข้าราชการบริวารจะทำอันตรายแก่พระมหาชนกในการออกมหาภิเนษกรรมณ์ จึงแสดงโอวาทแก่พระองค์ว่าการออกบวชไม่อาจทำให้ดับกิเลสได้ การใช้คำว่า “ข้ามพ้นกิเลส” และ “ข้าม” จึงมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ การดับแล้วซึ่งกิเลสทั้งปวงไม่ต้องเผชิญกับกิเลสใด ๆ อีก การ “ข้าม” นี้ยังแสดงให้เห็นว่ามีขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย อย่างไรก็ตาม จะต้องมีการเริ่มต้น ดังที่พระมหาชนกทรงตั้งพระทัยถือเพศบรรพชิต ขณะนี้พระองค์ก็ทรงถือเพศบรรพชิตแล้วแต่ยังไม่อาจ “ข้ามพ้นกิเลส” ได้เพราะยังมีพระมเหสี ข้าราชการบริวาร และมหาชนกเฝ้าติดตามอยู่

จากการศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดกสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

¹³⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุตโสมมชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 690.

¹³⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาชนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 135.

ตารางที่ 1 : ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง	ลักษณะความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง	คำหรือวลีที่ปรากฏ	ความหมายของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง	ความหมายของสิ่งที่ปรากฏคู่กับความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง	ภาวะที่เกิดขึ้น
น้ำ	น้ำ & ไฟ	รด , ดับ , ร้อน , เตือดร้อน , ร้อนรน , แผลเผา	พระธรรม	ความทุกข์โศก	หมดความทุกข์โศก
	น้ำ & ดอกบัว	กลิ้ง , กลิ้งไป , หายไป	กิเลส, ความทุกข์โศก	จิตใจ	กิเลสไม่ติดในจิตใจ
	น้ำ & เปือกตม	ล้าง , สะอาด ล้างปาก , ตก , จม	พระธรรม	ความทุกข์โศก , กาม	ปราศจากกามทำให้สะอาด
บ่อน้ำ	บ่อน้ำ	บริบูรณ์ , นิตยกาล ,	ศรัทธาในการทำทาน	-	เป็นที่พึงของผู้อื่น
สระโบกขรณี	สระโบกขรณี	ใสสะอาด , รื่นรมย์ , ดอกบัว , ไม่อาภูล	ทิพยสมบัติของผู้มีบุญ, กามสุข, บารมีที่สั่งสมของพระโพธิสัตว์	-	ได้ทิพยสมบัติ, เป็นที่พึงของผู้อื่น
ห้วงน้ำ	ห้วงน้ำ	ไม่มีโคลนตม	พระธรรม , นิพพาน	-	ปลดเปลื้องมหาชนที่ทุกข์
แม่น้ำ	แม่น้ำ	เต็ม , จม , ละกามสมบัติ , แสดงธรรม, ยังสมาบัติและอกิญญาให้เกิด , สำเร็จการอยู่ ที่นั่น	ความปรารถนาของสตรี, จิตใจมนุษย์,	-	ยึดติดในกิเลส,
ทะเล	ทะเล & เรือ	จม , ล่มจม , ยึด , พินาศ	สังสารวัฏ	พระธรรม	ตกอยู่ในกิเลส , อยู่ในสังสารวัฏ
มหาสมุทร	มหาสมุทรปรากฏโดยลำพัง	เต็ม , หยั่งลง , ว่าง	กามตัณหา , ตัณหา , กิเลส , สังสารวัฏ	-	ไม่เพียงพอในกิเลส , อยู่ในสังสารวัฏ
	มหาสมุทร & เรือ	จม , ล่มจม , อันตราย	ความอยาก , อันตราย , กิเลส , สังสารวัฏ	พระธรรม , หลักธรรมในครอบครัว , จิตใจ	เดือดร้อน , คนในครอบครัวมีความสุข , เดือดร้อน
	มหาสมุทร & ผี	ยากที่จะล่อง , ล่องละเมิด , ถึงฝั่ง , ไม่เห็นฝั่ง , จม	หลักธรรม, สังสารวัฏ	นิพพาน , ความปลอดภัย	ชนะกิเลส , พ้นจากกิเลส, บรรลุนิพพาน

3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม หมายถึงการใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติของน้ำ โดยไม่ได้กล่าวถึงน้ำโดยตรง และการใช้คำนามที่แสดงความสัมพันธ์กับน้ำ อาจเป็นคู่ตรงข้าม หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมพบใน อรรถกถาชาดกจำนวน 221 เรื่อง แบ่งได้ 2 กลุ่ม คือ

3.2.1 การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของน้ำ

3.2.2 การใช้คำนามแสดงความสัมพันธ์กับน้ำ

รายละเอียดมีดังนี้

3.2.1 การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติหรือลักษณะของน้ำ

น้ำมีคุณสมบัติที่น่าอัศจรรย์ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นความเย็น ความสะอาด และความบริสุทธิ์ ในอรรถกถาชาดกมีการใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติหรือ ลักษณะของน้ำ 3 ประการ ได้แก่ ความเย็นของน้ำ ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำ และความ บริบูรณ์ของน้ำ

3.2.1.1 ความเย็นของน้ำ

น้ำทำให้เกิดความชุ่มชื้น เย็นฉ่ำ และเยือกเย็น อรรถกถาชาดกมีการใช้คำที่ แสดงความเย็นของน้ำ 3 ลักษณะ ได้แก่ ชุ่มชื้น เย็น และเยือกเย็น แต่ละลักษณะมีนัยแตกต่างกัน มักใช้เพื่อแสดงภาวะจิตใจของตัวละคร ปรากฏในอรรถกถาชาดก 19 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวันณุปถชาดก อรรถกถาวิภูฏกชาดก อรรถกถามณีโจรสชาดก อรรถกถาโรมชาดก อรรถกถาเอกราชชาดก อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถา จักกวกชาดก อรรถกถามัญญสุกคุณทลิตชาดก อรรถกถาสมตบัตถิตชาดก อรรถกถาอุททาลก ชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถา ไสณกชาดก อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถา เวสสันดรชาดก

3.2.1.1.1 ความเย็นของน้ำคือความยินดี

ความชุ่มชื้นเกิดจากการมีน้ำซึมซาบเอิบอาบอยู่ ทำให้มีความเย็นรู้สึก สบาย อรรถกถาชาดกเปรียบเทียบความเย็นของน้ำคือความยินดี พบในอรรถกถาชาดก 4 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวิภูฏกชาดก อรรถกถามณีโจรสชาดก อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก และ

อรรถกถาเตมียชาดก ดังปรากฏใน อรรถกถาวิฎฐกชาดก ว่าบุตรของอุตตรเศรษฐีเป็นผู้มีบุญ
 จุติมาจากพรหมโลกจึงไม่ต้องการสตรีเพศ

...บุตรเศรษฐีอื่น ๆ ผู้เป็นสหายของเศรษฐีบุตรนั้น ได้มีภรรยาไปแล้ว
 แต่เพราะเหตุที่บุตรของท่านอุตตรเศรษฐี อยู่ในพรหมโลกตลอด
 กาลนาน จิตจึงไม่ชุ่มชื้นในกองกิเลส¹³⁷

จิตใจของบุตรเศรษฐี “ไม่ชุ่มชื้นในกองกิเลส” คือไม่ยินดีในหญิงสาว
 “ผู้สวยงาม สมบูรณ์ด้วยความเพริศพรึง แพรวพราว อย่างสูง” สตรีเพศจึงเป็น “กองกิเลส” ที่
 ไม่อาจทำให้จิตใจของพระโพธิสัตว์ “ชุ่มชื้น” ไปได้ ความชุ่มชื้นในที่นี้คือ ความพึงใจหรือ
 ความชอบใจ

ขณะที่ อรรถกถาเตมียชาดก ความรู้สึก “ชุ่มชื้น” เกิดขึ้นในหัวใจของ
 พระราชา เหล่าอำมาตย์ และประชาชนชาวกาลิงครัฐ เมื่อมีพระเตมียกุมารนั้นก็เกิดความรู้สึก
 ชื่นชมยินดียิ่ง

...เมื่อทรงขนานพระนามพระกุมาร ได้ทรงขนานพระนามว่า เตมียกุมาร
 เพราะเหตุในวันที่พระกุมารประสูติ ฝนตกทั่วกาลิงครัฐ และเพราะพระ
 กุมารประสูติ เป็นเหมือนยังพระหฤทัยแห่งพระราชาและหัวใจแห่งหมู่
 อมาตย์และมหาชนให้ชุ่มชื้น¹³⁸

ใน อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นคนยากจน
 วันหนึ่งได้ถวายขนมกุมมาส 4 ก้อนแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วอธิษฐานขอให้ผลบุญช่วยให้
 อโยได้เกิดเป็นคนจนอีกและขอให้เป็นปัจจัยแห่งการบรรลुพระสัมพันธูปัญญา ต่อมามี
 กำเนิดเป็นโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงระลึกชาติก่อนได้ว่าเป็นผลจากการถวายขนมกุมมาส
 4 ก้อน

¹³⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิฎฐกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 445 – 446.

¹³⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเตมียชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4
 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 22.

...เมื่อพระองค์ทรงรำลึกถึงผลกรรมนั้นแล้ว พระสรีระทั้งสิ้นเต็มเปี่ยมไปด้วยปีติ. พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยชุ่มเย็นด้วยปีติ¹³⁹

การที่พระโพธิสัตว์ทรงรำลึกถึงกุศลกรรมที่บำเพ็ญไว้ในชาติปางก่อน ทำให้ได้มาเกิดเป็นโอรสพระเจ้าพาราณสี มีทรัพย์สมบัติมากมาย ทำให้พระหทัย “ชุ่มเย็น” คือจิตใจมีความยินดี ฟังใจที่ได้รับรู้ผลกรรมซึ่งเกิดจากการถวายขนมกุมมาสแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

3.2.1.1.2 ความเย็นของน้ำคือเครื่องดับกิเลส

ความเย็นเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของน้ำ ในอรรถกถาชาดก กล่าวถึงความเย็นว่าเป็นผลมาจากการดับไฟ ไฟในที่นี้คือกิเลส การดับกิเลสทำให้มีจิตใจ “เย็น” หรือเป็น “ผู้เย็น” แล้ว อรรถกถาชาดกเปรียบเทียบความเย็นของน้ำคือเครื่องดับกิเลส ปรากฏในอรรถกถาชาดก 10 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวัดถนุชาดก อรรถกถาเอกราชชาดก อรรถกถากุมมาสปีณฑชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาจักกวกชาดก อรรถกถาฆตบัณฑิตชาดก อรรถกถาอุททาลกชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาไสณกชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

อรรถกถาอุททาลกชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เกิดเป็นปุโรหิต ณ นครพาราณสีมีบุตรชื่ออุททาลกะกับหญิงวรรณะทาสีแต่ไม่ได้เลี้ยงดู อุททาลกะเป็นผู้เฉลียวฉลาดได้ไปเรียนวิชากับอาจารย์ทศปาโมกข์ที่ตักศิลา* ต่อมาเกิดความโลภจึงบวช และได้เป็นอาจารย์ของดาบส อุททาลกะดาบสเดินทางไปนครพาราณสีเพื่อหาทรัพย์ด้วยวิธีหลอกลวง ได้พบพระราชานุญาตให้พระองค์เลื่อมใสศรัทธา ปุโรหิตโพธิสัตว์ทักทานพระราชานุญาตอุททาลกะจึงแสดงตนว่าเป็นบุตรเพื่อให้ปุโรหิตหยุดทักทาน แต่ปุโรหิตยังคงแสดงธรรมเพื่อยับยั้งอุททาลกะ ปุโรหิตชี้แจงแก่อุททาลกะ ดังนี้

¹³⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุมมาสปีณฑชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 425.

* ชื่อเมืองตักกศิลา หรือตักศิลา ปรากฏในอรรถกถาชาดกหลายเรื่อง เป็นศูนย์กลางการศึกษา เป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงในการศึกษายุคโบราณ เรียกกันว่าเป็นเมืองมหาวิทยาลัย มีสำนักอาจารย์ทศปาโมกข์สังฆสันนิบาตวิทยาการต่าง ๆ แก่ผู้ที่เดินทางมาเล่าเรียนจากทุกถิ่นในชมพูทวีป บุคคลสำคัญที่สำเร็จการศึกษาจากนครตักกศิลา เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล เจ้ามหาลิขฉวี พันธุลเสนาดิ หมอชิวโกโกมารภัก และองคุลิมาล เป็นต้น

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล คนเทหยากเยื่อ
 ทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม ฝึกฝนตนแล้วย่อมดับรอบได้ทั้งหมด
 เมื่อทุก ๆ คนเป็นผู้เย็นแล้ว ย่อมไม่มีคนดีคนเลวเลย.¹⁴⁰

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่อุททาลกะว่า บุคคลในโลกนี้ไม่ว่าผู้ใดหาก
 “ดับรอบ” คือดับกิเลสได้สิ้น ไม่มีพวกพ้อง ไม่หวังในลาภ ในทรัพย์ ในบุตร และในชีวิต ย่อม
 หมดสิ้นความโลภ ทำให้เป็น “ผู้เย็น” คือทั้งกายและใจหมดสิ้นกิเลส เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่มีคนดีคน
 เลว เพราะทุกคนย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหมดได้แล้ว คำว่า “ผู้เย็น” ในที่นี้จึงแสดงสภาวะของผู้
 ที่มีกายและใจสงบนิ่ง ดับกิเลสได้ทั้งปวง

การใช้คำว่า “เย็น” เพื่อแสดงสภาวะของจิตว่าสงบนิ่ง ไม่มีความ
 เกรี้ยวจากไฟกิเลส ปรากฏใน อรรถกถาโสณกชาดก เป็นคำกล่าวของกุมารผู้หนึ่งที่บรรยายถึง
 พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้า

...พระโสณกะผู้เป็นสหายของพระองค์นี้ ทำไฟทุกกองเหล่านั้นให้ดับได้
 แล้ว พังอยู่ด้วยหทัยอันเย็น นั่งอยู่บนแผ่นดิน ณ ที่โคนไม้รังอันเป็น
 มงคล ในอุทยานของพระองค์ ท่านงดงามเปรียบปานรูปทอง ฉะนั้น.¹⁴¹

พระโสณกปัจเจกพุทธเจ้าปรารถนาจะพบพระเจ้าอรินทมราชผู้เป็น
 สหาย จึงให้กุมารผู้หนึ่งขับเพลงตอบพระเจ้าอรินทมราช กุมารผู้หนึ่งขับเพลงตอบว่าพระโสณกะ
 อยู่ในพระราชอุทยาน เป็นผู้ที่มี “หทัยอันเย็น” คือจิตใจปราศจากกิเลส แสดงให้เห็นว่า ความ
 สงบนิ่งนี้เกิดจากจิตใจที่ไม่มีกิเลสคือ “ไฟ” เพราะไฟทุกกองนั้น “ดับได้แล้ว” การที่ ใจจะ “เย็น”
 ได้จึงเป็นเพราะไม่มีกิเลสใด ๆ หลงเหลืออยู่เลย นั่นคือ “ดับไฟ” สิ้นแล้วทั้งหมด

¹⁴⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอุททาลกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม
 ที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 400.

¹⁴¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4
 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 135.

ในอรรถกถาชาดกใช้คำว่า “เยือกเย็น” แสดงภาวะที่เย็นยิ่งขึ้น เป็นความเย็นที่ทำให้หนาวสะท้านถึงชั่วหัวใจ¹⁴² เพื่อแสดงจิตใจที่ปราศจากกิเลส ส่วนใหญ่มักกล่าวถึงพระสงฆ์หรือพระโพธิสัตว์ผู้มีจิตใจหนักแน่น ละกิเลสสิ้นแล้ว ปรากฏในอรรถกถาชาดก 9 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาโรมชาดก อรรถกถาเอกราชชาดก อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก อรรถกถามัญจกุณฑลชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาเตสกุณฑลชาดก อรรถกถาเตมียชาดก และ อรรถกถาเนมิราชชาดก ดังใน อรรถกถาเอกราชชาดก

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งปวงชน สัตบุรุษทั้งหลายบรรเทา
ความสุขด้วยความทุกข์ หรือบรรเทาความทุกข์อันยากที่จะอดทนได้นั้น
ด้วยความสุข เพราะเป็นผู้มีจิตเยือกเย็นยิ่งนักในสุขและทุกข์ ทั้งสองจึง
เป็นผู้มีจิตเที่ยงตรงดังตราฐู ทั้งในความสุขและความทุกข์¹⁴³

พระเจ้าอุพพิเสนพระราชากแคว้นโกศลทรงหลงเชื่ออำมาตย์เลวจึงจับ
พระเจ้าพาราณสีใส่สาแหวกแขวนห้อยพระเศียรลง ณ เบื้องธรณีประตู ทำให้ร่างกายตนเอง
เฝ้าร้อนทรมนทรมาย ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีทรงเจริญเมตตาแก่พระราชบิดา ทรงกระทำกสิณ
บริกรรม ยังฉนวนให้เกิดขึ้น เครื่องพันธนาการจึงขาด แล้วทรงนั่งขัดสมาธิในอากาศ และแสดง
ธรรมแก่พระเจ้าอุพพิเสนว่าผู้มีธรรมะย่อมมองเห็นว่าสุขและทุกข์เป็นสิ่งเดียวกัน คือไม่มีทั้งสุข
และทุกข์จึงไม่มีทั้งความสุขและความสุข ผู้ที่มองเห็นสภาวะเช่นนี้จึงเป็นผู้ที่มี “จิตเยือกเย็น”
คือสงบนิ่งทั้งต่อสุขและทุกข์ซึ่งจะมากกระทบใจ จิตเช่นนี้เกิดจากการมีธรรมะ เป็นผู้ละกิเลส
ได้แล้ว

ใน อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก พระโพธิสัตว์บอกผลกรรมในอดีตชาติ
ของตนแก่พระเทวี มีใจความว่า

¹⁴² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่น, 2543), หน้า 913.

¹⁴³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเอกราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 397.

เราได้เกิดในตระกูลหนึ่งในนครนี้นั่นเอง ได้เป็นลูกจ้างทำงานให้คนอื่น แต่มีศีลสังวร เราออกไปทำงานได้เห็นสมณะ 4 รูป ผู้สมบุรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ เป็นผู้เยือกเย็นไม่มีอาสวะ ยังจิตให้เลื่อมใสในท่านเหล่านั้นแล้ว ได้ให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูด้วยใบไม้ เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายขนมกุมมาสแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยมือของตนเอง.ผลของกุศลกรรมนั้นของเรานี้เป็นเช่นนี้ คือเราได้เสวยราชสมบัตินี้ ที่มีแผ่นดินอุดมสมบูรณ์กว้างขวาง.¹⁴⁴

การใช้คำว่า “เยือกเย็น” ในตัวอย่างนี้เพื่อขยายพระสงฆ์ 4 รูป ว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และมีอาจารย์คือความประพฤติดี จึงเป็น “ผู้เยือกเย็น” หมายถึง “ผู้ถึงแล้วซึ่งความเย็น เพราะระงับความกระวนกระวาย มีรากะเป็นต้นได้ และดับไฟ 11 กองได้”¹⁴⁵ พระสงฆ์หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ดับไฟกิเลสทั้งมวลได้แล้ว เป็นผู้ที่สงบ ปราศจากกิเลส มีธรรมะเป็นเครื่องน้อมนำจิตใจ

อรรถกถามาตั้งคชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้ที่มี “จิตที่เยือกเย็น” ที่จะสนทนากับมณฑพัพมานพผู้โน้มเอียงไปในลัทธิอื่นไม่สมควร โดยแสดงธรรมด้วยความเมตตา ไม่ถือโทษมณฑพัพมานพที่ดูหมิ่นตน

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น เมื่อจะสนทนากับมณฑพัพมานพ ด้วย
จิตที่เยือกเย็นอ่อนโยน จึงกล่าวคาถาที่ 2 ความว่า¹⁴⁶

การใช้คำว่า “ผู้เยือกเย็น” ปราภฏใน อรรถกถาหัตถิปาลชาดก เนื้อความกล่าวถึงพระเจ้าเอสุการี ครองนครพาราณสี มีพราหมณ์บุโรหิตเป็นปิยสหาย ทั้งสองคนต่างไม่มีบุตรจึงทำสัญญาว่าหากฝ่ายใดมีบุตรก็จะได้ร่วมครอบครองสมบัติของอีกฝ่ายหนึ่ง

¹⁴⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุมมาสปิณฑชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 431-432.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 432 – 433.

¹⁴⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามาตั้งคชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 14.

ต่อมาปุโรหิตชูต้นไทรเพื่อให้โอรสแก่พระราชารุกขเทวดาจึงไปพบท้าวจาตุมหาราช* และสำนักของยักษ์เสนาบดี 28 คน ต่างก็ปฏิเสธที่จะให้โอรสแก่พระราชารุกขเทวดาจึงไปพบท้าวสักกเทวราชซึ่งเห็นว่ามีเทพบุตร 4 องค์เป็นผู้มีบุญควรเกิดในราชตระกูล แต่ทั้ง 4 องค์ประสงค์จะเกิดในเรือนปุโรหิตและจะละกามออกบวชขณะยังหนุ่ม รุกขเทวดาจึงบอกปุโรหิตให้ทราบ เทพบุตรทั้ง 4 องค์จึงเกิดเป็นบุตรปุโรหิตตามลำดับ ได้แก่ หัตถิपालกุมาร อัสสपालกุมาร โคपालกุมาร และอชपालกุมาร รูปร่างงดงามยิ่ง ปุโรหิตและภรรยาเชื้อเชิญบรรพชิตทั้งหลายออกไปจากแคว้นกาสิกรัฐ เพราะเกรงบุตรจะบวช กุมารทั้ง 4 คนจึงเป็นผู้หยาบช้ำยิ่ง พระราชาและปุโรหิตแปลงเป็นบรรพชิตเพื่อมาทดลองหัตถิपालกุมาร พระราชาสอนให้เรียนวิชาเพื่อครองราชสมบัติ แต่หัตถิपालกุมารประสงค์จะบวชจึงละทิ้งราชสมบัติออกบวชพรหมจารีผู้มีผิวงามน้ำคางคา พระราชาและปุโรหิตจึงทดลองกุมารทั้ง 3 องค์ ต่างประสงค์จะออกบวชเช่นกัน แม้กระทั่งปุโรหิตกับภรรยาก็ออกบวช แต่พระราชากลับให้นำทรัพย์สมบัติทั้งหมดของปุโรหิตมาไว้ในวัง พระนางปัญจเทวีราชเทวีจึงแสดงธรรมแก่พระราชารุกขเทวดาเพื่อให้พ้นจากกามตัณหาและออกบวช

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป
แม้เราก็จักละกามทั้งหลายอันตั้งอยู่เป็นถ่องแหว เทียวไปในโลกแต่
ผู้เดียว.

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป
แม้เราก็จักเป็นผู้เยือกเย็น ก้าวล่วงความข้องทั้งปวง เทียวไปในโลกแต่
ผู้เดียว.¹⁴⁷

การไม่ยึดติดในทรัพย์สมบัติ ย่อมทำให้เป็น “ผู้เยือกเย็น” คือละแล้วซึ่งความอยากได้ทรัพย์ อยากมีทรัพย์ ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง การละกิเลสหรือ “การดับไฟ” ได้จึงทำให้เป็น “ผู้เยือกเย็น” นั่นคือทั้งกายและใจไม่ข้องเกี่ยวกับกิเลส จึงทำให้กายและใจสงบไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ทั้งปวง

* เทวดาผู้รักษาโลกในสี่ทิศ ได้แก่ ท้าวธตรฐ จอมภูต ครองทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหก จอมกุมภันต์ ครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก และท้าวกุเธร หรือเวสสวัน จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ

¹⁴⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหัตถิपालชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชูทกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 268.

การแสดงให้เห็นว่า “ผู้เยือกเย็น” คือผู้ที่ละสิ้นจากกิเลสทั้งปวงคือ พระอรหันต์ ปรากฏอย่างเด่นชัดใน *อรรถกถาเนมิราชชาดก* ดังนี้

วิมานอันบุญญาอนุภาพตกแต่งดีแล้วนี้ เคลื่อนไปด้วยอัปสร ผู้ประเสริฐ รุ่งเรืองด้วยยอดบริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ งดงามด้วยการพ้อน รำขับร้อง ส่งแสงสว่างออกจากฝาแก้วผลึก มีแม่น้ำอันประกอบด้วย ไม้ดอกต่าง ๆ ล้อมรอบ และมีไม้เกด ไม้มะขวิด ไม้มะม่วง ไม้สาละ ไม้ชมพู ไม้มะพลับ ไม้มะหาด เป็นอันมาก มีผลเป็นนิตย์ ความปลื้มใจ ย่อมปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นความเป็นไปนั้น คุกอนมาตลีเทพสารดี เราขอลามท่าน เทพบุตรนี้ทำกรรมดีอะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ใน วิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่ทราบวิบากแห่ง สัตว์ผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชารู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็น คฤหบดีในกรุงมิลินดา เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และ สะพาน ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือกเย็นโดยเคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลานปัจจัย และเสนาสนะในท่านผู้ชื่อกตรงด้วย ใจเลื่อมใส ได้รักษาอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ 8 ในดิถีที่ 14 ที่ 15 ที่ 8 แห่งปักษ์และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวม และจำแนกทาน จึงบันเทิงอยู่ในวิมาน.¹⁴⁸

พระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเที่ยวโลกได้ทอดพระเนตรเห็นวิมานแก้วผลึก มาตลีเทพสารดีจึงกราบทูลว่าเทพบุตรนี้เดิมเป็นคฤหบดีในมิลินดานคร เป็นผู้ทำทานสม่ำเสมอ กรรมดีนี้เองทำให้มาเกิดในวิมานนี้ ตัวอย่างนี้ใช้คำว่า “เยือกเย็น” เพื่อแสดงลักษณะของพระอรหันต์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระอรหันต์เป็นผู้ตัดกิเลสทั้งปวงได้แล้ว จึงเป็นผู้มีกายและใจ “เยือกเย็น” การใช้ความเปรียบโดยมีคำว่า “ผู้เยือกเย็น” เพื่อกล่าวถึงพระอรหันต์ปรากฏในชาดก เรื่องนี้ 5 ครั้งติดต่อกันไป

¹⁴⁸ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 288.

วิมานทองอันบุญญาภาพตกแต่งดีนี้ สุกใสดูจ
ดวงอาทิตย์แรกอุทัยดวงใหญ่สีแดงฉนั้น ความปลื้มใจ
ย่อมนปรากฏแก่เรา เพราะได้เห็นวิมานทองนี้ คู่ก่อน
มาตลีเทพสารดี เราขอถามท่าน เทพบุตรนี้ได้ทำกรรมดี
อะไรไว้ จึงถึงสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน.

มาตลีเทพสารดีทูลพยากรณ์พระดำรัสถามตามที่
ทรงทราบแก่เหล่าผู้ทำบุญทั้งหลาย แต่พระราชผู้ไม่
ทรงทราบว่า เทพบุตรนี้เป็นคฤหบดีอยู่ในกรุงสาวัตถี
เป็นทานบดี ได้สร้างอาราม บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพาน
ได้ปฏิบัติบำรุงพระอรหันต์ทั้งหลายผู้เยือกเย็นโดย
เคารพ ได้ถวายจีวร บิณฑบาต คิลานปัจจัย และ
เสนาสนะ ในท่านผู้ชื่อตรงด้วยใจเลื่อมใส ได้รักษา
อุโบสถศีล ประกอบด้วยองค์ 8 ในดิถีที่ 14 ที่ 15 ที่ 8
แห่งปักษ์และปาฏิหาริย์ปักษ์ เป็นผู้สรวมในศีลทุกเมื่อ
เป็นผู้สรวมและจำแนกทาน จึงบันเทิงอยู่ในวิมาน.¹⁴⁹

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมที่แสดงความเย็น ได้แก่ เย็น
และเยือกเย็น แสดงภาวะจิตใจของตัวละครว่าเป็นผู้ที่มีกายและใจสงบนิ่งแล้ว ซึ่งเป็นผลมาจาก
การดับไฟคือกิเลสได้แล้ว

3.2.1.2 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำ

น้ำมีคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งคือ เมื่อนำน้ำไปชำระล้างสิ่งสกปรกจะทำให้
สิ่งนั้นสะอาดบริสุทธิ์ อรรถกถาชาดกเปรียบเทียบน้ำคือพระธรรม ซึ่งชำระล้างความมัวหมองสกปรก
ได้แก่ กิเลส ทำให้มนุษย์เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ อรรถกถาชาดกกล่าวถึงความสะอาดบริสุทธิ์ของ
น้ำว่าเป็นพระธรรมที่ชำระกิเลสและการดับกิเลสและนิพพาน

¹⁴⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๐ – ๒๙๑.

การใช้ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำเป็นความเปรียบปรากฏในอรรถกถาชาดก 73 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอภัยชาดก อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถานิโครธมิตชาดก อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถากุลาวกชาดก อรรถกถาตักกชาดก อรรถกถามุทฺถลักขณชาดก อรรถกถาสังกยชาดก อรรถกถามหาสุบินชาดก อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถาอลีนจิตตชาดก อรรถกถาไมรชาดก อรรถกถามักกภูชาดก อรรถกถาสตธรรมชาดก อรรถกถาอนภริตติชาดก อรรถกถาสังกัปปราคะชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถากายนิพพิทชาดก อรรถกถามหาอัสนาโรหชาดก อรรถกถาติตติรชาดก อรรถกถากัการุชาดก อรรถกถาสีลวีมังสชาดก อรรถกถาสาลิยชาดก อรรถกถาทรีมุขชาดก อรรถกถาสิริกาลกรณิชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถาปัพพชิตวิเหฐกชาดก อรรถกถาอุปลิงฆนุพผชาดก อรรถกถากุกกุชาดก อรรถกถาอัญญิเสนชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถากุมมาสปีนชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาอินทริยชาดก อรรถกถาอาทิตตชาดก อรรถกถาหริตจชาดก อรรถกถาโลมสกัสนสชาดก อรรถกถาจักกวกชาดก อรรถกถาหลิททราคะชาดก อรรถกถากัณหาชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถากัณห์ที่ปายนชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถาอุทยชาดก อรรถกถาปานีเยชาดก อรรถกถาอุททาลกชาดก อรรถกถามังสชาดก อรรถกถาสุรุจิชาดก อรรถกถาปัญญาอุโปสถชาดก อรรถกถามหาไมรชาดก อรรถกถาสีวิราชชาดก อรรถกถาสัตติคัมภชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถามหาปโลภนชาดก อรรถกถาฉัททันตชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถามหาโพธิชาดก อรรถกถากุสชาดก อรรถกถาจุลหังสชาดก อรรถกถามหาหังสชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตตไสมชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

3.2.1.2.1 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำคือพระธรรมที่ชำระกิเลส

การชำระล้างคือการทำให้สะอาด ให้สิ้นความสกปรก ซึ่งเป็นคุณสมบัติของน้ำ อรรถกถาชาดกมีการเปรียบเทียบว่าน้ำชำระล้างความสกปรกให้หมดสิ้นได้ เปรียบได้กับพระธรรมที่ชำระกิเลสทำให้เป็นคนดี เป็นคนสะอาดบริสุทธิ์ ดังปรากฏในอรรถกถาชาดก 13 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอภัยชาดก อรรถกถานิโครธมิตชาดก อรรถกถากุลาวกชาดก อรรถกถาวัฏฏกชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถากุมภการชาดก อรรถกถากุมมาสปีน

ชาดก อรรถกถาจลลโพธิชาดก อรรถกถापानीयชาดก อรรถกถาภิงสกชาดก อรรถกถาฉัททันต
ชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก และ อรรถกถาพรหมนารทชาดก

อรรถกถามหาสุตโสมชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโอรสนครอินทปัต
แคว้นกुरुชื่อสุตโสม เสด็จไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองตักศิลา ได้พบพรหมทัตกุมารโอรสเมือง
พาราณสี ทั้งสองคนเป็นสหายกัน พรหมทัตกุมารเสด็จกลับไปครองบ้านเมืองเป็นพระเจ้า
พาราณสี เป็นผู้โปรดเสวยมังสะ วันหนึ่งไม่มีเนื้อในพระราชวังเลย พ่อครัวจึงเข้าไปป่าตัดเนื้อ
ฆาตพที่เพิ่งตายมาทำเครื่องเสวย พระราชาโปรดปรานยิ่งนักเมื่อรู้ว่าเนื้อนี้เป็นเนื้อมนุษย์จึงให้พ่อครัว
ส่งนักโทษในเรือนจำมาทำอาหาร ต่อมานักโทษในเรือนจำหมดจึงฆ่าผู้คนในนคร พระองค์จึงถูก
เนรเทศจากเมืองและตักฆ่าคนจำนวนมากได้ชื่อว่าโบริสราท เจ้าโบริสราทจับพระโพธิสัตว์สุตโสม
ไปฆ่าและต้องประหลาดใจที่พระเจ้าสุตโสมไม่ทรงกลัวความตายจึงถามพระโพธิสัตว์
พระโพธิสัตว์ตอบว่า

กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว ยัญที่ไพบูลย์ บัณฑิต
สรรเสริญ เราก็ได้บูชาแล้ว **ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว**
ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวตาย. กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้
ทำแล้ว ยัญที่ไพบูลย์ บัณฑิตสรรเสริญ เราได้บูชาแล้ว เราไม่เดือดร้อน
ที่จะไปสู่ปรโลก คุณก่อนท่านโบริสราท เชิญท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

พระชนกและพระชนนี เราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม **ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้
บริสุทธิ์แล้ว** คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวความตาย. พระชนก
และพระชนนีเราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้
ปกครองแล้วโดยชอบธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก คุณก่อนท่าน
โบริสราท เชิญท่านบูชายัญกินเราเสียเถิด.

อุปการิกในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็น
พระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม **ทางปรโลกเราก็ได้
ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว** คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย.
อุปการิกในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก
คุณก่อนท่านโบริสราท ท่านจงบูชายัญกินเราเสียเถิด.

ท่านเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิมหน้าแล้ว **ทางปรโลกเราก็ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว** คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย. ท่านเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิมหน้าแล้ว เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโบริสาท ท่านจงบูชาบุญกีนเราเสียเถิด.¹⁵⁰

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายว่า “ชำระ” หมายถึงชำระล้างให้สะอาด เช่น ชำระร่างกาย¹⁵¹ ซึ่งก็คือการใช้น้ำชำระร่างกายให้สะอาดนั่นเอง ในที่นี้พระเจ้าสุตโสมทรงใช้พระธรรมคือน้ำชำระทางปรโลกคือโลกหน้าแล้วจึงไม่กลัวความตาย การ “ชำระ” ของพระเจ้าสุตโสมคือการใช้พระธรรมในการครองตนในโลกนี้ ได้แก่ การทำกัลยาณธรรมทั้งหลาย ดูแลบิดามารดา ปกครองแผ่นดินโดยธรรม อุปการะญาติและมิตรให้ท่านแก่คนจำนวนมาก และอุปถัมภ์สมณพราหมณ์ ดังนั้น “พระธรรม” คือ “น้ำ” จึงเป็นเครื่อง “ชำระ” ทางปรโลกของพระเจ้าสุตโสมให้ “บริสุทธิ์” พระองค์จึงไม่ทรงเดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก และยินดีสละตนให้เจ้าโบริสาทบูชาบุญ การ “ตั้งอยู่ในธรรม” จึงทำให้มนุษย์ไม่กลัวความตาย

อรรถกถาอุทกชาดก พระราชากรกัณฑะในทันตปุรนคร แคว้นกลิงคะ เสด็จไปพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงมีผลเป็นพวงเต็มต้นจึงเก็บผลหนึ่งเสวยแล้วเสด็จเข้าอุทยาน ประชาชน พราหมณ์และคหบดีต่างแย่งกันเก็บผลมะม่วงแม้กระทั่งผลดิบ เวลาเย็นพระราชเสด็จกลับ ทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงถูกทำลาย ต้นมะม่วงที่ไม่มีผลกลับยืนต้นสง่างาม ทรงดำริเปรียบเทียบต้นมะม่วงที่มีผลกับการครองเรือน ส่วนต้นมะม่วงที่ไม่มีผลเปรียบกับการบรรพชาซึ่งไม่มีภัย จึงคิดว่าตนควรเป็นต้นมะม่วงที่ไม่มีผล

...ทรงกำหนดไตรลักษณ์เจริญวิปัสสนายังปัจเจกโพธิญาณให้เกิดขึ้นแล้ว ทรงรำลึกอยู่ว่า บัดนี้ เราทำลายกระท่อมคือห้องของมารดาแล้ว. การปฏิสนธิในภพทั้ง 3 เราตัดขาดแล้ว. ส้วมแห่งอุจจาระ **คือสงสารเรา**

¹⁵⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพุทธศาสนาสุตโสมชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 691 – 692.

¹⁵¹ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 363.

ล้างแล้ว. ทะเลน้ำตาเราวิดแห้งแล้ว. กำแพงกระดูกเราพังแล้ว. เราจะ
ไม่มีการปฏิสนธิอีกตั้งนี้¹⁵²

เมื่อทรงระลึกได้ตั้งนี้แล้ว พระราชากรัณทกะกลายเป็นสมณะ เป็น
พระปัจเจกพุทธเจ้า ประทานโอวาทแก่มหาชนแล้วเสด็จสู่เขานันทมูล การที่พระราชาตระหนักรู้
ว่า “สงสารเราล้างแล้ว” คือการพิจารณาเห็นว่าวัฏสงสารเป็นทุกข์เพราะเป็นแหล่งสร้างกิเลสคือ
ความสกปรกต่าง ๆ เป็นต้น “ล้างแหล่งอุจจาระ” ทำให้จิตใจเกิดกิเลส มีความสกปรกจึง “ล้าง”
วัฏสงสาร โดยใช้พระธรรมคือ “น้ำ” ในการชำระล้างให้ความสกปรกสิ้น

3.2.1.2.2 ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำคือการดับกิเลสและนิพพาน

น้ำชำระสิ่งสกปรกให้สะอาด หมดจด อรรถกถาชาดกปรากฏใช้คำว่า
“สะอาด” เพื่อแสดงให้เห็นว่าความสะอาดเกิดจากการประพฤติปฏิบัติธรรม หากทำกรรมดีย่อม
ทำให้บุคคลนั้นเป็น “ผู้สะอาด” ได้ เชื่อมโยงไปสู่การใช้พระธรรม “ชำระล้าง” ให้เป็นผู้สะอาด
บริสุทธิ์ ความสะอาดคือการดับกิเลสและนิพพาน การใช้ความสะอาดเป็นความเปรียบปรากฏ
ในอรรถกถาชาดก 19 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาทวารธรรมชาดก อรรถกถากายนิพพิทชาดก
อรรถกถาทริมุขชาดก อรรถกถาสิริกาลกรรณิชาดก อรรถกถาอุปสังฆมุขชาดก อรรถกถากุกกุ
ชาดก อรรถกถากุมมาสปีณชชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถาอุทยชาดก
อรรถกถาสุรุจิชาดก อรรถกถาปัญญาอุโปสถชาดก อรรถกถาสัตตติคุมพชาดก อรรถกถามหาไพธิ
ชาดก อรรถกถาสุธาโภชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถา
ภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก และ อรรถกถาวิฐูรชาดก

ตอนต้นเรื่องใน อรรถกถาสิริกาลกรรณิชาดก ซึ่งเป็นเหตุที่พระศาสดา
ทรงเล่าเรื่องชาดก กล่าวถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีและบริวารไว้ว่า

ความย่อว่า ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีนั้น จำเดิมแต่เวลาได้อยู่ใน
ไสดาปัตติผลแล้วรักษาศีล 5 ไม่มีขาด. ทั้งภรรยา ทั้งบุตรธิดา ทั้งทาส
ทั้งกรรมกรผู้ทำงานรับจ้างของท่าน ก็พากันรักษาศีลเหมือนกันหมด
ทุกคน. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายตั้งเป็นเรื่องขึ้นในธรรมสภาว่า ดูก่อน

¹⁵² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุมภการชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 348 – 349.

ท่านผู้มีอายุ **อนาถปิณฑิกเศรษฐี**ทั้งตนเองก็สะอาดทั้งบริวารก็
สะอาดประพาศธรรมอยู่.¹⁵³

อนาถปิณฑิกเศรษฐีและบริวารเป็น “ผู้สะอาด” ซึ่งเกิดจากการรักษา
ศีล 5 ไม่มีขาด ความสะอาดจึงเกิดจากการใช้ศีล 5 ชำระตน ศีล 5 เป็นพระธรรมคำสอนของ
พระพุทธเจ้า เป็นข้อปฏิบัติเพื่อรักษากาย วาจา และใจ ไม่ทำกรรมหยาบช้า การรักษาศีล
ประพาศธรรมจึงทำให้ผู้ปฏิบัติ “สะอาด” ดังเช่นอนาถปิณฑิกเศรษฐีและบริวาร ศีล 5 จึงเป็น
เครื่องชำระให้มนุษย์สะอาด เช่นเดียวกับน้ำที่ใช้ชำระล้างทำให้สะอาด ในความเปรียบนี้ศีล 5
จึงเปรียบได้กับน้ำ

อรรถกถาสุขจิตชาดก กล่าวถึงสุขจิตกุมารอภิเษกกับพระธิดาสุมณฑาแต่ไม่มี
บุตร เวลาผ่านไป 10,000 ปี ชาวเมืองจึงชุมนุมร้องทุกข์ พระนางสุเมธาทรงคัดเลือกหญิง
สาวมาถวายพระราชอาจำนวน 16,000 นาง เวลาผ่านไป 40,000 ปีก็ยังไม่บุตร ชาวเมืองจึงมา
ร้องทุกข์อีกครั้ง หญิงสาวเหล่านั้นนอบน้อมเทวดาเพื่อขอบุตร ส่วนพระนางสุเมธาทรงถือศีล
ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นท้าวสักกะ พิกพของพระองค์สิ้นไหวด้วยเดชแห่งศีลของพระนาง
จึงให้เทพบุตรนพการผู้มีบุญไปจุติเป็นบุตรของพระเจ้าสุขจิต ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นฤๅษีไปสู่
อุทยาน แจ้งแก่สตรีทั้งหลายว่าจะให้โอรสแก่สตรีที่มีศีลเท่านั้น ไม่มีสตรีคนใดมีศีลยกเว้นพระ
นางสุเมธา พระนางทรงแสดงศีลของตนแก่ท้าวสักกะ ท้าวสักกะจึงทรงแสดงตนและประทาน
โอวาทแก่พระนางว่า

หมู่เทวดามาประชุมกันที่สุธรรมสภา ย่อมกราบไหว้ท้าวสักกะ
องค์ใด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะองค์นั้น มีดวงตาพันหนึ่งมายังสำนักของ
ท่าน หญิงเหล่าใดในเทวโลกเป็นผู้มีปกติประพาศดีสม่ำเสมอ มีปัญญา
มีศีล มีพ่อผัวแม่ผัว เป็นเทวดายาเกรงสามี เทวดาทั้งหลายผู้มีใจมนุษย์
มาเยี่ยมหญิงเช่นนั้น ผู้มีปัญญา **มีกรรมอันสะอาด** เป็นหญิงมนุษย์
คู่ก่อนนางผู้เจริญ ท่านเกิดในราชสกุลนี้ พรั่งพร้อมไปด้วยสิ่งที่น่า
ปรารถนาทุกอย่าง ด้วยสุจริตธรรมที่ท่านประพาศดีแล้วในปางก่อน
คู่ก่อนพระราชบุตรี ก็แหละข้อนี้เป็นชัยชนะในโลกทั้งสองของท่าน คือ

¹⁵³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังฆนิกายชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก**
เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

การอุปถัมภ์ในเทวโลก และเกียรติในชีวิตนี้ ดูก่อนพระนางสุเมธา ขอให้พระนางจงมีสุขยั่งยืนนาน จงรักษาธรรมไว้ในตนให้ยั่งยืนเถิด ข้าพเจ้านี้ขอลาไปสู่ไตรทิพย์ การพบเห็นท่าน เป็นการพบเห็นที่ดูดีมีใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก.¹⁵⁴

พระนางสุเมธามี “กรรมอันสะอาด” นั่นคือประพฤตินอยู่ในศีลในธรรม ได้แก่ เคารพยำเกรงสามีและบิดามารดาของสามี มีปัญญาและมีศีล ข้อปฏิบัติเหล่านี้จึงนับเป็น “กรรมอันสะอาด” คือดำรงตนเป็นคนดีและรักษาธรรม ปราศจากมลทินทั้งปวง

ใน อรรถกถาภุมมชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญานกกุณาละ อาศัย ณ ภูเขาหิมพานต์ มีสหายเป็นพญานกปุลณมุขะ พญานกกุณาละแสดงธรรมเพื่อชี้โทษหญิงทั้งหลายซึ่งเป็นเรื่องในอดีตชาติของตน

ชายเหล่าใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายเหล่านั้นเป็น **ผู้ดับแล้ว สะอาด พึงได้นิพพานอันเกษม** อันก้าวล่วงเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง ล่วงส่วนไม่หวั่นไหว ไม่มีอะไรปรุงแต่ง โดยไม่ยากเลย.¹⁵⁵

เมื่อเกิดเป็นชายแล้วไม่ต้องการหญิง เว้นเมถุนธรรม ย่อมทำให้ผู้นั้นไม่มีความยินดีในกิเลส ทำให้ “สะอาด” คือละเว้นจากความต้องการอิสตรี อันเป็นหนทางสู่นิพพาน เพราะเป็นผู้ไม่ต้องพบกับความทุกข์อันเกิดจากการมีกิเลสนั่นเอง มีการอธิบายคำว่า “สะอาด” ในไวยากรณ์ของชาดกเรื่องนี้ว่า

...คำว่า ดับแล้ว คือมีกิเลสอันดับแล้ว. คำว่าสะอาด คือพระนิพพานเห็นปานนี้ อันท่านผู้บริสุทธิ์สะอาดทั้งหลายจะพึงได้โดยไม่ยากเลย.¹⁵⁶

¹⁵⁴ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุริยชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 436.

¹⁵⁵ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, “อรรถกถาภุมมชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 611.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 615-616.

คำว่า “สะอาด” คือ “พระนิพพาน” นิพพานจึงเป็นความสะอาด ปราศจากมลทินอันเกิดจากกิเลส ดังนั้นการที่จะ “สะอาด” ได้ จึงต้องเป็นผู้ “บริสุทธิ์” ด้วย คือ ปราศจากความมัวหมอง ไม่มีกิเลสมาข้องเกี่ยวจิตใจได้เลย ในชาดกเรื่องนี้คือต้องสะอาด ปราศจากความต้องการในอิสตรี

การใช้คำว่า “สะอาด” ในอรรถกถาชาดกจึงแสดงถึงการใช้พระธรรม เพื่อกำหนดวิถีปฏิบัติของมนุษย์ ดังเช่นใน อรรถกถา มหาชนกชาดก เมื่อพระมหาชนกทรง ประราธนาออกบวช พระนางสีวลีเทวีและชาวเมืองต่างร้องให้ติดตามพระมหาชนก พระมหาชนก ได้พบนารทดาบสกับมิกาชินดาบสตามลำดับ ต่างถวายโอรพาแก่พระโพธิสัตว์เพื่อให้มหาชนก กลับพระนคร มิกาชินดาบสถามสาเหตุแห่งการผนวช พระโพธิสัตว์แจ้งว่าเป็นเพราะเห็นสัตว์ โลกถูกกิเลสขบกัด ต่างจมอยู่ในกิเลส แม้พระองค์เองก็เช่นกันจึงออกบวช มิกาชินดาบสชื่นชม พระโพธิสัตว์ยิ่งนัก

ใครหนอเป็นผู้จำแนกแจกอรรถสิ่งสอนพระองค์ คำอันสะอาดนี้
เป็นคำของใคร คู่ก่อนพระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เพราะพระองค์มิได้ตรัสบอก
สมณะผู้มีวัตรปฏิบัติก้าวล่วงทุกข์ นอกจากกัปสมณะ หรือวิชชสมณะ¹⁵⁷

ถ้อยคำของพระมหาชนกที่แสดงอันตรายของสัตว์โลกที่เวียนว่ายอยู่ใน สังสารวัฏ มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด จะล่วงพ้นจากอันตรายนี้ได้ต้องออกบวชจึงเป็น “คำอัน สะอาด” เพราะเป็นถ้อยคำที่ชี้ให้เห็นหนทางที่จะพ้นจากอันตราย พ้นจากกิเลสซึ่งทำให้เกิดทุกข์ ทั้งปวง นั่นคือการประพฤติกุศล บำเพ็ญธรรม

อรรถกถาพรหมนารทชาดก กล่าวถึง “การงานอันสะอาด” ตอนที่ พระเจ้าอังคตราชทรงหลงเชื่อคฤณชาติวกผู้เปลือยกาย ครั้นนั้นมีนายวิชกะ เป็นทาสผู้รักาศิลได้ฟัง คำคฤณชาติวกจึงร้องให้รำพันดังนี้

นายวิชกะได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูล
ว่า ข้าพระองค์ไม่มีทุกข์เวทนาเลย ข้าแต่พระมหाराชา ขอได้ทรงพระ
กรุณาฟังข้าพระพุทธเจ้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังระลึกถึงความสุขสบาย

¹⁵⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถา มหาชนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 140.

ของตนในชาติก่อนได้ คือในชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้าเกิดเป็นภาวะเศรษฐี ยินดีในคุณธรรม อยู่ในเมืองสาเกต ข้าพระพุทธเจ้านั้นอบรมตนดีแล้ว ยินดีในการบริจาคทานแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย **มีการงานอันสะอาด** ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงบาปกรรมที่ตนกระทำแล้วไม่ได้เลย ข้าแต่พระเจ้าวิเทหราช ข้าพระพุทธเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในครรภ์ของนางกุมภทาสีหญิงชดสนในมิลิถามหานครนี้ จำเดิมแต่เวลาที่เกิดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยากจนเรื่อยมา แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นคนยากจนอย่างนี้ ก็ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ ได้ให้อาหารกึ่งหนึ่งแก่ ทานที่ปรารถนา ได้รักษาอุโบสถศีลในวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำทุกเมื่อ ไม่ได้ เบียดเบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย กรรมทั้งปวงที่ข้าพระพุทธเจ้า ประพฤติดีแล้วนั้น ไร้มลเป็นแน่ ศีลนี้เห็นจะไร้ประโยชน์ เหมือนอลาต เสนาบดิกกล่าว ข้าพระพุทธเจ้ากำเอาแต่ความปราศรัยไว้เหมือนนกเงือกผู้ ไม่ได้ฝึกหัดฉะนั้นเป็นแน่ ส่วนอลาตเสนาบดีย่อมกำเอาแต่ชัยชนะไว้ ดังนกเงือกผู้ชำนาญการพินัน ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นประตุอันเป็น เหตุสุคติเลย ข้าแต่พระราชา เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำ ของกัศสปคุณาสีวกแล้วจึงร้องให้.¹⁵⁸

นายวิชกะระลึกชาติได้ว่าเคยเกิดเป็นเศรษฐี ยึดมั่นในคุณธรรม เป็นผู้ ยินดีในการบริจาคทาน และมีการงาน “อันสะอาด” ซึ่งอธิบายขยายความในไวยากรณว่า “ผู้มี กรรมอันสะอาด”¹⁵⁹ คือเป็นผู้ประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม การงานและกรรม “อันสะอาด” จึงเป็น สิ่งเดียวกันคือการดำรงตนด้วยศีล

ใน *อรรถกถาวิสุทธิชาดก* เมื่อพระราชาทรงเล่นสกาแพ้ปุณณัยกะจึงต้อง มอบวิสุทธิบัณฑิตให้ปุณณัยกะ วิสุทธิบัณฑิตแสดง “ราชสวัสดิธรรม” คือจริยวัตรของข้าราชการใน ราชสำนักแก่บุตรธิดาและญาติของตน ความตอนหนึ่งมีว่า

¹⁵⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพรหมนารทชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 246 – 247.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา พึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญ
 ที่สุดในตระกูล สมบูรณ์ด้วยหิริโอตตัมปะ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราช
 สำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีศีลปะฝึกตนแล้ว เป็น
 ผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้คงที่ อ่อนโยน ไม่ประมาท **สะอาดหมดจด** เป็น
 คนขยัน ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีความ
 ประพฤติอ่อนน้อม มีความเคารพยำเกรงในท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบ
 เสงี่ยม มีการอยู่ร่วมเป็นสุข ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราช
 เสวกพึงเว้นให้ห่างไกล ซึ่งเหตุที่ส่งมาเกี่ยวข้องด้วยความลับ พึงดูแลแต่
 เจ้านายของตน ไม่ควรพูด(เรื่องลับ)ในสำนักของพระราชอาอื่น.¹⁶⁰

ข้าราชการในราชสำนักต้องเป็นผู้ “สะอาดหมดจด” คือมีความ
 ประพฤติดี ได้แก่ การเลี้ยงดูบิดามารดา มีความอ่อนน้อม มีวิชาความรู้ เป็นผู้ที่คงที่คือไม่
 หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ประมาทเลินเล่อ และทำประโยชน์แก่ผู้อื่น คุณสมบัติเหล่านี้จึงทำให้
 เป็นผู้ “สะอาดหมดจด” คือดำรงตนห่างจากสิ่งไม่ดีที่ทั้งปวงสมควรแก่ตำแหน่งข้าราชการในราช
 สำนัก

อรรถกถาชาดกใช้คำว่า “บริสุทฺธิ” เพื่อแสดงว่าผู้ที่จะบริสุทฺธิได้ย่อมต้อง
 ถือศีล ปราศจากกิเลสอันเป็นเครื่องทำให้กายและจิตเศร้าหมอง พระพรหมคุณาภรณ์
 (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า “บริสุทฺธิ, บริสุทฺธิ” หมายถึง “สะอาด, หมดจด, ปราศจากมลทิน,
 ผุดผ่อง ; ครบถ้วน, ถูกต้องตามระเบียบอย่างบริบูรณ์”¹⁶¹ ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงความ
 บริสุทฺธิว่าคือการดับกิเลสและนิพพาน ปรากฏในอรรถกถาชาดก 55 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถา
 นิโครธมิกชาดก อรรถกถาวิภูษชาดก อรรถกถาตักกชาดก อรรถกถามุฑฺถุลักขณชาดก อรรถกถา
 อสังกิชยชาดก อรรถกถามหาสุบินชาดก อรรถกถาอลีนจิตตชาดก อรรถกถาโมรชาดก
 อรรถกถามักกภูชาดก อรรถกถาสตธรรมชาดก อรรถกถาอนภิริตติชาดก อรรถกถาสังกัปปปราศ
 ชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถามหาอัสนาโรหชาดก
 อรรถกถาติตติรชาดก อรรถกถากักรุชาดก อรรถกถาสีลวิมังสชาดก อรรถกถาสาลิยชาดก
 อรรถกถาตรีมุขชาดก อรรถกถาปัพพิชิตวิหฺรูกชาดก อรรถกถาอัญฺฐิเสนชาดก อรรถกถา

¹⁶⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิภูษชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4
 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 424.

¹⁶¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม
 ช่วงที่ 1]. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 176.

สู่มังคลชาดก อรรถกถาอินทริยชาดก อรรถกถาอาทิตตชาดก อรรถกถาหริตจชาดก อรรถกถา
 โลมสกัสนสชาดก อรรถกถาจักกวางชาดก อรรถกถาหลิททราชาดก อรรถกถากัณหาชาดก
 อรรถกถาจุลโพธิชาดก อรรถกถากัณห์ที่ปายนชาดก อรรถกถามหามังคลชาดก อรรถกถา
 อุททาลกชาดก อรรถกถาภิงสกชาดก อรรถกถาสุริชาดก อรรถกถามหาไมรชาดก อรรถกถา
 สีวิราชชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถามหาปโลภนชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก
 อรรถกถาสังขปาลชาดก อรรถกถากุสชาดก อรรถกถาจุลหังสชาดก อรรถกถามหาหังสชาดก
 อรรถกถาสุธาโภชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก อรรถกถาสุวรรณ
 สามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภุริทัตชาดก อรรถกถา
 พรหมนารทชาดก อรรถกถาวิรุทธชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

อรรถกถามหาสุบินชาดก ในปัจจุบันวัตถุซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้พระศาสดา
 ทรงเล่าชาดกเรื่องนี้ กล่าวถึงพระเจ้าโกศลมหाराชทรงพระสุบินนิมิต 16 ประการ*
 ทรงหวาดกลัวมรณภัยคุกคาม พรหมณ์ปุโรหิตจึงให้ทำพิธีบูชาขัยัญ ครั้นนั้นพระนางมัลลิกาเทวี
 เข้าเฝ้าพระราชอาและแนะนำให้ไปถามพระศาสดา

...พระนางกราบทูลว่า ทูลกระหม่อมไม่ทรงรู้จักมหาพรหมณ์โคดมผู้
 ตถาคต **หมดกิเลสบริสุทธิแล้ว** เป็นสัพพัญญู เป็นบุคคลผู้เลิศในโลก
 พร้อมทั้งเทวโลกดอกหรือเพคะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น คงทรง
 ทราบเหตุในพระสุบินแน่นอน ขอเชิญทูลกระหม่อม เสด็จพระราชดำเนิน
 ไปกราบทูลถามเถิด เพคะ.¹⁶²

พระนางมัลลิกาเทวีสรรเสริญพระศาสดาว่าเป็นยอดพรหมณ์ในโลก
 และเทวโลก เป็นมหาพรหมณ์ “ผู้บริสุทธิ” เพราะขจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว การจะเป็นผู้บริสุทธิ
 ได้จึงต้องปราศจากกิเลส ไม่มีกิเลสอยู่เลย ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า

* ได้แก่ โคอุสุภราช ต้นไม้ แมโค โคสามัญ ม้า ถาดทองคำ สุนัขจิ้งจอก หม้อน้ำ สระโบกขรณี ข้าวสารที่หุงไม่
 สุก แก่นจันทร์ น้ำเต้าจมน้ำ ศิลาลอยน้ำ เขียดกลิ้งกินงูเห่า หงส์ทองแวดล้อมกา และเสือกัวพะแพะ ทั้ง 16 ประการนี้จะ
 เกิดขึ้นเมื่อโลกถึงจุดเสื่อม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในอรรถกถามหาสุบินชาดก)

¹⁶² มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาสุบินชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก**
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 219.

การจะเป็นผู้บริสุทธิ์ได้จึงต้องไม่มีกิเลส ควรหลีกเลี่ยงห่างไกลจากสิ่งที่ทำให้เกิดกิเลสคือสตรี อรรถกถาชาดกหลายเรื่องกล่าวว่ามีสตรีทำให้ “ไม่บริสุทธิ์” จึงควรเว้นไม่เกี่ยวข้องกับสตรี ดังใน อรรถกถาสังกัปปราศาดก พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุผู้กระสันจะสึก ดังนี้

...ลำดับนั้น พระบรมศาสดา จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ธรรมดาว่าสตรีทั้งหลายนี้ ได้เคยทำความเศร้าหมองให้เกิดแม้แก่สัตว์ผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย ผู้ที่ข่มกิเลสได้ด้วยกำลังฌาน เหตุใดจนจักไม่ทำบุคคลผู้รู้คุณสมบัติเช่นเธอให้เศร้าหมองเล่า ท่านผู้บริสุทธิ์ยังเศร้าหมองได้ทั้งท่านผู้พร้อมด้วยอุคมยศก็ยิ่งถึงความเสื่อมยศได้ จะป่วยกล่าวไปใยถึงผู้ไม่บริสุทธิ์เล่า¹⁶³

ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพรหมณ์มหาศาลออกบวช มีความสุขในฌาน ข่มกิเลสของตนได้หมดสิ้นจึงเป็น “สัตว์ผู้บริสุทธิ์” คือไม่มีความกระหายในกาม ต่อมาได้เห็นสตรีระอันทงามของพระเทวีทำให้เกิดกิเลส มีจิตเศร้าหมอง “ความบริสุทธิ์” จึงเกิดจากความหมดสิ้นในกิเลส ส่วนสตรีทำให้ “ไม่บริสุทธิ์” เพราะทำให้เกิดกิเลส ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน อรรถกถาจลปโลภนชาดก เมื่อพระศาสดาทรงปรารภแก่ภิกษุผู้กระสันจะสึกเช่นกัน

...ดูก่อนภิกษุ ชื่อว่าหญิงเหล่านี้ย่อมทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ให้เศร้าหมองในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ได้ แม้สัตว์ผู้บริสุทธิ์อันมีในกาลก่อนก็ทำให้เศร้าหมองเหมือนกัน¹⁶⁴

การจะเป็น “สัตว์ผู้บริสุทธิ์” จึงต้องเว้นห่างจากหญิง ดังเช่นพระโพธิสัตว์ชื่อ อนิถิตันธกุมารที่ไม่บริโภคมกาม ไม่ต้องการอิสตรี แต่ต่อมาต้องหลงมารยาของหญิงนักฟ่อน ซึ่งสามารถประเล้าประโลมพระกุมารด้วยเสียงขับที่ไพเราะและตัวนาง ทำให้พระโพธิสัตว์ซึ่งเดิมเป็น “สัตว์ผู้บริสุทธิ์” คือไม่บริโภคมกาม ต้องเศร้าหมองเพราะสตรี สตรีจึงทำให้

¹⁶³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังกัปปราศาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 3.

¹⁶⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจลปโลภนชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 109.

เกิดกิเลส เช่นเดียวกับใน *อรรถกถาหาโลภนชาดก* ซึ่งมีเนื้อเรื่องเช่นเดียวกับ *อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก* พระศาสดาตรัสว่าสตรีทำให้ “สัตว์ผู้บริสุทธิ์” เสื่อมอง

เรื่องปัจจุบัน ข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลัง. ก็ในชาดกนี้พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ **ขึ้นชื่อว่ามาตุคามนี้ ย่อมกระทำสัตว์ผู้บริสุทธิ์ให้เสื่อมองได้** ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้¹⁶⁵

การไม่บริโภคมัจฉาเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลนั้นเป็น “ผู้บริสุทธิ์” ดังใน *อรรถกถาหริตจชาดก* พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพรหมมณีชื่อ หริตกุมาร ต่อมาบวชเป็นฤๅษีในหิมวันตประเทศ พระเจ้าพาราณสีทรงเลื่อมใสพระดาบสจึงสร้างที่พักในอุทยานถวายพระดาบสวันหนึ่งพระราชเสด็จไปกราบประเทศชายแดน พระโพธิสัตว์เสพลกธรรมกับพระราชเทวีพระราชาทราบข่าวนี้แต่ไม่ทรงเชื่อแม้ว่าพระราชเทวีจะยอมรับ จึงถามหริตดาบส

ข้าแต่มหาพรหม โยมได้ยินเขาพูดกันว่า พระหริตดาบสบริโภค
กาม คำนี้ไม่เป็นจริงกระมัง **ท่านยังเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่แลหรือ?**¹⁶⁶

พระราชาทรงเชื่อมั่นหริตดาบสว่าเป็น “ผู้บริสุทธิ์” เพราะพระดาบสบำเพ็ญธรรม มีจริยวัตรอันงดงาม การบริโภคกามจึงทำให้หริตดาบส “ไม่บริสุทธิ์”

ใน *อรรถกถาสุวรรณสามชาดก* การจะเป็น “สัตว์บริสุทธิ์” คือการไม่มีความปรารถนาจะมีคู่ ไม่มีความต้องการที่จะครองเรือน ดังเช่นบิดามารดาของสุวรรณสามพระโพธิสัตว์

¹⁶⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหาโลภนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 224.

¹⁶⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหริตจชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 652.

กาลต่อมา เมื่อทูลกุมารมีอายุได้สิบหกปี บิดามารดาพูดว่า จะนำกุมาริกามาเพื่อเจ้า แต่ทูลกุมารมาแต่พรหมโลก เป็นสัตว์ **บริสุทธิ** จึงปิดหูทั้งสองกล่าวว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ ฉันไม่ต้องการอยู่ ครองเรือน โปรดอย่าได้พูดอย่างนี้ แม่บิดามารดาพูดอยู่ถึงสองครั้งสาม ครั้งก็ไม่ปรารถนา ฝ่ายปาริกากุมารแม่บิดามารดาพูดว่า แน่ะแม่ บุตร ของสหายเรามีอยู่ เขามีรูปร่างน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณดั่งทองคำ เราจัก ให้ลูกแก่เขา นางปาริกาก็กล่าวห้ามอย่างเดียวกัน แล้วปิดหูทั้งสองเสีย เพราะนางมาแต่พรหมโลกเป็นสัตว์บริสุทธิ.¹⁶⁷

ทูลกุมารและนางปาริกาต่างไม่มีความปรารถนาจะมีคู่เพราะทั้งสอง คน “มาแต่พรหมโลกเป็นสัตว์บริสุทธิ” เมื่อต้องมาอยู่ด้วยกันตามความต้องการของบิดามารดา ทั้งสองคนยังคงไม่ปรารถนาเรื่องประเวณีและออกบวช ความบริสุทธิคือการปราศจากความ ต้องการครองเรือน ต่อมาท้าวสักกเทวราชจึงให้ทูลกุมารลูบท้องปาริกาตราบนี้เวลานางมีระดู นางจึงมีบุตรคือสุวรรณสามกุมาร

การใช้คำว่า “บริสุทธิ” แสดงลักษณะของบางสิ่งว่าปราศจากมลทิน ไม่มีสิ่งสกปรกเจือปน ดังเช่นการแสดงให้เห็นว่าศีลคือข้อปฏิบัติที่ดี นำความสุขความเจริญมาสู่ ชีวิต ดังใน *อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก*

เวท ชาติ แม้พวกพ้อง ก็ไม่สามารถจะให้อิสรียศหรือความสุขใน ภาวนาได้ ส่วนศีลของตนที่บริสุทธิดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความสุขใน ภาวนา¹⁶⁸

พระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลพราหมณ์เป็นผู้รักษาศีล ทรงแสดงให้ พระราชาเห็นว่าศีลสำคัญกว่าการจำ การถือศีล “ที่บริสุทธิ” คือการรักษาศีลซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ดี จึงทำให้ชีวิตมีความสุข ศีลจึงปราศจากโทษ การแสดงว่าศีลบริสุทธิปรากฏใน *อรรถกถาจุลโพธิ*

¹⁶⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุวรรณสามชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 174.

¹⁶⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 804.

ชาดก เช่นกัน พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโพธิกุมาร บุตรพราหมณ์นครพาราณสี ต่อมาบิดามารดานำนางกุมาริกาผู้งามเลิศมาให้

...โพธิกุมารกับนางกุมาริกาต่างไม่ปรารถนาเป็นสามีภรรยากัน ญาติทั้งหลายก็จัดการอวาทวิวาหมงคลให้ ก็ชนแม้ทั้งสองนั้นไม่เคยมีความฟุ้งซ่านด้วยกิเลส เพียงแต่จะแลดูกันด้วยอำนาจแห่งระคะก็มีได้มี ขึ้นชื่อว่าเมถุนธรรม ไม่เคยประสบแม้ในฝัน ทั้งสองได้เป็นผู้มีศิลปะวิสุทธิด้วยประการฉะนี้.¹⁶⁹

ความไม่ปรารถนาในเมถุนธรรม จิตไม่ฟุ้งซ่านด้วยกิเลส เป็นวัตรปฏิบัติของทั้งสองคน ลักษณะเช่นนี้ทำให้เป็น “ผู้มีศิลปะวิสุทธิ” อรรถกถาเนมิราชชาดก กล่าวถึงศิลปะวิสุทธิเช่นกัน ตอนที่ท้าวสักกเทวราชทรงพยากรณ์ปัญหาที่พระเจ้าเนมิราชตรัสถามว่าการประพฤติพรหมจรรย์กับการให้ทาน สิ่งใดมีผลมากกว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสตอบดังนี้

แต่ในพระพุทธศาสนานี้ ภาวะผู้มีศิลปะวิสุทธิ ปรารถนาเทพนิกายอย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของเธอชื่อว่าต่ำ เพราะเจตนาต่ำ เธอย่อมบังเกิดในเทวโลกตามผลที่เธอปรารถนานั้น ก็การที่ภาวะผู้มีศิลปะวิสุทธิ ยังสมบัตินำบังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง เธอย่อมบังเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น การที่ภาวะผู้มีศิลปะวิสุทธิเจริญวิปัสสนายังหรือหัดผลมรรคให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างสูงสุด เธอย่อมบรรลุวิสุทธิด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น.¹⁷⁰

ข้อความตอนนี้นำกล่าวถึง “ศิลปะวิสุทธิ” 3 ครั้ง เพื่อแสดงว่าภาวะในพระพุทธศาสนาถือศิลปะเป็นข้อปฏิบัติ การถือศิลปะวิสุทธินำผู้ปฏิบัติไปสู่เทวโลก พรหมโลก และเป็น “ผู้บรรลุวิสุทธิ” ตามลำดับ ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่ดีงาม ใน อรรถกถาสวรรณสามชาดก พระราชาปิณฑกษัตริย์กล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้มีศิลปะวิสุทธิ มีคุณธรรมเต็มเปี่ยม

¹⁶⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจลลโพธิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 819.

¹⁷⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 245.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกฺขุ โย ความว่า เพราะข้าพเจ้าได้ทำ
ผิดใน**ผู้ที่มีศิลปะวิบุรุษสมบุรณด้วยคุณธรรม**เช่นท่าน ฉะนั้น ข้าพเจ้า
จึงหลงเอาจริง ๆ เหลือเกิน. บทว่า ตวญฺจ เม สรณ ภว ความว่า
ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ และขอท่านจงเป็นสรณะ คือจงเป็นที่พึ่ง
ของข้าพเจ้าผู้ขอถึงสรณะ คือขอท่านจงทำข้าพเจ้าให้ไปเทวโลก.¹⁷¹

การครองตนโดยมีธรรมะจึงทำให้เป็น **“ผู้บริสุทธิ์”** ได้ ดังปรากฏในมงคล
คาถาที่พระโพธิสัตว์ทรงแสดงแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายใน *อรรถกถามหามังคลชาดก*

สัตบุรุษทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งด้วยญาณ ผู้ยินดีแล้วในสัมมา
ปฏิบัติ เป็นพหูสูต แสวงหาคุณเป็นผู้มีศีล ยังบุคคลใดให้**บริสุทธิ์**
ด้วยอริยธรรม บัณฑิตทั้งหลายยกย่องความดีของสัตบุรุษนั้น
ว่าเป็นสวัสดิมงคลในท่ามกลางพระอรหันต์.¹⁷²

ธรรมะจึงทำให้บุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์ได้ ด้วยการมีศีล มีการปฏิบัติธรรม
ทั้งนี้การจะเป็นผู้บริสุทธิ์ได้จำเป็นต้องเกิดในมนุษยโลก เพื่อจะได้ปฏิบัติธรรมอันนำไปสู่การเป็น
ผู้บริสุทธิ์ ดังปรากฏใน *อรรถกถาจัมเปยยชาดก* พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชฏฐิยะและเกิดความ
โลกในสมบัติของพญานาคราช จึงทำบุญให้ทานรักษาศีลและได้ไปเกิดเป็นจัมเปยยนาคราช
ต่อมาเกิดความเบื่อหน่ายในทรัพย์สมบัติจึงรักษาอุโบสถกรรมเพื่อให้เกิดในมนุษยโลกเพราะ

ลำดับนั้น พระยานาคราช เมื่อจะกราบทูลให้พระราชทรงทราบ
จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน เว้นมนุษยโลกเสียแล้ว
ความบริสุทธิ์ หรือความดีรวมย่อมน่าไม่มีเลย ข้าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญ
ตบธรรม ด้วยตั้งใจว่าเราได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักทำที่สุดแห่งชาติและ
มรณะได้.

¹⁷¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 211.

¹⁷² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหามังคลชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 955.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุทฺธิ วา ความว่า ขอเดชะพระ
 มหาราชเจ้า เว้นจากมนุษย์โลกแล้ว ความบริสุทธิ์ก็กล่าวคืออมต
 นฤพานก็ดี ความสำรวมระวังในศีลก็ดี ไม่มีเลย.¹⁷³

การถือกำเนิดเป็นมนุษย์ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉานดังเช่นพญานาค ย่อมทำให้
 สามารถถือศีล บำเพ็ญตบธรรม อันเป็นหนทางนำสู่ความบริสุทธิ์ซึ่งก็คือนิพพานนั่นเอง
 ความคิดที่ว่ามนุษย์โลกเป็นสถานที่ทำให้ “บริสุทธิ์” ได้นั้นยังปรากฏใน อรรถกถาสังขปาลชาดก
 ด้วยเช่นกัน ชาดกเรื่องนี้พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดินมคธ ชื่อว่า ทูยโยธนกุมาร
 ต่อมาทรงเกิดความโลภในนาคพิภพจึงโปรดให้สร้างโรงงาน บริจาคทาน รักษาศีล รักษา
 อุโบสถกรรม เพื่อปรารภนาคพิภพ และได้ไปเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราช ต่อมาเกิดความ
 เดือดร้อนรำคาญในสมบัตินั้น จึงไปรักษาศีลไม่ห่างแม้ในกัณณเวณณานที บำเพ็ญสมณธรรม
 และสละตนเป็นทาน กาลต่อมาชาวปัจฉิมศตคาม 16 คนทรมานพญานาค และจับตัวไป อาพาธ
 กุฎุมพีช่วยเหลือไว้ พญานาคตอบแทนด้วยการเชิญไปนาคพิภพ ประทานยศใหญ่ให้ ต่อมา
 อาพาธกุฎุมพีเกิดความเบื่อหน่ายจึงไปบวชในทิมวันตประเทศ และเที่ยวจาริกไปจนถึงเมือง
 พาราณสี พระเจ้าพาราณสีทรงเลื่อมใสจึงนิมนต์ดาบส ดาบสเล่าเรื่องพญาสังขปาลนาคราชแต่
 พระราชา เนื้อความตอนหนึ่งมีว่า

ข้าแต่อาพาระ นอกจากมนุษย์โลก ความบริสุทธิ์ หรือความ
 สำรวมย่อมไม่มี ถ้าข้าพเจ้าได้กำเนิดมนุษย์แล้ว จักกระทำที่สุด
 แห่งชาติและมรณะ¹⁷⁴

พญาสังขปาลนาคราชปรารภนาคำเนิดมนุษย์จึงบำเพ็ญตบด้วยความ
 เพียรและรักษาศีล เพราะมนุษย์โลกเป็นสถานที่ซึ่งพญานาคจะเจริญธรรมให้ถึง “ความบริสุทธิ์”
 คือบรรลุนิพพานได้

¹⁷³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจำเปยยชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 216.

¹⁷⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขปาลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 687.

อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าความสะอาดบริสุทธิ์เกิดจากการชำระล้าง ทำให้เป็นผู้สะอาดและบริสุทธิ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกล่าวคือ การชำระล้างคือการทำให้สะอาด มักมีการเปรียบเทียบว่าพระธรรมหรือศีลเป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์เป็นคนดี คือเป็นผู้สะอาด เมื่อเป็นผู้สะอาดแล้วก็จะนำไปสู่การเป็นผู้บริสุทธิ์ คือสะอาดปราศจากมลทิน นั่นคือปราศจากกิเลส

3.2.1.3 ความบริบูรณ์ของน้ำ

ความบริบูรณ์ของน้ำคือปริมาณของบุญบารมีที่สั่งสม อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า คำว่า “บำเพ็ญ” หมายถึง “ทำ, ทำด้วยความตั้งใจ, ปฏิบัติ, ทำให้เต็ม, ทำให้มีขึ้น ๆ ทำให้สำเร็จผล (ใช้แก่สิ่งดีงามเป็นบุญกุศล)”¹⁷⁵ ในอรรถกถาชาดกแสดงถึงศรัทธาบารมี และศีลของพระโพธิสัตว์ว่ามีเต็มเปี่ยม ปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวน 51 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาติฏฐชาดก อรรถกถามหาสีลวชาดก อรรถกถากาญจนกัณฑ์ชาดก อรรถกถาสัจจังคิชาดก อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก อรรถกถาอัมพชาดก อรรถกถาลีนจิตตชาดก อรรถกถาอรกชาดก อรรถกถาฉนิจโรชาดก อรรถกถาสารุศีลชาดก อรรถกถาโรมชาดก อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก อรรถกถาขันตีวาทีชาดก อรรถกถาโลหกุมภีชาดก อรรถกถาทัตถกายชาดก อรรถกถาพราหณ์ตตชาดก อรรถกถาสุวรรณมิตชาดก อรรถกถาเนรุชาดก อรรถกถาตุณทิลชาดก อรรถกถากุมมาสปีณฑชาดก อรรถกถาหริตจชาดก อรรถกถาสังขชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถามหารัชมปาลชาดก อรรถกถาสังวรมหาราชชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถามหาปทุมชาดก อรรถกถาพุดชาดก อรรถกถากาลิงคชาดก อรรถกถามหาอุกกุสชาดก อรรถกถาสุรุจชาดก อรรถกถามหาโมรชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาฉัททันตชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาอุมมาทันตีชาดก อรรถกถากุสชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาจุลลหังสชาดก อรรถกถามหาหังสชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภุริทัตชาดก อรรถกถาจันทกุมารชาดก อรรถกถาวิรุชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

¹⁷⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ครั้งที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 176.

ตัวอย่างที่เด่นชัดคือการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร
ใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* ดังตอนที่ชูชกเดินทางมาขอกุมาร 2 พระองค์

ชูชกทูลตอบว่า

**ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่
เหือดแห้งฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยม
ด้วยศรัทธาฉันนั้น** ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอ
พระโอรสพระธิดากะพระองค์ ขอพระองค์โปรด
พระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอ
เถิด.¹⁷⁶

พระเวสสันดรทรงมีศรัทธาในการบริจาคทานตั้งแต่ประสูติจากพระครรภ์
พระนางผุสดี ทรงบริจาคทรัพย์ 1,000 กหาปณะ เครื่องประดับขณะทรงพระเยาว์ 9 ครั้ง
เมื่อพระชนมายุ 8 พรรษาใคร่จะบริจาคทานภายใน บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ พระราชทาน
สัตตสดกมหาทาน ได้แก่ ช้าง 700 เชือก ม้า 700 ตัว รถ 700 คัน สตรี 700 คน แม่โคนม
700 ตัว ทาสี 700 คน และทาส 700 คน ระหว่างทางเสด็จออกจากเมืองพระราชทานม้า 4 ตัว
และรถแก่พราหมณ์ผู้มาขอ ทรงถือเพศบรพชิต ณ เขาวงกต ชูชกจึงมาทูลขอพระโอรสและ
พระธิดา พระเวสสันดรทรงเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาในการบริจาคทานโดยทรงบริจาคทานไม่เคย
ขาด ตั้งแต่ประสูติ ศรัทธานั้นไม่เคยหมดสิ้น ดังที่ชูชกเปรียบพระหฤทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา
ในการให้ทานว่าเป็นดัง “ห้วงน้ำ” ซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่เหือดแห้ง การบริจาคทานของ
พระเวสสันดรจึงมีตลอดเวลา ไม่ว่าผู้ใดมาขอสิ่งใดก็จะบริจาคให้ พระองค์พระราชทานพระโอรส
และพระธิดาแก่ชูชก ต่อมาทำวสัฏกเทวราชจึงแปลงเป็นพราหมณ์ชรามาขอพระนาง มัทรีอัคร
มเหสีของพระเวสสันดร

พระมหาสัตว์ตรัสถามถึงเหตุที่ทำวสัฏกจะมาด้วยประการฉะนี้
ลำดับนั้นทำวสัฏกเทวราชทูลสนองว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์
เป็นคนแก่มาในที่นี่ มาเพื่อทูลขอประทานพระนางมัทรีอัครมเหสีของ

¹⁷⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 714.

พระองค์ ขอพระองค์โปรดประทานพระนางเจ้านั้นแก่ข้าพระองค์ ครั้น
ทูลดังนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

**ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลา ไม่มีเวลาเหือดแห้ง
ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาฉันนั้น** ข้า
พระองค์มาเพื่อทูลขอพระนางมัทรีกะพระองค์ ขอพระองค์โปรด
พระราชทานพระมเหสีแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.¹⁷⁷

ท้าวสักกะเปรียบน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่ทรงบริจาคพระนางมัทรีครั้งนี้ว่า
เป็นดัง “ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลา” นั่นคือพระเวสสันดรทรงมีพระหฤทัยที่เต็มเปี่ยมด้วย
ศรัทธา เป็นการเน้นถึงการบริจาคทานของพระเวสสันดรว่ามีอยู่เสมอ ไม่มีวันหมด เป็นการ
แสดงถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่เต็มบริบูรณ์ ไม่มีวันเหือดหาย การจะทำ
บารมีให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ได้ปรากฏเฉพาะในมนุษยโลกเท่านั้น ความคิดเช่นนี้ปรากฏใน
อรรถกถาเตมียชาดก เมื่อพระเจ้ากาสิกราชไม่มีพระโอรส พระนางจันทาเทวีจึงรักษาศีลเพื่อขอ
บุตร ด้วยเดชานุภาพแห่งศีลของพระนางทำให้ปัญฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราชแสดง
อาการร้อน พระองค์จึงพิจารณาถึงโอรสที่สมควรแก่พระนาง

...ครั้งนั้น ท้าวสักกะเสด็จไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ ตรัสว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญทุกข์ เมื่อท่านเกิดในมนุษยโลก บารมีทั้งหลายของ
ท่านจักเต็มเปี่ยม ความเจริญจักมีแก่ท่าน และแก่พระชนกชนนีของ
ท่าน¹⁷⁸

ท้าวสักกเทวราชทรงให้ปฏิญญาแก่พระโพธิสัตว์ว่าการเกิดในมนุษยโลกจะทำให้
พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีให้ถึงที่สุดได้ บารมีนั้นจะ “เต็มเปี่ยม” พระโพธิสัตว์จึงจุติลงมาเป็น
พระเตมียกุมาร จะเห็นได้ว่าการที่พระโพธิสัตว์บังเกิดในเทวโลกชั้นสูงก็ไม่อาจบำเพ็ญบารมีให้
เต็มเปี่ยมได้ การได้จุติเป็นพระเตมียกุมารซึ่งต้องเผชิญบาปกรรมอันหนัก ทรงบำเพ็ญขันติบารมี

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 763.

¹⁷⁸ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเตมียชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 19 - 20.

ตั้งแต่พระชนม์ได้หนึ่งเดือนจนกระทั่งทรงผนวชสมดังปรารถนา จึงเป็นการบำเพ็ญบารมีจน “เต็มเปี่ยม” ในมนุษยโลก

การบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ของพระโพธิสัตว์แสดงถึงความเพียรพยายามของพระโพธิสัตว์ แสดงถึงศรัทธาอันมุ่งมั่น อย่างไรก็ดี การจะบำเพ็ญบารมีให้สมบูรณ์ย่อมต้องมีอุปสรรคนานัปการ จะต้องไม่จมในกิเลส ข้ามพ้นกิเลสทั้งปวง จึงจะทำให้บำเพ็ญบารมีได้บริบูรณ์

3.2.2 การใช้คำนามที่แสดงความสัมพันธ์กับน้ำ

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในกลุ่มนี้ เป็นความเปรียบที่ใช้คำนามเพื่อแสดงความสัมพันธ์กับน้ำ ซึ่งอาจเป็นคู่ตรงข้าม หรือเป็นส่วนหนึ่งของน้ำ โดยมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงไปสู่คุณสมบัติหรือคุณลักษณะของน้ำในแง่หนึ่งเสมอ ความเปรียบในกลุ่มนี้ ได้แก่ ไฟ และฝน

3.2.2.1 ไฟ

อรรถกถาชาดกใช้คำที่มีความหมายตรงข้ามกับน้ำคือ “ไฟ” เพื่อแสดงคุณสมบัติของน้ำให้โดดเด่น ระบบคิดเรื่อง “คู่ตรงข้าม” (binary system) เป็นระบบคิดสากล ซึ่งปรากฏในตำนาน ความเชื่อ และวัฒนธรรมของมนุษยชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องฟ้า – ดิน ความคิดเรื่องหยิน – หยางของจีน เป็นต้น¹⁷⁹ ดังนั้น “ไฟ” จึงเป็นคู่ตรงข้ามของ “น้ำ” เมื่อไฟปรากฏร่วมกับน้ำ มักถูกน้ำทำให้ไฟดับ การใช้ไฟเป็นความเปรียบจึงทำให้คุณสมบัติของน้ำในการดับไฟโดดเด่นยิ่งขึ้น ไฟทำให้เกิดความร้อน เผาไหม้ทำลายสิ่งต่าง ๆ ในขณะที่น้ำทำให้เกิดความเย็น ในอรรถกถาชาดกใช้ไฟในการเปรียบเทียบเพื่อหมายถึงกิเลส ทำให้ไม่สบายใจ ทุกข์ร้อนใจ ปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวน 159 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวัณณุปถชาดก อรรถกถาเสรีววาณิชชาดก อรรถกถาทเวธรรมชาดก อรรถกถามขเทวชาดก อรรถกถานิโครธมิตชาดก อรรถกถามตกัตตชาดก อรรถกถามุณีชาดก อรรถกถาขัตติงคารชาดก อรรถกถาโกลกชาดก อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถาสาตมัตตชาดก อรรถกถามุทุลักขณชาดก อรรถกถาวรุณชาดก อรรถกถาสีลวานาคชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาขรัลชาดก อรรถกถาภิมเสนชาดก อรรถกถาอัถถัสสทวารชาดก อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก อรรถกถาสารัมภชาดก อรรถกถาโลมหังสชาดก อรรถกถามิตตวินทชาดก อรรถกถาอุยัทจนีชาดก อรรถกถาพันธ

¹⁷⁹ ศีราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิทยวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 246 – 248.

โหมกษชาดก อรรถกถาภาฎาหกชาดก อรรถกถาเอกป็นณชาดก อรรถกถาสัญชีวชาดก
 อรรถกถาสีคาลชาดก อรรถกถาโมรชาดก อรรถกถาณโจรชาดก อรรถกถาภรรษาชาดก
 อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาธัมมัทธชาดก อรรถกถาจุลลนันทียชาดก อรรถกถากามนีต
 ชาดก อรรถกถาทุตติยปลาธิชาดก อรรถกถาวิกัณกชาดก อรรถกถามูลปริยายชาดก
 อรรถกถาสังกัปปราคชาดก อรรถกถาณจันทชาดก อรรถกถามุทุปาณิชาดก อรรถกถาจุลลป
 โไลณชาดก อรรถกถาวาตคคลินธพชาดก อรรถกถาอัพกันตรชาดก อรรถกถาเสยยชาดก
 อรรถกถาสาลูกชาดก อรรถกถาสีลวีมังสชาดก อรรถกถาภัทรมญญเภทกชาดก อรรถกถาสมุทท
 ชาดก อรรถกถากามวิลาปชาดก อรรถกถาอุทุมพรชาดก อรรถกถามหาอัธสาโรหชาดก
 อรรถกถาเอกราชชาดก อรรถกถาทัทธรชาดก อรรถกถาสุชาตาชาดก อรรถกถาขันตีวาทีชาดก
 อรรถกถาโลหกุมภีชาดก อรรถกถาสป็นทิตชาดก อรรถกถาเมตโรทนชาดก อรรถกถากณเวร
 ชาดก อรรถกถาติตติรชาดก อรรถกถาอนนุโสจยชาดก อรรถกถาวานรชาดก อรรถกถาอัมพ
 ชาดก อรรถกถาณณิกุณพลชาดก อรรถกถาสุชาตชาดก อรรถกถาเวณสาชชาดก อรรถกถา
 ธิงชาดก อรรถกถาการันทียชาดก อรรถกถาจุลลธรรมपालชาดก อรรถกถาสุวรรณมิตชาดก
 อรรถกถาสุนันธีชาดก อรรถกถาคุมพียชาดก อรรถกถามีคโปตกชาดก อรรถกถามีคาโลปชาดก
 อรรถกถาสีริกาลกรรณิชาดก อรรถกถากุกกุชาดก อรรถกถาสูจิชาดก อรรถกถาตุณทิล
 ชาดก อรรถกถาหสันณกชาดก อรรถกถาพกพรหมชาดก อรรถกถาหมากปีชาดก อรรถกถา
 กุมภการชาดก อรรถกถาโสมทัตตชาดก อรรถกถาสุสีมชาดก อรรถกถาอัฏฐฐุสัททชาดก
 อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาเจตติยราชชาดก อรรถกถาอิทริย
 ชาดก อรรถกถาอาทิตตชาดก อรรถกถาคิชมชาดก อรรถกถาปทกุสลชาดก อรรถกถา
 โลมสกัสนปชาดก อรรถกถาจักวากชาดก อรรถกถาจตุทวารชาดก อรรถกถากันหาชาดก
 อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถานิโครธชาดก อรรถกถามหาธัมมपालชาดก อรรถกถากุกกุ
 ชาดก อรรถกถามัญฐุณทิลชาดก อรรถกถาฆตป็นทิตชาดก อรรถกถาปานีเยชาดก
 อรรถกถายุธัญชัยชาดก อรรถกถาทสธรชาดก อรรถกถาสุปปารกชาดก อรรถกถาภัททสาล
 ชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถาชนสันธชาดก อรรถกถา
 กามหากันหาชาดก อรรถกถาหมากปทุมชาดก อรรถกถาทุตชาดก อรรถกถาอกิตติชาดก
 อรรถกถาจันทกีนรชาดก อรรถกถาหมากอุกกุชาดก อรรถกถาภิงสกชาดก อรรถกถา
 สาธินราชชาดก อรรถกถาฆาตังคชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาสัตติคัพชาดก
 อรรถกถาภัลลาติกชาดก อรรถกถาโสมนัสสชาดก อรรถกถาจั้มเปยยชาดก อรรถกถาหมากป
 โไลณชาดก อรรถกถาหัตถิปาลชาดก อรรถกถาอโยธยชาดก อรรถกถากุมภชาดก อรรถกถา
 ชัยทิสชาดก อรรถกถาฉัททันตชาดก อรรถกถาสัมภวชาดก อรรถกถาหมากปีชาดก

อรรถกถาสัมพูลาชาดก อรรถกถาภันฑุตินทุกชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรังคชาดก อรรถกถาสังขपालชาดก อรรถกถานพินิกาชาดก อรรถกถาอุมาพันตีชาดก อรรถกถามหาโพธิชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาสังกัจจชาดก อรรถกถาโสณนันทชาดก อรรถกถาจุลลหังสชาดก อรรถกถามหาหังสชาดก อรรถกถาสุธาโกชนชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถามหาสุตโสมชาดก อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสุวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภุริทัตชาดก อรรถกถาจันทกุมารชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

การใช้ไฟเป็นความเปรียบมี 2 ลักษณะ ได้แก่

3.2.2.1.1 ไฟคือกิเลส

3.2.2.1.2 ไฟคือความทุกข์

รายละเอียดมีดังนี้

3.2.2.1.1 ไฟคือกิเลส

อรรถกถาชาดกใช้ไฟเปรียบกับกิเลส ซึ่งทำให้มนุษย์เดือดร้อนทุกข์ร้อนใจ โดยใช้คำว่า “ไฟ” หรือ “เปลวเพลิง” ปรากฏในอรรถกถาชาดก 67 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาเทวธรรมชาดก อรรถกถามสมเทวชาดก อรรถกถานิโครธมิกชาดก อรรถกถาขทิงคารชาดก อรรถกถาอสาตมันตชาดก อรรถกถามุทุลักขณชาดก อรรถกถาสีลวนาคชาดก อรรถกถาขรัสสรชาดก อรรถกถาพันธโมกขชาดก อรรถกถาเอกปณณชาดก อรรถกถาสัญชีวชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาจุลลนันทียชาดก อรรถกถามูลปริยายชาดก อรรถกถาสังกัปปราดชาดก อรรถกถามุทุปาณิชาดก อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก อรรถกถาวาตคคสิณพชาดก อรรถกถาอัพพันดรชาดก อรรถกถาสีลวิมังสชาดก อรรถกถามหาอัสนาโรหชาดก อรรถกถาทัทธชาดก อรรถกถาขันตีวาทีชาดก อรรถกถาอนนุโสจียชาดก อรรถกถาจุลลธรรมपालชาดก อรรถกถาสุวรรณมิกชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาเจติยราชชาดก อรรถกถาอิทริยชาดก อรรถกถาอาทิตตชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถานิโครธชาดก อรรถกถาปานีชาดก อรรถกถาญญชัยชาดก อรรถกถาทสธชาดก อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถามหากันหาชาดก อรรถกถามหาปทุมชาดก อรรถกถามิงสกชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาสัตติคัพชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถามหาปโลภนชาดก อรรถกถาหัตถิपालชาดก อรรถกถา

อโยธยราชค ธรรมถกถากุมภราชค ธรรมถกถาสัมภราชค ธรรมถกถาสัมพูลราชค ธรรมถกถา
 สรภังคราชค ธรรมถกถานพนิการาชค ธรรมถกถากุมมาทันตีราชค ธรรมถกถาโสณกราชค
 ธรรมถกถาสังกิจจราชค ธรรมถกถาโสณนันทราชค ธรรมถกถาจุลหังสราชค ธรรมถกถามหา
 หังสราชค ธรรมถกถาสุธาโกชนราชค ธรรมถกถาเตมียราชค ธรรมถกถามหาชนกราชค
 ธรรมถกถาสุวรรณสามราชค ธรรมถกถามโหสถราชค ธรรมถกถากุริทัตราชค ธรรมถกถาจันทกุมาร
 ราชค ธรรมถกถาวิภูราชค และ ธรรมถกถาเวสสันดรราชค

ดังตัวอย่างใน ธรรมถกถามชเทวราชค เมื่อพระราชามชเทวะ
 ทอดพระเนตรเห็นพระเกศาหงอกของพระองค์ ทรงรู้สึกดังนี้

...ในกาลนั้น พระราชายังมีพระชนมายุเหลืออยู่ 84,000 ปี แม้เมื่อ
 เป็นอย่างนั้นพระราชาก็ทรงเห็นผมหงอกแล้ว ก็ทรงล้าคัญประหนึ่งว่า
 พระยามัจจุราชมายืนอยู่ใกล้ ๆ และประหนึ่งว่าตนเองเข้ามาอยู่ใน
 บรรณศาลาอันไฟติดโพลงอยู่ฉะนั้น ได้ทรงถึงความสังเวชจึงทรงพระ
 ดำริว่า ดูก่อนมชเทวะผู้เขลา เจ้าไม่อาจละกิเลสเหล่านี้จนตราบเท่าผม
 หงอกเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้ามชเทวะนั้นทรงรำพึงถึงผมหงอกที่ปรากฏแล้ว
ความเร่าร้อนภายในก็เกิดขึ้น พระเสโทในพระสรีระไหลออก
 ฟ้าสาฎกได้ถึงอาการที่จะต้องปิด (เอาพระเสโท) ออก¹⁸⁰

พระโพธิสัตว์มชเทวะดำริว่าพระองค์ได้บริโภคคามของมนุษย์เพียงพอ
 แล้ว ทรงชราแล้ว ผมหงอกจึงเป็นเหมือน “เทวทูต” เป็นทูตมาแจ้งเหตุว่าความชราเป็นทุกข์
 ดังนั้นพระองค์ทรงรู้สึกว่ “ตนเองเข้ามาอยู่ในบรรณศาลาอันไฟติดโพลงอยู่ฉะนั้น” เกิด “ความ
 เร่าร้อนภายใน” ทรงถึงความสังเวช ความไม่สบายใจ ความทุกข์ร้อนใจ เกิดจากการที่ทรง
 ตระหนักได้ว่าทรงใช้เวลายาวนานในการบริโภคคาม หลงติดในโลภียสุขซึ่งไม่ใช่ความสุขแท้จริง
 ธรรมถกถาชาดกเรื่องนี้ขยายความว่า “จริงอยู่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่
 คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตเท่านั้น ก็ถึงความสังเวช เสด็จออกบวช” ดังนั้นพระเจ้ามชเทวะ
 จึงสละราชสมบัติบวชเป็นฤๅษีในวันนั้นเอง

¹⁸⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “ธรรมถกถามชเทวราชค,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 221.

อรรถกถาชาดกกล่าวว่าไฟคือกิเลส ผู้หญิงคือไฟ เป็นเหตุให้ผู้อื่นเดือดร้อน ผู้หญิงทำให้เกิดกิเลส อรรถกถาสาตมันตชาดก ว่าด้วยหญิงเลวทราวม กล่าวถึงผู้หญิงไว้ว่า

ขึ้นชื่อว่า หญิงในโลก ส่วนมากไม่รู้จักระบายยั้ง หาเวลาแน่นอนไม่ได้ ทั้ง
 ร่าเริง รื่นซู้ กินไม่เลือก **เหมือนไฟที่กินได้ทุกอย่าง**. ข้าพเจ้าจักหลีกเลี่ยง
 ละพวกนางไปบวชเพิ่มพูนวิเวก ดังนี้.¹⁸¹

พระศาสดาตรัสกับภิกษุผู้กระสันจะสึกว่า “ขึ้นชื่อว่าหญิงส่วนมาก
 ไม่น่ายินดี ไร้สติ ลามก เป็นผู้มีเบื้องหลัง เธอจะกระสันปั่นป่วนเพราะหญิงเลว ๆ เช่นนี้ทำไม”
 แล้วจึงทรงแสดงชาดกเรื่องนี้ มีการเปรียบว่าหญิง “เหมือนไฟที่กินได้ทุกอย่าง” ซึ่งมีการขยาย
 ความในส่วนของไวยากรณ์ ดังนี้

...แม้หญิงทั้งหลายก็ฉนั้นนั่นแหละ จะเป็นคนมีกำเนิตทราวม มีการงาน
 ทราวม เช่นคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงวัวเป็นต้น ก็ตามเถิด จะเป็นคนมีกำเนิตสูง
 การงานสูง เช่นกษัตริย์เป็นต้น ก็ตามเถิด มิได้คิดถึงความเลวทราวมและ
 ความอุกฤษฐ์เลย เมื่อความชื่นชมด้วยอำนาจกิเลสบังเกิดขึ้น ด้วย
 สามารถแห่งความยินดีในโลก ได้คนประเภทไหน ก็เสพได้ทั้งนั้น
 เพราะฉะนั้น **จึงเป็นเหมือนกับไฟที่ไหม้ได้ทุกอย่าง เพราะฉะนั้น
 ไฟกินได้ทุกอย่างฉนั้น** หญิงเหล่านั้นก็พึงทราบว่าเป็นอย่างนั้น
 เหมือนกันแหละ.¹⁸²

การเปรียบว่าหญิง “จึงเป็นเหมือนกับไฟที่ไหม้ได้ทุกอย่าง” แสดงว่าไฟ
 เมื่อได้เชื้อใด ๆ ทั้งที่เป็นของสะอาดและไม่สะอาดก็ยอมแลบเลียทำลายสิ่งนั้น เช่นเดียวกับ
 ผู้หญิงที่มีความประพฤติเลวทราวม เมื่อเกิดกิเลสแล้วยอมยินดีในชายทุกคนและทุกประเภท

¹⁸¹ มหาหมฏฐาชาดกปิฎก, “อรรถกถาสาตมันตชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุตทกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐาชาดก, 2543), หน้า 116.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

พร้อมเสพเมถุนกับชายไม่เลือก ไฟและหญิงจึงเผาไหม้สิ่งต่าง ๆ โดยไม่เลือกเช่นกัน นั่นคือต่างทำให้สิ่งต่าง ๆ พินาศเหมือนกัน

อรรถกถาชาดกแสดงโทษของหญิงอย่างเด่นชัด ปรากฏในอรรถกถาชาดกหลายเรื่องว่าหญิงเป็นอันตรายต่อพระภิกษุสงฆ์ ทำให้ศีลขาด ดังใน *อรรถกถามุทฺถลักขณชาดก* พระศาสดาทรงปรารภสภาวรรณที่使人คนเศร้าหมอง ทรงแสดงชาดกเรื่องนี้ว่าครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ จำเรียนศิลปะทุกประเภท ต่อมาละกามแล้วบวชเป็นฤๅษี ฟานักอาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ ครั้งหนึ่งเที่ยวภิกขาจารถึงประตูพระราชานิเวศน์กรุงพาราณสี พระราชาทรงเลื่อมใสจึงอาราธนาให้ฟานักในพระราชอุทยานเป็นเวลา 16 ปี ต่อมาพระราชาเสด็จปราบปัจฉิมชนบท จึงตรัสสั่งพระมเหสีมุทฺถลักขณาให้ปรนนิบัติพระโพธิสัตว์ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ได้แลเห็นรูปทรงพระมเหสีขณะผ้าหลุด กิเลสภายในกำเริบทำให้ฉานเลื่อมมีอาการดังนี้

...พระโพธิสัตว์ยืนตลิ่งรับอาหารแล้ว ก็หาบริโภคไม่ เสียวสะทำนไป เพราะกิเลสทั้งหลาย ลงจากปราสาทเดินไปพระราชอุทยาน เข้าบรรณศาลา วางอาหารไว้ใต้ที่นอนอันเป็นกระดานเลียบ วิสภาคารมณต์ติดตาตรึงใจ **ไฟกิเลสแผดเผาชুবเซียวเพราะขาดอาหาร** นอนชมบนกระดานเลียบถึง 7 วัน¹⁸³

แม้จะอยู่ในเพศบรรพชิต ละกาม มีความสุขในฉาน เป็นผู้ที่พระราชาทรงเลื่อมใสในอิริยาบถ และเป็นผู้ถวายโอวาทราชสกุลถึง 16 ปี แม้กระนั้นพระโพธิสัตว์ก็หลงใหลในสตรีเพศทำให้เป็นทุกข์ “ไฟกิเลสแผดเผาชুবเซียวเพราะขาดอาหาร” การเปรียบเทียบทุกข์ที่เกิดจากความลุ่มหลงในสตรีเพศเป็นดัง “ไฟกิเลส” ที่ “แผดเผา” ย่อมทำให้เห็นภาพความรุ่มร้อนจากไฟที่เผาผลาญพระโพธิสัตว์ ทำให้ไม่สบายทั้งกายและใจ

ไฟจึงทำให้รุ่มร้อน เป็นทุกข์ อรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงไฟโดยมีความหมายในเชิงลบ เพราะสร้างความเดือดร้อน รุนแรงใจ นอกจากนี้ยังกล่าวถึง “เปลวเพลิงจากอเวจี” ดังใน *อรรถกถาสุมททวาณิชาดก*

¹⁸³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามุทฺถลักขณชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 149 – 150.

พอพระเทวทัตนั้นก้าวลงเหยียบแผ่นดินเท่านั้นยังไม่ทันจะได้
 สมใจปองเลย มหาปฐพีได้แหวกช่องให้ ทันใดนั้นเอง **เปลวเพลิงจาก
 อเวจีก็พวยพุ่งขึ้นโอบอุ้มเอาตัวไป**¹⁸⁴

เมื่อพระเทวทัตกำลังจะมรณภาพได้หวนระลึกถึงพระคุณของ
 พระพุทธเจ้า ต้องการไปกราบทูลขอขมาพระพุทธานุภาพจึงให้บริษัทยาสูบไปด้วยเตียง เมื่อมาถึงสระ
 โบกขรณีเซตวัน ใกล้ประตูพระวิหารเซตวัน บาปกรรมก็ถึงที่สุดทำให้ร่างกายพระเทวทัตร้อนจึง
 ขอให้บริษัทยาสูบลงจากเตียง แผ่นดินแยกออกจากกันและมีเปลวไฟจากนรกโอบล้อมตัว
 พระเทวทัตทันทีที่เหยียบแผ่นดิน จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าเมื่อกล่าวถึงไฟมักปรากฏกับนรก ซึ่ง
 เป็นความหมายในเชิงลบที่สัมพันธ์กัน การปรากฏคู่กันของ “นรก” กับ “ไฟ” และ “ความร้อน” จึง
 มีนัยที่สัมพันธ์กันอย่างเด่นชัด

3.2.2.1.2 ไฟคือความทุกข์

ไฟทำให้เกิดความร้อน อรรถกถาชาดกมักเปรียบเทียบให้เห็นว่ากิเลสทำให้
 มนุษย์ทุกข์ร้อน เป็นความทุกข์ที่เกิดที่ใจ ไฟจึงเป็นความเปรียบที่หมายถึงความทุกข์ มีคำแสดง
 ให้เห็นสภาพของจิต ได้แก่ เตือดร้อน ร้อน และเร่าร้อน ปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวน
 108 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาวัดถุณฑุชาดก อรรถกถาเสรีวณนิชาดก อรรถกถามชเวทชาดก
 อรรถกถามุณีชาดก อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถารุณชาดก อรรถกถาภิมเสนชาดก
 อรรถกถาอัถถัสสทวารชาดก อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก อรรถกถาสารัมภชาดก อรรถกถา
 โลมหังสชาดก อรรถกถาอุทัญญูชาดก อรรถกถากฎาหกชาดก อรรถกถาโมรชาดก
 อรรถกถามณีใจระชาดก อรรถกถาภรรษาชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาธัมมัทธช
 ชาดก อรรถกถากามนีตชาดก อรรถกถาพุทธติยปลายชาดก อรรถกถาวิกัณกชาดก
 อรรถกถาสังกัปปปราศชาดก อรรถกถาเสยยชาดก อรรถกถาสาลูกชาดก อรรถกถา
 ภัทรสมุฏทกชาดก อรรถกถาสมุทชาดก อรรถกถากามวิลาลชาดก อรรถกถาอุทุมพรชาดก
 อรรถกถาเอกราชชาดก อรรถกถาทัทธชาดก อรรถกถาสุชาตาชาดก อรรถกถาขันตีวาทีชาดก
 อรรถกถาสสปัญตติชาดก อรรถกถามตโรทนชาดก อรรถกถากณเวรชาดก อรรถกถาตีตติร
 ชาดก อรรถกถาวนรชาดก อรรถกถาอัมพชาดก อรรถกถามณีคุณชลชาดก อรรถกถา

¹⁸⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุมททวาณิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 133 – 134.

สุธาตชาตค อรรถกถาเวณสาชชาตค อรรถกถาอังคชาตค อรรถกถาการันทียชาตค อรรถกถา
 สุธันนีชาตค อรรถกถาคุมพียชาตค อรรถกถามิคโปตคชาตค อรรถกถามิคาลโปชาตค
 อรรถกถาสิริกาลกรรณิชาตค อรรถกถากุกกุชาตค อรรถกถาสูจิชาตค อรรถกถาตุณขิล
 ชาตค อรรถกถาทสันณคชาตค อรรถกถาพคพรหมชาตค อรรถกถามหากปีชาตค อรรถกถา
 กุมภการชาตค อรรถกถาไสมทัตตชาตค อรรถกถาสูสิมชาตค อรรถกถาอัญญฐูลัททชาตค
 อรรถกถาคังคมาลชาตค อรรถกถาอินทริยชาตค อรรถกถาอาทิตตชาตค อรรถกถาคิชฌชาตค
 อรรถกถาปทกุสลชาตค อรรถกถาโลมสกัสนปชาตค อรรถกถาจักจวากชาตค อรรถกถากัณห
 ชาตค อรรถกถามหาธัมมปาลชาตค อรรถกถากุกกุชาตค อรรถกถามัญญฐุณทลิตชาตค
 อรรถกถาฆตบັນชิตชาตค อรรถกถาปานีชาตค อรรถกถาทสธชาตค อรรถกถาภัททสาล
 ชาตค อรรถกถากามชาตค อรรถกถาชนสันธชาตค อรรถกถามหากัณหาชาตค อรรถกถา
 ทุตชาตค อรรถกถาอกิตติชาตค อรรถกถามหาอุกกุชาตค อรรถกถาภิงสกชาตค อรรถกถา
 สาธินราชชาตค อรรถกถามาตังคชาตค อรรถกถาภัลลลาติกชาตค อรรถกถาไสมนัสสชาตค
 อรรถกถาจัมเปยชาตค อรรถกถามหาปโลภนชาตค อรรถกถามหากปีชาตค อรรถกถา
 สัมพลาชาตค อรรถกถาภันฑุติณชุกชาตค อรรถกถาเตสกุณชาตค อรรถกถาสรวงคชาตค
 อรรถกถาสังขปาลชาตค อรรถกถานพินิกชาตค อรรถกถาอุมาพันตีชาตค อรรถกถามหา
 โฟธิชาตค อรรถกถาสังกัจจชาตค อรรถกถามหาหังสชาตค อรรถกถากุณาลชาตค อรรถกถา
 มหาสุตไสมชาตค อรรถกถาเตมียชาตค อรรถกถามหาชนกชาตค อรรถกถาสูวรรณสามชาตค
 อรรถกถาเนมิราชชาตค อรรถกถามโหสถชาตค อรรถกถาภุริทัตตชาตค อรรถกถาพรหมนารท
 ชาตค อรรถกถาวิภูชาตค และ อรรถกถาเวสสันดรชาตค

การใช้คำว่า “เดือดร้อน” เพื่อแสดงสภาวะของจิต มักมีการขยายความ
 ถึงเหตุที่ทำให้ต้องเดือดร้อนว่าเป็นเพราะกิเลส และอธิบายคำว่า “เดือดร้อน” ว่าหมายถึง ความ
 เศร้าโศกและความลำบาก ดังตัวอย่างใน อรรถกถาอรรถสัทธวารชาตค

...อนึ่ง เมื่อจิตใจเดือดร้อนเพราะอุปกิเลสอยู่ คนก็ไม่อาจ
 เหมือนกับที่จะก่อลาภ คือคุณพิเศษ มีฉานเป็นต้น ที่ยังไม่เกิดให้
 เกิดขึ้น ที่ได้ไว้แล้ว ก็อาจจะชมเชยด้วยสามารถแห่งสมาบัติอีกได้¹⁸⁵

¹⁸⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอรรถสัทธวารชาตค,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาตค
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 290.

ในเรื่องนี้พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีได้ตอบปัญหา “ประตุแห่งประโยชน์” แก่บุตรอายุ ๗ ขวบผู้มีปัญญา โดยแสดงให้เห็นว่าบุคคลควรปรารถนา ลาภคือความเป็นผู้ไม่มีโรค นั่นคือการที่ร่างกายและจิตใจไม่มีความกระวนกระวาย จิตไม่มีความเดือดร้อน การกล่าวว่า “จิตใจเดือดร้อนเพราะอุปกิเลส” แสดงว่ากิเลสทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ ไม่อาจทำสิ่งที่ก่อให้เกิดลาภได้ ความกระวนกระวาย ไม่เป็นสุขจึงเป็นอาการที่จิต “เดือดร้อน” โดยมีเหตุคือ “อุปกิเลส” หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก* นอกจากนี้ความเดือดร้อนยังเกิดจากกาม ดังใน *อรรถกถาอังกชาดก*

ท่านกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า ก็ตนผู้เดียวละเว้นสหายอื่น ๆ เสีย ไม่อาจนำกามรสทั้งปวงมา คือไม่สามารถนำมาซึ่งกามรสทั้งปวง กล่าวคือความสุขในฉนนานทั้งปวงแก่พระราชาใด ทรัพย์สมบัติในแผ่นดิน แม้ทั้งสิ้นก็จักไม่นำความสุขมาให้แก่พระราชานั้น เพราะธรรมชาติ ความสุข ย่อมไม่มีแก่ผู้เดือดร้อนเพราะกาม ส่วนพระราชาผู้สามารถ นำมาซึ่งความสุขในฉนนานอันเว้นจากความกระวนกระวาย เพราะกิเลส ย่อมเป็นผู้มีความสุข¹⁸⁶

ความเดือดร้อนยังหมายถึงความโศกเศร้า ดังตัวอย่างใน *อรรถกถา สारัมภชาดก* พระศาสดาตรัสพระคาถาว่าการเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน มีการอธิบายใน ไวยากรณ์ว่า

บทว่า **มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ** ความว่า ครั้นเปล่ง คือแถลงได้แก่ กล่าวคำชั่ว คือคำหยาบแล้ว **บุคคลนั้นย่อมเดือดร้อน คือเศร้าโศก ล้าปาก.**¹⁸⁷

* อุปกิเลสมี 16 อย่าง ได้แก่ 1. อภิชฌาวิสมโลภะ ละโมบ จ้องจะเอาไม่เลือก ควรไม่ควร 2. โทสะ คิดประทุษร้าย 3. โภคะ โภธ 4. อุปนาหะ ผูกโกรธไว้ 5. มกฺขะ ลบหลู่คุณท่าน 6. ปลาสะ ตีเสมอ 7. อิสสา ริษยา 8. มัจฉริยะ ตระหนี่ 9. มายา เจ้าเล่ห์ 10. สาถะยยะ ใ้อวด 11. ถัมภะ หัวดี 12. สารัมภะ แข่งดี 13. มานะ ถือตัว 14. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน 15. มทะ มัวเมา 16. ปมาทะ เลินเล่อหรือละเลย.

¹⁸⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอังกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 748.

¹⁸⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสารัมภชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 311.

ความเดือดร้อนเพราะกิเลสจึงทำให้มนุษย์โศกเศร้า ลำบาก ปรากฏใน อรรถกถาชาดกอีกหลายเรื่อง ดังเช่นใน *อรรถกถากัณหาชาดก*

บทว่า เต ภูสิ อุตตาเปนติ ความว่า กิเลสเหล่านั้น ถ้านอน
เนื่องอยู่แล้วเป็นอันมาก คือมีกำลังรู้ชัดอยู่ มักทำบุคคลให้เดือดร้อน
คือให้ลำบากยิ่ง¹⁸⁸

ผู้ที่เดือดร้อนจึงไม่มีความสุข สภาพจิตใจมีแต่ความกระวนกระวาย
อรรถกถาชาดกใช้คำว่า “เราร้อน” เพื่อแสดงความทรมานทรมานของผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจกิเลส ดัง
ตัวอย่าง *อรรถกถาไมรชาดก อรรถกถามณีโจรชาดก และ อรรถกถาสูสิมชาดก*

...นกฎงทองไดยินเสียงมาตุคาม ซึ่งเป็นข้าศึกแล้ว. ก็เราร้อนด้วย
กิเลสไม่อาจเจริญพระปริตรได้ จึงบินเฝไปติดบ่วง.¹⁸⁹

...พระราชาทอดพระเนตรเห็นนาง ภูรูปสมบัติของนางรัตรึงพระทัย
มีจิตปฏิพัทธ์ทรงส่งอำมาตย์คนหนึ่งไปด้วยพระดำรัสว่าท่านจงไป จงรู้ว่า
นางมีสามีหรือยังไม่มี. ครั้นอำมาตย์ไปก็รู้ว่า นางมีสามีแล้ว จึงกราบทูล
พระราชาวาว่า ขอเดชะ นางมีสามีแล้วพระเจ้าข้า บุรุษที่หนึ่งอยู่บนยานเป็น
สามีของนาง. พระราชา ไม่อาจทรงอดกลั้นความมีพระทัยปฏิพัทธ์ได้
ทรงเราร้อนไปด้วยกิเลส ทรงดำริว่า เราจักฆ่าเสียด้วยอุบายอย่าง
หนึ่ง แล้วยึดเอาหญิงนี้มา¹⁹⁰

ด้วยบทนี้ พระโพธิสัตว์ทรงแสดงถึงความที่กามทั้งหลายมีคุณ
น้อย. ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ บุรุษผู้ป่วยไม่สามารถพลิกตัวได้ด้วย

¹⁸⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากัณหาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 788.

¹⁸⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาไมรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 68.

¹⁹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามณีโจรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 241.

กำลังของตนเอง ผู้พยาบาลต้องผูกเชือกสำหรับเหนี่ยวไว้ โดยบอกว่าจงเหนี่ยวเชือกนี้พลิกตัว. เมื่อเขาเหนี่ยวเชือกนั้นพลิกตัว ก็คงมีความสุขกายและความสุขใจหาหน่อยไม่ฉันใด เมื่อสัตว์ทั้งหลาย **ผู้เร่าร้อนเพราะกิเลส** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่สามารถจะพลิกใจได้ ด้วยสามารถแห่งความสุขเกิดแต่วิเวก ปรารถนาธรรมมีรูปเป็นต้น ที่สถิตอยู่ท่ามกลางเรือน ด้วยอำนาจการช่องเสพเมถุนธรรมในเวลาพวกเขา**เร่าร้อนเพราะกิเลส** พลิกไปพลิกมาอยู่ ความยินดีในกาม ได้แก่ ความสุขกาย สุขใจ เมื่อเกิดขึ้นชั่วคราวเท่านั้น ก็มีประมาณเพียงเล็กน้อย กามทั้งหลายชื่อว่า มีคุณมากอย่างนี้.¹⁹¹

ความปรารถนาหลุ่มหลงในสตรีเพศ เป็นกิเลสที่ทำให้จิตใจกระวนกระวาย การใช้คำว่า “เร่าร้อน” แสดงว่าตัวละครลัดดักลุ่มร้อนใจ ทำให้เห็นว่าจิตใจไม่เป็นปกติ เป็นการแสดงความทุกข์ใจในระดับที่มากกว่าใช้คำว่า “ร้อน” ดังปรากฏชัดเจนว่า “เร่าร้อนด้วยกิเลสไม่อาจเจริญพระปริตรได้” “เร่าร้อนไปด้วยกิเลส” และ “ผู้เร่าร้อนเพราะกิเลส” ความกลัดกลุ้มใจนี้จึงมีสาเหตุมาจากสตรีเพศ ผู้ทำให้เกิดกิเลสขึ้นในใจ

ความเร่าร้อนซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ยังมีสาเหตุมาจากการทำร้ายคนดี
ตั้งใน *อรรถกถาเอกราชชาดก* และ *อรรถกถาอังกฤษชาดก*

...แต่นั้น พระราชาประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศ **ความเร่าร้อน** เกิดขึ้นในร่างกายของราชาใจ พระองค์ทรงบ่นว่าร้อนๆ แล้วยกมือไปคลึงมา บนภาคพื้น. เมื่อพระราชาใจตรัสอย่างนี้ว่า นี่เหตุอะไร อำมาตย์ทั้งหลายจึงทูลว่าข้าแต่มหाराช พระองค์ทรงทำพระราชาผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้หาความผิดมิได้เห็นปานนี้ ให้อภัยพระเศียรลง ณ เบื้องธรณีประตูพระเจ้าข้า.¹⁹²

¹⁹¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุมิตราชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 393.

¹⁹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเอกราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 395.

...พระเจ้าอังกราชนั้น ครั้นยี่ดราษสมบัติได้แล้ว ให้เอาไซ้ตรวน
พันนาการพระโพธิสัตว์ไว้ แล้วส่งให้เข้าไปอยู่ในเรือนจำ. พระโพธิสัตว์
ทำฌานให้บังเกิดแล้วนั่งขัดสมาธิอยู่ในอากาศ. **ความเร่าร้อน**ตั้งขึ้นใน
พระสรีระของพระเจ้าอังกราช¹⁹³

การทำร้ายพระโพธิสัตว์ในชาติกทั้ง 2 เรื่องนี้ทำให้พระเจ้าทุภิกขเสนและ
พระเจ้าอังกราชเกิด **“ความเร่าร้อน”** ทั่วทั้งกาย นั่นคือทรมนทรมายใจ กลัดกลุ้มใจ จิตใจไม่มี
ความสุข การทำร้ายคนดีผู้ **“ตั้งอยู่ในธรรม”** ย่อมทำให้ผู้นั้นทุกข์

ความทุกข์ร้อนของตัวละครจึงเกิดจากการที่จิตตกอยู่ในอำนาจกิเลส
เช่นการลุ่มหลงสตรีเพศ หรือการทำร้ายคนดี ซึ่งมีการระบุอย่างชัดเจนว่าจิตที่ประกอบด้วยราคะ
ทำให้ผู้นั้นต้องเร่าร้อน

...บพว่า **ยญจ มํ มญญเต มจฺฉิ** ความว่า แต่นางปลาเข้าใจเรา
อย่างนี้ว่า เราไปหานางปลาอื่น ด้วยความยินดีในกามคุณห้า **นั่น**
แหละทำให้เราเร่าร้อน ทำให้เราเสรำโศก เผาเรา. บพว่า โส มํ
มหติ ความว่า ไฟคือราคะนั้นย่อมเผาเรา. บพว่า **จิตตญฺจูปตเปติ มํ**
ความว่า **จิตของเราประกอบด้วยราคะ ทำให้เราเร่าร้อน ลำบาก.**¹⁹⁴

จากตัวอย่างนี้แสดงอย่างชัดเจนว่า **“จิตของเราประกอบด้วยราคะ
ทำให้เร่าร้อน ลำบาก”** การที่จิตใจมีความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ย่อมทำให้กลัดกลุ้มร้อนใจ
เกิดความเสรำโศก เพราะความปรารถนานั้นได้ **“เผา”** ให้ทรมนทรมาย แม้ตัวอย่างนี้จะไม่มีคำ
ว่า **“ไฟ”** แต่คำว่า **“เร่าร้อน”** และ **“เผา”** ย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับ **“ไฟ”** ได้เป็นอย่างดี
ดังนั้น **“ไฟ”** จึงคือ **“ราคะ”** ที่ **“เผา”** จิตใจให้ **“เร่าร้อน”**

ไฟทำให้เกิดการเผาไหม้ คือทำให้เร่าร้อน ทำให้ลุกด้วยเชื้อไฟ
อรรถกถาชาดกใช้คำว่า **“เผาไหม้” “เผา” “ไหม้” “เผาผลาญ”** และ **“เผาเรณ”** เพื่อแสดงว่ากิเลส
เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเร่าร้อน ทำให้เป็นทุกข์ **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**

¹⁹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอังกราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 745.

¹⁹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามัจฉชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 350.

พ.ศ. 2542 อธิบายว่า “เผา” เป็นคำกริยา หมายถึง ทำให้ร้อนให้สุกหรือทำให้ไหม้เป็นต้นด้วยไฟ โดยปริยายหมายความว่า ทำให้ร้อน เช่น แดดเผา ทำให้เร่าร้อน เช่น กิเลสเผา และทำให้หมดไป เช่น เผากิเลส¹⁹⁵ อรรถกถาชาดกใช้คำที่แสดงการเผาไหม้จำนวน 51 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถามตกภัตตชาดก อรรถกถาขทิงคารชาดก อรรถกถาโลสกชาดก อรรถกถามุทุลักขณชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถามิตตวินทุกชาดก อรรถกถาสีคาลชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถาจูลลนันทียชาดก อรรถกถาทุตติยปลายิชาดก อรรถกถามูลปริยายชาดก อรรถกถาคามณิฉนชาดก อรรถกถามุทุปาณิชาดก อรรถกถาจูลลปโลภนชาดก อรรถกถาวาตคคสินธพชาดก อรรถกถามหาอัสสาโรหชาดก อรรถกถาขันตีวาทีชาดก อรรถกถาโลหกุมภีชาดก อรรถกถาจูลลธรรมपालชาดก อรรถกถามหากปีชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาคังคมาลชาดก อรรถกถาเจติยราชชาดก อรรถกถาอิทริยชาดก อรรถกถาอาทิตตชาดก อรรถกถาจุฑทวารชาดก อรรถกถาจูลลโพธิชาดก อรรถกถานิโครธชาดก อรรถกถาปานียชาดก อรรถกถาทสธชาดก อรรถกถาสูปปารกชาดก อรรถกถากามชาดก อรรถกถาฉันทกีนรชาดก อรรถกถาฉัมเปยยชาดก อรรถกถามหาปโลภนชาดก อรรถกถามหากปีชาดก อรรถกถาสรังคชาดก อรรถกถานพินิกาชาดก อรรถกถาโสณกชาดก อรรถกถาสังกัจจชาดก อรรถกถาจูลลหังสชาดก อรรถกถากุณาลชาดก อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภุริทัตชาดก อรรถกถาฉันทกุมารชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยเปรียบถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ ได้แก่ ความเศร้าโศก บาป การผิดมาตุคาม เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อรรถกถาจูลลนันทียชาดก ปาราสริยพราหมณ์สั่งสอนศิษย์ให้ทำกรรมดี ศิษย์ชักกลับไม่เชื่อฟังจึงถูกแผ่นดินสูบ ขณะนั้นจึงระลึกถึงโอวาทของอาจารย์ว่า

อธิบายแห่งคานานั้นว่า ปาราสริยพราหมณ์ ได้กล่าวคำใด ไว้ว่า
เจ้าอย่าได้ทำบาปนะ บาปใดเจ้าทำไว้ **บาปนั้นจะเผาผลาญท่าน**
ภายหลัง¹⁹⁶

¹⁹⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 742.

¹⁹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจูลลนันทียชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 393 – 394.

บาปคือการทำความชั่วย่อมน “เผาผลาญ” ผู้ทำภายหลัง ในชาดกเรื่องนี้
 บาปที่บุรุษชั่วทำคือการฆ่าลิงและลูกลิง 2 ตัว แม้ลูกลิงจะขอสละชีวิตตนแลกกับชีวิตแม่ลิง
 แต่บุรุษชั่วก็ไม่ฟัง ผลคือฟ้าผ่าไหม้บ้านของชายผู้นี้ โดยมีภรรยาและลูก 2 คนอยู่ในบ้าน
 ความทุกข์ร้อนคือบาปที่ตาม “เผาผลาญ” บุรุษผู้นี้จึงทำให้โคกเศร้า ภูเขาและแผ่นดินสูบไปเกิด
 ในนรกอเวจี

ราชา โทสะ โมหะ และมานะเป็นสิ่ง “เผาผลาญ” มนุษย์ทำให้ “เร่าร้อน”
 ดังใน อรรถกถาทุติยปลาญชาดก พระเจ้าคันธราชดำริว่าจะไปตีกรุงพาราณสี ซึ่งพระโพธิสัตว์
 เสวยราชสมบัติ จึงยกทัพมาล้อมกรุงแล้วกล่าวสรรเสริญกองทัพของตน แต่พระโพธิสัตว์ทรง
 ชูชวัญว่า

ท่านอย่าพูดเพื่อถึงความที่ตนเป็นคนโง่เขลาไปเลย คนเช่นท่านจะ
 เรียกว่าผู้สามารถมิได้ **ท่านถูกความเร่าร้อน คือราชา โทสะ โมหะ
 และมานะเผาผลาญอยู่เสมอ** ไม่อาจจะกำจัดเราได้เลย จะต้องหนีเราไป
 กองพลของเราจักย้ายท่านหมดทั้งกองพล ดุจช้างเฆมา้นขี้ไม้้อด้วย
 เท้าฉะนั้น.¹⁹⁷

การที่พระเจ้าคันธราชทรงเบียดเบียนผู้อื่น เพราะต้องการได้กรุง
 พาราณสี จึงเป็น “ราชา โทสะ โมหะ และมานะ” ได้แก่ ความกำหนัด ความคิดประทุษร้าย
 ความหลง และความถือตัวที่ “เผาผลาญ” คืออยากได้สิ่งที่ไม่ใช่ของตนจนคิดแย่งชิงด้วยอำนาจ
 สร้าง “ความเร่าร้อน” กล่าวคือก่อกวนใจทรมานทรมานเพราะต้องคิดหาวิธีทำให้ตนสมปรารถนา

การผิดมาตุคามก็ทำให้มนุษย์ต้องประสบทุกข์ ดังใน อรรถกถาโลห
 กุมภีชาดก

นัยว่า ในอดีตภพ สัตว์นรกเหล่านั้นได้เป็นราชโอรสทำปราชัยกรรม
 อยู่ในพระนครสาวัตถินนั่นเอง. พระราชโอรสเหล่านั้นผิดมาตุคามทั้งหลาย
 ที่คนอื่นรักษาคุ้มครอง เล่นเพลิดเพลินใจทำบาปกรรม ถูกกบจักรคือ
 ความตายตัดแล้ว บังเกิดในโลหกุมภี 4 ขุม ณ ที่ใกล้พระนครสาวัตถิ

¹⁹⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาทุติยปลาญชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 429.

ไหม้อยู่ในโลหภูมินั้น 6 หมื่นปี ผุดขึ้นมา เห็นขอบปากโลหภูมิทั้ง 4
ตนพากันร้องตามลำดับกันด้วยเสียงอันดังว่า เมื่อไรหนอพวกเราจักพ้น
ทุกชั้น¹⁹⁸

พระเจ้าโกศลทรงสดับเสียงสัตว์นรก 4 ตนตอนกลางคืน ทรงสดุ้งกลัว
มรณภัย เหตุของเสียงนั้นคือในอดีตภพ พระราชโอรสผิดมาตุคามจึงต้องไปเกิดในโลหภูมิ
ถูกไฟนรกเผาไหม้อยู่ในนรกนั้น นรกจึงเป็นสถานที่ที่ร้อน ผู้ที่จะไปอยู่ในนรกคือผู้ทำกรรมชั่ว
การผิดมาตุคามจึงทำให้พระราชโอรสต้อง “ไหม้อยู่ในโลหภูมิ”

อรรถกถาชาดกใช้คำว่า “เผา” เพื่อหมายถึงการทำให้เร้าร้อน โดยแสดง
ให้เห็นว่ากิเลสเป็นสิ่งที่แผดเผามนุษย์ ดังปรากฏใน อรรถกถาคังคมาลชาดก

บุรุษรับจ้างนั้น ได้ฟังดำรัสของพระราชชาแล้ว ได้กราบทูลเป็น
คาถาที่ 3 ความว่า

ข้าแต่พระราชชา แดดหาเผาข้าพระองค์ไม่ แต่ว่า
วัตถุกามและกิเลสกาม ย่อมเผาข้าพระองค์ เพราะ
ความประสงค์หลาย ๆ อย่างมีอยู่ ความประสงค์
เหล่านั้น ย่อมเผาข้าพระองค์ แดดหาได้เผา
ข้าพระองค์ไม่.¹⁹⁹

พระเจ้าอุทัยราชทอดพระเนตรเห็นบุรุษรับจ้างเดินร้องเพลงโดยไม่ย่อท้อ
แสงแดดกล้า จึงตรัสถาม บุรุษรับจ้างกราบทูลว่าแสงแดดไม่ทำให้ตนร้อน “แต่ว่าวัตถุกาม และ
กิเลสกาม ย่อมเผาข้าพระองค์” เพราะเขาต้องการนำทรัพย์กลับไปเพื่อร่วมอภิรมย์กับหญิงที่ตน
พึงใจ ความปรารถนาในทรัพย์และสตรีเพศจึง “เผา” บุรุษรับจ้างคือทำให้กัลลัดกลุ่มใจ ทูรณทรา
ยใจ และกระทำทุกวิธีเพื่อให้ตนสมปรารถนา

อย่างไรก็ดี หากมนุษย์ดำรงตนอยู่ด้วยโลกธรรม 8 ประการย่อมไม่เกิด
ความทุกข์ร้อนใจ กิเลสไม่อาจ “แผดเผาหทัย” ได้ ดังใน อรรถกถาทสภชาดก

¹⁹⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโลหภูมิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 466.

¹⁹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาคังคมาลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 518.

ความเศร้าโศกแม้จะใหญ่หลวง ซึ่งมีบุตรที่เป็นที่รักตายไปเป็นวัตถุ
 ย่อมปรากฏทางจิต ด้วยโลกธรรม 8 ประการอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ และ
 ย่อมไม่แผดเผาหทัย ของธีรชนผู้ดำรงอยู่ เพราะได้รู้ถึงสภาวะธรรมอันนั้น
 ว่าเป็นของไม่เที่ยง. อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นความในข้อนี้ อย่างนี้ว่า ความ
 เศร้าโศกแม้ว่าจะใหญ่หลวง ก็จะไม่แผดเผาหทัยวัตถุและใจของธีรชนไม่ได้
 เพราะมาทราบโลกธรรม ๘ ประการนี้.²⁰⁰

พระรามบัณฑิตทรงแสดงเหตุที่ทำให้พระองค์ไม่เศร้าโศกแก่พระกุมาร
 ภรรยา นั่นคือ พระองค์ทรงรู้โลกธรรม 8 ประการ²⁰¹ ทุกสิ่งในโลกนี้ไม่เที่ยง ความตายจึงเป็นเรื่อง
 ธรรมดา เมื่อบุตรที่รักตาย ความโศกเศร้าจึงไม่อาจ “แผดเผาหทัยวัตถุและใจ” ของผู้ที่รู้
 โลกธรรมดังเช่นพระองค์ได้ เมื่อจิตมีปัญญาตระหนักรู้แล้วย่อมไม่มีสิ่งใดมากระทบใจให้
 เดือดร้อนได้เลย

เมื่อเอ่ยถึงไฟ ในอรรถกถาชาดกจึงเปรียบกับกิเลส ไฟทำให้เกิดความ
 ร้อนเผาไหม้สิ่งที่อยู่ใกล้ฉันใด กิเลสก็สร้างความทุกข์ร้อน ทรมานทรมายใจ ให้ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจ
 กิเลสฉันนั้น คำว่า “ไฟ” “ร้อน” “เผา” “ไหม้” จึงสัมพันธ์กัน และยังมีคำว่า “หมกไหม้”
 ซึ่งหมายถึง ร้อนระอุ สื่อสภาพจิตใจที่มีความทุกข์มาก โดยปรากฏคำนี้เมื่อกล่าวถึงนรก ซึ่งเป็น
 ที่ซึ่งไม่มีความสุขความเจริญ เป็นที่เกิดและเสวยความทุกข์ของสัตว์ผู้ทำบาป คำว่า “นรก”
 จึงเป็นความเปรียบที่แสดงภาวะเว้าร้อนกระวนกระวาย ดังตัวอย่างใน *อรรถกถาโลสกชาดก*

ภิกษุหมกไหม้อยู่ในนรกหลายแสนปี เศษของผลกรรมยังนำ
 ให้ไปเกิดเป็นยักษ์ถึง 500 ชาติ ไม่เคยได้กินอาหารเต็มท้องสักวันเดียว.²⁰²

²⁰⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาตสรถชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 83.

²⁰¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า โลกธรรม คือ ธรรมที่มีประจำโลก, ธรรมดาของโลก, ธรรมที่ครอบงำสัตว์
 โลกและสัตว์โลกก็เป็นไปตามมันมี 8 อย่าง คือ มีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์.
 (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
 จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 352.)

²⁰² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโลสกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 10.

พระเอระรูปหนึ่งฉันท้าวปายาสที่ถูกกุมพีถวายเป็นนรก หลังจากนั้นก็ถูกกุมพีฉันท้าวปายาสแก่พระชีณาสพ* โดยให้พระเอระรูปนั้นนำไปให้ แต่พระเอระกลับทิ้งท้าวปายาสเมื่อถึงวิหารก็ไม่เห็นพระชีณาสพรูปนั้นแล้วจึงเสียใจที่ทำการไม่สมควร ตั้งแต่นั้นพระเอระก็กลายเป็นมนุษย์เปรต ตายไปเกิดในนรกต้อง “หมกใหม่” ในนรกหลายแสนปี แม้ทำการเพียงเล็กน้อยแต่ต้องทุกข์ทรมาน ต้องตกรนรกเป็นเวลานาน การต้อง “หมกใหม่” ในนรกจึงแสดงความร้อนระอุ ต้องร้อนรนไม่สิ้นสุด ภาพเช่นนี้มีใน อรรถกถาขันติวาทีชาดก เมื่อพระเจ้ากาสิรับสั่งให้เพชรฆาตเขียนพระโพธิสัตว์ 2,000 ครั้ง ตัดข้อมือทั้ง 2 ข้าง ตัดเท้าทั้ง 2 ข้าง ตัดหูและจมูก แล้วกระเทีบบพระโพธิสัตว์ ผลของกรรมชั่วนั้นทำให้แผ่นดินสูบพระเจ้ากาสิไปอยู่ในอเวจีมหานรก

สมณะผู้สมบูรณ์ด้วยขันติ ได้มีมาในอดีตกาลนานแล้ว
พระเจ้ากาสิได้รับสั่งให้ห้ำหั่นสมณะนั้นผู้ดำรงอยู่เฉพาะในขันติธรรม.

พระเจ้ากาสิหมกใหม่อยู่ในนรก เสวยวิบากอันเผ็ดร้อนของกรรมที่
หยาบช้านั้น.²⁰³

การไม่เชื่อฟังมารดา ทำร้ายมารดา และมีความต้องการอยากได้ไม่
สิ้นสุดย่อมต้องประสบทุกข์เช่นเดียวกับมิตตวินทุกะซึ่งเป็นคนทุศีล

มิตตวินทุกะได้ฟังดังนั้นแล้ว คิดว่า เทวบุตรนี้รู้กรรมที่เราทำไว้โดย
ถ่องแท้ เทวบุตรนี้คงจะรู้กำหนดกาลที่เราจะหมกใหม่อยู่ เราจะถาม
ท่านดู²⁰⁴

มิตตวินทุกะต้องรับทุกขเวทนายิ่งนัก มีจักรกรดพัดผันบนศีรษะอยู่ใน
อุสสทนรก ซึ่งเป็นนรกที่มี 128 ชุม ยาวกว้างและลึก 30 โยชน์ ตั้งอยู่ที่มุนนรกใหญ่ที่กำหนด

* ผู้หมกใหม่ พระอรหันต์

²⁰³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาขันติวาทีชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 463 – 464.

²⁰⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจุทวารชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 768.

แดน มีภูเขาเหล็กชื่อกลากบรพต สัตว์นรกทั้งหลายเห็นเป็นดุจกองเพลิง²⁰⁵ ความทุกข์
ทรมานนี้เป็นสภาพที่มีตวินทุกะต้อง “หมกใหม่” ไปอีกนาน นับเป็นสภาพที่มนุษย์ทุกคน
ต้องการหลีกเลี่ยง แต่จัมเปยยนาคราชกลับกระทำสัตย์สาบาน ขอให้ตนต้องหมกใหม่ในนรก
เพื่อแสดงความสัตย์ของตน

พระมหาสัตว์ เมื่อจะทำสัตย์สาบาน เพื่อให้พระราชาทรงเชื่อต่อไป
จึงกล่าวคาถา ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าถูกคุมขังอยู่ในกระโปรงเกือบจะ
ถึงความตาย จักไม่รู้จักอุปการคุณที่พระองค์ทรงกระทำ
แล้วเช่นนั้น ก็ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าจงหมกใหม่อยู่
ในนรก อันแสนร้ายกาจ อย่าได้รับความสำราญกายสัก
หน้อยหนึ่งเลย.²⁰⁶

การตั้งจิตขอให้ตน “จงหมกใหม่ในนรก อันแสนร้ายกาจ” แสดงถึง
ความเชื่อมั่นในความสัตย์ของตน พระโพธิสัตว์ทรงรู้ว่าการ “หมกใหม่” นี้ทำให้ทุกข์ทรมาน ไม่มี
“ความสำราญกายสักหน้อยหนึ่งเลย” ดังนั้นจึงยินดีกระทำสัตย์สาบานเพื่อให้พระเจ้ากาสีกราช
ทรงเชื่อพระองค์ จะเห็นได้ว่าเมื่อเอ่ยถึงนรกจึงมักมีคำแสดงสภาพความร้อนระอุว่า “หมกใหม่”
เพื่อแสดงว่านรกเป็นสถานที่ร้อนระอุ ผู้ที่ตกอยู่ในนรกจะไม่มีความสุขสบายเลยแม้แต่น้อย
มนุษย์จึงไม่ต้องการตกนรก แต่ผู้ที่ทำความชั่วจะต้องไปอยู่ในนรกเพื่อรับผลกรรมที่ทำไว้

อรรถกถาชาดกใช้คำว่า “ไฟ” ซึ่งมีความหมายตรงข้ามกับน้ำเพื่อเปรียบเทียบ
ให้เห็นความเวรร้อน ทูรณทुरายไม่สบายกาย มีคำว่า “ไฟ” “เดือดร้อน” “เวรร้อน” “รุ่มร้อน”
“เผาผลาญ” “ไหม้” และ “หมกใหม่” เพื่อแสดงให้เห็นความทุกข์ร้อนซึ่งเกิดจากกิเลส การดับ
ความทุกข์ร้อนนี้จึงต้องอาศัย “น้ำ” ซึ่งคือพระธรรม ในอรรถกถาชาดกจึงใช้ไฟเป็นสัญลักษณ์ของ
กิเลส

²⁰⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวิจิตรจินดภาพ ฉบับที่ 2 เล่ม 2 (ไตรภูมิ
ฉบับหลวง). (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 126.

²⁰⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจัมเปยยนาคราช,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 209.

3.2.2.2 ฝน

ฝนมีความสัมพันธ์กับน้ำ ฝนคือน้ำที่ตกลงมาจากเมฆเป็นเม็ดเล็ก ๆ ใน อรรถกถาชาดกกล่าวถึงฝนว่ามีคุณประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ ฝนจึงเปรียบได้กับพระธรรม และเปรียบฝนรัตนาคือบุญบารมีของตัวละคร พบในอรรถกถาชาดก 31 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอปัณณกชาดก อรรถกถาติปัลลัตถมิกชาดก อรรถกถาเวทัพพชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถามหาสารชาดก อรรถกถาทัทธชาดก อรรถกถาณิโจรชาดก อรรถกถาปลายิชาดก อรรถกถามันธาดุราชชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถาโกมาริยปุตตชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาสุมังคลชาดก อรรถกถาเจตियราชชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถาภามหัทธมपालชาดก อรรถกถาสังวรมหาราชชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาโรหนมิกชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาจัมเปยยชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรวงังคชาดก อรรถกถาคูมมาทนต์ชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาโมสธชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

3.2.2.2.1 ฝนคือพระธรรม

ฝนทำให้สดชื่น ชุ่มฉ่ำไปด้วยน้ำ ทำให้เกิดความเย็น ฝนมีคุณสมบัติร่วมกับน้ำคือความเย็นและการชำระล้าง อรรถกถาชาดกเปรียบฝนคือพระธรรม อรรถกถาชาดกที่ใช้ฝนเป็นความเปรียบมีจำนวน 28 เรื่อง ได้แก่ อรรถกถาอปัณณกชาดก อรรถกถาติปัลลัตถมิกชาดก อรรถกถามัจฉชาดก อรรถกถามหาสารชาดก อรรถกถาทัทธชาดก อรรถกถาณิโจรชาดก อรรถกถาปลายิชาดก อรรถกถากุรุธรรมชาดก อรรถกถาโกมาริยปุตตชาดก อรรถกถาเสนกชาดก อรรถกถาเจตियราชชาดก อรรถกถาจุลลโพธิชาดก อรรถกถาภามหัทธมपालชาดก อรรถกถาสังวรมหาราชชาดก อรรถกถามาตังคชาดก อรรถกถาโรหนมิกชาดก อรรถกถาหังสชาดก อรรถกถาชัยทิสชาดก อรรถกถาเตสกุณชาดก อรรถกถาสรวงังคชาดก อรรถกถาคูมมาทนต์ชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาโมสธชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิฑูรชาดก และ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ธรรมะที่พระโพธิสัตว์ทรงแสดงแก่มหาชนผู้หวาดกลัวมรณภัยเป็นดังฝนที่ทำให้คลายโศกและเกิดความโลมณัส

พระมหาสัตว์แสดงธรรมเหมือนกับให้ข้ามอากาศคงคาและ
เหมือนกับหลังฝนอมฤตลง. มหาชนเกิดความโสมนัสให้สาธุการได้ฟัง
 ธรรมกันแล้ว.²⁰⁷

ใน *อรรถกถาเสนาชาดก* ธรรมะเปรียบดัง “ฝนอมฤต” ซึ่งทำให้จำเริญ
 นั่นคือธรรมะช่วยคลายความทุกข์โศก ทำให้จิตใจเย็นสงบ การใช้คำว่า “อมฤต” ในทาง
 พระพุทธศาสนา หมายถึง ไม่ตาย เมื่อนำมาขยาย “ฝน” ซึ่งหมายถึงพระธรรม จึงหมายถึง ธรรม
 ที่ทำให้ไม่ตาย ธรรมซึ่งเปรียบด้วยน้ำอมฤตซึ่งทำให้ผู้ดื่มไม่ตาย หมายถึงพระนิพพาน²⁰⁸
 อรรถกถาชาดกยังกล่าวถึงธรรมะว่าช่วยชำระล้างความโกรธได้อีกด้วย ดังใน *อรรถกถาจลลโพิช*
ชาดก พระโพิชสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ ต่อมาบิดามารดาให้แต่งงานกับผู้มีตระกูลเสมอกัน
 ทั้งสองคนไม่มีความยินดีด้วยกิเลสจึงออกบวช วันหนึ่งพระราชากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็น
 นางปริพาชิกา * ผู้งามเลิศและเกิดความต้องการนาง จึงตรัสถามพระโพิชสัตว์เพราะเกรงว่าพระ
 โพิชสัตว์จะโกรธพระองค์

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระราชานั้นแล้วกล่าว
 คาถาที่ 2 ว่า

ถ้าความโกรธ เกิดขึ้นแก่อตมภาพแล้ว ยังไม่
 เสื่อมคลายไป เมื่ออตมภาพยังมีชีวิตอยู่ก็ยังไม่หาย
 อตมภาพจะห้ามกันเสียโดยพลันทีเดียว **ดังฝนน้ำใหญ่**
ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.²⁰⁹

²⁰⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเสนาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 272.

²⁰⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 504.

* นักบวชเพศหญิงนอกพระพุทธศาสนาพวกหนึ่งในชมพูทวีป มักเดินทางไปในที่ต่าง ๆ เพื่อแสดงทรรศนะทางศาสนา
 ปรัชญาของตน ภาษาบาลีคือปริพาชิกา

²⁰⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจลลโพิชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 822.

พระโพธิสัตว์ไม่ทรงยินดีในนางจึงไม่คิดโกรธพระราชา ทรงแสดงให้เห็นว่าจิตที่มีเมตตาภาวนาข่มห้ามความโกรธในใจได้ “ตั้งฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี” ความโกรธจึงเป็นเพียงธุลีคือฝุ่นเม็ดเล็ก ๆ ที่ชำระล้างให้หมดสิ้นไปได้ด้วยฝนคือพระธรรม ในที่นี้เป็น “ฝนห่าใหญ่” ซึ่งมีจำนวนมากเพราะตกลงมาด้วยกำลังแรง จึงยอมทำให้เศษฝุ่นเล็ก ๆ นี้หายหมดไปได้ เฉกเช่นพระธรรมซึ่งในที่นี้คือความเมตตาข่มห้ามความโกรธได้

ฝนมีประโยชน์ต่อมนุษย์ สัตว์ และพืช ฝนให้น้ำซึ่งมีความชุ่มฉ่ำ ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงฝนว่าจะตกตามฤดูกาล แต่หากพระราชาผู้ครองรัฐนั้นไม่ดำรงอยู่ในศีลธรรม ก็จะทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ดังใน *อรรถกถาเจติยราชชาดก*

พระราชาพระองค์ใดทรงทราบอยู่ ถูกเขาถามปัญหาแล้ว แกล้งทำมูสาวาท พยากรณ์ปัญหานั้นไปเสียอย่างอื่น ในแวนแคว้นของพระราชาพระองค์นั้น **ฝนยอมตกในเวลาไม่ใช่ฤดูกาล ย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺส ความว่า พระราชาพระองค์ใด ทรงทราบอยู่ แสร้งกล่าวเท็จ พยากรณ์ปัญหาที่เขาถามแล้วไปเสียอย่างอื่น ในแวนแคว้นของพระราชาพระองค์นั้น ฝนยอมไม่ตกในเวลาที่เหมาะสม แต่ตกในเวลาที่ไม่ควรตก²¹⁰

การที่พระราชาแคว้นกาลิงครัฐทรงทราบเหตุความเดือดร้อนของประชาชน และ “ทรงสมทานศีลรักษาอุโบสถศีลสิ้น 7 วัน” จึงแสดงว่าทรงเชื่อและศรัทธาในผลแห่งการบำเพ็ญกรรม แต่เมื่อไม่อาจ “ยังฝนให้ตก” ชาวเมืองจึงกราบทูลให้ไปขอช้างมงคลหัตถิของพระเวสสันดร อันเป็นเหตุให้ชาวเมืองเซตุดรโกรธเคืองพระเวสสันดรและขับไล่พระองค์ออกจากเมือง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่พระเวสสันดรทรงได้บริจาคบุตรทานและทารทาน ยากที่ผู้ใดจะทำได้

ฝนสร้างความชุ่มชื้นให้แก่สัตว์โลก แต่หากเมื่อใดที่ฝนนั้นแปรสภาพเป็นไฟย่อมสร้างความเดือดร้อนได้เช่นกัน ดังใน *อรรถกถามาตังคชาดก* เหล่าพราหมณ์เกรงว่าพระโพธิสัตว์จะทำให้เดือดร้อน จึงกราบทูลพระราชาให้จับพระโพธิสัตว์ พระราชาจึงให้คนไปฟัน

²¹⁰ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเจติยราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 543.

คอประโพิธสัตว์ขณะกำลังบริโภคอาหาร ด้วยเหตุนี้เองจึงเกิดเหตุร้ายที่ทำให้วงศ์กษัตริย์
เมฆมราชพร้อมด้วยราชบริพารขาดสูญจากการกระทำในครั้งนี้

...เทพดาทั้งหลายพากันโกรธเคือง จึงบันดาลให้ฝนเถ้าร้อน
ตกลงในเมฆมรัฐทั้งสิ้น ทำให้แวนแคว้นพินาศไปสิ้น²¹¹

การที่ฝนจะกลายเป็นเถ้าร้อน คือกองเถ้าที่มีความร้อนระอุสร้างความ
หายนะแก่แวนแคว้นได้นั้น ย่อมเกิดจากการทำสิ่งชั่วร้ายยิ่ง นั่นคือการฆ่าพระโพิธสัตว์ ผลนั้น
จึงทำให้เทพดาโกรธเคืองและบันดาลให้ฝนกลายเป็นเถ้าร้อน ทำให้แวนแคว้นถึงกาลพินาศ
จะเห็นได้ว่าฝนซึ่งมีประโยชน์ก็อาจกลายเป็นสิ่งทำลายสรรพสัตว์ได้ หากมนุษย์ประพฤติด
ร้ายแรง

อรรถกถาชาดกเปรียบเทียบพระศาสดาหรือพระโพิธสัตว์เป็นดังเมฆที่ทำให้
เกิดฝนคือความเอ็นใจแก่มวลมนุษย์ ดังใน อรรถกถาสุมังคละชาดก พระโพิธสัตว์บังเกิดเป็น
พระเจ้าพรหมทัต มีผู้เฝ้าพระราชอุทยานชื่อสุมังคละ ครั้นนั้นพระราชาทรงเลื่อมใสพระปัจเจก
พุทธเจ้าพระองค์หนึ่งจึงขออาราธนาให้อยู่ในพระราชอุทยาน วันหนึ่งนายสุมังคละเข้าใจผิดคิด
ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเนื้อจึงยิงธนูไป พระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพาน ณ ที่นั้น ต่อมานาย
สุมังคละจึงพาลูกเมียหนี นายสุมังคละต้องการรู้ว่าพระราชาคิดอย่างไรกับตนจึงให้อำมาตย์
พรรณนาคุณของตนแก่พระราชินี ล่วงไป 3 ปี พระราชินีรับสั่งให้เรียกนายสุมังคละ
เมื่อพระราชินีทรงทราบความจริงจึงตั้งให้นายสุมังคละเป็นผู้เฝ้าพระราชอุทยานอีกครั้ง
ราชบริพารและนายสุมังคละกล่าวสรรเสริญพระราชาดังนี้

ข้าแต่กษัตริย์ผู้ชนาธิปัตย์ บริวารสมบัติและปัญญา มิได้ละพระองค์
ในกาลไหน ๆ เลย พระองค์มิได้มักกริ้วโกรธ มีพระหฤทัยผ่องใสอยู่เป็น
นิตย์ ขอพระองค์ทรงปราศจากทุกข์ บำรุงพระชนม์ชีพยืนอยู่ตลอดร้อย
พรรษาเถิด.

ข้าแต่กษัตริย์ ขอพระองค์จงประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ คือ
โบราณราชวัตรมั่นคงพระราชทานอภัยให้พูลเตือนได้ ไม่ทรงกริ้วโกรธ

²¹¹ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามาตังคชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 29 – 30.

มีความสุขสำราญไม่เดือดร้อน ปกครองแผ่นดินให้ร่มเย็น แม้จุติจากโลกนี้ไปแล้ว ก็จงทรงสุคติเถิด.

พระเจ้าอรรณมิกราช ทรงฉลาดในอุบาย เมื่อครองราชสมบัติด้วยอุบายอันเป็นธรรม คือ กุศลกรรมบถ 10 อันบัณฑิตแนะนำกล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ พึงยังมหาชนผู้กำเริบร้อนกายและจิต ให้ดับหายไปเหมือนมหาเมฆ ยังแผ่นดินให้ชุ่มชื้นด้วยน้ำ ฉะนั้น.²¹²

“มหาเมฆ” ในที่นี้คือพระเจ้าพรหมทัตผู้ทรงดับทุกข์กายทุกข์ใจของมหาชน “ด้วยน้ำ” คือธรรมะของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10* ทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ความเปรียบลักษณะเช่นนี้พบใน *อรรถกถาวิสุทธิสาร* เมื่อวิสุทธิบัณฑิตแสดง “ราชวสันตธรรม”** แก่บุตรีธิดาและญาติ

บุรุษผู้หวังหาความเจริญ พึงประกอบอัญชลีในหม้อน้ำ และพึงกระทำประทักษิณนถกอันกลม อย่างไร เขาจักไม่พียงนอบน้อม พระราชาผู้เป็นนักปราชญ์สูงสุด พระราชทานสมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่างเล่า เพราะพระราชาพระราชทานที่นอน ผ้านุ่ม ผ้าห่ม ยวดยานที่อยู่อาศัย บ้านเรือน ยังโภคสมบัติให้ตกทั่วถึงเหมือนมหาเมฆยังน้ำฝนให้ตกเป็นประโยชน์แก่หมู่สัตว์ทั่วไปฉะนั้น ดูก่อนเจ้าทั้งหลาย นี้ชื่อว่าราชวสันตธรรม เป็นอนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชนประพฤติดีตาม ย่อมยังพระราชาให้โปรดปราน และย่อมได้การบูชาในเจ้านายทั้งหลาย.²¹³

²¹² มหาบัณฑิตวิทยาลัย, “อรรถกถาสังคหชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาบัณฑิตวิทยาลัย, 2543), หน้า 507-508.

* กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติมี 10 อย่าง คือ 1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำลายชีวิต 2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือของที่เขาไม่ได้ให้ 3. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติดีในกาม 4. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ 5. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด 6. มรุษาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ 7. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพื่อเจ้อ 8. อนภิขณา ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา 9. อพยาบาท ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา 10. สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

** จริยวัตรของข้าราชการในราชสำนักอันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดยศแก่ราชเสวก

²¹³ มหาบัณฑิตวิทยาลัย, “อรรถกถาวิสุทธิสาร,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาบัณฑิตวิทยาลัย, 2543), หน้า 429.

พระราชาคือ “มหาเมฆ” ผู้ทำให้โศกสมบัติคือ “น้ำฝน” ได้แก่ พระธรรม
ซึ่งเป็นน้ำตกแก่มหาชน ทำให้มหาชนมีความสุข ไม่ทุกข์ยากลำบาก ทั้งนี้พระราชาคืออง
คุณธรรม เป็นนักปราชญ์และเป็นผู้ที่ “ฟังนัสการ” ดังเช่นพระเจ้าโกรพยราช

อรรถกถา**ป้อนณกชาดก** พระศาสดา**ตรัสธรรมกถา**แก่นาง**ปิณฑิก**
เศรษฐีและสาวกของ**อัญญาเดียรถีย์** 500 คน

...ลำดับนั้นพระศาสดาได้**ตรัสธรรมกถา**อันไพเราะ**วิจิตร**ด้วยนัยต่าง ๆ
ด้วยพระ**สุรเสียง**ประ**ดุจเสียง**พรหม นำ**สดับฟัง** ประกอบด้วยองค์ 8
ประการ แก่สาวกของ**อัญญาเดียรถีย์**เหล่านั้น ปาน**ประหนึ่ง**ราชสีห์หนุ่ม
บันลือ**สีหนาท**บน**พื้นมโนศิลา** เหมือน**เมฆฤดูฝน**เลื่อน**ลั่นอยู่** เหมือน
ทำ**คงคา**ใน**อากาศ**ให้**หลั่งลงมา** และเหมือน**ร้อยพวงแก้ว**ฉะนั้น²¹⁴

การ**ตรัสธรรมกถา**อันไพเราะเปรียบ “เหมือน**เมฆฤดูฝน**เลื่อน**ลั่นอยู่**
เหมือน**ทำคงคา**ใน**อากาศ**ให้**หลั่งลงมา**” นั่นคือพระศาสดาทรง**สดับ**ความ**ทุกข์**กาย**ทุกข์**ใจของ
สาวก**อัญญาเดียรถีย์** ทำให้ถึง**ความ**เย็น**ใจ**ด้วย**ธรรมกถา** เมื่อสาวกเหล่านั้นได้**ฟัง**พระ**ธรรม**เทศนา
ของพระศาสดาแล้ว ได้**มีจิต**เลื่อมใส และ “**ทำลาย**ส**รรณะ**ของ**อัญญาเดียรถีย์**แล้ว ได้ถึง
พระ**พุทธเจ้า**เป็น**สสรณะ**”

3.2.2.2.2 ฝนรัตนะคือบุญบารมีของตัวละคร

ในอรรถกถา**ชาดก**กล่าวถึง**ฝน**พิเศษ**ว่า**คือ**ทรัพย์** ทอง**คำ** ดอก**บัว** และ
ของที่มี**ค่า**ยิ่ง ผู้ที่จะทำให้เกิด**ฝน**พิเศษนี้ได้**ต้อง**เป็น**ผู้**ที่มี**บุญบารมี** อรรถกถา**ชาดก**จึง**เปรียบ**ฝน
รัตนะ**คือ**บุญ**บารมี**ของ**ตัวละคร** ปราบ**กฎ**ในอรรถกถา**ชาดก** 4 เรื่อง ได้แก่ **อรรถกถา****เวทัพพชาดก**
อรรถกถา**มันธัตตราชชาดก** **อรรถกถา****สรังคชาดก** และ **อรรถกถา****เวสสันดรชาดก**

อรรถกถา**ชาดก**ที่กล่าว**ว่า**ฝน**คือ**ทรัพย์**คือ** **อรรถกถา****เวทัพพชาดก**
พระ**โพธิสัตว์**เป็น**ศิษย์**ของ**พราหมณ์**ชื่อ**เวทัพพะผู้**รุ่ม**นดี** ซึ่งทำให้**ฝน**แก้ว 7 ประการ* **ตกลง**มาได้

²¹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถา**ป้อนณกชาดก**,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา** แปล **ชุตทกนิกายชาดก**
เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 155.

* ในมหา**สุทต**สน**สูตร** กล่าวถึง**พระเจ้าจักรพรรดิ**ทรง**พระนาม**ว่า**มหาสุทตสนะ** เป็น**พระมหากษัตริย์**ที่**ทรง**ธรรม
ทรง**สมบูรณ**ด้วย**แก้ว** ๗ ประการ ได้แก่ **จักรแก้ว** **ช้างแก้ว** **ม้าแก้ว** **แก้วมณี** **นางแก้ว** **คฤหบดีแก้ว** และ**บริณายกแก้ว**

วันหนึ่งพระโพธิสัตว์กับพราหมณ์มีกิจธุระต้องเดินทางผ่านป่าแห่งหนึ่งจึงถูกเปสนกโจร** จับยึดตัวเวทัพพพราหมณ์ไว้แล้วปล่อยพระโพธิสัตว์ไป

พระโพธิสัตว์กราบอาจารย์แล้ว กล่าวเตือนว่า ผมจักไปสัก 2 – 3 วันเท่านั้น อาจารย์อย่าหวาดหวั่นไปเลย อีกประการหนึ่ง โปรดกระทำตามคำของผมด้วยเถิด ในวันนี้จักมีฤกษ์ อันจะให้ฝนคือทรัพย์ตกลงมา ท่านอย่าไร้ความอดทนทุกข์ยาก อย่าร้ายมนต์ให้เงินทองไหลหลังลงมาเป็นอันตราย หากท่านจักให้ฝนเงินฝนทองไหลหลังลงมาแล้วไซ้ร้ ตัวท่านจักถึงความย่อยยับ โจรทั้ง 500 เหล่านี้ จักฆ่าท่านเสีย²¹⁵

พระโพธิสัตว์ห้ามอาจารย์ไม่ให้ร้ายมนต์เรียกทรัพย์เพราะรู้ดีว่าโจรย่อมต้องการทรัพย์สินจำนวนมาก ซึ่งจะทำให้อาจารย์เคราะห์ร้าย ฝนคือทรัพย์ในที่นี้จึงทำให้โจรเกิดกิเลส มีความต้องการไม่รู้จบ กิเลสนี้จึงทำให้โจรฆ่าพราหมณ์ การกล่าวถึงฝนรัตนะ 7 ปราภฏใน อรรถกถามันธราตราชชาดก เช่นกัน โดยแสดงให้เห็นว่าพระเจ้ามันธราตฺ ทรงเรียกฝนรัตนะ 7 ได้

พระเจ้ามันธราตฺนั้นทรงประกอบด้วยรัตนะ 7 และอิทธิฤทธิ์ 4 ครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในเวลาที่พระองค์ทรงคู่พระหัตถ์ซ้ายปรบด้วยพระหัตถ์ขวา ฝนรัตนะ 7 ก็ตกลงมาประมาณเข้า ดุจเมฆฝนทิพย์ในอากาศ²¹⁶

ฝนรัตนะ 7 เป็นฝนวิเศษ บันดาลสิ่งของมีค่าต่าง ๆ มากมายแก่พระเจ้ามันธราตฺ อย่างไรก็ดี พระเจ้ามันธราตฺยังไม่พึงใจกับสิ่งนี้ ยังทรง “ไม่สามารถทำกามัตถหาให้เต็มได้” จึงทรงแสวงหาสิ่งที่น่ารื่นรมย์จนกระทั่งเสด็จสวรรคต ดังนั้นฝนรัตนะ 7 ใน

** ที่ได้ชื่อว่า “เปสนกโจร” เพราะหากโจรนี้จับคนได้ ๒ คน จะปล่อยให้ ๑ คนไปหาเงินมาให้ โดยยึดตัวอีกคนหนึ่งไว้เป็นตัวประกัน

²¹⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวทัพพชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 43.

²¹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามันธราตราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

ชาดกเรื่องนี้จึงเป็นสังขยวิเศษยิ่งแต่หากมนุษย์ไม่พึงใจแล้ว สังขยวิเศษนี้ก็ไม่มีค่าพอที่จะสนองความต้องการที่ไม่รู้จักพอของมนุษย์ ต่างจากฝนใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก ที่มีเพื่อให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี

ในสักกบรพ ท้าวสักกะถวายพร 8 ประการแต่พระเวสสันดร พระเวสสันดรทรงขอพรข้อที่ 7 ว่า “เมื่อหม่อมฉันบริจาคทาน ทพยสมบัติพึงไม่หมดสิ้นไป บริจาคแล้วไม่พึงเดือดร้อนภายหลัง เมื่อกำลังบริจาคพึงทำจิตให้ผ่องใส หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ 7”²¹⁷ ในวันเสด็จกลับพระนคร พระเวสสันดรทรงดำริว่าจะให้อะไรแก่ยาจก พิภพของท้าวสักกะได้สำแดงอาการเร่าร้อน “จึงยังพื้นที่ข้างหน้าและข้างหลังแห่งพระราชนิเวศน์ ให้เต็มด้วยรัตนะสูงประมาณเอว บันดาลให้ฝนรัตนะเจ็ดตกลงมาราวกะฝนลูกเห็บให้ตกในพระนครทั้งสิ้นสูงประมาณเข้า”²¹⁸ ในชาดกนี้ฝนรัตนะจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีแก่ผู้ยากไร้ได้

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ผู้ยังสี่พีริฐูให้เจริญเข้าพระนครแล้ว
วิสสวลาหกเทพบุตรได้ยังฝนอันล้วนแล้วไปด้วยทองคำให้ตกลงมา
ในกาลนั้น แต่นั้นพระเวสสันดรชตติยราช ทรงบำเพ็ญทานบารมี เบื้อง
 หน้าแต่สิ้นพระชนมชีพ พระองค์ผู้มีพระปรีชาก็เสด็จเข้าถึงสวรรค์.²¹⁹

ฝนรัตนะซึ่งท้าวสักกะทรงบันดาลให้ตกลงมา จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีได้ตลอดพระชนมายุของพระองค์ ซึ่งเกิดจากการบริจาคบุตรทาน และทานทาน ทำให้ได้พรจากท้าวสักกะ พรที่พระองค์ทรงขอก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ฝนรัตนะในชาดกเรื่องนี้จึงเป็นฝนวิเศษที่ช่วยเหลือมนุษย์ ซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์

นอกจากฝนรัตนะแล้ว อรรถกถาชาดกยังกล่าวถึงฝนดอกไม้ทิพย์ใน อรรถกถาธรรมังคชาดก ดังนี้

²¹⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 771.

²¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²¹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 813.

...ในวันนั้นเอง ท่านก็สัจฉดาบส ก็ได้ทำกาลกิรียาลง พระฤาษี ทั้งหลายพิเศษในที่ทั้งสี่ ก็มาในที่นั้นเหมือนกัน เพื่อทำการปลงศพของท่านก็สัจฉดาบสนั้น แล้วให้ทำมณฑปไว้ และหมู่ฤาษีพิเศษในที่ทั้ง 4 ช่วยกันทำจิตกาธารด้วยไม้จันทน์ เพื่อตั้งสรีระของท่านก็สัจฉดาบส แล้วช่วยกันเผาสรีระศพ **ฝন্দอกโกสุมทิพย์** ตกลงในสถานที่ประมาณ กิ่งโยชน์รอบสุสาน²²⁰

พระโพธิสัตว์ทรงมีอันเตवासิก* 7 ท่าน ได้แก่ สาลิสสระ เมณฑิสสระ ปัพพตะ กาลเทวดะ กีสวัจฉะ อนุลิสสะ และนารทะ ต่อมาก็สัจฉดาบสได้ทำกาลกิรียา ขณะเผาสรีระศพก็เกิดฝন্দอกไม้ทิพย์ ซึ่งเป็นเหตุอัศจรรย์ แสดงบุญบารมีของผู้นั้น

ฝนรัตนะจึงเป็นฝนทิพย์แสดงถึงเหตุการณ์พิเศษหรือสิ่งพิเศษในชาดก ฝนรัตนะเป็นความเปรียบที่สื่อถึงความยิ่งใหญ่หรือบุญบารมีของตัวละคร ซึ่งต้องทรงศีล ทรงธรรม

อรรถกถาชาดกใช้ “ฝน” เป็นความเปรียบเพื่อแสดงคุณสมบัติร่วมกับน้ำ ได้แก่ ความเย็นและการชำระล้างซึ่งทำให้สะอาดบริสุทธิ์ ฝนจึงหมายถึงพระธรรมซึ่งชำระมนุษย์ให้สะอาด นอกจากนี้ยังกล่าวถึงฝนรัตนะว่าเป็นบุญบารมี

จากการศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยสรุปเป็นตารางข้างล่างได้ดังนี้

²²⁰ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสรรพชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 604.

* “คนผู้อยู่ภายใน” หมายถึงศิษย์ที่อยู่ในปกครองหรือที่อาศัยอยู่กับอาจารย์ จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ได้

ตารางที่ 2 : ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก

ความเปรียบ เกี่ยวกับน้ำ ทางอ้อม	ลักษณะของความเปรียบ เกี่ยวกับน้ำทางอ้อม	คำ หรือวลีที่ปรากฏ	ความหมายของความ เปรียบเกี่ยวกับน้ำ ทางอ้อม
๑. การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติของน้ำ			
ความเย็น	ชุ่มชื้น	จิต , พระหฤทัย	ความยินดี
	เย็น	ดับรอบ,ไฟ,ดับ	เครื่องดับกิเลส
	เยือกเย็น	จิต,แก้วลวง	เครื่องดับกิเลส
ความสะอาด บริสุทธิ์	การชำระล้าง	บริสุทธิ์,ล้าง	พระธรรมที่ชำระกิเลส
	ความสะอาด	รักษาศีล,ประพฤติธรรม, รักษารธรรม, ประพฤติพรหมจรรย์, ดับแล้ว, บริสุทธิ์	การดับกิเลส, นิพพาน
	ความบริสุทธิ์	หมดกิเลส, ช่มกิเลส,ศีล,สมบุรณ์ ด้วยคุณธรรม	การดับกิเลส, นิพพาน
ความบริบูรณ์	ความเต็มเปี่ยม	เต็มเปี่ยม, บำเพ็ญบารมี	การบรรลุนิพพาน
๒. การใช้ค่านามที่แสดงความสัมพันธ์กับน้ำ			
ไฟ	การใช้คำว่า “ไฟ” โดยตรง	เราร้อน,ไหม้,กิเลส,แผดเผา, เปลวเพลิง	กิเลส
	การใช้คำที่แสดงความร้อน	เดือดร้อน,เราร้อน,ร้อน,เผา	ความทุกข์
	การใช้คำที่แสดงการเผาไหม้	เผาผลาญ,เราร้อน,เผาไหม้,เผา, แผดเผา,หมกไหม้,นรก	ความทุกข์
ฝน	ฝนปรากฏโดยลำพัง	หลัง,อมฤต,ชำระล้างรู้ดี	พระธรรม
	ฝนรตนะ	เมฆฝนทิพย์	บุญบารมีของตัวละคร

3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อม

จากหัวข้อ 3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง และ 3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม แสดงความหมายที่สื่อถึงหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา จากหัวข้อดังกล่าว ทำให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อมมีความสัมพันธ์กัน โดยแสดงความหมายที่มีนัยเชื่อมโยงกัน ทำให้เห็นว่าหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเชื่อมร้อยด้วยกันอย่างดียิ่ง อันเป็นแนวทางทำให้เข้าใจพระธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ในหัวข้อ 3.1 แสดงลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก การใช้น้ำเป็นความเปรียบในหัวข้อนี้แสดงความหมายของน้ำอย่างชัดเจน ได้แก่ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร ดังแสดงให้เห็นแล้วในตารางที่ 1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงแสดงความหมายของน้ำทั้งในเชิงบวก คือน้ำหมายถึงพระธรรม ซึ่งชำระและดับกิเลสได้ อันเป็นคุณสมบัติของน้ำในการชำระล้างความสกปรกและดับความร้อน น้ำยังมีความหมายในเชิงลบคือหมายถึงจิตมนุษย์ที่มีกิเลส และสังสารวัฏซึ่งเต็มไปด้วยอันตราย มักเปรียบทะเลและมหาสมุทรเป็นสังสารวัฏ น้ำในความหมายนี้จึงแสดงภาพผืนน้ำกว้างใหญ่ ลึก และเต็มไปด้วยภัยที่เกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ

ในหัวข้อ 3.2 การแสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม ได้แก่ การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติและคุณลักษณะของน้ำ ซึ่งมีทั้งสิ้น 3 ประการ คือ ความเย็นของน้ำ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ของน้ำ และความบริบูรณ์ของน้ำ และการใช้คำนามแสดงความสัมพันธ์กับน้ำ มีทั้งคำที่มีความหมายตรงข้ามกับน้ำคือไฟ และคำที่มีความหมายสัมพันธ์กับน้ำคือฝน การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมปรากฏในอรรถกถาชาดกจำนวนมากกว่า ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง ซึ่งแสดงถึงการสื่อความหมายที่ลึกซึ้ง ต้องอาศัยการเชื่อมโยงความ จะเห็นได้ว่าการแสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมมีความหมายที่สัมพันธ์กับความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง นั่นคือการแสดงคุณสมบัติของน้ำ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมสื่อความหมายลึกซึ้ง ซึ่งผู้อ่านต้องเข้าใจธรรมะเป็นอย่างดี หรือต้องเชื่อมโยงความหมายของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำอื่น ๆ ด้วย ดังเช่นเมื่อใช้ไฟเป็นความเปรียบจะหมายถึงกิเลสและความทุกข์ “ความเย็น” เป็นความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมที่เชื่อมโยงไปสู่ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงเมื่อน้ำปรากฏร่วมกับไฟ เพราะคำว่า “เย็น” หมายถึง การดับไฟคือกิเลสได้แล้ว จึงเป็นผู้เย็นแล้วจากไฟ “ความสะอาดบริสุทธิ์” เป็นความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมที่แสดงว่าความบริสุทธิ์นี้เกิดจากการชำระล้างความสกปรกออกไปแล้ว ทำให้สะอาดและบริสุทธิ์จากสิ่งสกปรกคือกิเลส น้ำจึงเปรียบได้กับพระธรรม เครื่องดับกิเลส และนิพพาน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมในอรรถกถาชาดกจึงสัมพันธ์กัน แสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่น ประณีตและแยบคาย ดังแสดงให้เห็นด้วยตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นพบใน *อรรถกถาทุกกชาดก* แสดงถึงความสัมพันธ์ของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อม เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชย์สมบัติโดยไม่มีคุณธรรม พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ทำหน้าที่ถวายอภิวรรณแด่พระองค์ ครั้นหนึ่งพระราช

เสด็จดำเนินไปถึงสระโบกขรณี ทอดพระเนตรเห็นดอกบัวบานอยู่ในสระ แต่ไม่เปียกน้ำ จึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทูลโอวาทพระราชาวา

ดอกบัวหลวงมีเงาขาว ผุดขึ้นจากน้ำที่สะอาด เกิดในสระโบกขรณี บานเพราะพระอาทิตย์ มีแสงเหมือนแสงไฟ โคลนตมก็ไม่เปียก ผงธุลีก็ไม่เลอะ น้ำก็ไม่เปียกมันฉันใด พระราชาผู้เช่นนั้น ก็ฉันนั้น กรรมกิเลสจะไม่เปื้อนพระองค์ ผู้มีพระราชวินิจฉัยสะอาด ไม่ทรงผจญผัดัน มีพระราชกิจบริสุทธิ ทรงปราศจากกรรมที่เป็นบาป เหมือนดอกบัวที่เกิดในสระโบกขรณีทั้งหลายฉะนั้น.²²¹

ชาตกรเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าพรหมทัตทรงลู่อ่านาจัตถนาอันเป็นกิเลส มุ่งเบียดเบียนประชาชนโดยเก็บเงินภาษี พระโพธิสัตว์เป็นผู้แสดงธรรมเพื่อให้พระราชาทรงมุ่งละกิเลส ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงที่ปรากฏ ได้แก่ “สระโบกขรณี” “ดอกบัวหลวง” “น้ำที่สะอาด” “โคลนตม” และ “น้ำที่ไม่เปียกดอกบัว” มีความหมายตามลำดับคือ สถานที่ชำระกิเลส จิตที่มีปัญญา พระธรรม กรรมกิเลส และกิเลส พระเจ้าพรหมทัตเปรียบเหมือนดอกบัวในสระโบกขรณีที่เกิดมาจากโคลนตมคือทรงอยู่ในสังสารวัฏมี “กรรมกิเลส” เปื้อน คือทรงเบียดเบียนประชาชน ต่อมาพระโพธิสัตว์ถวายธรรมแด่พระองค์ ธรรมในที่นี้คือ “น้ำที่สะอาด” ชำระจิตของพระองค์ให้มีปัญญา ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม ได้แก่ “สะอาด” คือการที่กรรมกิเลสไม่เปื้อนพระองค์ สะอาดจากโคลนตม มีพระราชวินิจฉัยที่สะอาดเพราะใช้พระธรรมในการวินิจฉัย และ “บริสุทธิ” คือทรงเป็นกลาง ทรงปราศจากบาปกรรม

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ประณีตแยบคาย ได้แก่ น้ำ ดอกบัว และความสะอาดและบริสุทธิ “น้ำ” ในตัวอย่างนี้เป็นทั้งพระธรรมและกิเลส “ดอกบัว” เกิดจากสิ่งสกปรกคือโคลนตมแต่สามารถบานเหนือน้ำอย่างสะอาดบริสุทธิได้ และ “ความสะอาดและบริสุทธิ” เกิดจากน้ำคือพระธรรมได้ชำระ “กรรมที่เป็นบาป” แล้ว

ดังนั้นหากพระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชย์สมบัติโดยธรรม ใช้ “น้ำ” คือพระธรรมในการครองราชย์ พระองค์ก็จะเป็นเช่นดอกบัวในสระโบกขรณีที่บานเหนือน้ำ ไม่มีโคลนตมและน้ำติดอยู่เลย สระโบกขรณีในตัวอย่างนี้จึงเป็นสถานที่ชำระกิเลสของพระเจ้าพรหมทัต หลังจากฟัง

²²¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาทุกกษัตติกา,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 213-214.

โอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว พระราชาที่ทรงครองราชย์โดยธรรม ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลาย และได้ไปเกิดในสวรรค์

อรรถกถาหมหาปโลกนชาดก กล่าวถึงเหตุที่ฤๅษีต้องจมลงในมหรณพว่าเป็นเพราะประพตติอนาจาร* กับพระชายาของพระโพธิสัตว์ ความสัมพันธ์ระหว่างความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อมเป็นดังนี้

ฝ่ายชัตติยราชากุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นฤๅษีจมลงในมหรณพ จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ด้วยความอนุเคราะห์ต่อพระฤๅษีนั้นว่า

ตัวท่านเองมาด้วยฤทธิ บนน้ำอันไม่แตกแยก ครั้นถึงความระคนด้วยสตรีแล้วต้องจมลงในมหรณพ ธรรมดาสตรีมีปกติหมุ่นเวียนมีมายามาก มักทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักรพตให้จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายมีวาจาไพเราะ เจริจา นุ่มนวล ถมไม่เต็มเหมือนกับบ่อนที่ธาร ย่อมยังนักรพตให้จมลง ท่านรู้แจ้งฉะนี้แล้วพึงเว้นเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายย่อมเข้าไปช่องเสพบุรุษใด ด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อมพลันตามเผาผลาญบุรุษนั้น เหมือนไฟเผาสถานที่ดินเองฉะนั้น.²²²

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงคือ “ถมไม่เต็มเหมือนกับบ่อนที่ธาร” แสดงถึงกิเลสของสตรีที่มีมากมาย ไม่เคยพอ จึงไม่เต็มเหมือนน้ำในแม่น้ำ และ “มหรณพ” หมายถึงสังสารวัฏ หากลุ่มหลงมัวเมาในสตรีเพศย่อมทำให้ “จมลง” ในวัฏสงสาร คือจิตใจลุ่มหลงในตัณหาเป็นอันตรายถึงชีวิต ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม ได้แก่ “จม” “ไฟ” และ “เผาผลาญ” คำว่า “จม” แสดงว่าฤๅษีประสบเคราะห์ ต้องเสื่อมจากฤทธิไม่อาจเหาะข้ามมหาสมุทรได้ เพราะจมอยู่กับความลุ่มหลงสตรี การเปรียบสตรีเพศว่า “ตามเผาผลาญบุรุษนั้น เหมือนไฟเผาสถานที่ดินเองฉะนั้น” แสดงว่าสตรีคือกิเลส ไฟก็คือกิเลส ทั้งสตรีและไฟจึง “เผาผลาญ” สิ่งที่อยู่ใกล้ นั่นคือบุรุษและสถานที่ดินของตน คำว่า “จม” “เผาผลาญ” และ “ไฟ” เป็นความเปรียบ

* ผู้วิจัยใช้ตามที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก ปัจจุบันคำว่า “อนาจาร” หมายถึง ลามก น่าบัดสี ทำให้เป็นที่อับอายและเป็นที่น่ารังเกียจแก่ผู้อื่นในด้านความดีงาม

²²² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหมหาปโลกนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 229 - 230.

เกี่ยวกับน้ำทางอ้อมที่สัมพันธ์กับความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรง โดยแสดงให้เห็นว่ากิเลสมีอันตรายทำให้มนุษย์ต้องประสบเคราะห์กรรม “จมลงในมหรณพ” อรรถกถาชาดกเรื่องนี้ใช้ความเปรียบเทียบกับน้ำเพื่อแสดงภัยของกิเลสว่าทำให้ต้องประสบอันตรายจมลงในสังสารวัฏ

การแสดงคุณสมบัติของน้ำในความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อม ปรากฏอย่างเด่นชัดใน อรรถกถาเตสกุณฑก ว่าด้วยนกตอบปัญหาพระราชา เนื้อความมีดังนี้

...เพราะเหตุไร? เพราะว่าเขาจับคนที่มีไซ้ใจ หาวว่าเป็นโจรนำมาก็ได้ ฉะนั้น อย่างทรงพิโรธโปรดสดับถ้อยคำของผู้ที่เป็นโจทก์และจำเลย ทั้งสองฝ่าย ทรงชำระด้วยดี รู้ว่าเขาเป็นโจรโดยประจักษ์ด้วยพระองค์แล้ว จึงโปรดกระทำการที่ควรกระทำ ด้วยสามารถแห่งอาชญา ที่ตราไว้ตามพระราชประเพณี ก็ถึงแม้เมื่อเกิดความโกรธขึ้นแล้ว พระราชายังมิได้กระทำพระทัยให้เย็นก่อน ไม่ควรทำการวินิจฉัย ต่อเมื่อใดพระหฤทัยเยือกเย็น ดับร้อน อ่อนโยน เมื่อนั้นจึงควรทำการวินิจฉัย เพราะเมื่อจิตหยาบคาย เหตุผลย่อมไม่ปรากฏ เหมือนเมื่อน้ำเดือดพล่าน เงาน้ำก็ไม่ปรากฏฉะนั้น.²²³

พระราชาก็ทรงตัดสินโทษผู้ใดก็ควรมีพระทัย “เย็น” ไม่ควรตัดสินด้วยความโกรธ เมื่อ “พระหฤทัยเยือกเย็น ดับร้อน” คือสามารถระงับความขุ่นเคืองใจ ความโกรธ ความไม่พอใจได้ แล้วจึงตัดสินคดี เพื่อให้เป็นธรรม คำว่า “เย็น” และ “เยือกเย็น” เป็นความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมที่ใช้แสดงคุณสมบัติของน้ำ รวมทั้งคำว่า “ดับร้อน” ซึ่งมีนัยเชื่อมโยงไปสู่การดับไฟ ในที่นี้คือความโกรธซึ่งมี “ความร้อน” จึงต้องใช้ “น้ำ” คือพระธรรมเพื่อ “ดับร้อน” คือความโกรธ โดยไม่ต้องปรากฏคำว่า “น้ำ” ในตอนนี้ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในหัวข้อ 3.1.1.1 น้ำคือพระธรรม เมื่อปรากฏร่วมกับไฟหรือเปือกตม ส่วนการเปรียบว่าจิตที่หยาบคาย “เหมือนเมื่อน้ำเดือดพล่าน เงาน้ำก็ไม่ปรากฏฉะนั้น” แสดงว่าจิตไม่สงบนิ่ง ถูกกระทบด้วยความโกรธ ย่อมไม่มีปัญญาพิจารณาเหตุผลในการตัดสินความ มองไม่เห็นความจริงว่าอะไรถูกอะไรผิด เหมือนน้ำที่ถูกความร้อนจากไฟทำให้เดือดพล่าน ฝืนน้ำสันไหวเพราะความร้อนจึงไม่เห็นความใสสะอาดที่ทำให้เกิดเงาได้

²²³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเตสกุณฑก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 564.

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำจึงแสดงความคิดที่สัมพันธ์กันอย่างดียิ่ง ดังปรากฏใน *อรรถกถา เวสสันดรชาดก* เมื่อพระเวสสันดรทรงบริจาคบุตรทานแก่ชูชก พระชาติและพระกัณหาทรงหวาดกลัวจึงเสด็จหนีไปที่สระโบกขรณี พระเวสสันดรเรียกพระชาติ ดังนี้

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ตกพระทัย ทรงดำริว่า เด็กทั้งสองจักหนีไป จึงรับสั่งว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดเลย เราจักนำตัวมาทั้งสองคน ตรัสขณะนั้นแล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบว่ พระโอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าชฎี จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี ตามรอยพระบาทของสองกุมารกุมารีนัน ทอดพระเนตรเห็นรอยพระบาทลงสู่ น้ำ ก็ทรงทราบว่า พระโอรสและพระธิดาจักลงไปยืนอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า พ่อชาติ แล้วตรัสคาถาว่า

คุณก่อนพ่อชาติพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนบารมี
ของพ่อให้เต็ม จงช่วยไสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำ
ตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดังยานนาวาของพ่อ
ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักยัง
มนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย.

พระชาติราชกุมารได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่าตาพราหมณ์จะทำเราตามใจชอบเถิด เราจักไม่กลัวคำสองกับพระราชบิดาจึงไพล่พระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ หมอบแทบพระบาทเบื้องขวาแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง²²⁴

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในชาดกเรื่องนี้ ได้แก่ “สระโบกขรณี” “น้ำ” “ไสรจสรง” “ยานนาวา” และ “สาคร” หมายถึง สถานที่ชำระกิเลส สังสารวัฏ พระธรรม และภพ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม ได้แก่ “เต็ม” “เย็นฉ่ำ” และ “ข้ามฝั่ง” หมายถึงการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ และการข้ามพ้นการเกิดการตาย ตัวอย่างนี้แสดงภาพพระชาติและพระกัณหา “ลงสู่ น้ำ” และ “ยืนอยู่ในน้ำ” เพราะหวาดกลัวชูชก ไม่ยินยอมให้พระเวสสันดรบริจาคเป็นทาน “น้ำ”

²²⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 719 – 720.

ในที่นี้คือสังสารวัฏแสดงว่ากุมารทั้ง 2 พระองค์ยังคงอยู่ในวัฏสงสาร พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาติให้มาเพิ่มพูนบารมีของพระองค์ให้ “เต็ม” ซึ่งเป็นความเปรียบทางอ้อม แสดงถึงความเต็มเปี่ยมของน้ำคือพระธรรมที่มีบริบูรณ์ ไม่พร่อง พระชาติจะเป็นผู้มา “โสรจสรงหทัย” ของพระเวสสันดรให้ “เย็นฉ่ำ” นั่นคือการที่พระชาติทรงยินยอมให้พระองค์บริจาคให้แก่ชุกชุกก็ทำให้จิตใจพระองค์ไม่มีความร้อนจากไฟคือกิเลสติดอยู่เลย เป็นการนำน้ำมารดให้จิตใจเย็นฉ่ำ พระชาติกับพระกัณหาจะเป็นดังเรือ “ยานนาวา” คือพาหนะในการข้ามสังสารวัฏ เป็นดังพระธรรมที่นำพระเวสสันดรผ่านพ้นกิเลสทั้งปวง ทำให้พระองค์ไม่หวั่นไหวต่อ “สาคร” หรือทะเล ซึ่งก็คือภพอันเป็นแหล่งสังสารวัฏซึ่งเต็มไปด้วยอันตรายนานัปการ หลังจากนั้นพระเวสสันดรก็จัก “ข้ามฝั่ง” คือชาติ หมายถึงการข้ามพ้นการเกิดการตาย ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายนั่นคือการบรรลุนิพพาน โดยจะทำให้มนุษย์และเทวดา “ข้าม” ด้วย คือทำให้มีผู้ได้บรรลุนิพพานเช่นพระองค์ พระดำรัสของพระเวสสันดรในตอนนีจึงทำให้พระชาติ “เสด็จขึ้นจากน้ำ” คือทรงยินยอมให้พระเวสสันดรบริจาคตนแก่ชุกชุก อันเป็นการแสดงว่าทรงไม่หลงติดในสังสารวัฏแล้ว การที่พระชาติทรง “ลงสู่ น้ำ” และได้ฟังพระดำรัสของพระเวสสันดรแล้ว “เสด็จขึ้นจากน้ำ” จึงมีนัยว่าทรงหลงติดในสังสารวัฏ ขณะที่อยู่ในสังสารวัฏก็อาจเกิดปัญญาตระหนักรู้ถึงการข้ามพ้นสังสารวัฏได้ โดยมีน้ำในสระโบกขรณีเป็นเครื่องน้อมนำจิตใจชำระจิตใจ การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อมในตัวอย่างนี้จึงแสดงถึงความเชื่อมโยง เกี่ยวพันกันได้อย่างดียิ่ง

การใช้คำว่า “น้ำ” เพื่อหมายถึงกิเลสและพระธรรมซึ่งชำระกิเลส แสดงว่าเมื่อมนุษย์เกิดกิเลสในใจก็สามารถใช้พระธรรมดับกิเลสนั้นให้หมดสิ้นไปจากใจได้ การ “ลงสู่ น้ำ” และ “ขึ้นจากน้ำ” ย่อมเกิดจากจิตใจของตนเองที่มีพระธรรม กุมารทั้ง 2 พระองค์ไม่ได้ “จมในน้ำ” แต่สามารถ “เสด็จขึ้นจากน้ำ” เพื่อมาเติมเต็มทานบารมีของพระเวสสันดรให้เต็มเปี่ยม

ผลการศึกษาในบทนี้แสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและทางอ้อมในอรรถกถาชาดกเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญที่แสดง “มรรคาสู่นิพพาน” อย่างเด่นชัด โดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเอกภาพ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงทั้ง 7 กลุ่ม ได้แก่ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร ล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น น้ำมีความเย็นใช้ดับไฟคือความร้อน เช่นเดียวกับพระธรรมที่ดับไฟคือกิเลส บ่อน้ำเป็นที่สะสมน้ำเช่นเดียวกับการทำทานที่ต้องทำสม่ำเสมอเพื่อสั่งสมบุญหรือมหาสมุทรที่กว้าง ใหญ่ และลึก เช่นเดียวกับความปรารถนาของมนุษย์ที่ไม่เคยเพียงพอ เป็นต้น ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้ง 7 กลุ่มจึงสื่อหลักธรรมในพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนและสัมพันธ์กับความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมซึ่งมี 2 กลุ่มคือ การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดง

คุณสมบัติของน้ำ ได้แก่ ความเย็นของน้ำ ความสะอาดบริสุทธิ์ของน้ำ และความบริบูรณ์ของน้ำ และการใช้คำนามแสดงความสัมพันธ์กับน้ำ ได้แก่ ไฟและฝน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ ทั้ง 2 กลุ่มต่างแสดงถึงความเชื่อมโยงกับน้ำ กล่าวคือ ความเย็นของน้ำเปรียบได้กับความเย็นซึ่งเกิดจากการดับไฟคือกิเลสได้แล้ว ความสะอาดบริสุทธิ์เกิดจากการใช้น้ำชำระสิ่งสกปรก เช่นเดียวกับการใช้พระธรรมชำระให้มนุษย์เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ หรือไฟทำให้เกิดความร้อน เช่นเดียวกับกิเลสที่ทำให้มนุษย์ไม่มีความสุข ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างเด่นชัด เช่น การใช้คำว่า “จม” หรือ “ข้าม” มักหมายถึงการจมในสังสารวัฏ หรือการข้ามพ้นสังสารวัฏได้แล้ว หรือการใช้คำว่า “เย็น” หมายถึงผู้ที่ปราศจากความร้อนจากไฟกิเลส เป็นผู้ที่ใช้พระธรรมดับกิเลสได้แล้ว เป็นต้น ความหมายของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกทั้งหมดเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งสัมพันธ์กับตัวบทอรรถกถาชาดกที่เป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนา การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อถ่ายทอดสาระสำคัญของเรื่องอย่างเด่นชัดจึงเป็นเครื่องยืนยันว่า อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สื่อแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวทางประพุดติธรรม

บทที่ 4

การสื่อแนวทางประพุดิธรรมผ่านความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก

จากการศึกษาบทที่ 3 ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก แสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ ทำให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งหมด เมื่อพิจารณาอรรถกถาชาดกในฐานะคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาโดยนำคำถ้อยของมาจากพระไตรปิฎก จะพบว่าเนื้อหาเป็นการแสดงหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเน้นให้เห็นแนวทางปฏิบัติซึ่งนำไปสู่การบรรลุนิพพาน อันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาแนวทางประพุดิธรรมที่ปรากฏผ่านความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก ตามหลัก “บุญกิริยา” หรือ “บุญกิริยาวัตถุ 3” ได้แก่

1. ทาน การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ เช่น ช่วยเหลือผู้ยากไร้ตกทุกข์ได้ยากบ้าง ให้เพื่อสงเคราะห์เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจสมานไมตรี แสดงน้ำใจสร้างสามัคคีบ้าง ให้เพื่อบูชาคุณความดี เพื่อยกย่องส่งเสริมสนับสนุนคนดีบ้าง เป็นการให้ในด้านทรัพย์สินสิ่งของ ปัจจัยเครื่องใช้ยังชีพ วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็มี ให้ความรู้ ศิลปวิทยาการ ให้คำแนะนำสั่งสอน บอกแนวทางดำเนินชีวิต หรือให้ธรรมก็มี ให้ความมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกิจที่ดั่งงามก็มี ตลอดจนให้อภัยที่เรียกว่าภัยทาน

2. ศีล ความประพฤติดีงาม และการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ความมีระเบียบวินัยและความมีกิริยามารยาทงดงาม เฉพาะอย่างยิ่งเน้นศีลในระดับการไม่เบียดเบียนหรือการอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบสุขในสังคม กล่าวคือ การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย การไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของกันและกัน การไม่ละเมิดต่อของรัก ไม่ประทุษร้ายจิตใจบหลู่เกียรติทำลายตระกูลวงศ์ของกันและกัน การไม่หักรานลิดรอนผลประโยชน์กันด้วยวิธีประทุษร้ายทางวาจา และการไม่ซ้ำเติมตนเองด้วยสิ่งเสพติดซึ่งทำให้เสื่อมทรามเสียสติสัมปชัญญะที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งป้องกันจากความผิดพลาดเสียหายและคุ้มตัวไว้ในคุณความดี นอกจากนี้อาจพยายามฝึกตน

เพิ่มขึ้นในด้านการงดเว้นสิ่งหยาบช้าเพื่อยบ่ารุงบำเรอปรนเปรอความสุขต่าง ๆ และหัดให้เป็นอยู่ง่าย ๆ ด้วยการรักษาอุโบสถ ถือศีล 8 ตลอดจนศีล 10 ประการ ตามโอกาส หรืออาจปฏิบัติในทางบวก เช่น ขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ร่วมมือและบริการต่าง ๆ (ไวยาวัจจกรรม)

3. *ภาวนา* การฝึกปรี้อจิตและปัญญา คือฝึกอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ให้เข้มแข็งมั่นคงหนักแน่น และให้มีปัญญารู้เท่าทันสังขาร พุดอย่างสมัยใหม่กว่ารู้เท่าทันโลกและชีวิต หรือมีโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ถูกต้อง ภาวนานี้ก็คือสมาธิ และปัญญา ในไตรสิกขา พุดเต็มว่าสมาธิภาวนาและปัญญาภาวนานั่นเอง แต่ไม่ย้ำเน้นแต่ละอย่างให้เด่นชัดนัก จึงผ่อนเอนมากล่าวรวมจัดเข้าเป็นหัวข้อเดียวกัน มีความหมายคลุมตั้งแต่สัมมาวายามะที่ให้เพียรละกิเลสเพียรอบรมปลูกฝังกุศลธรรมในหมวดสมาธิ จนมาถึงการมีสัมมาทิฐิและความดำริที่ขอบประกอบด้วยเมตตากรุณาในสัมมาสังกัปปะที่เป็นหมวดปัญญา วิธีการและข้อปฏิบัติที่ท่านเน้นสำหรับการฝึกปรี้อจิตและปัญญาในระดับเหมารวมอย่างนี้ ก็คือการแสวงปัญญาและชำระจิตใจด้วยการสดับธรรม (รวมทั้งอ่าน) ที่เรียกว่า ธรรมสวนะ การแสดงธรรม สนทนาธรรม การแก้ไขปลูกฝังความเชื่อ ความเห็น ความเข้าใจให้ถูกต้อง การเจริญเมตตา และการควบคุมขัดเกลากิเลสโดยทั่วไป¹

บุญกิริยาวัตถุเน้นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการแสดงออกทางกายวาจา เป็นการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ มุ่งให้ขัดเกลาทำชีวิตจิตภายในให้ประณีตงดงามขึ้น นำไปสู่การปฏิบัติขั้นสมาธิและปัญญาต่อไป ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงแนวทางประพฤติธรรมในอรรถกถาชาดกตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ในหัวข้อต่อไปนี้

- 4.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญทาน
  - 4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการรักษาศีล
  - 4.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญภาวนา
- มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 597.

4.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญทาน

การทำทานมีความสำคัญ เป็นธรรมข้อแรกที่พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณพึงทำ ข้อความต่อไปนี้ปรากฏใน *ทวารวิธาน** ซึ่งเป็นส่วนที่เล่าเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์สุเมธดาบสได้ตั้งความปรารถนาอย่างจริงจัง ณ เบื้องบาทมูลของพระพุทธรูปเจ้าที่ปังกะ จนกระทั่งเป็นพระเวสสันดร แล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

สุเมธดาบสนั้นกระทำการตกลงใจอย่างนี้ว่า เราจักเป็นพระพุทธรูปเจ้าแน่นอน เพื่อที่จะใคร่ครวญถึงธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธรูปเจ้า เมื่อตรวจตราดูธรรมธาตุทั้งสิ้นโดยลำดับว่า ธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธรูปเจ้ามีอยู่ ณ ที่ไหนหนอ เบื้องสูงหรือเบื้องต่ำในทิศใหญ่หรือทิศน้อย ดังนี้ ได้เห็น **ทานบารมีข้อที่ 1** ที่พระโพธิสัตว์แต่เก่าก่อนทั้งหลายถือปฏิบัติเป็นประจำจึงกล่าวสอนตนอย่างนี้ว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต จ้าเดิมแต่นี้ไปท่านพึงบำเพ็ญทานบารมีข้อแรกให้เต็ม เหมือนอย่างว่าหม้อน้ำที่คว่ำแล้วยอมคายน้ำออกไม่เหลือไม่นำกลับเข้าไปอีกฉันใด แม้ท่านเมื่อไม่เหลือวแลทรัพย์ ยศ บุตร ภริยาหรืออวัยวะใหญ่หน่อยให้สิ่งที่เขาต้องการอยากได้ทั้งหมดแก่ผู้ขอที่มาถึงกระทำมิให้มีส่วนเหลืออยู่ จักได้นั่งที่โคนต้นโพธิเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้ดังนี้ ท่านได้อธิษฐานทานบารมีข้อแรกทำให้มันแล้ว เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า

เอาเถอะเราจะเลือกเฟ้นธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธรูปเจ้า ทางโน้นและทางนี้ทั้งเบื้องสูงและเบื้องต่ำตลอดสิบทิศ ตราบเท่าถึงธรรมธาตุนี้ ครั้งนั้นเมื่อเราเลือกเฟ้นอยู่จึงได้เห็น**ทานบารมี**ที่เป็นทางใหญ่เป็นข้อแรกที่ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่เก่าก่อนประพฤติสืบกันมาแล้ว ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ 1 นี้ทำให้มันก่อน จงถึงความ เป็นทานบารมี หากท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณหม้อที่เต็มน้ำใครผู้ใดผู้หนึ่งคว่ำลงก็จะคายน้ำออกจนไม่เหลือ ไม่ยอมรักษาไว้ แม้ฉันใด ท่านเห็นยากไม่ว่าจะ

* “เรื่องห่างไกล” นิทานในที่ไกล หมายถึง พุทธประวัติตั้งแต่เริ่มเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี เสวยพระชาติในอดีตมาโดยลำดับ จนถึงพระชาติสุดท้ายคือพระเวสสันดร จนกระทั่งพระเวสสันดรไปเกิดในดุสิตสวรรค์

ตำทราวม สูงส่งและปานกลาง จงให้ทานอย่าให้เหลือไว้
เหมือนหมอน้ำที่เขาคว่าลงฉันนั้นเกิด ดังนี้.²

การทำทานมีความสำคัญในพระพุทธศาสนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
อธิบายความหมายของคำว่า“ทาน”ไว้ดังนี้

ทาน การให้, ยกมอบแก่ผู้อื่น, ให้ของที่ควรให้ แก่คนที่ควรให้
เพื่อประโยชน์แก่เขา, สละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น; สิ่ง
ที่ให้, ทรัพย์สินสิ่งของที่มอบให้หรือแจกออกไป; **ทาน 2** คือ **1. อามิสทาน**
ให้สิ่งของ **2. ธรรมทาน** ให้ธรรม; **ทาน 2** อีกหมวดหนึ่ง คือ **1. สังฆทาน**
ให้แก่สงฆ์ หรือให้เพื่อส่วนรวม **2. ปาฏิบุคคลิกทาน** ให้เจาะจงแก่บุคคล
ผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ (ข้อ 1 ในทศพิธราชธรรม, ข้อ 1 ในบารมี 10, ข้อ 1 ใน
บุญกิริยาวัตถุ 3 และ 10, ข้อ 1 ในสังคหวัตถุ 4, ข้อ 1 ในสัปปริสาบัญญัติ 3)

ทานมิใช่ถูกต้องดีงามหรือเป็นบุญเสมอไป ทานบางอย่างถือไม่ได้
ว่าเป็นทาน และเป็นบาปด้วย ในพระไตรปิฎก (วินย.8/979/326) กล่าวถึง
ทานที่ชาวโลกถือกันว่าเป็นบุญ แต่ที่แท้หาเป็นบุญไม่ (**ทานที่เป็นบาป**)
5 อย่าง คือ 1. มัชชทาน (ให้น้ำเมา) 2. สมัชชทาน (ให้มหรสพ) 3. อิตถิทาน
(ให้สตรี) 4. อุสสุทาน (ท่านอธิบายว่าปล่อยให้โคอุสุภะเข้าไปในฝูงโค)
5. จิตรกรรมทาน (ให้ภาพยั่วยุกิเลส เช่น ภาพสตรีและบุรุษเสพเมถุน), ใน
คัมภีร์มิลินทปัญหา (มิลินท.352) กล่าวถึง**ทานที่ไม่นับว่าเป็นทาน** อัน
นำไปสู่อบาย 10 อย่าง ได้แก่ 5 อย่างที่กล่าวแล้ว และเพิ่มอีก 5 คือ
6. สัตถทาน (ให้ศีลตรา) 7. วิสทาน (ให้ยาพิษ) 8. สังฆลิกทาน (ให้เชื้อตรวน)
9. กุกกุฏสูกรทาน (ให้ไก่ให้สูกร) 10. ตฺลาภูมมานัญญทาน (ให้เครื่องชั่งตวง
วัดโกง); สำหรับ สมัชชทาน ฟัง ดู **สาธุกีฬา**³

² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเอกนิบาตชาดก อปถมณวรรค ทูเรนิทาน,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล
ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543),
หน้า 33 – 34.

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1],
พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 128.

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ อธิบายความหมายของคำว่า “ทาน” ว่า “คำว่า ทาน แปลว่า การให้ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดี คือการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้สมบูรณ์ การให้ นี้ความหมายครอบคลุมไปถึงการให้สิ่งของนอกร่างกายจนกระทั่งการให้อวัยวะหรือแม้กระทั่งชีวิตของตน”⁴ ทานจึงเป็นการสละสิ่งที่เป็นของตน ซึ่งมีตั้งแต่การให้สิ่งของนอกร่างกายจนกระทั่งการให้อวัยวะหรือแม้กระทั่งชีวิตของตน การทำทานมีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระสูตรชื่อว่า ทานสูตร เนื้อความกล่าวถึงพระสารีบุตรนำอุบาสกชาวเมืองจัมปาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา เพื่อทูลถามถึงทานและานิสงส์ของการทำทาน⁵ ใน ทานสูตรที่ 1 กล่าวถึงทาน 8 ประการ ได้แก่ การให้ทานเพราะหวังได้ การให้ทานเพราะกลัว การให้ทานเพราะนึกว่าเขาให้แก่เราแล้ว การให้ทานเพราะนึกว่าเขาจะให้ตอบแทน การให้ทานเพราะนึกว่าทานเป็นการดี การให้ทานเพราะนึกว่าควรให้แก่ผู้หุงหากินเองไม่ได้ การให้ทานเพราะนึกว่าผู้อื่นจะได้ทราบกิตติศัพท์การให้ทานของตน และการให้ทานเพื่อประดับประดาจิต⁶ จะเห็นได้ว่าทาน 8 ประการนี้เป็นการทำทานเพื่อหวังผลตอบแทน ส่วนใน ทานสูตรที่ 2 กล่าวถึงธรรม 3 ประการที่เป็นหนทางสู่ไตรทิพย์ นำไปสู่เทวโลก ได้แก่ การให้ทานด้วยศรัทธา การให้ทานด้วยหิริ และการให้ทานอันหาโทษมิได้⁷ ดังนั้นการทำทานจึงเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ได้ไปสู่สวรรค์ เป็นขั้นตอนเบื้องต้นที่ทำให้มนุษย์ได้เป็น “ผู้ให้”

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงเรื่องทานการบริจาคว่ามี 4 ชนิด ได้แก่

1. อามิสทาน หรือวัตถุทาน อาจเป็นวัตถุสิ่งของหรือความสุขส่วนตัวที่ต้องสละออกไปเพื่อให้ผู้อื่นมีความสุข วัตถุที่จะให้ต้องได้มาโดยธรรม
2. อภัยทาน คือการให้ความไม่ต้องกลัวแก่ผู้อื่น ทำให้บุคคลนั้นไม่ต้องกลัวเรา ได้แก่ การให้อภัยโทษคือ ยอมรับการขมาโทษ การไม่เบียดเบียนไม่ประทุษร้ายใครทั้งทางร่างกายและจิตใจ และการแผ่เมตตาจิตอยู่เป็นปกติ
3. ธรรมทาน คือการให้ธรรมะเป็นทาน ได้แก่ การให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้นทั่วไป และการให้แสงสว่างในทางวิญญาณ คือชี้หนทางการดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง

⁴ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, โภธิสัตว์จรยา : มรรคาเพ็ญมาชน (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 196.

⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 25 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 17, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 59 – 63.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

4. สุธัญญาทาน เป็นชื่อที่ท่านพุทธทาสตั้งขึ้นเอง คือทานที่ให้ละอุปาทานความยึดมั่น ถือมั่นว่านี่ตัวกู นี่ของกู ทานชนิดนี้ไม่ต้องมีผู้รับซึ่งแตกต่างจากทาน ๓ ประเภทที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ การสละฐานะทิวฐิ สละความเห็นแก่ตัว สละอัสมิมานะคือสละอัตตาของตน และสละนิพพานเพื่อให้เกิดความว่างอย่างแท้จริง⁸

การทำทานจึงเป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการทำทานคือเป็นการขจัดความโลภ ความตระหนี่ ความหวงแหนหลงใหลในทรัพย์สมบัติของตน อันเป็นกิเลสหยาบคือ “โลกกิเลส” ขณะเดียวกันการทำทานยังเป็นการสงเคราะห์ผู้อื่นให้ได้รับความสุขด้วยเมตตาธรรมของตน ซึ่งเป็นบันไดก้าวแรกในการเจริญเมตตาพรหมวิหาร 4⁹ ดังนั้นการทำทานจึงเป็นข้อปฏิบัติที่ทำได้ง่าย มีผลดีทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

ผลของการทำทานทำให้พ้นทุกข์พ้นภัย มีความสุข และนำไปสู่นิพพานได้ ดังปรากฏในไตรภูมิโลกวิจรณยกถา ว่า

อรรถาธิบายในบาทพระคาถาว่า **ทานิ สหายสมภูต** ผลทานนี้แลจะบังเกิดเป็นสหาย ช่วยก่อเกื้ออุดหนุนให้พ้นทุกข์พ้นภัย **ทานิ สมปตติภาชนิ** ผลทานนี้เป็นผู้จำแนกแจกจ่ายเอาสรรพสมบัติมาให้ตามใจประสงค์ **อนุยายิ จ โสหุข** ผลทานนี้เป็นมิตรอันชอบจิตจำนงติดตามดำรงอุปถัมภ์ค้ำชูอยู่ไม่วายไม่เว้น **ทานิ ทลิตุททการก** แลทานนี้ย่อมนำเสียซึ่งความเข็ญใจ มิให้ตกไร้ได้ยาก มิให้ลำบากขัดสนชั้นจนสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย **ทานิ สคคสส โสปาน** ผลทานนี้เปรียบประดุจบันไดเกยบันไดสูงแลละลิวตลอดถึงด้าวแดนดุสิตาสวรรค์ **ทานิ โมกขปลถ** วริผลทานนี้เป็นทางเกษมสันต์ตรงไปสู่วิสวันตสิวิโมกข์มารวิมุติ คือพระนิพพานอันประเสริฐสุขสิ้นสังสารทุกข์ **ทานิ อปายสญจน** ผลทานนี้มีแต่จะให้สุข ปิดป้องกำบังเสียซึ่งทุกข์ภัยในจตุรบาบ¹⁰

⁸ พุทธทาสภิกขุ, ทาน หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทานบริจาค (กรุงเทพมหานคร : สมิต, 2551), หน้า 12 – 40.

⁹ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระญาณสังวร, **วิธีสร้างบุญบารมี**, (นนทบุรี : ปรินทร์ไอโซน, 2551), หน้า 4.

¹⁰ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), **ไตรภูมิโลกวิจรณยกถา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง)**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520), หน้า 400.

จะเห็นได้ว่าการทำทานมีความสำคัญยิ่ง ในอรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ เพื่อแสดงแนวคิดเรื่องการทำทาน 2 ลักษณะ ได้แก่

4.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงศรัทธาในการทำทาน

4.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงจิตใจของผู้ทำทาน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงศรัทธาในการทำทาน

การทำทานจะมากหรือน้อยเพียงใดย่อมให้ผลดีเลิศหากผู้ทำทานมีศรัทธาในการทำทาน ดังนั้นวัตถุทานจึงไม่มีความสำคัญเท่าศรัทธาในการทำทาน ในไตรภูมิวิวินิจฉัยกถา กล่าวถึงความสำคัญของศรัทธาในการทำทานว่าทำให้ได้ความสุข 3 ประการ คือมนุษย์สุข สวรรคสุข และนิพพานสุขดังนี้

สทุธาปุพฺพวงฺคฺมิ ทานํ แลกิจที่จะบำเพ็ญทานนั้น ย่อมมีศรัทธา เป็นประธาน มีศรัทธาเป็นเจ้าของ แต่บรรดาทานที่ท่านผู้มีศรัทธาบำเพ็ญ นั้น ถึงมาตรแม้ว่าวัตถุทานนั้นจะน้อยจะเบาบางอยู่ก็ดี เมื่อมีศรัทธา กล่าวหาญในกาลทั้งสาม คือกาลเมื่อจัดแจงจะให้ทานนั้น ก็มีศรัทธา เลื่อมใสครั้งหนึ่ง กาลเมื่อหยิบยกเครื่องไทยทานประสาทให้แก่ปฏิคาหก นั้น ก็มีศรัทธาเลื่อมใสครั้งหนึ่ง กาลเมื่อจำแนกแจกทานแล้วและระลึกถึง ทานที่ตนให้นั้น ก็มีศรัทธาเลื่อมใสครั้งหนึ่ง เมื่อมีศรัทธากล่าวหาญในกาล ทั้ง 3 มีนัยดังแสดงมาจะนี้แล้ว มาตราแม้ว่าไทยทานนั้นจะน้อยก็อาจให้ ความสุข 3 ประการ คือมนุษย์สุข สวรรคสุข แลนิพพานสุขได้ สำเร็จดัง มโนรถความปรารถนา บุคคลผู้มีศรัทธาบำเพ็ญทานแลได้สำเร็จสมบัติ 3 ประการ ด้วยอำนาจทานบารมีเป็นอุปนิสัยเหตุนี้ มีมากกว่าจะนับจะ ประมาณบมิได้¹¹

ในอรรถกถาชาดกแสดงถึงการทำทานว่าต้องทำทานอย่างสม่ำเสมอ เพื่อแสดงศรัทธาใน การทำทาน เป็นการทำทานแก่คนทั่วไป ภิกษุ และสมณพราหมณ์ โดยมีวัตถุทานคือ ข้าว น้ำ ดอกไม้ ของหอม ที่ปักอาศัย และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ผู้ให้ทานคือบุคคลทั่วไป อนาถบิณฑิก

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

เศรษฐกิจ และพยานาค การทำทานในอรรถกถาชาดกจึงแสดงถึงศรัทธาและความเลื่อมใสในการ
ทำทาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในเรือนของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีภัตตาหารไว้
ถวายภิกษุ 500 รูปเป็นประจำ **เรือนของท่านเศรษฐีจึงเป็นเสมือนบ่อ
น้ำของภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิตยกาล** เรืองรองด้วยผ้ากาสาวพัตร์
คลาคล่ำด้วยหมู่ฤๅษีผู้แสวงบุญ.¹²

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

เราและภรรยาเมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกเป็นผู้มีศรัทธา
เป็นทานบดี ในครั้งนั้น**เรือนของเราเป็นดั่งบ่อน้ำของ
สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย** และเราได้บำรุงสมณะและ
พราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้ถวายทานคือ
ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอนที่ปัก
อาศัย ฝ้านุ่นผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่
ได้ถวายแล้วโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของเรา และการ
สมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา ดูก่อนท่านผู้เป็น
ปราชญ์ ฤทธิ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิด
ในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและ
พรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.¹³

การเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยของผู้ทำทานว่า **“เป็นเสมือนบ่อน้ำของภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิตยกาล”**
และ **“เป็นดั่งบ่อน้ำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย”** แสดงว่าเป็นการทำทานอย่างสม่ำเสมอ
และเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่องไม่เคยขาด เหมือนบ่อน้ำที่มีน้ำอยู่ตลอดเวลา ผู้ทำทาน
จะต้องเลื่อมใสศรัทธาในการทำทาน เห็นได้จากการระบุว่า **“ภิกษุ 500 รูป”** และ **“ทั้งหลาย”**
ซึ่งแสดงปริมาณการให้ทานว่ามีเป็นจำนวนมาก อรรถกถาชาดกยังระบุถึงผลของการทำทานว่า

¹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเกสวชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3
ภาคที่ 4**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 680.

¹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิฑูรชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4
ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 460.

ทำให้มีทรัพย์สมบัติมากมาย ดังเช่นพญานาคในอรรถกถาชาดกซึ่งได้รับอานิสงส์จากการทำทาน คือ “ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว” อรรถกถาชาดกจึงแสดงให้เห็นว่าการทำทานจะต้องมีความเลื่อมใสศรัทธา ซึ่งเป็นธรรม ๓ ประการข้อหนึ่งที่เป็นหนทางสู่เทวโลก นั่นคือการให้ทานด้วยศรัทธา

ใน อรรถกถาเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีเพื่อพระสัพพัญญุตญาณ ทรงมีจิตศรัทธาในการบริจาคทานตั้งแต่ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางมุลลตี ในทศพรคาถา เมื่อพระนางมุลลตีเทพกัญญาว่าต้องจุติจากสวรรค์จึงขอรับพรจากท้าวสักกเทวราช พรข้อแรกที่ทรงขอคือ “ข้าพระบาทพึงอยู่ในพระราชานิเวศน์แห่งพระเจ้ากรุงสีพีนี้” ซึ่งแสดงว่า พระเจ้าสีวีผู้ครองกรุงสีพีทรงธรรมจนกิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงสวรรค์ เมื่อพระนางมุลลตีจุติจากดาวดึงส์สวรรค์ ครั้นพระชนม์ได้ 16 พรรษา พระเจ้าสีวีมีหาราชทรงให้พระนางมุลลตีเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสญชัยพระราชโอรส เมื่อพระนางมุลลตีทรงพระครรภ์ โปรดให้สร้างโรงงาน 6 แห่ง และทรงสละพระราชทรัพย์หกแสนกหาปณะทุกวันบริจาคทาน จึงกล่าวได้ว่า พระเวสสันดรทรงสืบเชื้อสายจากผู้ทรงธรรม เมื่อทรงเริ่มปฏิสนธิในพระราชวงศ์ก็มีการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ พระเวสสันดรทรงมีจิตศรัทธาในการบริจาคทาน ทั้งทรัพย์สินเงินทอง และเลือดเนื้อ พระองค์จึงเป็นผู้ทรงยินดียิ่งในการทำทาน พรหมณ์ชาวเมืองกาลิงครัฐจึงขอพระราชทานช้างปัจจัยนาคจากพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงยกให้ทำให้ชาวสีพีโกรธเคืองและขับไล่พระองค์ออกจากเมือง แม้จะเสด็จไปประทับ ณ เขาวงกต พรหมณ์ชุกยังคงติดตามไปขอโอรสทั้ง 2 พระองค์ ความเปรียบต่อนี้ใช้ห้วงน้ำที่ไม่มีวันเหือดแห้งสื่อถึงน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่ทรงยินดีในการบริจาคทาน ทรงยินดีที่จะบริจาคบุตรและภรรยาแก่ผู้ที่มาขอน้ำพระทัยของพระเวสสันดรจึงเปรียบดังห้วงน้ำที่มีน้ำเต็มเปี่ยมไม่มีวันหมด ทรงเป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลก

ชุกกทูลตอบว่า

**ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่เหือดแห้งฉันใด
พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อ
ทูลขอพระโอรสพระธิดาแก่พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทาน
พระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.¹⁴**

¹⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุกกทนิทาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 714.

พระมหาสัตว์ตรัสถามถึงเหตุที่ทำวสัฏกมาด้วยประการฉะนี้
ลำดับนั้นทำวสัฏกเทวราชทูลสนองว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
ข้าพระองค์เป็นคนแก่มาในที่นี้มาเพื่อทูลขอประทานพระนางมัทรีอัครมเหสี
ของพระองค์ ขอพระองค์โปรดประทานพระนางเจ้านั้นแก่ข้าพระองค์
ครั้นทูลฉะนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

**ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลา ไม่มีเวลา
เหือดแห้งฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วย
ศรัทธาฉันนั้น** ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระนางมัทรีกะ
พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระมเหสีแก่ข้า
พระองค์ผู้ทูลขอเถิด.¹⁵

ในทางกลับกันหากผู้ทำทานขาดศรัทธาในการทำทานแล้ว ผู้รับย่อมสัมผัสได้ถึงความไม่
เต็มใจของผู้ทำทาน ดังที่พระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธการทำทานของพระเจ้าพรหมทัต เพราะรู้ว่า
พระเจ้าพรหมทัตทรงให้ทานโดยไม่มีจิตศรัทธา การทำทานครั้งนี้จึงไม่บริสุทธิ์เปรียบเหมือน
ปอน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม

เมื่อก่อนข้าวสุกขาวล้วนภายหลังก็มีสิ่งอื่นเจือปน บัดนี้แดงล้วน
เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่อาตมภาพจะหลีกไป อนึ่ง เมื่อก่อนอาสนะมีใน
ภายใน ต่อมากมีในท่ามกลาง ต่อมากมีข้างนอก ต่อมากก็จะถูกขับไล่ออก
จากพระราชนิเวศน์ อาตมภาพของดเสียเองละ **บุคคลไม่ควรคบหาคน
ที่ปราศจากศรัทธา เหมือนบ่อนที่ไม่มีน้ำ ฉะนั้น ถ้าแม้บุคคลจะพึง
ขุดบ่อน้ำนั้น บ่อนนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม บุคคลควรคบคนที่
เลื่อมใสเท่านั้น ควรเว้นคนที่ไม่เลื่อมใส ควรเข้าไปนั่งใกล้คนที่เลื่อมใส
เหมือนคนผู้ต้องการน้ำ เข้าไปหาห้วงน้ำ ฉะนั้น**¹⁶

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 763.

¹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหาโพธิชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 93 – 94.

การให้ทานโดยที่จิตขาดศรัทธาย่อมทำให้ผู้ให้เป็นบาป เพราะเป็นทานที่ไม่บริสุทธิ์ การเปรียบว่า “บ่อนั้นก็จะมีน้ำที่มีกลิ่นโคลนตม” จึงแสดงถึงความสกปรกที่เจือปนอยู่ด้วย แม้ทางกายจะทำทานแต่จิตที่ขาดศรัทธาก็ก่อผลจากการทำทานนั้นเศร้าหมอง ตัวอย่างนี้จึงเป็นการยืนยันให้เห็นว่าการทำทานจะให้ผลดีได้นั้นจะต้องมีจิตเลื่อมใสศรัทธา

4.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงจิตใจของผู้ทำทาน

ผู้ทำทานจะได้ผลบุญมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาในการให้ทานนั้นต้องบริสุทธิ์ ซึ่งต้องสมบูรณ์พร้อมด้วยกัน 3 ระยะเวลา กล่าวคือ ระยะเวลาก่อนที่จะให้ทาน จิตต้องเบิกบานยินดีที่จะให้ทานเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นให้ได้รับความสุข ระยะเวลาที่กำลังลงมือให้ทานก็มีความร่าเริงยินดีและเบิกบาน และระยะเวลาหลังจากที่ได้ให้ทานไปแล้ว เมื่อหวนคิดถึงทานที่ตนได้กระทำไปแล้วก็มีจิตโสมนัส ร่าเริงเบิกบาน ยินดีในทานนั้น ๆ¹⁷ ดังนั้นอันิสงส์จากการทำทานจะมากน้อยเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับจิตใจของผู้ทำทานเป็นสำคัญ หากผู้ทำทานมีเมตตาจิตมุ่งสงเคราะห์ให้ผู้อื่นมีความสุข เพราะการทำทานของตน ก็นับว่ามีเจตนาบริสุทธิ์ การทำทานในครั้งนั้นย่อมได้รับผลบุญมาก

อรรถกถาชาดกที่แสดงถึงจิตที่บริสุทธิ์ขณะบริจาคทานคือ อรรถกถาเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ พระองค์ทรงรู้สึกปิติยินดียิ่ง “เป็นเหมือนเวลา รดน้ำเย็น 1,000 หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาในฤดูร้อน” การเปรียบเทียบความรู้สึกยินดีที่จะให้ทานเหมือนมีน้ำเย็นจำนวนมากถึง 1,000 หม้อ รดลงตั้งแต่ศีรษะ ย่อมแสดงถึงความเย็นที่แผ่ซ่านไปทั่วทั้งร่างกาย จิตที่ยินดียิ่ง เปี่ยมด้วยปิติสุขจึงเกิดจากการรับรู้ว่าจะได้บริจาคทานเพื่อเพิ่มพูนบารมีของพระองค์ ดังนั้นเมื่อพราหมณ์ชุกขอพระราชทานพระโอรสและพระธิดาของพระองค์ จึงทรงยินดียกให้ แต่พระกুমารทั้งสองพระองค์ทรงเกรงกลัวชุกจึงเสด็จหนีไปยังสระโบกขรณี พระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารทั้งสองพระองค์ ความตอนนี้นำแสดงถึงจิตที่บริสุทธิ์ เต็มเปี่ยมด้วยความยินดีที่จะบริจาคบุตรทาน

¹⁷ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระญาณสังวร, **วิธีสร้างบุญบารมี**, (นนทบุรี: ปริณท์ไอโซน, 2551), หน้า 4-5.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสถามพระชาลีว่า แน่ะพ่อ น้องหญิงของพ่อไปไหน พระชาลีทูลสนองว่า ข้าแต่พระราชบิดา ธรรมด่าว่า สัตว์ทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้น ก็ย่อมรักษาตัวทีเดียว ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็ทรงทราบว่ ลูกทั้งสองของเราจักนัดหมายกัน จึงตรัสเรียกว่า แม่กัณหา แม่จงมา แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนแม่กัณหาธิดารัก แม่จงมา จงเพิ่มพูน
ทานบารมีที่รักของพ่อ จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อ
ให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็น
ดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ
พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์ทั้งเวทดาด้วย.

พระนางกัณหาชินาราชกุมารีได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดาจึงทรงคิดว่า เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงเสด็จขึ้นจากน้ำเหมือนกัน หมอบแทบพระบาทเบื้องซ้ายแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง พระอัศจรรย์ของสองพระกุมารกุมารีตกลงยังหลังพระบาทแห่งพระมหาสัตว์ ซึ่งมีพรรณดุดอกปทุมบาน พระอัศจรรย์ของพระมหาสัตว์ก็ตกลงบนพระปฤษฎางค์แห่งสองพระกุมารกุมารีซึ่งเช้นกับแผ่นทองคำ.¹⁸

การบำเพ็ญบุตรทานของพระเวสสันดรในชาดกเรื่องนี้แสดงถึงการทำทานด้วยจิตบริสุทธิ์ ทรงสละบุตรที่รักยิ่งเพื่อประโยชน์ส่วนรวมคือเพื่อพระสัพพัญญุตญาณ การกล่าวว่าพระกัณหาจะเป็นผู้ “เพิ่มพูนทานบารมีของพ่อ” จึงแสดงถึงการมาเพิ่มสิ่งที่มีอยู่แล้วให้มีมากขึ้นจนกระทั่งเต็มเปี่ยม เป็นผู้มา “โสรจสรงหทัย” ของพระเวสสันดรให้ “เย็นฉ่ำ” ความยินดีของพระเวสสันดร จึงแสดงจิตใจของผู้ทำทานว่าไม่มีความเดือดร้อนทรมานทรมาย มีเพียงความสุขใจที่ได้บริจาคทาน

ใน *อรรถกถาสีวิราชชาดก* ว่าด้วยการให้ดวงตาเป็นทาน พระเจ้าสีวิราชเป็นผู้ที่มีเจตนาบริสุทธิ์ในการทำทาน ดังจะเห็นได้จากความปิติยินดีในการทำทาน เริ่มจากกระยะก่อนที่จะทำทาน เมื่อทรงรู้ว่าพราหมณ์ชราทูลขอดวงพระเนตร พระองค์ทรงรู้สึกว่เหตุการณ์นี้ “เป็นลาภใหญ่ของเรา มโนรชของเราจักถึงที่สุดในวันนี้ทีเดียว เราจักบริจาคทานที่ยังไม่เคยบริจาคแล้วทรงมีพระหฤทัยชื่นชมโสมนัส” ขณะที่แพทย์จับศาสตราตัดเอ็นที่ติดพระเนตร ทรงอดกลั้น

¹⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 720.

ทุกขเวทนาทรงดำริว่า “เราได้ให้ดีแล้ว ทรงเสวยปิติอันชานไปภายในพระหฤทัยหาระหว่างมิได้” เมื่อพระเจ้าสีวิราชทรงให้ดวงพระเนตรแก่พราหมณ์แปลงแล้ว เสด็จสู่พระราชอุทยานและบวชบำเพ็ญสมณธรรม

ส่วนอำมาตย์ทั้งหลาย ไม่ให้พระองค์เสด็จด้วยรถ นำเสด็จไป ด้วยพระสุวรรณสีวิกา แล้วให้ประทับอยู่ใกล้ฝั่งสระโบกขรณี จัดแจงวางกำลังพิทักษ์รักษาแล้วจึงหลีกไป พระราชาประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงรำพึงถึงทานของพระองค์¹⁹

การเสด็จไปยังสระโบกขรณีแล้วทรงรำพึงถึงทานของพระองค์ แสดงถึงจิตซึ่งเปี่ยมด้วยปิติหลังจากทำทาน พระเจ้าสีวิราชเป็นผู้ทรงธรรม มีจิตบริสุทธิ์ในการบริจาคดวงพระเนตร แม้เมื่อทำลັกกเทวราชเสด็จมาให้พร พระเจ้าสีวิราชทรงทำสังขการึกว่า “หม่อมฉันได้ให้ดวงตาแก่พราหมณ์ผู้นั้นซึ่งเป็นวณิก ปิติ และโสมนัสเป็นอันมากเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันยิ่งนัก ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอจักขุจงบังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันเถิด ดังนี้” หลังจากนั้นพระเจ้าสีวิราชจึงได้ “สังขการมิตาจักขุ” คือจักขุที่เกิดขึ้นเพราะสังขการมีของพระองค์ พระเจ้าสีวิราชจึงเป็นผู้มีเจตนาบริสุทธิ์ในการทำทานซึ่งสมบูรณ์พร้อมทั้ง 3 ระยะเวลา นั่นคือ ระยะเวลาก่อนที่จะให้ทาน ระยะเวลาลงมือให้ทาน และระยะเวลาหลังจากให้ทานแล้ว

4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการรักษาศีล

ศีลเป็นข้อปฏิบัติเพื่อควบคุมกายและวาจาให้ดีงาม เป็นธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในทุเรณิทาน เมื่อพระโพธิสัตว์สุเมธดาบสไคร้ครวญถึงธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้าและพบว่า ศีลบารมีคือบารมีที่สำคัญบารมีหนึ่ง ที่ทำให้พระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าได้²⁰

¹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีวิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

²⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเอกนิบาตชาดก อปฺปนกวรรค ทุเรณิทาน,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 34.

ลำดับนั้น เมื่อเขาใคร่ครวญอยู่ยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยคิดว่า ธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้าไม่พึงมีเพียงเท่านั้นเลย เขาได้เห็นศีลบารมีข้อที่ 2 ได้มีความคิดว่า ดูก่อนสุเมธบัณฑิต นับจำเดิมแต่นี้ไปท่านพึงบำเพ็ญศีลบารมีให้เต็มเปี่ยม เหมือนอย่างว่า ธรรมดาว่าเนื้อจามรีไม่เหลือวแลแม่ชีวิต รักษาหางของตนอย่างเดียวฉันใด จำเดิมแต่นี้ แม้ท่านก็ไม่เหลือวแลแม่ชีวิต รักษาศีลอย่างเดียวก็จักเป็นพระพุทธเจ้าได้ดังนี้ เขาได้อธิษฐานศีลบารมีข้อที่สองทำให้มั่นแล้ว. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าววว่า

ความจริงพุทธธรรมเหล่านี้ จักหาไม่เพียงเท่านั้นไม่
เรจักเลือกเฟ้นธรรมแม้อย่างอื่นที่เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ
ครั้งนั้นเราเมื่อเลือกเฟ้นอยู่ ก็ได้เห็นศีลบารมีข้อที่ 2 ที่ท่าน
ผู้แสวงหาคุณใหญ่แต่เก่าก่อนถือปฏิบัติเป็นประจำ ท่านจง
ยึดถือศีลบารมีข้อที่ 2 นี้ กระทำให้มั่นก่อน จงถึงความ
ศีลบารมี หากท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ จามรี
หางคล้องติดในที่ไหนก็ตามก็จะยอมตายในที่นั้น ไม่ยอม
ให้หางหลุดลุ่ย ฉันใด ท่านจงบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ในภูมิ
ทั้งสิ้น จงรักษาศีลในกาลทุกเมื่อ เหมือนจามรีรักษาหาง
ฉันนั้นเถิดดังนี้.²¹

การรักษาศีลเป็นความเพียรพยายามที่จะระงับโทษทางกายและวาจา เป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงกว่าการให้ทาน ศีลจึงเป็นธรรมะข้อสำคัญ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของคำว่า “ศีล” ดังนี้

ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจา
ให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความ
ดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจาก
โทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกาย
วาจาและอาชีพ ; มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า **อธิศีล**

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34 – 35.

สิกขา(ข้อ 1 ในไตรสิกขา,ข้อ 2 ในบารมี 10 , ข้อ 2 ในอริยทรัพย์ 7 ,
ข้อ 2 ในอริยวัฑฒิ 5)²²

ศีลเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ควบคุมความประพฤติของมนุษย์ทั้งทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งยังเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้มีความประพฤติที่ดียิ่งขึ้น มีการจัดแบ่งศีลเป็นหลายประเภท ได้แก่ ศีล 5 เป็นศีลสำหรับทุกคน ศีล 8 เป็นศีลสำหรับฝึกตนให้ยิ่งขึ้นไปโดยรักษาในบางโอกาสหรือมีศรัทธาจะรักษาประจำก็ได้ ศีล 10 เป็นศีลสำหรับสามเณรแต่ผู้ใดศรัทธาจะรักษาก็ได้ ศีล 227 เป็นศีลสำหรับพระภิกษุ และศีล 311 เป็นศีลสำหรับพระภิกษุณี ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะศีล 5 และศีล 8

ศีล 5 ได้แก่ 1. เว้นจากทำลายชีวิต 2. เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ 3. เว้นจากประพฤติผิดในกาม 4. เว้นจากพูดเท็จ 5. เว้นจากของเมา คือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีล 8 ได้แก่ 1. เว้นจากทำลายชีวิต 2. เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ 3. เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือเว้นจากการร่วมประเวณี 4. เว้นจากพูดเท็จ 5. เว้นจากของเมา คือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท 6. เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาลคือเที่ยงแล้วไป 7. เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง 8. เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย²³

ศีลเป็นหลักธรรมสำคัญในพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกปรากฏพระสูตรจำนวนมากที่กล่าวถึงศีลและความสำคัญของศีล เช่น มหาปรินิพพานสูตร ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค กล่าวถึงอานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล 5 ประการ ได้แก่ 1. ได้รับกองโภคะใหญ่อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ 2. เกียรติศัพท์อันงามย่อมขจรไป 3. เมื่อจะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ย่อมมองอาจ ไม่เก้อเขิน 4. ไม่หลงทำกาลละ 5. เมื่อตายไปแล้วได้ไปสู่สุคติสวรรค์²⁴

²² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 391.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 391 – 392.

²⁴ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 9 พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 2 ที่มณิกาย มหาวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภณท์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514).

มีการประมวลหลักกรรมในพระพุทธศาสนาออกเป็น 3 หมวดได้แก่ ศิล สมาธิ ปัญญา จะเห็นได้ว่าศิลปะเป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้น ท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายความหมายของศิลปะไว้ใน**คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์** ไว้ว่า

ศิลปะแปลว่าปรกติ หมายความว่าขอร้องให้จดจำ ศิลไว้สักคำ ว่า แปลว่า ปรกติ ท่านทำกายวาจาให้ปรกติอยู่ได้แล้ว มีศิลปะ ชื่อว่ามีศิลปะ สมบูรณ์เลย ไม่ต้องแยกเป็นศิลปะ 5 ศิล 10 ศิล 8 ศิล 200 – 300 อะไร ก็ไม่ต้องแยกแต่ว่าขอให้ทำกายวาจาให้ปรกติสะอาด ปราศจากโทษ แปรเด็บน หรือรบกวนแล้วก็เรียกว่ามีศิลปะ²⁵

การทำกายวาจาให้เป็นปรกติ ชื่อว่าเป็นผู้มีศิลปะสมบูรณ์ ศิลจึงเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ไม่ ซับซ้อน ง่าย ๆ ใด ๆ ศิลเป็นหนทางที่นำไปสู่นิพพานได้ ข้อความดังกล่าวปรากฏใน **มิลินทปัญหา** เมื่อพระนาคเสนวิสัยนาแก่พระเจ้ามิลินท์ เนื้อความเป็นดังนี้

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า “มหाराช” ขอถวายพระพร บพิตร พระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าฐานะคือศิลอันเลิศ พระโยคาวจร นักปราชญ์ผู้ประเสริฐอันสถิตในศิลนั้น กระทำมนสิการโดยแยกกายแล้ว จะตั้งอยู่ที่ใดก็ตาม ย่อมกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้ เปรียบดังบุคคลอัน สถิตอยู่ที่ป่าสกายวันก็ดี อดสันทนครก็ดี กาสีโกศลนครก็ดี กัสสิมรนครก็ดี คันธารนครก็ดี บณยอดเขาก็ดี ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสก็ดี ย่อมจะเห็น อากาศเหมือนกันทั้งนั้น ความนี้เปรียบฉันใด บุคคลตั้งอยู่ในศิลนั้น กระทำมนสิการโดยแยกกายแล้ว จะสถิตอยู่ที่ใดก็ตาม ย่อมจะทำพระ นิพพานให้แจ้งได้ ฉันนั้นแล

ประการหนึ่ง ซึ่งว่าบุคคลอยู่ในป่าสกายวันบุรพทิศก็ปรากฏ บุคคลจะอยู่ในเมืองทั้งหลาย มีเมืองอดสันทเป็นต้นก็ดี และในพรหมโลก ชั้นสุทธาวาสก็ดี บุรพทิศก็ปรากฏเหมือนกัน “ยถา” มีครุณา ฉันใด บุคคลตั้งอยู่ในศิลแล้ว ก็คงจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเปรียบเหมือน บุคคลซึ่งอยู่ในป่าสกายวันเป็นอาทิ บุรพทิศก็ย่อมปรากฏเหมือนกันฉะนั้น

²⁵ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์** (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,ม.ป.ป), หน้า 18.

นี่แหละบพิตรพระราชสมภารพึงทรงพระสันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด ว่าศิลปินนี้
ประเสริฐยิ่ง ผู้ใดตั้งอยู่ในศิลปินนั้น ศิลกก็เป็นฐานะเป็นประธานที่จะให้ผู้นั้น
เห็นแจ้งซึ่งทางพระนิพพาน เป็นที่ยงแท้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปีนประเทศรัศสรวเสริฐ “ภานุเต นาคเสน”
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าของมาประดิษฐานไว้ซึ่งธรรมชะ
ธงชัย คือธรรมให้เป็นที่สำคัญอันวิเศษ อันได้แก่ศิลปินซึ่งประธานเป็นบวรพ
ทิตเป็นประธานที่จะเห็นแจ้งซึ่งพระนิพพานนี้โยมยินดีหนักหนา “สมุปฏิจ
ฉามิ” โยมจะรับถ้อยคำจำไว้ให้เป็นผลเป็นคุณแก่กุลบุตรอันจะเกิด
ข้างหน้าในกาลบัดนี้

นิพพานัสส ปัญญาปัญหาเป็นคำรบ 7 จบเพียงเท่านี้²⁶

ศิลปินเป็นสิ่งประเสริฐ หากตั้งมั่นในศิลปินแล้วศิลปินจะเป็นหนทางนำสู่พระนิพพานได้
ในอรรถกถาชาดกไม่ได้กล่าวถึงการรักษาศิลปินอย่างไร สำคัญอย่างไร แต่แสดงให้เห็นว่าศิลปิน
เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์ผู้ทรงศิลปินเป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนั้นในหัวข้อนี้จึงจะกล่าวถึงการรักษาศิลปินว่า
ศิลปินทำให้มนุษย์บริสุทธิ์ รายละเอียดเป็นดังนี้

4.2.1 ศิลปินทำให้มนุษย์บริสุทธิ์

ศิลปินข้อปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์เป็นคนดี สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข
ศิลปินจึงเป็นความดีงาม ศิลปินคือข้อปฏิบัติที่ดี นำความสุขความเจริญมาสู่ชีวิต ในอรรถกถาชาดก
แสดงให้เห็นว่าการที่จะ “บริสุทธิ์” ได้นั้น ต้องเป็นผู้ถือศิล ปราศจากกิเลสและประพฤติปฏิบัติ
ตั้งตนอยู่ใน “ธรรม” อันเป็นวิธี “ชำระ” ตนให้บริสุทธิ์ได้ การถือศิลจึงมีผลให้ผู้นั้นบริสุทธิ์ การเป็น
มนุษย์ผู้บริสุทธิ์จึงเกิดจากการถือศิล ดังที่พระราชาสุตโสมทรงบำรุงบิดามารดา ญาติมิตร ทั้ง
ยังให้ทานแก่คนจำนวนมาก พระราชาสุตโสมจึงเป็นผู้ประพฤติกายวาจาเป็นปกติ เป็นผู้ทรง
ศิลทรงธรรม ดังนั้นพระองค์จึงไม่กลัวความตาย การถือศิลและประพฤติธรรมจึงเป็นวิธีการหนึ่ง
ในการ “ชำระ” ทำให้มนุษย์ไม่สกปรก ปราศจากกิเลส เป็นผู้ “บริสุทธิ์”

²⁶ มิลินทปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, 2549), หน้า 593.

กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้ทำแล้ว ยัญที่ไพบุลย์บัณฑิต
สรรเสริญ เราก็ได้บูชาแล้ว ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว
ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวตาย. กัลยาณธรรมหลายอย่าง เราได้
ทำแล้ว ยัญที่ไพบุลย์ บัณฑิตสรรเสริญ เราได้บูชาแล้ว เราไม่เดือดร้อนที่
จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่าน โปริสาท เฌิญท่านจงบูชาญาณิณเราเสียเถิด.

พระชนกและพระชนนี เราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม ทางปรโลกเราก็ได้ชำระให้
บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวความตาย. พระชนก
และพระชนนีเราก็ได้บำรุงแล้ว ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้
ปกครองแล้วโดยชอบธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่าน
โปริสาท เฌิญท่านบูชาญาณิณเราเสียเถิด.

อุปการิณในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็น
พระเจ้าแผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม ทางปรโลกเราก็ได้ชำระ
ให้บริสุทธิ์แล้ว คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย.
อุปการิณในพวงญาติและมิตร เราก็ได้กระทำแล้ว ความเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน เราก็ได้ปกครองแล้วโดยธรรม เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก
ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านจงบูชาญาณิณเราเสียเถิด.

ท่านเราก็ได้ให้แล้วเป็นอันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์
เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำแล้ว ทางปรโลกเราก็ชำระให้บริสุทธิ์แล้ว
คนที่ตั้งอยู่ในธรรม ใครเล่าจะกลัวต่อความตาย. ท่านเราก็ได้ให้แล้วเป็น
อันมากแก่คนจำนวนมาก สมณพราหมณ์ เราก็ได้อุปถัมภ์ให้อิ่มหนำ
แล้ว เราไม่เดือดร้อนที่จะไปสู่ปรโลก ดูก่อนท่านโปริสาท ท่านจง
บูชาญาณิณเราเสียเถิด.²⁷

การแสดงว่าศีลทำให้มนุษย์ผู้ถือศีลเป็นผู้ “บริสุทธิ์” ปรากฏใน อรรถกถาจลโพิชาดก
พระโพิสัตว์ต้องแต่งงานกับนางกุมาริกาผู้งามเลิศเพราะเป็นความประสงค์ของบิดามารดา

²⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพุทธสมุทตถก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 691 – 692.

โพธิกุมารกับนางกุมาริกาต่างไม่ปรารถนาเป็นสามีภรรยากัน ญาติทั้งหลายก็จัดการอวาหวิวาหมงคลให้ ก็ชนแม้ทั้งสองนั้นไม่เคยมีความฟุ้งซ่านด้วยกิเลส เพียงแต่จะแลดูกันด้วยอำนาจแห่งวาทะก็มีได้มีขึ้นชื่อว่าเมถุนธรรม ไม่เคยประสพแม้ในฝัน ทั้งสองได้เป็น**ผู้มีศิลปวิสุทธิ**ด้วยประการฉะนี้.²⁸

ในศีล 5 ข้อ 3 คือการเว้นจากการประพฤตินอกใจ แต่ในชาดกเรื่องนี้ความไม่ปรารถนาในเมถุนธรรม จิตไม่ฟุ้งซ่านด้วยกิเลส เป็นวัตรปฏิบัติของทั้งสองคน ดังนั้นทั้งสองคนนี้จึงไม่ได้ประพฤตินอกใจเลยเพราะเป็นความประสงค์ของบิดามารดา ยิ่งไปกว่านั้นคือเป็นความปรารถนาของตนเองที่จะไม่ข้องเกี่ยวกับกิเลส จะเห็นได้ว่าศีลยอมทำให้มนุษย์ผู้ถือศีล “**บริสุทธิ์**” เช่นเดียวกับใน *อรรถกถาสวรรณสามชาดก* ทูกุลกุมารกับนางปาริกามารีเป็นผู้ปราศจากกิเลส ไม่มีความต้องการในเรื่องประเวณี จึง “**มิได้หยั่งลงสู่สมุทรรคือกิเลส**” แม้จะต้องอยู่ด้วยกันก็ยังคงรักษาความบริสุทธิ์คือรักษาศีลไม่ยุ่งเกี่ยวกัน เป็นการเว้นจากการประพฤตินอกใจ การที่ทั้งสองคนไม่มีความต้องการอันเป็นกิเลส จึงเป็น “**สัตว์บริสุทธิ์**”

กาลต่อมา เมื่อทูกุลกุมารมีอายุได้สิบหกปี บิดามารดาพูดว่าจะนำกุมาริกามาเพื่อเจ้า แต่ทูกุลกุมารมาแต่พรหมโลก เป็น **สัตว์บริสุทธิ์** จึงปิดหูทั้งสองกล่าวว่า ข้าแต่คุณพ่อคุณแม่ ฉันไม่ต้องการอยู่ครองเรือน โปรดอย่าได้พูดอย่างนี้ แม้บิดามารดาพูดอยู่ถึงสองครั้งสามครั้ง ก็ไม่ปรารถนา ฝ่ายปาริกามารีแม้บิดามารดาพูดว่า แน่ะแม่ บุตรของสหายเรามีอยู่ เขามีรูปร่างน่าเลื่อมใสมีผิวพรรณดั่งทองคำ เราจักให้ลูกแก่เขา นางปาริกาก็กล่าวห้ามอย่างเดียวกัน แล้วปิดหูทั้งสองเสีย เพราะนางมาแต่พรหมโลกเป็น **สัตว์บริสุทธิ์**

ในคราวนั้น ทูกุลกุมารส่งข่าวลับไปถึงนางปาริกาว่า ถ้าปาริกามีความต้องการด้วยเมถุนธรรม ก็จะไปสู่เรือนของบุคคลอื่น ฉันไม่มีความพอใจในเมถุน แม้นางปาริกาก็ส่งข่าวลับไปถึงทูกุลกุมารเหมือนกัน แต่บิดามารดาได้กระทำอวาหวิวาหมงคล แก่กุมารกุมารีทั้งสองผู้ไม่

²⁸ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจลลโพธิชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 819.

ปรารถนาเรื่องประเวณีเลย **เขาทั้งสองมิได้หยั่งลงสู่สมุทรคือกิเลส**
อยู่ด้วยกันเหมือนมหาพรหมสององค์ ฉะนั้น²⁹

การรักษาศีล 5 สม่าเสมอทำให้เป็นผู้มีความประพฤติดีงาม ผลจากการเป็นผู้ทรงศีลจึงทำให้เป็นผู้ “สะอาด” ศีล 5 จึงเป็น “เครื่องชำระ” ให้มนุษย์เป็น “ผู้สะอาด” ดังใน อรรถกถาสิริกาลกรณิชาดก อนาคตปิณฑิกเศรษฐีและบริวารรักษาศีล 5 สม่าเสมอไม่บกพร่อง จึงไม่มีความต้องการในกิเลสใด ๆ เป็นผลให้ทั้งหมดเป็นผู้ “สะอาด” คือปราศจากกิเลส การรักษาศีล 5 จึงเป็นการชำระตนให้สะอาดบริสุทธิ์

ความย่อว่า ท่านอนาคตปิณฑิกเศรษฐีนั้น จำเดิมแต่เวลาได้อยู่ในไสดาปัตติผลแล้วรักษาศีล 5 ไม่มีขาด. ทั้งภรรยา ทั้งบุตรธิดา ทั้งทาส ทั้งกรรมกรผู้ทำงานรับจ้างของท่าน ก็พากันรักษาศีลเหมือนกันหมดทุกคน. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายตั้งเป็นเรื่องขึ้นในธรรมสภาว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อนาคตปิณฑิกเศรษฐีทั้งตนเองก็สะอาดทั้งบริวารก็สะอาด ประพฤติธรรมอยู่.³⁰

ใน อรรถกถากุมมาสปีณฑชชาดก กล่าวถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า 4 รูปว่าเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์และมีอาจารย์คือความประพฤติดี มีมารยาทดีงาม ละความกระวนกระวายในราคะได้แล้ว จึงเป็น “ผู้เยือกเย็น” คือดับไฟกิเลสทั้งมวลได้แล้ว การที่พระปัจเจกพุทธเจ้า “สมบูรณ์ด้วยศีล” จึงทำให้ “เป็นผู้เยือกเย็น” คือดับกิเลสได้สิ้น ไม่มีความทุกข์ร้อนใจใด ๆ ทั้งมวล การเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้ายังแสดงให้เห็นว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าซึ่งตรัสรู้เฉพาะตัว ไม่ได้สั่งสอนผู้อื่น³¹ แสดงว่าการมีศีลสมบูรณ์เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้เองได้ ตัวอย่างนี้ยังกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเพียงลูกจ้างทำงานให้ผู้อื่นแต่มี “ศีลสังวร” คือสำรวมในศีล ได้ถวายขนมกุมมาสแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

²⁹ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสวรรณสามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 174.

³⁰ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสิริกาลกรณิชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

³¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 229.

เราได้เกิดในตระกูลหนึ่งในนครนี้นั่นเอง ได้เป็นลูกจ้างทำงานให้คนอื่น แต่มีสี่ลสังวร เราออกไปทำงานได้เห็นสมณะ 4 รูป ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและอาจารย์ เป็นผู้เยือกเย็นไม่มีอาสวะ ยังจิตให้เลื่อมใสในท่านเหล่านั้นแล้ว ได้ให้ท่านนั่งบนอาสนะที่ปูด้วยใบไม้ เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายขนมกุมมาสแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยมือของตนเอง ผลของกุศลกรรมนั้นของเรานี้เป็นเช่นนี้ คือเราได้เสวยราชสมบัตินี้ ที่มีแผ่นดินอุดมสมบูรณ์กว้างขวาง.³²

อรรถกถาสุวัจจาคก พระนางสุเมธาไม่มีบุตรจึงทรงถือศีลเพื่อขอบุตร ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นท้าวสักกะแปลงเพศเป็นฤๅษีไปสู่อุทยาน แจ้งแก่สตรีทั้งหลายว่าจะให้โอรสแก่สตรีที่มีศีลเท่านั้น ไม่มีสตรีคนใดมีศีลยกเว้นพระนางสุเมธา พระนางสุเมธาทรงแสดงศีลของตนนั้นคือทรงเป็นผู้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอ มีปัญญา มีศีล เคารพยำเกรงสามีและบิดามารดาของสามี การประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรมเช่นนี้เองทำให้พระนางทรงมี “กรรมอันสะอาด” คือปราศจากความมัวหมองคือกิเลส ดำรงตนเป็นคนดีและรักษาธรรม การรักษาศีลจึงทำให้พระนางสมปรารถนาคือทรงมีบุตร

หมู่เทวดามาประชุมกันที่สุธรรมาสภา ย่อมกราบไหว้ท้าวสักกะองค์ใด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะองค์นั้น มีดวงตาพหนึ่งมาลัยสำนักของท่าน หญิงเหล่าใดในเทวโลกเป็นผู้มีปกติประพฤติสม่ำเสมอ มีปัญญา มีศีล มีพ่อผัวแม่ผัว เป็นเทวดายำเกรงสามี เทวดาทั้งหลายผู้มีวิฆเนศย์มาเยี่ยมหญิงเช่นนั้น ผู้มีปัญญา มีกรรมอันสะอาด เป็นหญิงมีนุชย์ คู่ก่อนนางผู้เจริญ ท่านเกิดในราชสกุลนี้ พรั่งพร้อมไปด้วยสิ่งที่น่าปรารถนาทุกอย่าง ด้วยสุจริตธรรมที่ท่านประพฤติดีแล้วในปางก่อน คู่ก่อนพระราชาบุตร ก็แหละข้อนี้เป็นชัยชนะในโลกทั้งสองของท่าน คือการอุปถัมภ์ในเทวโลก และเกียรติในชีวิตนี้ คู่ก่อนพระนางสุเมธา ขอให้พระนางจงมีสุข ยั่งยืนนาน จงรักษาธรรมไว้ในตนให้ยั่งยืนเถิด ข้าพเจ้านี้

³² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุมมาสปินณฑชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 431-432.

ขอลาไปสู่ไตรทิพย์ การพบเห็นท่าน เป็นการพบเห็นที่ดูดีมีใจของ
ข้าพเจ้ายิ่งนัก.³³

4.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญภาวนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อธิบายว่าการ
บำเพ็ญภาวนา หรือการเจริญภาวนา “เป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุด และยิ่งใหญ่ที่สุดใน
พระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นแก่นแท้ และสูงกว่าฝ่ายศีลมากนัก การเจริญภาวนานั้นมี 2 อย่าง
คือ 1. สมถภาวนา หรือการทำสมาธิ และ 2. วิปัสสนาภาวนา หรือการเจริญปัญญา”³⁴
การบำเพ็ญภาวนาจึงเป็นการฝึกจิตให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่าง ๆ และให้มีปัญญารู้เท่าทันโลก
และชีวิต อรรถกถาชาดกกล่าวถึงการบำเพ็ญภาวนา 2 ประการ ได้แก่ สมถภาวนาหรือการทำ
สมาธิ และวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญปัญญา

4.3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงสมถภาวนาหรือการทำสมาธิ

สมถภาวนา คือการทำจิตให้เป็นสมาธิ หรือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของคำว่า “สมาธิ” ดังนี้

ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำใจให้สงบแน่วแน่
ไม่ฟุ้งซ่าน, ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว,
มักใช้เป็นคำเรียกง่าย ๆ สำหรับอธิจิตตสิกขา; ดู **เอกัคคตา, อธิจิตตสิกขา**
(ข้อ 2 ในไตรสิกขา, ข้อ 4 ในพละ 5, ข้อ 6 ในโพชฌงค์ 7)³⁵

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายถึงองค์มรรคที่จัดอยู่ในหมวดสมาธิว่ามี 3 ข้อ
ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ **สัมมาวายามะ** คือความเพียรซึ่งเป็น
คุณธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา การทำความเพียรต้องเริ่มในใจให้พร้อมและถูกต้องก่อน
แล้วจึงขยายเป็นการกระทำภายนอกให้ประสานกลมกลืน การทำความเพียรจึงต้องสอดคล้อง

³³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุขจิตชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 436.

³⁴ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, สมเด็จพระญาณสังวร, **วิธีสร้างบุญบารมี**, (นนทบุรี : ปรีณทีโอโซน, 2551), หน้า 22.

³⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 401.

กลมกลืนกับธรรมข้ออื่น โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะ **สัมมาสติ** คือการคอยระลึกถึง ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ไม่ลืม สติเป็นธรรมที่สำคัญ ในการดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติต้องมีสติกำกับเสมอ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า “**อัปปมาท**” หรือความไม่ประมาท ซึ่งหมายถึงการดำเนินชีวิตอย่างไม่ขาดสติ ทำให้ระมัดระวัง ไม่ให้ตนเองพลาดไปทำความชั่วหรือความเสื่อม ไม่ให้เพิดเพลินลุ่มหลงมัวเมา ตระหนักถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ และ**สัมมาสมาธิ** คือความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด สมาธิที่ใช้ถูกทาง เพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายแท้จริงของสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนา คือเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง³⁶

ท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายเรื่องอริยมรรค ทางดับทุกข์ ไว้ในหนังสือ**คู่มือดับทุกข์** โดยกล่าวถึงทางดับทุกข์ ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่าทางสายกลาง ซึ่งมีส่วนประกอบ 8 ส่วน เรียกว่า “**มรรคมืองค์แปด**” ซึ่งต้องประพฤติปฏิบัติครบทั้ง 8 อย่าง ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งทางทั้ง 8 ข้อนี้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นเรื่องทางปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปไปกลุ่มที่ 2 เป็นเรื่องทางกายนอกหรือศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต และสัมมาอาชีโว และกลุ่มที่ 2 เป็นเรื่องทางจิต ได้แก่ สัมมาวายาโม สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ **สัมมาวายาโม** คือมีความพยายามถูกต้อง กล่าวคือพยายามมีจิตใจที่บากบั่น มีจิตใจเข้มแข็ง กล้าหาญอดกลั้นอดทนทุกอย่างเพื่อให้ตนเองไปสู่ทางรอดพ้น **สัมมาสติ** คือการควบคุมความรู้สึกให้มีความรู้สึกอยู่ในทางที่ถูกต้อง และ**สัมมาสมาธิ** คือตั้งใจมั่นถูกต้อง ตั้งใจไว้อย่างมีหลักถูกต้อง³⁷

ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงเรื่องการทำสมาธิว่าต้องทำสมาธิเพื่อให้เห็นเปี่ยม เป็น การเพิ่มพูนให้เต็มสมบูรณ์ ผู้วิจัยพบว่าอรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่สื่อถึงการบำเพ็ญสมาธิ 3 ประการ ได้แก่

- 4.3.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความเพียร
- 4.3.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความไม่ประมาท
- 4.3.1.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความตั้งมั่นของจิต

จะกล่าวอย่างละเอียดดังต่อไปนี้

³⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 799 – 892.

³⁷ พุทธทาสภิกขุ อธิบายเรื่องอริยมรรค ทางดับทุกข์ ไว้ในหนังสือ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์** (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,ม.ป.ป), หน้า 79 – 132.

4.3.1.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความเพียร

ความเพียรคือการมีความพยายามที่ถูกต้อง มีจิตใจที่เข้มแข็ง อดทนและมุ่งมั่นบากบั่นทำในสิ่งที่ถูกต้อง ทั้งนี้ต้องใช้ปัญญาทำให้ความเพียรนั้นดำเนินไปอย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดประโยชน์ เป็นการทำให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น ใช้สติควบคุมกาย วาจา ให้เป็นไปในทางกุศล การมุ่งมั่นเพียรพยายามเป็นสิ่งที่กล่าวถึงอย่างชัดเจนใน *อรรถกถาชาดก* ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระมหาชนกเพียรว่ายน้ำท่ามกลางมหาสมุทรทั้งที่ไม่เห็นฝั่งต่างจากมหาชนกที่หวาดกลัวมรณภัยและปล่อยให้ตนเองต้องประสบความพินาศ เมื่อทรงทราบข่าวเรื่อง จะจม พระมหาชนกเป็นผู้ที่ตั้งสติได้โดยไม่คร่ำครวญวิงวอนเทวดา แต่กลับคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยเสวยจนเต็มท้อง ชุบผ้าเนื้อเกลี้ยงด้วยน้ำมันจนชุ่มแล้วทรงนุ่งให้มัน ประทับยืนที่เสากระโดงเรือ ทรงกำหนดทิศเมืองมิลิลาแล้วกระโดดจากยอดเสากระโดงลงพื้นผิวน้ำและเต่าทรงว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรอยู่เจ็ดวัน และเมื่อสังเกตว่าเป็นวันอุโบสถจึงบ้วนพระโอษฐ์ด้วยน้ำเค็มและทรงสมาทานอุโบสถศีล จนกระทั่งนางมณีเมขลามาช่วยเหลือพระองค์ จะเห็นได้ว่าพระมหาชนกทรงใช้สติควบคุมกาย วาจา ให้เป็นไปในทางกุศล เริ่มจากการสังเกตและพิจารณาเหตุแล้วจึงเตรียมความพร้อมทางร่างกาย ได้แก่ การเสวยน้ำตาลกรวดกับเนยและทรงนุ่งผ้าที่ชุบน้ำมัน ทั้งนี้เพื่อให้พระองค์ดำรงชีวิตอยู่ได้นานโดยไม่เป็นอาหารของสัตว์ร้ายในทะเล ต่อจากนั้นจึงเป็นการตั้งใจให้มันด้วยการสมาทานอุโบสถศีล พระองค์จึงทรงเพียรพยายามว่ายน้ำท่ามกลางมหาสมุทรทั้งที่ไม่อาจกำหนดรู้ได้เลยว่าฝั่งอยู่แห่งใด แต่ยังคงดำรงพระสติมั่นนางมณีเมขลากล่าวทูลต่อพระมหาชนกว่า

นี้ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่งก็อุตสาหพยายามว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายามว่ายอยู่อย่างนี้นักหนา.³⁸

พระมหาชนกตรัสตอบนางมณีเมขลาโดยทรงชี้ให้เห็นว่า ความเพียรไม่ใช่สิ่งที่เสียหาย และย่อมมีผล ดังนั้นแม้จะมองไม่เห็นฝั่งพระองค์ก็จะยังคงเพียรพยายามว่ายน้ำต่อไป

³⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 100.

ดูก่อนเทวดา เราได้รตรองเห็นปฏิปทาแห่งโลก และอนิสงส์แห่ง
ความเพียร เพราะฉะนั้น ถึงจะมองไม่เห็นฝั่ง เราก็ต้องพยายามว่ายน้ำ
อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร.³⁹

นางมณีเมขลาประสงค์จะฟังธรรมกถาของพระโพธิสัตว์จึงถามพระมหาชนก
ต่อไปอีกว่า บางครั้งความเพียรนั้นก็เปล่าประโยชน์เพราะอาจต้องพบอุปสรรคที่เป็นอันตรายถึง
ชีวิตได้ ดังนั้นผู้ที่เพียรพยายามอาจต้องเสียชีวิตก่อนที่จะเห็นผลของความเพียรที่ตนกระทำก็
เป็นได้

ฝั่งมหาสมุทรลึกจนประมาณไม่ได้ย่อมไม่ปรากฏแก่ท่าน
ความพยายามอย่างถูกผู้ชายของท่านก็เปล่าประโยชน์ ท่านไม่ทันถึงฝั่งก็
จักตาย.⁴⁰

พระมหาชนกทรงแสดงให้นางมณีเมขลาเห็นว่าเมื่อเราพยายามแล้วแต่ผลของ
ความพยายามยังไม่ปรากฏให้ผู้อื่นเห็น อย่างน้อยตัวเราเองก็รู้ว่าได้เพียรพยายามแล้วจึงยอม
พ้นจากคำติเตียนใด ๆ ทั้งปวง ถึงแม้จะต้องตายก็ไม่เสียใจและไม่มีใครติเตียนเราได้แม้กระทั่ง
เทวดา พระมหาชนกทรงแสดงธรรมที่ทำให้นางมณีเมขลายอมจำนนนั้นคือการยกตัวอย่างของ
พระองค์เองที่ทรงเพียรทางกายและเพียรทางใจว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรทั้งที่ไม่เห็นฝั่ง จึงได้พบ
นางมณีเมขลาซึ่งเป็นเทวดาซึ่งเป็นผลจากความเพียรของพระองค์ ขณะที่มหาชนกแสดงความเพียร
จึงต้องพินาศกลางมหาสมุทร

ดูก่อนเทวดา ผู้ใดรู้แจ้งว่าการงานที่ทำ จะไม่ลุล่วงไปได้จริง ๆ
ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน ถ้าผู้นั้นละความเพียรในฐานะเช่นนั้นเสีย ก็
พึงรู้ผลแห่งความเกียจคร้าน ดูก่อนเทวดา คนบางพวกในโลกนี้เห็นผล
แห่งความประสงค์ของตน จึงประกอบกิจการงานทั้งหลาย การงานเหล่านั้น
จะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์แก่
ตนแล้วมิใช่หรือ คนอื่น ๆ จมในมหาสมุทรหมด เราคนเดียวว่ายข้าม

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101.

อยู่ และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ ๆ เรา เรา นั้นจักพยายามตามสติกำลัง
จักทำความเพียรที่บุรุษควรทำ ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร.⁴¹

ชาดกเรื่องนี้แสดงผลของความเพียรอย่างเด่นชัดโดยมีนัยสำคัญทางพุทธ
ศาสนา นั่นคือ การมีจิตเพียรพยายามทำความดียอมทำให้รอดพ้นจากสังสารวัฏ มหาชน
หวาดกลัวมรณภัย ไร้สติ ละความเพียรจึงประสบความพินาศ “จมในมหาสมุทรหมด”
เมื่อมหาสมุทรเปรียบได้กับสังสารวัฏ การละความเพียรจึงทำให้ “จม” ในสังสารวัฏ ต่างจาก
พระมหาชนที่มีความเพียรบริสุทธิ เป็นผู้ที่มี “ความพยายามโดยธรรม” ผลก็คือพระองค์
“ไปให้ถึงฝั่งแห่งมหาสมุทร” เมื่อฝั่งเปรียบได้กับนิพพาน นั้นยอมแสดงให้เห็นว่าความเพียร
พยายามที่บริสุทธิ์ของมนุษย์พยายามฝ่าคลื่นกิเลสคือมหาสมุทรให้ถึงฝั่ง ย่อมทำให้มนุษย์ไม่
ต้อง “เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ” อีกต่อไป ชาดกเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ควรทำความ
เพียรอันชอบธรรมตามสมควรแก่สติและกำลังของตน

การกล่าวถึงความเพียรว่าเป็นหนทางทำให้มนุษย์บรรลุนิพพานได้ ปรากฏ
อย่างเด่นชัดใน อรรถกถาปัญญาจรูชชาดก ว่าด้วยการบรรลุธรรมอันเกษม พระศาสดาทรง
ปรารภภิกษุผู้มีความเพียรย่อหย่อน ทรงยกตัวอย่างเรื่องพระโพธิสัตว์ปัญญาจรูชกุมารทรงปราบ
ยักษ์คู่ร้ายสิเลสโลมะ ทรงไม่หวั่นไหวหวาดกลัวแม้ว่ายักษ์นั้นจะ “สูงชั่วลำตาล ศีรษะเท่าเรือ
ยอด นัยน์ตาแต่ละข้าง ขนาดเท่าล้อเกวียน เขี้ยวทั้งสองแต่ละข้าง ขนาดเท่าหัวปลีตูม หน้า
ขาว ท้องดำง มือเท้าเขียว”⁴² ทรงต่อสู้กับยักษ์โดยยิงลูกศรอาบยาพิษ 50 ลูก ชักพระขรรค์
ยาว 33 นิ้วฟันยักษ์ ตีด้วยตระบองและต่อยตียักษ์ด้วยมือเปล่า แม้ยักษ์จะจับพระองค์ได้แต่
พระองค์ก็ไม่หวาดกลัวเพราะเหตุว่าพระองค์มีธรรมะคุ้มครอง ยักษ์จึงปล่อยพระโพธิสัตว์
พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่ยักษ์แล้วชักจูงให้ดำรงอยู่ในศีล 5 เมื่อทรงแสดงชาดกเรื่องนี้
จบแล้ว พระศาสดาตรัสพระคาถาต่อไปดังนี้ว่า

“นรชนผู้ใด มีจิตไม่ท้อแท้ มีใจไม่หดหู่ บำเพ็ญ
กุศลธรรม เพื่อบรรลุความเกษมจากโยคะ นรชนผู้นั้น พึง
บรรลุความสิ้นสังโยชน์ทุกอย่างโดยลำดับ” ดังนี้.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

⁴² มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาปัญญาจรูชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 85.

ในพระคานานั้น ประมวลความได้ดังนี้ บุรุษใดมีใจไม่หัดหู่ คือไม่
 ท้อแท้วณเร มีใจไม่หัดหู่โดยปกติ เป็นผู้มีอัธยาศัยแน่วแน่นมั่นคง จำเริญ
 เพิ่มพูนธรรม ที่ได้ชื่อว่ากุศล ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม 37 ประการ เพราะ
 เป็นธรรมที่ปราศจากโทษ บำเพ็ญวิปัสสนาด้วยจิตอันกว้างขวาง เพื่อบรรลุ
 ความเกษมจากโยคะทั้ง 4 คือ พระนิพพาน บุรุษนั้นยกขึ้นซึ่งไตรลักษณ์คือ
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในสังขารทั้งมวลอย่างนี้แล้ว ยังโภธิปักขิยธรรมที่
 เกิดขึ้นจำเดิมแต่วิปัสสนายังอ่อนให้เจริญ พึงบรรลุพระอรหัตผลอันถึงการ
 นั้นว่า ความสิ้นสังโยชน์ทุกอย่าง เพราะบังเกิดแล้วในที่สุดแห่งมรรคทั้ง 4
 อันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งหมด มิได้เหลือเลยแม้สักสังโยชน์เดียว
 โดยลำดับ.⁴³

การบรรลุความเกษมก็คือการข้ามพ้นจากมหาสมุทรคือสังสารวัฏได้แล้ว ไม่
 ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไป ความเพียรพยายามโดยไม่ท้อแท้ยอมทำให้มนุษย์บรรลุ
 นิพพานคือไม่มีทุกข์ ดับความทุกข์ของมนุษย์ได้ เช่นเดียวกับพระปัญญาภูโภธิสัตว์ที่รอดพ้น
 ยักษ์คู่ร้าย

ใน *อรรถกถาสรรพชาดก* พระเจ้าพรหมทัตทรงยิงละมั่งแต่ตนเองกลับตกลงไป
 ในบ่อน้ำลึก ละมั่งไม่โกรธแค้นแต่กลับช่วยพระองค์ พระราชาจึงถวายราชสมบัติแก่ละมั่งเพื่อ
 ตอบแทนแต่ละมั่งให้พระองค์รักษาและให้ชาวเมืองรักษาด้วย พระราชาทรงระลึกถึง
 ละมั่งจึงทรงรำพึงถึงเหตุการณ์นั้น ทรงเปรียบเทียบว่าได้รับความช่วยเหลือ “ให้ขึ้นจากน้ำสู่บก
 ได้” นั่นคือพระโภธิสัตว์ทรงช่วยเหลือพระองค์ให้รอดพ้นจากความทุกข์ที่ตกบ่อน้ำ พระองค์จึง
 เป็นสุข

บุรุษพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า
 ปรารถนาอย่างใด ได้เป็นอย่างนั้น.

บุรุษพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า
 ได้รับความช่วยเหลือให้ขึ้นจากน้ำสู่บกได้.

บุรุษพึงพยายามไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่
 ว่า ปรารถนาอย่างใดได้เป็นอย่างนั้น.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88 – 89.

บุรุษพึงพยายามรำไป บัดทิตไม่พึงเบื้อหนาย เราเห็นตนอยู่ว่า
ได้รับความช่วยเหลือให้ขึ้นจากน้ำสู่บกได้.

นรชนผู้มีปัญญา แมตคอยู่ในกองทุกข์ ก็ไม่ควรตัดความหวังใน
อันจะมาสู่ความสุข เพราะว่า ผัสสะอันไม่เกื้อกูล และเกื้อกูลมีมาก คนที่
ไม่ไฝฝืนถึงเลยก็ต้องเข้าถึงความตาย.

สิ่งที่ไม่คิดไว้ย่อมมีได้บ้าง สิ่ง que คิดไว้ย่อมพินาศไปบ้าง โภคะ
ทั้งหลายของสตรีหรือบุรุษ จะสำเร็จได้ด้วยความคิดนึกไม่ได้เลย.⁴⁴

คาถาในชาดกเรื่องนี้มีลักษณะคล้าย อรรถกถามหาชนกชาดก แสดงถึงความ
เพียรของมนุษย์ ในส่วนไวยากรณ์ตอนหนึ่งอธิบายว่า “ยศและบริวารเหล่านี้มิใช่เป็นสิ่งที่สำเร็จ
แต่ความคิดเหตุนั้น ความเพียรอย่างเดียวที่ผู้มีความรู้ต้องกระทำ ด้วยว่าผู้มีความเพียรยอมเป็น
อันกระทำแม้สิ่งที่ไม่ได้เคยคิดไว้ก็ได้เหมือนกัน”⁴⁵ การเปรียบว่าความเพียรทำให้ “ขึ้นจากน้ำสู่
บกได้” แสดงว่าน้ำคือความทุกข์ เป็นสังสารวัฏคือห้วงกิเลส ซึ่งพระเจ้าพรหมทัตต้องประสบ
การ “ขึ้นสู่บก” หมายถึงการที่พระราชาไม่ต้อง “จมน้ำ” คือวนเวียนอยู่ในกิเลส คือความทุกข์
พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่ช่วยเหลือพระราชา “ให้ขึ้นจากน้ำสู่บกได้” ดังนั้นเมื่อมีความทุกข์ มนุษย์
ต้องมีความหวังว่าจะพ้นจากทุกข์นั้นจึงต้องเพียรหาทางให้พบความสุข ดังเช่นพระเจ้าพรหมทัต

ความเพียรซึ่งประกอบด้วยธรรมจึงช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นทุกข์ได้ การแสดง
ความสำคัญของความเพียรเช่นนี้ปรากฏใน อรรถกถามหาสังฆชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์หลงไหล
ในมาตุคามจนต้องติดบ่วงที่สระเขมะ พญาหงส์ตรูจึงขอให้สุขุมหงส์ช่วยเหลือตน

ท่านนั้นจงประกอบความเพียร ที่สมควรอัน
ประกอบด้วยธรรม จงประพฤติการแสวงหาทางที่จะช่วยให้
เรารอดชีวิต ด้วยความเพียรอันผ่องแผ้วของท่านเถิด.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ความว่า ดูก่อนสุขุมะผู้เป็นสหาย
พ่อนั้น. บทว่า โยคิ ความว่า บัดนี้พองจงประกอบความเพียรที่เราเคย
ประกอบไว้ในกาลก่อน จงประพฤติการแสวงหาให้เรารอดชีวิต. บทว่า ตว

⁴⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสรรพชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 340.

⁴⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาชนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 341.

ปริยาปทานเนน คือ ด้วยความเพียรเครื่องประกอบอันบริสุทธิ์ของพ่อนั้น. บาลีว่า ปริโยทาเตน ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ด้วยการป้องกัน อธิบายว่า อันเป็นของของพ่อเพราะพ่อกระทำเอง จงประพฤติหาช่องทางให้เรารอดชีวิตด้วยเถิด.⁴⁶

สุขุมหงส์ไม่ทอดทิ้งพญาหงส์ซึ่งประสบภัยในสระเขมะ พระโพธิสัตว์ทรงเชื่อมั่นว่าความเพียร “ที่สมควรอันประกอบด้วยธรรม” ของสุขุมหงส์จะทำให้พระองค์รอดพ้น “ด้วยความเพียรเครื่องประกอบอันบริสุทธิ์” ของสุขุมหงส์ได้แก่การแสดงธรรมกถาแก่พระเจ้ากาสิ พระเจ้ากาสิจึงทรงปล่อยหงส์ทั้ง 2 ตัวไป จะเห็นได้ว่าความเพียรโดยชอบจึงทำให้พ้นทุกข์ได้ ไม่ต้อง “จม” อยู่ในความทุกข์

4.3.1.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความไม่ประมาท

ความไม่ประมาทคือการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง ระมัดระวังไม่ให้ตนเองอยู่ในความชั่ว ความเสื่อม ไม่เพเลิดเพลินหลงไหลในสิ่งไม่มีสาระ รวมทั้งการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของตนให้อยู่ถูกทาง อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงความไม่ประมาทว่าเป็นการตระหนักรู้ว่ากามคือกิเลส เป็นสิ่งทำให้เศร้าหมอง ทำให้ทุกข์ร้อน กามเปรียบเหมือนเปือกตมและไฟเป็นสิ่งสกปรก เผาไหม้ทำลายให้เดือดร้อน ดังเช่นใน อรรถกถากามชาดก ว่าด้วยกามและโทษของกาม พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่พระราชผู้ตกอยู่ในอำนาจตัณหาจนเจ็บป่วย ทรงแสดงให้เห็นว่ากามตัณหาเป็นสิ่งจุดรั้งให้มนุษย์เกิดความปรารถนาไม่จบสิ้น ดังนั้นจึงไม่ควรหลงไหลในกามตัณหา แต่ควรใช้ปัญญาพิจารณาโทษของกาม และความเดือดร้อนซึ่งเกิดจากกาม ละทิ้งกามแล้วจะทำให้มีความสุข ชาดกเรื่องนี้จึงแสดงถึงการควบคุมความต้องการของตนให้ดำเนินไปอย่างถูกทาง ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ดังนี้

⁴⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพุทธชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 417.

เมื่อบุคคลปรารถนาถาม ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จได้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้นแล้ว ย่อมมีใจอิมเิบแท้.

เมื่อบุคคลปรารถนาถาม ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จได้ ครั้นสิ่งที่ปรารถนานั้นสำเร็จ บุคคลยังปรารถนาต่อไปอีก ก็ย่อมได้ประสบกามตัณหา เหมือนบุคคลที่ถูกลมแดดแผดเผาในฤดูร้อน ย่อมจะเกิดความกระหายใคร่จะดื่มน้ำฉะนั้น.

ตัณหากิเลส ความกระหายกิเลส ของคนพาลมีปัญญาน้อย ไม่รู้จะไร้ย่อมเจริญยิ่งขึ้นทุกที เหมือนเขาไคย่อมเจริญขึ้นตามตัวฉะนั้น.

แม้จะให้สมบัติ ข้าวสาลี ข้าวเหนียว โค ม้า ข้าทาสหญิงชาย หมดทั้งแผ่นดิน ก็ยังไม่พอแก่คนคนเดียว รู้อย่างนี้แล้วพึงประพடுத்தกรรม สม่่าเสมอ...⁴⁷

พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระราชาโดยเปรียบเทียบให้เห็นว่า กามทำให้ทุกขีร้อน “เหมือนบุคคลที่ถูกลมแดดแผดเผาในฤดูร้อน” กามทำให้ร้อน เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะดับได้ด้วยการดื่มน้ำ “น้ำ” คือพระธรรมนำมาดับความปรารถนาของมนุษย์ ชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าการประพடுத்தกรรม สม่่าเสมอทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะกาม ความปรารถนาในกามจึงเป็นหนทางที่ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตด้วยความประมาท

อรรถกถาสุมททวาณิชชาดก แสดงผลของความประมาทและไม่ประมาท ช่างไม้กลุ่มที่ประมาทเพราะลุ่มหลงในรสสุรา ไม่เชื่อฟังคำกล่าวเตือนของเทวดาต่างต้องประสพหายนะ “พากันลุ่มจมในท่ามกลางทะเล” ต่างจากช่างไม้กลุ่มที่เชื่อถ้อยคำของเทวดาจึงต่อเรือเพื่อป้องกันภัยที่อาจเกิดขึ้น เมื่อเกิดน้ำพัดท่วมเกาะ ช่างไม้กลุ่มนี้จึงปลอดภัย ซึ่งเป็นผลจากความไม่ประมาทนั่นเอง

เทพยดาเหล่านี้ ย่อมกล่าวผิดกันอย่างไร เทวดาตนหนึ่งกล่าวว่า จะมีภัย ตนหนึ่งกล่าวว่าปลอดภัย ดังเราขอเตือน ท่านทั้งหลายจงฟัง ถ้อยคำของเราเถิด เราทั้งหมดอย่าฉิบหายเสียเร็วพลันเลย.

⁴⁷ มหาหมฏฐารชววิทยาลัย, “อรรถกถากามชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐารชววิทยาลัย, 2543), หน้า 153.

เราทั้งปวง จงมาช่วยกันทำเรือใหญ่ให้มั่นคงติดเครื่องยนต์ไว้
พร้อมสรรพ ถ้าเทพบุตรในทิศทักษิณพูดจริง เทพบุตรในทิศอุดรก็พูดคำ
เปล่า ๆ.

เมื่ออันตรายเกิดมีขึ้น เรือของพวกเรานั้นก็จักไม่เสียหาย อนึ่ง
เราจะไม่ละทิ้งเกาะนี้ ถ้าหากว่าเทพบุตรในทิศอุดรพูดจริง เทพบุตรในทิศ
ทักษิณก็พูดคำเปล่า ๆ.

**เราทุกคนฟังขึ้นสู่เรือนั่นทันที ซ้ำมาถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ
อย่างนี้** พวกเราไม่ฟังเชื่อถ้อยง่าย ๆ ว่าคำจริงโดยคำแรก ไม่ฟังเชื่อถ้อย
โดยง่าย ๆ ซึ่งถ้อยคำที่เทพบุตรกล่าวแล้วในภายหลังว่าเป็นจริง นรชนใดใน
โลกนี้ เลือกลือเอาส่วนกลางไว้ได้ นรชนนั้นย่อมเข้าถึงฐานะอันประเสริฐ.⁴⁸

การที่ช่างไม้ต่อเรือและได้อาศัยเรือนั้น “ข้ามไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ” ทำให้
ปลอดภัยเพราะความไม่ประมาท ต่างจากช่างไม้อีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งปล่อยให้ตัวเองอยู่ในความประมาท
“ส่วนพวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรสด้วยโมหะ ไม่แทงตลอดประโยชน์อันเป็นอนาคต เมื่อความ
ต้องการเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ย่อมพากันลุ่มจม เหมือนมนุษย์เหล่านั้นพากันลุ่มจมในท่ามกลาง
ทะเล ฉะนั้น”⁴⁹ ความประมาททำให้ “พากันลุ่มจมในท่ามกลางทะเล” นั่นคือลุ่มหลงในสุรา
ไม่ครองสติ ไม่ครองตนด้วยธรรมะ ดำเนินชีวิตด้วยความประมาทจึงอยู่ในห้วงทุกข์คือทะเล
ไม่อาจ “ข้ามถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ” เช่นพ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่ง “เรือ” ในตัวอย่างนี้เป็นความเปรียบ
หมายถึงพระธรรมเรื่องความไม่ประมาท

อรรถกถาชาดกยังแสดงให้เห็นว่าการบวชเป็นหนทางในการดำเนินชีวิตด้วย
ความไม่ประมาท ดังตัวอย่างใน อรรถกถาหัตถิปาลชาดก ว่าด้วยกาลเวลาไม่คอยใคร
พระโพธิสัตว์หัตถิปาลกุมารทรงผนวชและแสดงธรรมแก่มหาชน มหาชน พรหมณ์ และนาง
พรหมณีต่างออกบวชพา ยกเว้นพระราชอาสูการีที่ให้ราชบุรุษไปชนทรัพย์สมบัติที่ไม่มีเจ้าของ
มาเป็นของตน พระนางปัญจาลี้อัครมเหสีจึงทรงทำอุบายเพื่อแสดงว่าผู้ตกอยู่ในอำนาจตัณหา
รับเอา “กาม” ที่ผู้อื่นไม่ต้องการแล้วย่อมเป็นคนโง่ พระราชาทรงสดพระทัยและคิด
สละราชสมบัติบวชประพฤติธรรม

⁴⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุมทวาณิชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 139 – 140.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

พระราชาทรงสดับคำของพระเทวีแล้ว ได้เป็นผู้มีวิปฏิสาร ภายทั้งสามปรากฏประหนึ่งไฟลุกโพลงแล้ว ท้าวเธอเกิดความสลดพระทัย จำพึงว่าควรที่เราจะสละราชสมบัติบวชเสียวันนี้ทีเดียว เมื่อจะทรงชมเชย พระเทวี จึงตรัสพระคาถา ความว่า

ดูก่อนพระนางปัญจาลีผู้เจริญ บุรุษผู้มีกำลังช่วย
 ดุดบุรุษทุพพลภาพ ผู้จมอยู่ในเปลือกตมขึ้นได้ฉันใด เธอก็
 ช่วยพยุงฉันให้ขึ้นจากกามได้ด้วยคาถาอันเป็นสุภาษิต
 ฉันนั้นแล.⁵⁰

จากชาดกเรื่องนี้มีความเปรียบที่แสดงว่าพระราชาทรงลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ เป็น “ผู้จมอยู่ในเปลือกตม” และเปลือกตมนั้นคือ “กาม” ความเดือดร้อนใจของพระราชาท่านทำให้ ทรงรู้สึกได้ว่า “ภพทั้งสามปรากฏประหนึ่งไฟลุกโพลงแล้ว” ความลุ่มหลงในกามจึงทำให้ไม่มีความสุข เป็นการดำเนินชีวิตด้วยความประมาท หัตถิपालกุมารทรงแสดงให้เห็นว่าชีวิตและสังขารแห่งสัตว์เหล่านี้เป็นของนิดหน่อย “ชรา พยาธิ และมรณะ ย่อมรุกรานเข้าใกล้” หนทางไม่ประมาทคือการบวช ตัวอย่างนี้มีความเปรียบเกี่ยวกับน้ำคือ “เปลือกตม” หมายถึง กามทำให้ทุกขหรือ “ภพทั้งสามปรากฏประหนึ่งไฟลุกโพลง” ผู้ที่หลงใหลในกามจึงเป็นผู้ที่ “จมอยู่ในเปลือกตม” เป็นผู้ที่สกปรก ไม่สะอาด ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน อรรถกถาโยชมรชาดก เช่นกัน พระอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตประสูติพระราชโอรส แต่นางยักษิณีแปลงจับโอรส กัดกินถึง 2 ครั้ง พระเจ้าพรหมทัตมีราชโองการให้มหาชนมาประชุมกัน แล้วให้ช่างเหล็กในแคว้น แคว้นทำเรือนเหล็กเพื่อป้องกันนางยักษิณี พระนางเทวีประสูติพระราชโอรสโยชมรกุมาร ณ ตำหนักเหล็กนั้น พระโพธิสัตว์ทรงเจริญเติบโตในพระตำหนักเหล็กนั้นจนกระทั่งมีพระชันษา 16 ปี พระราชาให้จัดการตกแต่งพระนคร แล้วเชิญพระโอรสออกจากตำหนักเหล็กเพื่อมอบราชสมบัติให้ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงทราบถึงเหตุที่ตนต้องอยู่ในพระตำหนักเหล็กถึง 16 ปี จึงทรงพระดำริว่า

⁵⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหัตถิपालชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชูททกนิทาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 265.

...เราอยู่ในครรภ์ของพระมารดา 10 เดือน เหมือนอยู่ในโลหภูมิ นรก และคฤณรก นับแต่คลอดออกจากพระครรภ์พระมารดาแล้ว ต้องอยู่ในที่คุมขังถึง 16 ปี ไม่ได้โอกาสที่จะได้ดูโลกภายนอกเลย เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรกฉะนั้น แม้เราจะพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษ์ณีมาได้ ใช่ว่าจะไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้ ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติแก่เรา นับแต่วาระที่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว จะออกบรรพชาได้ยาก เราจักให้พระราชบิดาทรงอนุญาตการบรรพชาแก่เรา แล้วเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเสีวันนี่ทีเดียว⁵¹

การเปรียบเทียบการถือปฏิสนธิ “เหมือนอยู่ในโลหภูมิ นรกและคฤณรก” ให้ภาพความหมกหม昧และความสกปรกยิ่ง พระโพธิสัตว์จึงไม่ปรารถนาจะครอบครองราชย์สมบัติ การอยู่ในสถานภาพกษัตริย์ พรั่งพร้อมด้วยยศ อำนาจ และสมบัติ “ใช่ว่าจะไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้” การออกบวชเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้พระองค์ไม่ต้องทุกข์ร้อนอีกต่อไป เมื่อพระราชบิดาตรัสยกราชสมบัติให้ พระโพธิสัตว์อโยธยราชกุมารทูลคัดค้าน ทรงปรารถนาจะบวชประพฤตินิรรมเพราะ

...ข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดา 10 เดือน เหมือนอยู่ในคฤณรก ประสูติจากพระครรภ์แล้ว ต้องอยู่ในที่คุมขังถึง 16 ปี ไม่ได้โอกาสที่จะเห็นโลกภายนอกได้ เพราะภัยอันเกิดแต่นางยักษ์ณี ได้เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรก ถึงพ้นจากเงื้อมมือของนางยักษ์ณีแล้ว ใช่ว่าข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นคนไม่แก่ไม่ตายก็หาไม่ได้ ขึ้นชื่อว่า มฤตยูราชนี้ใคร ๆ ไม่อาจชนะ ไม่อาจจะล่วงได้ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เอื้อมระอาในภพ ข้าพระพุทธเจ้าจักบวชประพฤตินิรรมไปจนกว่า ชรา พยาธิ และมรณะ จะไม่มาถึงข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ปรารถนาราชสมบัติ ขอเดชะพระราชบิดาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ โปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด⁵²

⁵¹ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอโยธยชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชูทกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 282.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 282 – 283.

การเปรียบซ้ำอีกครั้งว่าการต้องเกิดมาอยู่ในครรภ์มารดา “เหมือนอยู่ในคุกนรก” เมื่อเกิดแล้วยังต้องเผชิญภยันางยักษ์ฉนิ “เหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรก” เป็นการเน้นภาพความสกปรกและความเร่าร้อน การดำรงชีวิตในสถานภาพกษัตริย์ก็ไม่อาจเลี่ยงความทุกข์ทรมานจากความสกปรกและความเร่าร้อนนี้ได้พ้น ความประสงค์จะออกบวชจึงเป็นการตระหนักถึงทุกข์ที่เกิดจากการเกิด และต้องการจะพ้นจากสภาพนี้ พระโพธิสัตว์อโยธยราชกุมารจึงเป็นผู้ไม่ประมาทและปรารถนา “จักบวชประพฤตินรกไปจนกว่า ชรา พยาธิ และมรณะ จะไม่มาถึง ข้าพระพุทธเจ้า

การบวชจึงเป็นหนทางการดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท เพราะทุกสิ่งในโลกล้วนเป็นอนิจจัง ย่อมดำเนินตามวัฏจักร มีเกิดย่อมมีเสื่อมสูญ ไม่มีสิ่งใดแน่นอน เช่นเดียวกับใน *อรรถกถาเตมียชาดก* เมื่อพระเตมียกุมารทอดพระเนตรเห็นพระราชบิดาทรงให้ลงพระอาญาโจร ทรงแหวดกั้วว่าราชสมบัติจะเป็นเหตุให้ต้อง “ทำกรรมอันหนักเกิน” ทรงใคร่ครวญดูก็ทรงทราบ ว่ามาจากเทวโลก ต่อมาได้ครองกรุงพาราณสี 20 ปี “แล้วหม้ออยู่ในอุสสุทนรก 80,000 ปี” ทรงเกรงว่าหากทรงครองราชย์สมบัติจักต้องบังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่อีก พระโพธิสัตว์ทรงแสดงเหตุที่พระองค์ไม่ทรงครองราชสมบัติแต่กลับทรงผนวชตั้งแต่มุมแก่พระราชบิดาดังนี้

คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม การบรรพชาควรเป็นของคนหนุ่ม ชื่อนั้นท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลายสรรเสริญแล้ว คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม อาตมภาพจักประพฤติพรหมจรรย์ไม่ต้องการราชสมบัติ อาตมภาพเห็นเด็กชายของท่านทั้งหลายเรียกมารดาบิดาซึ่งเป็นบุตรที่รักอันได้มาโดยยาก ยังไม่ทันแก่ก็ตายเสียแล้ว อาตมภาพเห็นเด็กหญิงของท่านทั้งหลาย ซึ่งเป็นเด็กหญิงที่สวยงามน่าชม สิ้นชีวิต เหมือนหน่อไม้ไผ่ยังอ่อนที่ถูกถอนฉะนั้น จริงอยู่ นรชนจะเป็นชายหนุ่มหรือหญิงสาวก็ตาม ตายทั้งนั้น ใครเล่าจะพึงวางใจในชีวิตว่า เรายังหนุ่มอยู่ อายุของคนเราเป็นของน้อยนัก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำ

อะไรได้ สัตว์โลกถูกครอบงำและถูกห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ เมื่อสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์เป็นไปอยู่ มหาบพิตรจะอภิเสกอาตมภาพในราชสมบัติทำไม.⁵³

การไม่เพลิดเพลนหลงไหลในกามคุณ เพราะเกรงว่าจะต้องทุกข์ทน “ใหม่”
ในนรกจึงเป็นการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ ในที่นี้คือ “ไฟ” เพื่อแสดงความทุกข์ร้อนของ
พระโพธิสัตว์ การออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมจึงเป็นการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท
และรู้เท่าทันชีวิต

4.3.1.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงความตั้งมั่นของจิต

ความตั้งมั่นของจิตคือการที่จิตตั้งมั่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นความตั้งจิตมั่นในสิ่งที่
ถูกต้องซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ อรรถกถา
เตมียชาดก

พระนางจันทาเทวีผู้สมบุรณ์ด้วยสีลาจารย์วัตรทรงปรารถนาพระโอรส จึงทรงทำ
สักขีกรรมว่า “ถ้าข้าพเจ้ารักษาศีลไม่ขาด ขอบุตรของข้าพเจ้าจงเกิดขึ้นด้วยสักขีกรรมนี้”
พระโพธิสัตว์เตมียกุมารจึงทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี พระราชบิดาทรงรัก
ใคร่ยิ่ง ครั้งหนึ่งพระราชบิดาทรงให้ลงอาญาโจร พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นทรง
หวาดกลัวและไม่ปรารถนาราชสมบัติเพราะเกรงว่าจะต้องทำกรรมเช่นพระบิดา ทรงระลึกชาติได้
ว่าพระองค์มาจากเทวโลก และเคยเป็นพระราชากรุงพาราณสี 20 ปีแล้วต้อง “ใหม่อยู่ใน
อุสสุทนรก 80,000 ปี” จึงทรงหวาดกลัวยิ่งนัก มีพระทัยมุ่งมั่นจะบรรพชาตั้งแต่ทรงพระเยาว์
พระองค์ทรงอดทนต่อทุกสิ่ง ทรงสร้างเป็นคนง่อยเปลี้ย นูหนวก เป็นใบ้เพราะไม่ต้องการราช
สมบัติ นางนมและเหล่าอำมาตย์ต่างทดสอบพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ไม่ถวายน้ำนม ทดลองด้วย
ขนมและของเคี้ยว ผลไม้ ของเล่น โภชนาหาร จุดไฟรอบพระที่ ปลอ่ยข้างตม้นจับ ปลอ่ยงูให้
เลื้อยรัดพระองค์ แสดงมหรสพ ให้บุรุษถือดาบแก้ง์พันพระองค์ เป่าสังข์ให้เสียงดังกังวาน
ใช้เสียงกลอง จุดประทึบให้ลูกไฟลงในหม้อทั้งหลายพร้อมกัน ให้แมลงวันตอมพระสรีระทั้งร่าง
ให้จมอยู่ในกองคูสกปรก วางถ่านเพลิงไว้ใต้พระแท่น และให้เหล่านางพ่อนรำบำเรอ
พระโพธิสัตว์ แม้จะทดลองเช่นไรก็ไม่อาจจับพิรุณพระโพธิสัตว์ได้ เพราะพระองค์ทรงพิจารณา
เห็นว่า

⁵³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเตมียชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 66.

...พระมหาสัตว์ถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟปรากฏเหมือน
 ลูกไฟลงทั่วพระสระของพระมหาสัตว์ แม้พระมหาสัตว์ก็ทรงโอวาท
 พระองค์เองว่าแน่พ่อเตมียกุมาร ความร้อนในนรกอเวจีแผ่ไปตั้งร้อย
 โยชน์ ทำลายนัยน์ตาของบรรดาสัตว์ที่อยู่ในที่ร้อยโยชน์ได้ ความร้อนแห่ง
 เพลิงนี้ยิ่งดีกว่าความร้อนในนรกนั้น ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ดังนี้
 แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย มิได้หวั่นไหวเลย เหมือนผู้เข้านิโรธ
 สมบัติ⁵⁴

ความร้อนจากหลุมถ่านเพลิงใต้พระแท่นของพระโพธิสัตว์เป็นความร้อนเพียง
 น้อยนิด น้อยกว่าความร้อนในนรกอเวจี “ตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า” ความหวาดกลัว
 ราชสมบัติทำให้พระโพธิสัตว์ทรงตั้งจิตมั่นที่จะออกบวช เหล่าอำมาตย์เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็น
 กาลกรรณี หากยังคงอยู่ในพระนครจะทำอันตราย 3 ประการได้แก่ อันตรายแห่งชีวิต อันตราย
 แห่งเศวตฉัตร และอันตรายแห่งพระอัครมเหสี จึงให้ขับพระโพธิสัตว์ออกจากเมือง พระเตมีย
 กุมารจึงได้ทรงผนวชสมพระประสงค์ ความมีจิตตั้งมั่นในการบรรพชาของพระโพธิสัตว์แสดงจาก
 การที่ทรงผ่านการทดสอบต่าง ๆ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทำให้เห็นว่าทรงละกิเลสคือความต้องการ
 ต่าง ๆ ได้ ทั้งที่กิเลสที่มาทดสอบนั้นต่างเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ดังจะเห็นว่ามี
 ผู้เข้าร่วมการทดสอบกับพระองค์ แต่บุคคลเหล่านั้นต่างแสดงความต้องการของตนซึ่งต่างจาก
 พระโพธิสัตว์ ตัวอย่างเช่น เมื่ออายุ 1 ขวบ หม่อมอำมาตย์ทดลองพระโอรสด้วยขนมและของเคี้ยว
 ซึ่งเด็กชอบ

...พวกทหารก็เหลือทะเลาะแย่งกันและกัน ถือเอาขนมและของ
 เคี้ยวมาเคี้ยวกิน ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงโอวาทพระองค์ว่า แน่พ่อเตมีย
 กุมาร ถ้าเจ้าประสงค์นรก ก็จงประสงค์ขนมและของเคี้ยว เป็นผู้กลัวภัย
 ในนรก จึงไม่ทอดพระเนตรดูขนมและของเคี้ยวเลย แม้ทดลองด้วยขนม
 และของเคี้ยวในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของ
 พระโพธิสัตว์.⁵⁵

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

เมื่ออายุ 5 ขวบ เหล่าอำมาตย์ทดลองด้วยไฟเพราะเด็ก ๆ ย่อมกลัวไฟ

ให้พระมหาสัตว์ซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือนั่งท่ามกลางทารกเหล่านั้นแล้วจุดไฟ เหล่าทารกที่เหลือเห็นเรือนไฟลุกโผลง ทั้งกลัวทั้งสะดุ้ง ต่างร้องลั่นวิ่งหนีไป ฝ่ายพระมหาสัตว์ดำริว่า ความร้อนแห่งเพลิงนี้ ยังดีกว่าไหม้ด้วยไฟนรก พระมหาสัตว์มิได้มีความหวั่นไหวเลย เหมือนพระมหาเถระผู้เข้านิโรธสมาบัติ ครั้นเมื่อเพลิงลุกลามมา อำมาตย์ทั้งหลายก็อุ้มพระโพธิสัตว์ออกไป แม้ทดลองด้วยไฟในระหว่าง ๆ อย่างนี้เป็นเวลาปีหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์.⁵⁶

การผ่านการทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่าซึ่งในชาติกระษัตริย์ “แม้ทดลองด้วยการทดลองอย่างใหญ่สืบทุกครั้ง และการทดลองอย่างน้อยมากครั้งอย่างนี้” เป็นระยะเวลาถึง 16 ปี ย่อมแสดงถึงการตั้งจิตมั่นของพระโพธิสัตว์ การที่มีผู้เข้าร่วมการทดสอบเป็นกุมารคือเทพบุตรผู้จุติจากสวรรค์ทั้ง 500 คน แสดงให้เห็นว่ามนุษย์จำนวนมากต่างมีความปรารถนาพื้นฐาน ทารก 500 คนจึงแสดงความชอบและความกลัวในสิ่งทดสอบ ยกเว้นพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงนิ่งเฉย ทั้งต่อความชอบและความกลัวเพราะทรงหวาดกลัวการบังเกิดในนรก การที่ชาติเรื่องนี้เน้นภาพความเร่าร้อนในนรกตั้งแต่ตอนต้นเรื่องโดยกล่าวถึงการหมกไหม้ในอุสสุทนรก 80,000 ปีและกล่าวถึงภัยในนรกทั้งสิ้น 6 ครั้ง เป็นการให้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ นั่นคือการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับไฟ เพื่อแสดงความทุกข์ร้อนทรมานทรมานทรมานของพระโพธิสัตว์ หนทางดับร้อนได้นั้นคือการบวชบำเพ็ญธรรม ความตั้งมั่นของจิตจึงสำเร็จดังพระประสงค์ เมื่อทำวสัฏกเทวราช ทรงทราบว่าพระเตมียกุมารใคร่จะผนวชจึงให้พระวิสสุกรรมเทพบุตรไปสร้างศาลาและเครื่องบริวารแก่พระโพธิสัตว์

...พระวิสสุกรรมเทพบุตรรับเทวโองการแล้วลงจากสวรรค์ เนรมิตอาศรมขึ้นในราวป่าสามโยชน์ เนรมิตที่พักกลางคืนและกลางวัน และสระโบกขรณี ทำสถานที่นั้นให้สมบุรณ์ด้วยต้นไม้มีผลไม่จำกัดกาล เนรมิตที่จงกรมประมาณ 24 ศอกในที่ใกล้บรรณศาลา เกลี่ยทรายมีสีดัง

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

แก้วผลึกภายในที่จักรม และเนรมิตเครื่องบริขารสำหรับบรรพชิตทุก
อย่าง⁵⁷

พระโพธิสัตว์ทรงผนวชตั้งปรารถนา โดยมีการสร้างอาศรมบถซึ่งมีสระโบกขรณี
เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม การใช้สระโบกขรณีเป็นความเปรียบในตอนนี่จึงแสดงถึงจิตเต็มเปี่ยม
ของพระเตมียกุมารที่จะบำเพ็ญบารมีให้เต็มเปี่ยมเพื่อการบรรลุนิพพาน สระโบกขรณีจึงเป็น
สถานที่ชำระกิเลสของพระโพธิสัตว์

การแสดงความตั้งมั่นของจิตในอรรถกถาชาดกมักกล่าวถึงการเจริญสมาธิของ
พระโพธิสัตว์ โดยมีสถานที่บำเพ็ญธรรมคือบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ เป็นสถานที่ที่ห่างไกลจากผู้คน
สงบเย็น ดังใน อรรถกถากุททาลชาดก

...พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ถึงพระองค์จะทรง
ชนะสงครามตั้งร้อยครั้งตั้งพันครั้ง แม้ตั้งแสนครั้ง ก็ยังชื่อว่าชนะไม่
เด็ดขาดอยู่นั่นเอง เพราะยังเอาชนะกิเลสทั้งหลายไม่ได้ แต่ข้าพระองค์
ข่มกิเลสในภายในไว้ได้ เอาชนะกิเลสทั้งหลายได้ **กราบทูลไปมอดดู
แม่น้ำไป ยังฉนวนมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์** ให้เกิดขึ้นแล้วนั่งใน
อากาศด้วยอำนาจของฉนวนและสมาบัติ⁵⁸

พระโพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพาราณสีและมอดดูแม่น้ำขณะระลึกธรรม
“ยังฉนวนมีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ ให้เกิดขึ้นแล้วนั่งในอากาศด้วยอำนาจของฉนวนและสมาบัติ”
การนั่งมอดดูแม่น้ำเพื่อทำอาโปกสิณคือเจริญกรรมฐาน เป็นการใช้น้ำสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้
เป็นสมาธิ แม่น้ำจึงมีความสงบเย็น

แม่น้ำในตัวอย่างนี้จึงเป็นเหตุทำให้พระโพธิสัตว์ “มีอาโปกสิณเป็นอารมณ์”
จะเห็นได้ว่าอรรถกถาชาดกใช้แม่น้ำเป็นความเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นว่า สถานที่เจริญสมาธิของ
พระโพธิสัตว์คือแม่น้ำ แม่น้ำจึงไม่ใช่เป็นฉากเพื่อระบุสถานที่หรือเหตุการณ์ของเรื่องเท่านั้น
แต่แม่น้ำมีความสำคัญเพราะเป็นที่สงบเย็นสำหรับเพ่งจิตอันน้อมนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

⁵⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากุททาลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 169.

ดังจะพบได้จากชาดกหลายเรื่อง ตัวอย่างต่อไปนี้แสดงให้เห็นว่าแม่น้ำเป็นความเปรียบที่สำคัญในอรรถกถาชาดกแสดงถึงความเย็น

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ในแคว้นกาสิกรัฐ พอเจริญวัยแล้ว เล่าเรียนศิลปศาสตร์ทุกอย่างในเมืองตักกศิลา แล้วละกามทั้งหลายออกบวชเป็นฤาษี สร้างอาศรมบพอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้หิมวันตประเทศ ทำอภิญญาและสมาบัติให้บังเกิดในที่นั้นแล้วเล่นฌานสำเร็จการอยู่ในที่นั้น.⁵⁹

พระราชฤาษีไม่บอกให้ใคร ๆ รู้ เสด็จออกจากสวน ดำเนินล่องมคธรัฐเข้าไปอาศัยจันทกบรพต ทำบรณศาลาอยู่ ณ ที่นั้น ในสถานที่พอไปมาได้ แต่แม่น้ำกณณเวณณาอันไหลออกจากลำน้ำชื่อสังขปาละ เขตมहिสกัฐ กระทำสณบภิกรรม ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว ดำรงชีพด้วยการเที่ยวขอเลี้ยงชีพ.⁶⁰

อรรถกถากัจฉปชาดก และ อรรถกถาสังขปาลชาดก ระบุไว้อย่างเด่นชัดว่าแม่น้ำเป็นสถานที่ซึ่งพระโพธิสัตว์ “ทำอภิญญาและสมาบัติ” คำว่าอภิญญาหมายถึง “ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง, ความรู้ขั้นสูง มี 6 อย่างคือ 1.อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ต่างๆได้ 2.ทิพโอสถ หูทิพย์ 3.เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้หายใจคนอื่นได้ 4.ปุพเพนิสาสนุสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ 5. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ 6 .อาสวักขยญาณ ญาณทำให้อาสวะสิ้นไป, 5 อย่างแรกเป็นโลกียอภิญญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญญา”⁶¹ ส่วนคำว่าสมาบัติหมายถึงภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง⁶² ดังนั้นการทำอภิญญาและสมาบัติของพระโพธิสัตว์จึงแสดงถึง

⁵⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถากัจฉปชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 175.

⁶⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขปาลชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 669 – 670.

⁶¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 499.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 403.

การปฏิบัติเพื่อนำไปสู่สมาบัติขั้นสูงได้แก่อาสวัชยญาณ นั่นคือการทำให้อาสวะคือความทุกข์สิ้นไป ซึ่งก็คือหนทางสู่การบรรลุนิพพานนั่นเอง

4.3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญปัญญา

การเจริญปัญญาคือการที่จิตคิดใคร่ครวญหาเหตุและผลในสภาวะธรรมทั้งหลาย เป็นการฝึกอบรมปัญญา ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในพระพุทธศาสนาเพราะทำให้มนุษย์มีความรู้ เกิดความเข้าใจ สามารถแยกแยะความดี ความชั่ว ความเลว นำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสม ในพระพุทธศาสนาคำว่า “ปัญญา” มีความหมายลึกซึ้ง ดังใน **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** อธิบายความหมายของคำว่า “ปัญญา” ไว้ดังนี้

ความรู้ทั่ว, ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วง พ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง (ข้อ 3 ใน ไตรสิกขา, ข้อ 4 ในบารมี 10, ข้อ 5 ในพลละ 5, ข้อ 7 ในสัทธรรม 7, ข้อ 5 ในเวสาร์ชกรณธรรม 5, ข้อ 1 ในอธิษฐานธรรม 4, ข้อ 7 ในอริยทรัพย์ 7); **ปัญญา 3** คือ 1. **จินตามยปัญญา** ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) 2. **สุตมยปัญญา** ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะ) 3. **ภาวนามยปัญญา** ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั้นแหละ จะมักเข้มนนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย), ตามที่พูดกัน มักเรียงสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก แต่ในที่นี้ เรียงลำดับตามพระบาลีในพระไตรปิฎก ทั้งในพระสูตร (ที่.ปา.11/228/231) และพระอภิธรรม (อภิ.วิ.35/793/422) เรียงจินตามยปัญญาเป็นข้อแรก (แต่ในเตติปกรรมเรียงและเรียกต่างไปเล็กน้อยเป็น 1. สุตมยปัญญา 2. จินตามยปัญญา 3. ภาวนามยปัญญา); การที่ท่านเรียงจินตามยปัญญาก่อน หรือสุตมยปัญญาก่อนนั้น พอจับเหตุได้ว่า ท่านมองที่บุคคลเป็นหลัก คือท่านเริ่มต้นมองที่บุคคลพิเศษประเภทมหาบุรุษก่อน

ว่าพระพุทธเจ้า (และพระปัจเจกพุทธเจ้า) ผู้ค้นพบและเปิดเผยความจริง
 ขึ้นนั้น มิได้อาศัยปรโตโฆสะคือการฟังจากผู้อื่นแต่รู้จักโยนิโสมนสิการ
 ด้วยตนเอง ก็สามารถเรียงต่อไปตามประสบการณ์ทั้งหลายอย่างถึงขั้น
 ทั่วรอบทะลุตลอดหยั่งเห็นความจริงได้ ท่านจึงเริ่มด้วยจินตามยปัญญา
 แล้วต่อเข้าภาวนามยปัญญาไปเลย แต่เมื่อมองที่บุคคลทั่วไป ท่านจะ
 เริ่มด้วยสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก โดยมีคำอธิบายตามลำดับว่า บุคคล
 เล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธา นำไปใคร่ครวญตรววจสอบซึ่งตรอง
 พิจารณาเกิดเป็น**สุตมยปัญญา** อาศัยสิ่งที่ได้เรียนสดับนั้นเป็นฐาน เขา
 ตรววจสอบซึ่งตรองเพ่งพิจารณาขบคิดลึกซึ้งลงไป เกิดเป็น**จินตามยปัญญา**
 เมื่อเขาใช้ปัญญาทั้งสองนั้นจะมักเข้มข้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย
 แล้วเกิดญาณเป็นมรรคที่จะให้เกิดผลขึ้นก็เป็น**ภาวนามยปัญญา**, นำ
 สังเกตว่าในคัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรมปิฎก ท่านอธิบายภาวนามยปัญญา
 ว่า ได้แก่ “สมาปนุสนฺต ปญญา” (ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติ) แต่มี
 คำอธิบายของคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ปรมัตถมัญชุสา ว่า คำอธิบายดังกล่าว
 เป็นเพียงการแสดงตัวอย่าง โดยสาระก็มุ่งเอาการเห็นแจ้งความจริง
 ที่มีคปัญญานั้นเอง; **ปัญญา 3** อีกหมวดหนึ่งที่นำรู้ ได้แก่ ปัญญาที่มี
 ชื่อว่า **โภค** คือความฉลาด 3 อย่าง; ดู **โภค, อธิปัญญาสิกขา**⁶³

ปัญญาจึงหมายถึงความรู้ในเหตุและผล สามารถแยกดีชั่ว คุณโทษ สิ่งที่ดีและไม่ดี
 ออกจากกันได้ ท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายคำว่า “ปัญญา” ไว้ว่า

ฉะนั้นคำว่าปัญญา ที่มาในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นศีล
 สมภาณี ปัญญาแล้ว ให้ท่านถือเอาปัญญาประเภทที่ 3 คือปัญญาที่เกิด
 มาจากการเจริญภาวนา ; ส่วนปัญญาที่เกิดมาจากการได้ยินได้ฟัง
 หรือการใช้เหตุผลนั้น เป็นปัญญาแต่โดยอ้อม เป็นปัญญาเพียงขั้นต้น
 เป็นเพียงเมล็ดพืชที่ยังไม่ได้เพาะปลูก; ต่อเมื่อเมล็ดพืชนั้น ได้เพาะปลูก
 เป็นต้น เป็นใบ เป็นดอก เป็นผลแล้ว จึงจะเป็นปัญญาที่ต้องการในคำ
 ว่า ศีล สมภาณี ปัญญา. ที่นี้รวมความเข้า : ศีล สมภาณี ปัญญา นี้ เป็น

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231-233.

มรรคหรือทาง ; มรรคหรือทางนี้คือปฏิบัติหรือปฏิบัติ เราเรียก
พระพุทธศาสนาหรือธรรมะในส่วนนี้ ปฏิบัติธรรม หรือปฏิบัติศาสนา.⁶⁴

ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า “ปัญญา” ในพระพุทธศาสนา คือเจริณภาวนา ได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ อันเป็นการอธิบายความหมายของปัญญาในระดับลึกซึ่ง ซึ่งต้องผ่านขั้นตอนของการได้ยินได้ฟังมาแล้ว และผ่านการไตร่ตรองพิจารณาแล้ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายและความสำคัญของปัญญา โดยแสดงให้เห็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางทางธรรมชาติหรือทางสายกลาง ว่ามี 3 หมวด ได้แก่ หมวดที่ 1 คือหมวดปัญญา หมวดที่ 2 คือหมวดศีล และหมวดที่ 3 คือหมวดสมาธิ ในที่นี้จะกล่าวถึงองค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา 1 : หมวดปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ 4 รู้กุศลและอกุศลมูล เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท สัมมาทิฐิแบ่งเป็น 2 ระดับได้แก่ 1. โลกียสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือยังขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก และชีวิตที่ถูกต้องตามหลักความดีซึ่งสอดคล้องกับศีลธรรม โดยทั่วไปเกิดจากปรโตโฆสะคือ ปัจจัยภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม รู้ว่าคนมีกรรม รู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม โลกียสัมมาทิฐิอาจเชื่อมต่อไปยังโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ด้วย 2. โลกุตตรสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตระ คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ รู้เข้าใจธรรมชาติ เป็นความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง รู้เข้าใจตามสภาวะธรรมชาติ โลกุตตรสัมมาทิฐิเกิดจากโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในบุคคล ไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย สามารถกำจัดกิเลสได้ ส่วน สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ หรือความนึกในทาง ที่ถูกต้อง มี 3 ประเภทได้แก่ 1. เนกขัมมสังกัปป์ หรือเนกขัมมวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นกุศลทุกอย่าง 2. อพยบาทสังกัปป์ หรืออพยบาทวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ คือความดำริที่ไม่มี ความเคียดแค้น ชิงชัง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ ธรรมที่ตรงข้ามได้แก่ เมตตา คือความปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข 3. อวิหิงสาสังกัปป์ หรือ อวิหิงสาวิตก เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโมหะ คือความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้ายหรือทำลาย ธรรมที่ตรงข้ามคือกรรณา หมายถึงความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ สัมมาสังกัปปะ

⁶⁴ พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,ม.ป.ป), หน้า 272 – 273.

ตรงข้ามกับความดำริผิดที่เรียกว่ามิจฉาสังกับปะ ซึ่งมี 3 อย่างได้แก่ 1. กามสังกับปี หรือ กามวิตก คือความดำริที่เกี่ยวข้องกับกาม นึกคิดในทางที่จะแสวงหาหรือหมกมุ่นในสิ่งสนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เป็นความนึกคิดในฝ่ายราคะหรือโลภะ 2. พยาบาทสังกับ หรือพยาบาทวิตก คือความดำริที่ประกอบด้วยความเคียดแค้นชิงชัง คิดเห็นเพ่งมองในแง่ร้าย เห็นสิ่งทั้งหลายในทางขัดอกขัดใจ 3. วิหิงสาสังกับ หรือ วิหิงหาวิตก คือความดำริที่จะเบียดเบียน ทำร้าย ทำลาย ต้องการให้ผู้อื่นประสบความทุกข์ความเดือดร้อน⁶⁵

จากคำอธิบายความหมายของปัญญาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าปัญญาคือความตระหนักรู้ถึงสภาวะธรรมชาติ สามารถพิจารณาไตร่ตรองแยกแยะความดีความชั่ว อีกทั้งยังเป็นความนึกคิดในทางที่ดีที่ชอบ ประารถนาให้ผู้อื่นไม่เดือดร้อน ไม่คิดเบียดเบียนทำร้ายทำลายผู้ใด ในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าปัญญานำไปสู่การพ้นทุกข์ได้มี 4 ประการได้แก่

- 4.3.2.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการตระหนักถึงความเป็นอนิจจัง
  - 4.3.2.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพิจารณาภัยของกิเลสเพื่อดับกิเลส
  - 4.3.2.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการดับกิเลส
  - 4.3.2.4 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการข้ามโอฆะสงสาร
- มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.3.2.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการตระหนักถึงความเป็นอนิจจัง

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ อธิบายว่าอนิจจังหมายถึง “ไม่เที่ยง, ไม่คงที่, สภาพที่เกิดมีขึ้นแล้วก็ดับล่องไป; ดู อนิจจังลักษณะ, ไตรลักษณ์”⁶⁶ มีการขยายความในอนิจจังลักษณะไว้ว่า “ลักษณะที่เป็นอนิจจะ, ลักษณะที่ทำให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยงไม่คงที่ ได้แก่ 1. เป็นไปโดยการเกิดขึ้นและสลายไป คือเกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี 2. เป็นของแปรปรวน คือเปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อย ๆ 3. เป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วคราว ๆ 4. แยังต่อความเที่ยง คือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว; ดู ทุกขลักษณะ, อนัตตลักษณะ”⁶⁷ อนิจจังเป็นส่วนหนึ่งของไตรลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะสาม อากาโรที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา

⁶⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 733 – 756.

⁶⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 488.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความคิดเรื่องความเป็นอนิจจังมีความสำคัญในพระพุทธศาสนาดังปรากฏเป็น พระสูตรในพระไตรปิฎก ได้แก่ อนิจจสูตรที่ 1 และ อนิจจสูตรที่ 2 ในชั้นสังยุตต์ มূলปิณฑนาศก อนิจจวรรคที่ 2 เนื้อความใน อนิจจสูตรที่ 1 กล่าวถึงความไม่เที่ยงในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังนี้

[39] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ –

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า ดูภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ดูภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฯ⁶⁸

ใน อนิจจสูตรที่ 2 มีเนื้อความกล่าวถึงความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ดังนี้

[42] พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง

⁶⁸ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 17 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 9 สังยุตตนิกาย ชันถวารวรรค (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 23.

อย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติ
สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อ
ความเป็นอย่างนี้มีได้มี ฯ⁶⁹

ความเป็นอนิจจังแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งล้วนดำเนินไปตามวัฏจักร
เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เมื่อรุ่งเรืองก็ย่อมถึงคราวเสื่อมสลาย เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีการตาย
ทุกสิ่งในโลกจึงไม่เที่ยง จึงควรใช้ปัญญาพิจารณาพิจารณาสรรพสิ่งเพื่อไม่ให้เกิดทุกข์ อรรถกถา
ชาดกแสดงความคิดเรื่องความเป็นอนิจจังโดยใช้กระแสน้ำ หรือแม่น้ำในการเปรียบเทียบเพื่อ
แสดงว่ากระแสน้ำทำลายสิ่งที่อยู่รอบข้าง กระแสน้ำผันแปรตลอดเวลา สิ่งต่าง ๆ ในโลกไม่มี
อะไรแน่นอนมนุษย์จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ใน อรรถกถาเตมียชาดก เปรียบให้เห็นว่าอายุ
ของมนุษย์ย่อมมีมากขึ้นไม่ถอยกลับเป็นเด็กได้อีก เช่นเดียวกับธรรมชาติของแม่น้ำที่จะไม่ไหล
ไปสู่ที่สูง ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างในโลกจึงไม่มีสิ่งใดจีรัง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นชั่วคราว ไม่มีอะไรยั่งยืน
ล้วนแล้วแต่เป็นอนิจจัง สัตว์ทั้งปวงรวมทั้งมนุษย์จึงถูกชราและมรณะพัดพาไป

สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ ถูกความแก่ห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์คือคืนวันเป็นไปอยู่ มหาบพิตรจงทรงทราบอย่างนี้ ขอถวาย
พระพร เมื่อด้ายที่เขากำลังทอ ช่างทอทอไปได้เท่าใด ส่วนที่จะต้องทอก็
ยังเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้อันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉับนั้น แม่น้ำที่
เต็มฝั่ง ย่อมไม่ไหลไปสู่ที่สูง ฉับใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย
ย่อมไม่กลับไปสู่ความเป็นเด็กอีกฉับนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัด
พาเอาต้นไม้มากเกิดอยุริมฝั่งให้หักโค่นไป ฉับใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูก
ชราและมรณะพัดพาไป ฉับนั้น.⁷⁰

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ดูเหมือนมั่นคง
ยั่งยืนก็ไม่มีความยั่งยืน อาจถูกทำลายได้เช่นกัน เปรียบได้กับแม่น้ำที่มีน้ำมากมายก็อาจถูก
ความร้อนแผดเผาให้เหือดแห้งได้ ความสุขและความทุกข์ของมนุษย์ก็เช่นกัน ย่อมไม่คงสภาพ
อยู่เช่นนั้นตลอดไป ดังตัวอย่างใน อรรถกถาสวรรณสามชาดก เมื่อพระเจ้าปิลักขราชราชยัง

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

⁷⁰ มหาหมฏฐาชาดก, “อรรถกถาเตมียชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐาชาดก, 2543), หน้า 67.

สุวรรณสามได้รับบาดเจ็บ สุวรรณสามมิได้กังวลในความทุกข์ของตน แต่เกรงว่าบิดามารดาจักมีความทุกข์จนถึงแก่ชีวิต การใช้ความเปรียบ “แม่น้ำน้อย” ว่าเป็นความทุกข์ของบิดามารดา แม่น้ำน้อยต้องหมดไป เหือดแห้งไปเพราะ “ความร้อนในคิมหฤดู” จึงทำให้เห็นว่าไฟที่ร้อนแรงก็ทำลาย แผลเผาไหม้ในแม่น้ำให้หมดสิ้นไปได้ เฉากเช่นเดียวกับกิเลสที่ทำลายมนุษย์ ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์

อาหารของบิดามารดานั้นยังพอมีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตของท่านทั้งสองนั้นจักดำรงอยู่ราวหกวัน ท่านทั้งสองนั้นตามืด เกรงจักตายเสียเพราะไม่ได้ดื่มน้ำ ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่ เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ ความทุกข์ที่ข้าพระองค์ไม่ได้เห็นบิดามารดา เป็นความทุกข์ของข้าพระองค์ ยิ่งกว่าความทุกข์ เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้เสียอีก ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรนี้ หาเป็นความทุกข์ของข้าพระองค์นักไม่เพราะความทุกข์นี้อันบุรุษจะต้องได้ประสบ บิดามารดาทั้งสองนั้นเป็นกำพร้าเชษฐาใจ จะร้องไห้อยู่ตลอดราตรีนาน จักเหือดแห้งไปในกึ่งราตรีหรือในที่สุดราตรี ดุจแม่น้ำน้อยในคิมหฤดู จักเหือดแห้งไป⁷¹

เช่นเดียวกับเมื่อพระชาลิทรงคร่ำครวญถึงความทุกข์ของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเมื่อต้องพลัดพรากจากสองกุมาร ความทุกข์นั้นย่อมทำให้ทั้ง ๒ พระองค์ทรงตรอมพระทัย จากที่เคยสดชื่นมีความสุขก็จะค่อย ๆ หมดความสุข เหี่ยวแห้งตรอมใจ “ดุจแม่น้ำเหือดแห้งไปฉะนั้น”

ทุกข์เห็นปานดังนี้ของลูกนี้ ไม่สู้กระไร เพราะทุกข์นี้ลูกผู้ชายพึงได้รับ แต่การที่ลูกไม่ได้พบพระมารดา เป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์เห็นปานดังนี้ พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชื่อนาถุมารี่ผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงสิ้นราตรีนาน พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่

⁷¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 187.

ทอดพระเนตรเห็นกัณฑ์หาขินากุมารี่ผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรง
กันแสงอยู่นานในพระอาศรม.

พระมารดาพระบิดาจะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงตลอด
ราตรีนาน จักเหี่ยวแห้งในกึ่งราตรีหรือตลอดราตรี ดุจแม่น้ำ
เหือดแห้งไปจะนั้น.⁷²

4.3.2.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพิจารณาภัยของกิเลสเพื่อดับ กิเลส

พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ อธิบายคำว่า “กิเลส” ไว้ว่า

กิเลส (และ เกุส) [จาก กิลิสฺสติ] เประอะเปื่อน, เศร้า
หมอง, ไม่บริสุทธิ์, อุปมา ความทุกข์; ในความหมายด้านศีลธรรม,
ความเสื่อมเสีย, ราคะ. คำนี้ไม่ค่อยปรากฏใน ต.; แต่ในนิพนธ์รุ่น
ต่อ ๆ มามีใช้บ่อยมาก ซึ่งเกือบจะเทียบเท่ากับคำของเราว่า ธรรมชาติ
ฝ่ายต่ำ, ความปรารถนาอันเป็นบาป, ความเลว, ความใคร่, กิเลส.⁷³

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ อธิบายความหมายของกิเลส
ไว้ว่า “สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง, ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่
บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยากเดือดร้อนและ
ความทุกข์”⁷⁴

จากความหมายของ “กิเลส” จะเห็นได้ว่ากิเลสคือความเประอะเปื่อน
ความเศร้าหมอง ความไม่บริสุทธิ์ กิเลสทำให้จิตใจเศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ สร้างความเดือดร้อน
และความทุกข์ กิเลสจึงเปรียบได้กับ “ความทุกข์”

⁷² มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 727.

⁷³ พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2531),
หน้า 1149.

⁷⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1],
พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 22.

ในอรรถกถาชาดกกล่าวถึงกิเลสว่ากิเลสคือความต้องการไม่จบสิ้น กิเลสเป็นสิ่งที่ช่วยยั้งมนุษย์มีความต้องการ เกิดความปรารถนา กิเลสเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ยังเวียนวนอยู่ในโลก จึงเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความต้องการไม่จบสิ้น กิเลสมีมากมายจนไม่อาจประมาณได้ อรรถกถาชาดกเปรียบว่ากิเลสเหมือนมหาสมุทรหรือทะเลซึ่งมีขอบเขตกว้างใหญ่และลึก ไม่อาจถมให้เต็มได้

ตัวอย่างใน *อรรถกถามันธาดุราชชาดก* พระศาสดาตรัสกับภิกษุผู้กระสันจะสึก โดยทรงเปรียบเทียบมหาสมุทรที่ลึกและกว้างใหญ่กับตัณหาของมนุษย์ที่มีมากมายไม่เคยพอ มีแล้วก็อยากมีอีกเรื่อยไป ตัณหาจึงเป็นกิเลสของมนุษย์ที่ยังคงเวียนวนในสังสารวัฏ

...ดูก่อนภิกษุ เมื่อเธออยู่ครองเรือน จักอาจทำตัณหาให้เต็มได้
เมื่อไร เพราะขึ้นชื่อว่ากามตัณหานี้ เต็มได้ยาก ประดุจมหาสมุทร⁷⁵

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่าตัณหา หมายถึง

ความทะยานอยาก, ความร่ำรอน, ความปรารถนา, ความอยากเสพ อยากได้ อยากเอาเพื่อตัว, ความแสหา, มี 3 คือ

1. **กามตัณหา** ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่าใคร่
2. **ภวตัณหา** ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่
3. **วิภวตัณหา** ความทะยานอยากในวิภพ อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่

อยากพรวดพันดันดับสูญไปเสีย; ตัณหา 108 ตามนัยอย่างง่าย = $3 \times$ อารมณ์ 6×2 (ภายใน + ภายนอก) $\times$ กาล 3; ดู ปปัญจจะ, มานะ; เทียบ ฉันทะ 2.⁷⁶

⁷⁵มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามันธาดุราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 73.

⁷⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 101.

จากชาดกเรื่องนี้ความต้องการของพระภิกษุผู้กระสันจะสึกเป็นกามตัณหา กล่าวคือภิกษุรูปนี้เห็นสตรีแต่งกายสวยงามจึงเกิดความกระสันรัญจวนใจ เกิดความทะยานอยากในกาม ต้องการสตรีผู้นี้ พระศาสดาตรัสแสดงให้เห็นว่าแม้ภิกษุจะสึกแล้วแต่ก็มีอาภพอใจในสิ่งที่ตนปรารถนา เพราะการอยู่ครองเรือนทำให้มนุษย์เกิดความอยากได้ในสิ่งที่น่ารื่นรมย์ไม่จบสิ้น กามตัณหาจึงยากที่จะเต็มได้เปรียบเหมือนมหาสมุทร ซึ่งทั้งกว้างใหญ่และลึก จะหาสิ่งใดมาถมมหาสมุทรให้เต็มก็ทำไม่ได้ เช่นเดียวกับใน *อรรถกถามิตตวินทุกชาดก* เมื่อมิตตวินทุกะ พบนางเวมานิกเปอร์ต* แห่งหนึ่ง 4 นาง แห่งหนึ่ง 8 นาง แห่งหนึ่ง 16 นาง และแห่งหนึ่ง 32 นาง แต่มิตตวินทุกะกลับเป็นผู้ปรารถนายิ่งขึ้นไม่รู้จักพอจึงต้องพบอุสสุทนรกและได้จักรกรวดพัดบนศีรษะ มิตตวินทุกะจึงเป็นผู้ที่เกิดความกำหนดยินดีในตัณหาไม่จบสิ้น อยากได้แล้วอยากได้อีกไม่เคยพอ เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่เต็มได้โดยยาก

...พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ดูก่อนมิตตวินทุกะ ขึ้นชื่อว่าตัณหานี้ เมื่อบุคคลช่องเสพอื่อย่อมเป็นของกว้างขวางอยู่เบื้องบน คือเป็นของแผ่ไป **ธรรมดาตัณหาให้เต็มได้โดยยาก เสมือนมหาสมุทร** มีปกติไปตามอำนาจความอยากได้ คือความปรารถนาซึ่งอยากได้อารมณ์นั้น ๆ ในบรรดาอุปารมณเป็นต้น เพราะฉะนั้น คนเหล่าใดมากำหนดยินดีในตัณหานั้นคือเห็นปานนั้น คือเป็นผู้อยากได้แล้ว ๆ เล่า ๆ ยึดถืออยู่.⁷⁷

ใน *อรรถกถาจตุทวารชาดก* ซึ่งมีเนื้อหาเหมือน *อรรถกถามิตตวินทุกชาดก* ก็เปรียบเทียบความอยากหรือความปรารถนาว่าเป็นของสูงใหญ่ไพศาลเหมือนทะเล ซึ่งทำให้มนุษย์มีความต้องการไม่รู้จบ ดังนี้

...ขึ้นชื่อว่าความอยากนั้น เมื่อแผ่ไปย่อมเป็นของสูงใหญ่ไพศาล ยากที่จะเต็มได้ดุจทะเล ชื่อว่ามักให้ถึงความวิบัติเพราะความปรารถนาอันเป็นเครื่องปรารถนาอารมณ์อย่างนั้น ๆ ในบรรดาอารมณ์มีรูปเป็นต้น

* เปอร์ตที่อยู่วิมาน เสดยสุขและทุกข์สลับกันไป บางตนข้างแรมเสดยสุข ข้างขึ้นเสดยทุกข์ บางตนกลางคืนเสดยสุขกลางวันเสดยทุกข์ เมื่อเสดยสุขอยู่ในวิมานจะมีร่างสวยงาม เมื่อเสดยทุกข์จะต้องออกจากวิมานไปและมีสภาพร่างกายน่าเกลียดน่ากลัว

⁷⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามิตตวินทุกชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 840.

ชนเหล่าใดยอมยินดีไปตามความอยากเห็นปานนี้นั้น คือเป็นผู้กำหนด ยินดีติดอยู่บ่อย ๆ. บทว่า เต โหนฺติ จกฺกธาริโน ความว่า ชนเหล่านั้น ไปอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าย่อมทรงไว้ซึ่งจักรวรรด.⁷⁸

เช่นเดียวกับใน *อรรถกถา महाปโลภนชาดก* พระราชาของพระโพธิสัตว์ ประพฤติอนาจารกับภรรยา แสดงกิเลสของสตรีที่มีมากมายไม่เคยพอ โดยใช้ความเปรียบว่า “ถมไม่เต็มเหมือนนทีธาร” ความต้องการของสตรีที่ไม่มีสิ้นสุดจึงไม่เต็มเหมือนน้ำในแม่น้ำ หากลุ่มหลงมัวเมาในสตรีเพศย่อมทำให้ “จมลง” ในวิภูสงสารคือจิตใจลุ่มหลงในตัณหา เป็นอันตรายถึงชีวิต เช่นเดียวกับพระภรรยาที่ต้องเสื่อมฤทธิ์ไม่อาจเหาะข้ามมหาสมุทร

ฝ่ายขัตติยราชกุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นภรรยาจมลงในมหาสมุทร จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ ด้วยความอนุเคราะห์ต่อพระภรรยาว่า

ตัวท่านเองมาด้วยฤทธิ์ บนน้ำอันไม่แตกแยก ครั้นถึงความ ระคนด้วยสตรีแล้วต้องจมลงในมหาสมุทร ธรรมดาสตรีมีปกติหมุนเวียน มีมายามาก มักทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมทำนักรตให้จมลง ท่านรู้ แจ้งฉะนี้แล้ว ฟังแว่นเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายมีวาจาไพเราะ เจริญ นุ่มนวล ถมไม่เต็มเหมือนนทีธาร ย่อมยังนักรตให้จมลง ท่านรู้แจ้ง ฉะนี้แล้วฟังแว่นเสียให้ห่างไกล สตรีทั้งหลายย่อมเข้าไปช่องเสพบุรุษใด ด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม ย่อมพลันตามเผาผลาญบุรุษนั้น เหมือนไฟเผาเผาสถานที่ตนเองฉะนั้น.⁷⁹

ใน *อรรถกถาหริตจชาดก* พระโพธิสัตว์ดำรงเพศบรรพชิตได้เสพลกธรรมกับ พระราชาเทวี แต่พระราชาไม่ทรงเชื่อ พระโพธิสัตว์จึงทรงแสดงกำลังของกิเลสแก่พระราชาว่า กิเลส 4 ได้แก่ ราคะคือความกำหนัด โทสะคือความคิดประทุษร้าย โมหะคือความหลง และม ทัะคือความมัวเมา เป็นสิ่งที่มีกำลังกล้าแข็งยิ่งนัก เมื่อมนุษย์เกิดความรู้อะไรทั้ง 4 อย่างแล้วยอม

⁷⁸ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจตุตถชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 767 - 768.

⁷⁹ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถา महाปโลภนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 229 - 230.

ต้องประสบอันตราย เปรียบเหมือนคนตกลงไปในห้วงน้ำใหญ่ซึ่งกว้างใหญ่ ลึก เต็มไปด้วย
อันตราย

ข้าแต่มหาบพิตร กิเลส 4 อย่างเหล่านี้ คือ ราคะ โทสะ
โมหะ มทะ เป็นของมีกำลังกล้า หยาบคายในโลก เมื่อกิเลสเหล่านี้
ได้รัตรึงแล้ว ปัญญาที่ยังไม่ถึง

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า ยุตถ เป็นต้น ความว่า เมื่อกิเลส
เหล่านี้ได้ถึงการรัตรึงแล้ว ปัญญาก็ยอมไม่ได้การหยั่งถึง คือการตั้งอยู่
เหมือนคนตกลงไปในห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น.⁸⁰

อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ากิเลสทำให้มนุษย์เป็นทุกข์กิเลสเป็น
สิ่งยั่วยุให้มนุษย์เกิดความปรารถนาซ้ำแล้วซ้ำเล่าไม่มีวันจบสิ้น เมื่อสมความปรารถนาสิ่งหนึ่ง
แล้วก็เกิดความปรารถนาสิ่งอื่น ๆ อีก เป็นอย่างนี้เรื่อยไป เมื่อไม่สมปรารถนา มนุษย์จึงเกิด
ความเดือดร้อนใจ ทุกข์ใจ และพยายามหาหนทางเพื่อทำให้ตนสมปรารถนา กิเลสจึงทำให้
มนุษย์เป็นทุกข์ รุ่มร้อนทรมานทรมานใจ ในอรรถกถาชาดกใช้ไฟเป็นความเปรียบเพื่อแสดงความ
เดือดร้อนใจ ทรมานทรมานใจ รุ่มร้อนทรมานทรมานใจ อันเกิดจากกิเลส โดยมีนัยสัมพันธภาพ
นรกที่รุ่มร้อน หมกไหม้ มนุษย์ที่ประสบกิเลสจึงไม่มีความสุขเพราะเดือดร้อนทั้งกายและใจ

อรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสตรีทำให้เกิดกิเลสเป็นอันตรายทั้ง
ต่อผู้ครองเรือนและเพศบรรพชิต แม้กระทั่งพระโพธิสัตว์เองก็ตกอยู่ในอำนาจของสตรี ดังใน
อรรถกถามุทฺถลักขณชาดก พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ต่อมาละกามแล้วบวชเป็น
ฤๅษี ครั้งหนึ่งทรงเที่ยวภิกขาจารถึงกรุงพาราณสี พระราชาทรงเลื่อมใสจึงอาราธนาให้พำนักใน
พระราชอุทยานเป็นเวลา 16 ปี วันหนึ่งพระราชาเสด็จไปปราบปัจฉิมจันตชนบท พระโพธิสัตว์ได้แล
เห็นรูปทรงพระมเหสีขณะผ้าหูดจึงเกิดกิเลส ความลุ่มหลงในสตรีเพศทำให้เป็นทุกข์ “ไฟกิเลส
แผดเผาชুবเซียวเพราะขาดอาหาร” พระโพธิสัตว์จึงเป็นทุกข์เพราะลุ่มหลงในสตรีเพศ การเปรียบ
โดยใช้ “ไฟกิเลส” แสดงว่ากิเลสคือไฟที่ “แผดเผา” ทำให้เกิดความรุ่มร้อน ทรมานทรมานใจ ไฟที่
เผาผลาญพระโพธิสัตว์ ทำให้ไม่สบายทั้งกายและใจ จึงไม่บริโภคอาหารเพราะเป็นทุกข์

⁸⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหริตตชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 654 - 655.

...พระโพธิสัตว์ยืนตลิ่งรับอาหารแล้ว ก็หาบริโภคไม่ เสียวสะท้านไป เพราะกิเลสทั้งหลาย ลงจากปราสาทเดินไปพระราชอุทยาน เข้าบรรณศาลา วางอาหารไว้ใต้ที่นอนอันเป็นกระดานเลียบ วิสภาคามณฺ์ติดตามตั้งใจ **ไฟกิเลสแผดเผาชুবเขียวเพราะขาดอาหาร** นอนชมบนกระดานเลียบถึง 7 วัน.⁸¹

เช่นเดียวกับเมื่อพระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นนางสุชาดาภรรยาของพระโพธิสัตว์ นางสุชาดารูปงาม น่ารัก “*ดูจเทพอัปสร ดูจบุบผลดา(ดอกไม้เถา) และดูจกนิรีเยื้องกราย*” พระราชาทรงปรารภนางยิ่งนัก “*ทรงเร่าร้อนไปด้วยกิเลส*” พระราชาทรงรู้สึกกระวนกระวายใจ ทูรันทูรายใจเพราะต้องการนาง แม้ทรงรู้ว่านางมีสามีแล้วก็ทรงทำอุบาย ช่างชิงนาง เชี่ยนตีพระโพธิสัตว์ และให้เพชรฆาตตัดศีรษะพระโพธิสัตว์ จะเห็นได้ว่ากิเลสทำให้พระเจ้าพาราณสีเป็นทุกข์ หาหนทางทำให้ตนสมปรารถนาแม้จะเป็นการทำผิด พรากของรักของผู้อื่น ผลจากการคิดผิดทำผิดนี้เองที่ทำให้พระองค์ต้องรับผลกรรมนั้นในเวลาต่อมา นั่นคือ ท้าวสักกะทรงช่วยเหลือพระโพธิสัตว์และบันดาลให้เพชรฆาตตัดศีรษะพระราชาแทนพระโพธิสัตว์

...พระราชาทอดพระเนตรเห็นนาง ฎกฐุปสมบัติของนางรัตรึงพระทัย มีจิตปฏิพัทธ์ ทรงส่งอำมาตย์คนหนึ่งไปด้วยพระดำรัสว่าท่านจงไป จงรู้ว่า นางมีสามีหรือยังไม่มี. ครั้นอำมาตย์ไปก็รู้ว่า นางมีสามีแล้ว จึงกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะ นางมีสามีแล้วพระเจ้าข้า บุรุษที่นั่งอยู่บนยานเป็นสามีของนาง. พระราชา ไม่อาจทรงอดกลั้นความมีพระทัยปฏิพัทธ์ได้ **ทรงเร่าร้อนไปด้วยกิเลส** ทรงดำริว่า เราจักฆ่าเสียด้วยอุบายอย่างหนึ่ง แล้วยึดเอาหญิงนี้มา⁸²

⁸¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามุขกัณฑ์ชาตก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาตก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 149 – 150.

⁸² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาภณิโจรสชาตก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาตก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 241.

ใน *อรรถกถาอุกถาชาดก* เปรียบการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนทั่วไปเป็นดัง “ไฟนกร้อน” การบวชถือเพศบรรพชิตทำให้ไม่ต้องประสบ “ไฟร้อน” แม้จะรู้เช่นนั้นแต่มนุษย์ก็ยินดีที่จะละเพศบรรพชิตเพื่อไปใช้ชีวิตสามีภรรยาด้วยกัน ดังที่สมณปัญญาตปาวียอมสึกไปอยู่กับบุรุษที่นางพึงใจ เพราะเกิดความกำหนัดรักใคร่ นางปัญญาตปาวีซึ่งเดิมเป็นผู้ที่ชาวเมืองพาราณสีเปล่งเสียงนัศการสรรเสริญเกียรติ กลับต้องถือกระตักสุราให้สามี เมื่อสามีแพ้นางก็ได้บุตรธิดากับนักเลงสุราอีกหลายคน ชีวิตการครองเรือนของนางปัญญาตปาวีจึงเปรียบดัง “ไฟนกร้อน”

...น้องหญิงเอ๋ย เราทั้งสองมิได้รับความสุขทั้ง 2 อย่าง ทางกามโภคิสำหรับผู้ครองเรือนที่จะเป็นสุขด้วยทรัพย์สมบัติก็ไม่ได้ เนกขัมมสุขเครื่องระงับทางใจก็ไม่เกิดขึ้น **ไฟนกร้อนจะร้อนแต่เราสองคนเท่านั้นหรือ** ถ้าเราจักประพฤติดอย่างมหาชนคนหมู่มากเขาทำกัน ข้าเห็นจะทนทุกข์เช่นนี้อีกไม่ได้ จักต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ ทรัพย์สมบัติของแม่อีกยังมีอยู่บ้าง พอจะก่อร่างสร้างตัวต่อไป⁸³

การพรรณนาถึงนรกซึ่งเป็นสถานที่ของผู้ประสบทุกข์เพราะกรรมกิเลสปรากฏถึง 15 ครั้งใน *อรรถกถาเนมิราชชาดก* เมื่อเหล่าเทวดาปรารถนาจะพบพระเจ้าเนมิราชซึ่งเป็นพระอาจารย์ ทำวสัฏกเทวราชจึงทูลเชิญพระเจ้าเนมิราชเสด็จสู่เทวโลก พระเจ้าเนมิราชทรงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรนรกซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้ทำบาป มาตลีสารถิจึงนำเสด็จทอดพระเนตรนรกต่าง ๆ ภาพนรกที่ปรากฏเป็นสถานที่เราร้อน ทุกสิ่งทุกอย่างในนรกล้วนเป็นของร้อน ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำเวตรถณี หลุมถ่านเพลิง ถ่านเพลิง หม้อโลหะใหญ่ไฟติดทั่วลูกโพลง แม่น้ำร้อน แผ่นดินเหล็กลูกโพลง ภูเขาไฟลูกโพลง และบ่อใหญ่เต็มด้วยถ่านเพลิง สัตว์นรกทั้งหลายมีร่างกายลูกโพลงด้วยถ่านไฟ ต้องประสบทุกข์ร้อนยิ่งนัก การประกอบกรรมกิเลส มีมิฉชาติภูริจึงทำให้มนุษย์ทุกชีวิตร้อนใจ เมื่อตายไปก็ต้องตกนรกเผชิญความทุกข์ร้อนแสนสาหัส “หมกใหม่” อยู่ในนรก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

⁸³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอุกถาชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 564 - 565.

เวตรณีนที่นั่นดาดาศไปด้วยเครื่องเลื่อยอันมีหนามประมาณเท่า
 หอก มีเพลิงลูกโพลงข้างบน สัตว์นรกเหล่านั้นต้องอยู่ในเวตรณีนที่นั่น
 หลายพันปี เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ในเพราะเถาว์ลัยมีหนามแหลมมีคมอัน
 คมกริบ มีเพลิงลูกโชติช่วง มีหลาวเหล็กลูกโพลงประมาณเท่าลำตาล
 ตั้งขึ้นภายใต้เถาว์ลัยเหล่านั้น สัตว์นรกทั้งหลายยังกาลให้ล่วงไปนานมาก
 พลาดจากเถาว์ลัยตกลงที่ปลายหลาว มีร่างกายถูกหลาวแทงไหม้อยู่ใน
 หลาวนาน ดุจปลาที่เสียบไว้ในไม้แหลมอย่างไฟ หลาวทั้งหลายถูกเป็นไฟ
 สัตว์นรกทั้งหลายก็ถูกเป็นไฟ ก็ภายใต้หลาวทั้งหลาย มีใบบัวเหล็ก
 แหลมคมดุจมีดโกนถูกเป็นไฟอยู่หลังน้ำ สัตว์นรกเหล่านั้นพลาดจากหลาว
 ทั้งหลายตกลงในใบบัวเหล็ก เสวยทุกข์เวทนนาน แต่นั้นสัตว์นรก
 เหล่านั้นก็ตกในน้ำแสบ แม่น้ำก็ถูกเป็นไฟ แม้สัตว์นรกทั้งหลายก็ถูกเป็น
 ไฟ แม้ควันก็ตั้งขึ้น ก็พื้นแม่น้ำภายใต้้นาดาดาศไปด้วยเครื่องประหารอัน
 คมกริบ สัตว์นรกเหล่านั้นจมลงในน้ำ ด้วยคิดว่าได้น้ำจะเป็นเช่นไรหนอ
 ก็เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่เพราะเครื่องประหารอันคมกริบ สัตว์นรกเหล่านั้น
 ไม่สามารถจะอดกลั้นทุกข์ใหญ่ นั้น ก็รำร้องนำกล้วมาก กระแสน้ำบางครั้ง
 ก็ไหลล่อยไปตามกระแส บางครั้งก็ทวนกระแส ลำดับนั้น นายนิรบาลผู้
 อยู่ที่ฝั่ง ก็ช้ดลูกศร มีด โดมร หอก แหงสัตว์นรกเหล่านั้นดุจปลา สัตว์นรก
 เหล่านั้นถึงทุกข์เวทนาก็ร้องกันลั่น ลำดับนั้น นายนิรบาลก็เอาเบ็ดเหล็กที่
 ถูกเป็นไฟเกี่ยวสัตว์นรกเหล่านั้นขึ้น คร่ำมาให้นอนบนแผ่นดินเหล็กที่ถูก
 เป็นไฟโชติช่วง ยัดก้อนเหล็กที่ถูกแดงเข้าปาก.⁸⁴

4.3.2.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการดับกิเลส

กิเลสเป็นภัย คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เศร้าหมองและทุกข์ร้อน เมื่อมนุษย์เกิดกิเลส
 ย่อมต้องหาหนทางดับกิเลส อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อสื่อแนวคิดเรื่องการ
 ดับกิเลส การใช้ความเปรียบในลักษณะนี้มักเปรียบว่าน้ำคือพระธรรมที่มีความเย็น สามารถ
 นำมาดับไฟคือกิเลสที่มีความร้อนได้ น้ำที่สะอาดคือพระธรรมยังชำระล้างกิเลสคือเปือกตมซึ่ง
 ทำให้สกปรกได้ การดับกิเลสในอรรถกถาชาดกมี 2 ลักษณะได้แก่

⁸⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 258.

4.3.2.3.1 น้ำคือธรรมชาติกิเลส

4.3.2.3.2 น้ำคือธรรมชาติกิเลส

มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.3.2.3.1 น้ำคือธรรมชาติกิเลส

การสื่อความคิดเช่นนี้ปรากฏใช้ร่วมกับ “เปือกตม” ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก โดยใช้ในความหมายว่าเมื่อสิ่งมีชีวิตใดต้องจมอยู่ในเปือกตมโดยไม่มีน้ำ ก็จะได้รับความสะดวกร้อนและลำบาก ในที่นี้ “เปือกตม” จึงหมายถึงกิเลสที่สกปรก เป็นมลทินไม่สะอาด ต้องใช้น้ำชำระล้างให้สะอาด ได้แก่ เปรียบความทุกข์ของพระเจ้าศกุนทีย์ที่ขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองว่าจะต้องทนทุกข์ทรมานเหมือนหงส์ปีกขนร่วงที่ลำบากในเปือกตมไม่มีน้ำ ดังเช่นพระเจ้าศกุนทีย์ต้องทุกข์ทรมานใจเพราะพระเวสสันดรจะไม่อยู่ที่นั่นแล้ว

ชาวสีวิให้ขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด รัฐมณฑลของพระองค์ ก็จักเป็นเหมือนรังผึ้งร้างเหมือนผลมะม่วงหล่นลงบนดิน ฉะนั้นพระองค์อันหมู่เสวกามาตย์ละทิ้งแล้ว จักต้องลำบากอยู่พระองค์เดียวเหมือนหงส์มีปีกขนหลุดร่วงแล้ว ก็ลำบากอยู่ในเปือกตมอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เพราะเหตุฉนั้น หม่อมฉันจึงขอกราบทูลพระองค์ว่าประโยชน์อย่าได้ล่วงเลยพระองค์ไปเสียเลย ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิดนั้นตามคำของชาวสีวิเลย.⁸⁵

ใน อรรถกถาพรหมนารทชาดก พระนางจุจาราชกัญญาทรงแสดงธรรมแก่พระเจ้าอังคตติราชผู้หลงผิด ว่าการครองตนไม่ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาของผู้อื่นก็คือผู้ที่ได้ชำระจิตใจของตน เป็นผู้ปราศจากมลทิน

ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้วเว้นจากเปือกตม ฉะนั้น

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 633 – 634.

หญิงใดปรารถนาเป็นนุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามี เหมือนนาง
เทพอัปสรผู้เป็นบาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ ฉะนั้น⁸⁶

เช่นเดียวกับการใช้คำว่า “ฝน” เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าการหักห้ามกิเลสคือ
ความโกรธด้วยพระธรรม ย่อมทำให้สบายใจ ไม่มีความทุกข์ใจ เช่นเดียวกับฝนที่ชำระล้างสิ่ง
สกปรก

ถ้าความโกรธ เกิดขึ้นแก่อาตมภาพแล้ว ยังไม่เสื่อมคลายไป
เมื่ออาตมภาพยังมีชีวิตอยู่ก็ยังไม่หาย อาตมภาพจะห้ามกันเสียโดยพลัน
ทีเดียว **ตั้งฝนห่าใหญ่ชำระล้างธุลี ฉะนั้น.**⁸⁷

4.3.2.3.2 น้ำคือธรรมะดับกิเลส

พระธรรมคือ “คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงและหลัก
ความประพฤติ”⁸⁸ ในอรรถกถาชาดกเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์เป็นดั่งน้ำที่ดับกระหาย เป็นที่พึ่งของผู้ที่
รุ่มร้อนใจมีความเดือดร้อน ไฟ เปรียบได้กับกิเลส เป็นสิ่งที่ร้อน เผาผลาญสิ่งอื่นได้ ซึ่งเมื่อเกิด
กับมนุษย์คนใดก็ย่อมทำให้ผู้นั้นเดือดร้อนใจ ไม่สบายใจ ทุกข์ใจ การจะดับกิเลสได้จึงต้อง
อาศัยพระธรรม เช่นเดียวกับการดับไฟซึ่งต้องใช้ น้ำ การดับกิเลสคือความรุ่มร้อนใจนี้จึงต้องใช้
น้ำคือพระธรรมรดลงที่ใจของผู้ที่มีกิเลสแผดเผา จึงจะทำให้คลายความทุกข์ร้อนใจ ทุณทุรายใจ

ตัวอย่างเด่นชัดที่แสดงเรื่องธรรมะดับกิเลสคือ อรรถกถาขมตบัณฑิต
ชาดก ความโศกที่ต้องสูญเสียบุตรที่รักคือกิเลสที่แผดเผาพระราชินีให้ทุกข์ร้อนใจ ทุณทุรายใจ
น้ำในตอนนี้ซึ่งหมายถึงพระธรรมที่พระโพธิสัตว์ขมตบัณฑิตสอนพระราชินีจึงเป็นความเย็น ความ
ชุ่มฉ่ำ ใช้ดับกิเลสคือไฟซึ่งเว้าร้อน ทำให้พระราชินีบรรเทาความโศก การใช้คำว่า “ดับ” และ
“รด” เป็นคำกริยาที่ใช้กับ “น้ำ” ทำให้คลายความเว้าร้อนลงได้

⁸⁶ มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถาพรหมนารชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 271.

⁸⁷ มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถาจุลลโฑชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก
เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 822.

⁸⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม
ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 260.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสว่า แน่พอขมตบัณทิตคำที่กล่าวนี้ควรกำหนดไว้ ท่านได้ทำให้เราหายโศกแล้ว เมื่อจะสรรเสริญขมตบัณทิต จึงตรัสพระคาถา 4 พระคาถาว่า

บุรุษผู้เป็นบัณทิตเช่นนี้ เป็นอำมาตย์ของพระราชาพระองค์ใด พระราชาพระองค์นั้นจะมีความโศกมาแต่ไหน เหมือนขมตบัณทิตดับความโศกของเราในวันนี้ ขมตบัณทิตได้รดเราผู้เร่าร้อนให้สงบระงับ ดับความกระวนกระวายทั้งปวงได้ เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดเปรียงด้วยน้ำฉะนั้น ขมตบัณทิตได้ถอนลูกศรที่เสียบแทงหทัยของเราออกแล้ว ได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของเรา ผู้ถูกความโศกครอบงำแล้วหนอ เราเป็นผู้ถอนลูกศรออกได้แล้วปราศจากความโศก ไม่ชุ่มมัว จะไม่เศร้าโศก จะไม่ร้องไห้เพราะได้ฟังคำของเจ้า นะน้อง.⁸⁹

ใน *อรรถกถาโมหสถชาดก* พระโพธิสัตว์โมหสถเป็นผู้ที่ดับไฟคือความกลัวมรณภัยของพระเจ้าวิเทหราช โมหสถจึงเปรียบดัง “น้ำดื่ม” ที่ “ดับกระหาย” ของผู้ที่กำลังรุ่มร้อนใจคือพระเจ้าวิเทหราช

พระมหาสัตว์ได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชดังนั้นแล้ว ดำริว่าพระราชานี้ทรงกลัวมรณภัยเหลือเกิน ก็แพทย์เป็นที่พึ่งอาศัยของคนไข้ โภชนาหารเป็นที่พึ่งอาศัยของคนหิว น้ำดื่มเป็นที่พึ่งอาศัยของคนกระหาย เว้นเราเสีย คนอื่นที่เป็นที่พึ่งอาศัยของพระราชานี้ไม่มี เราจักปลอบโยนพระองค์ให้เบาพระหทัย⁹⁰

เช่นเดียวกับที่พระเจ้าวิเทหราชทรงคร่ำครวญถึงความทุกข์ของพระองค์ที่หลงกลพระเจ้าจุลณี ความทุกข์เพราะหวาดกลัวมรณภัยจึงทำให้พระองค์รู้สึกเหมือน “ถูกไฟไหม้กลางแดด” ซึ่งเป็นความรุ่มร้อนที่เกิดจากกิเลสของตนนั้นคือความลุ่มหลงในสตรีเพศ

⁸⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาขมตบัณทิตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 979.

⁹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโมหสถชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 441.

มีเพียงมโหสถเท่านั้นที่จะทำให้พระเจ้าวิเทโรวา “บรรลุถึงความเย็นใจ” ได้ พระโพิธัสต์ว์มโหสถ จึงเปรียบได้กับน้ำที่ดับความร้อนในใจของพระเจ้าวิเทโรวา

บุคคลแสวงหาแก่นของต้นกล้วย ย่อมไม่ได้ฉันใด เราทั้งหลาย แสวงหาอุบายเครื่องพ้นจากทุกข์ก็ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉะนั้น บุคคลแสวงหาแก่นแห่งไม้จิว ย่อมหาไม่ได้ ฉันใด เราทั้งหลายแสวงหา อุบายเครื่องพ้นจากทุกข์ ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉะนั้น การอยู่ของ ช้างทั้งหลายในสถานที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่าอยู่ในที่มีไซ้ประเทศ เพราะว่าช้าง เหล่านั้นอยู่ในสถานที่อันไม่มีน้ำ ชื่อว่ามีไซ้ประเทศย่อมตกอยู่ในอำนาจ ของปัจฉามิตรเร็วพลัน ฉนั้นใด แม้การที่เราทั้งหลายอยู่ในที่ใกล้ของ มนุษย์ชั่ว เป็นคนพาลหาความรู้มิได้ ก็ชื่อว่าอยู่ในสถานที่มีไซ้ประเทศ ฉะนั้น.

ใจของเราสั้น และปากก็แห้งผาก เราเป็นเหมือนถูกไฟ ไหม้กลางแดด ไม่บรรลุถึงความเย็นใจ เตขาของช่างทองรุ่งเรือง ภายใน ไม่รุ่งเรืองภายนอก ฉนั้นใด ใจของเราย่อมเร่าร้อนอยู่ภายใน ไม่ปรากฏภายนอกฉนั้น.⁹¹

ใน *อรรถกถาพรหมนารทชาดก* เมื่อพระเจ้าอังคตติราชทรงหวาดกลัว มรณภัยเพราะหลงผิด ทรงทุกข์ร้อนใจจึงขอให้พระนารทฤๅษีเป็นที่พึ่งของพระองค์ โดยเปรียบ พระโพิธัสต์ว์ว่าเป็นดัง “น้ำ” ที่แก้กระหายในเวลาร้อน พระโพิธัสต์ว์จึงเป็นผู้ดับกิเลสคือ ความกลัว ความทุกข์ใจของพระเจ้าอังคตติราช พระธรรมจึงเปรียบดั่งน้ำที่ดับไฟคือกิเลสของ พระเจ้าอังคตติราชดังนี้

ส่วนพระเจ้าอังคตติราช ได้ทรงสดับนิรยกถาของพระมหาสัตว์นี้ ก็มีพระหฤทัยสลด เมื่อจะทรงแสวงหาที่พึ่งกะพระมหาสัตว์ จึงตรัสว่า
ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้าหลง
สำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤๅษี ข้าพเจ้าได้พึ่งคาถาภาสิต
ของท่านแล้ว ย่อมร้อนใจ เพราะกลัวมรณภัย ท่านฤๅษี ขอ

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 505.

ท่านจงเป็นที่พึงของข้าพเจ้า ประหนึ่งน้ำสำหรับแก้
 กระจายในเวลาร้อน เกาะเป็นที่อาศัยในห้วงมหาสมุทร และ
 ประทีปสำหรับส่องสว่างในที่มืดฉะนั้นเถิด ท่านฤๅซี ขอท่านจง
 สอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำ
 ความผิดไว้ส่วนเดียว ข้าแต่พระนารทะ ขอท่านจงบอกทาง
 บริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้า โดยข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปในนรกด้วยเถิด.⁹²

พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ดับกิเลสของผู้ทุกขร้อน หากเมื่อพระโพธิสัตว์เอง
 เกิดกิเลสก็จำเป็นต้องมีสิ่งที่จะดับกิเลสของพระองค์ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน *อรรถกถาเวสสันดร
 ชาดก* โดยเปรียบเทียบความรุ่มร้อนทรมานทรมานใจของพระเวสสันดรเมื่อทรงรู้ว่าจะได้บริจาคบุตรทาน
 ขณะที่ทรงรอคอยชูชกก็มีความรุ่มร้อน ทรมานทรมานใจ ความร้อนในใจพระเวสสันดรเปรียบดังแดด
 แดดเผาในฤดูร้อนซึ่งดับได้ด้วยหมอน้ำเย็น 1,000 หม้อที่รดลงบนศีรษะ ซึ่งต้องมีปริมาณมาก
 เพราะ “ความร้อนใจ” ของพระเวสสันดรมีมากมายยิ่งนัก ความเย็นที่ดับกิเลสคือทุกข์ของ
 พระเวสสันดรในตอนนั้นก็คือพระธรรมนั่นเอง

แน่พ้อชาติ พ้อจงลุกขึ้นยืน การมาของพวกราช
 ในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของพวกราชครั้งก่อน ๆ
 พ้อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความชื่นชมยินดี ทำให้พ้อ
 เกษมศานต์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ไปราณ วิย ทิสฺสตี** ความว่า การมา
 ของพวกราชในวันนี้ ปรากฏเหมือนการมาของพวกราชทั้งหลายแต่ที่ต่าง ๆ ใน
 นครเชตุตฺรในกาลก่อน. บทว่า **นฺนุทโย มาภิกิเร** ความว่า จำเดิมแต่
 กาลที่เราเห็นพราหมณ์นั้นความโสมนัสก็แผ่คลุมเรา เป็นเหมือน
 เวลารดน้ำเย็น 1,000 หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาใน
 ฤดูร้อน.⁹³

⁹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพราหมณารชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิคาย ชาดก
 เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 286 - 287.

⁹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิคาย ชาดก
 เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 712.

ศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ อธิบายว่า “โสมะ ห้วงน้ำคือสงสาร, ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด; กิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ มี 4 คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา”⁹⁷

การกล่าวถึงการข้ามโสมะสงสารเป็นความคิดที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ แสดงโทษและอันตรายของกิเลส การจะดับกิเลสหรือกำจัดกิเลสจึงเป็นอุปสรรคยิ่งใหญ่ที่ยากจะกำจัดได้ การใช้ “มหาสมุทร” “ห้วงน้ำ” และ “ห้วงมรรณพ” ซึ่งแสดงถึงอันตราย ความกว้างใหญ่ และความลึก ไม่อาจคาดเดาได้ว่า จะมีอะไรเกิดขึ้นเปรียบกับกิเลสของมนุษย์ ทำให้เห็นความเพียรพยายามของพระโพธิสัตว์ที่ต้องเอาชนะกิเลส ในอรรถกถาชาดกมีการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อสื่อความคิดเรื่องการข้ามโสมะสงสาร 3 ลักษณะ ได้แก่

- 4.3.2.4.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงกาม
  - 4.3.2.4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงภพ
  - 4.3.2.4.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงอวิชชา
- รายละเอียดมีดังนี้

4.3.2.4.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงกาม

กามคือ “ความใคร่, ความอยาก, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่, กามมี 2 คือ 1.กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ 2.วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕”⁹⁸ กามคุณ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัสทางกายที่น่าใคร่น่าพอใจ การแสดงถึงกามในอรรถกถาชาดกหมายถึงการแสดงให้เห็นความใคร่ ความต้องการ และความปรารถนาของมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มักตกอยู่ในอำนาจของกามซึ่งมีพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ ยากจะเอาชนะได้ ผลของการตกอยู่ในกามย่อมทำให้ได้รับความทุกข์ “จม” อยู่ในมหาสมุทรด้วยความทุกข์ทรมาน บางครั้งก็ทำให้ถึงตายได้

อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก ว่าด้วยหญิงทำให้บุรุษงงวย กล่าวถึงหญิงว่าเป็นกิเลสกาม ทำให้บุรุษเกิดความใคร่ ปรารถนาครอบครอง แม้กระทั่งพระโพธิสัตว์ผู้ไม่บริโภคนกาก็ยังหลงเสียงขบร้องของหญิงเพื่อนจนต้องถูกขับออกจากพระนคร แม้พระดาบสผู้

⁹⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติมครั้งที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 578.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 – 16.

มีฤทธิ์ก็ต้องเสื่อมจากฉนวนเพราะนางกุมาริกาผู้นี้ประเล้าประโลม หญิงจึงเป็นผู้ทำให้บุรุษจมอยู่ในกิเลสภพ ไม่อาจข้ามโอฆะสงสารได้

**เมื่อน้ำไม่กระเพื่อม ดาบสนี้มาได้ด้วยฤทธิ์เอง ครั้นถึง
ความระคนด้วยหญิงก็จมลงในห้วงมหรณพ.** ธรรมดาว่า
หญิงเหล่านี้ เป็นผู้ทำบุรุษให้หงาย มีมายามากและยังพรหมจรรย์ให้
กำเริบ ย่อมจมลงในอบาย บัณฑิตรู้ชัดอย่างนี้แล้ว พึงหลีกเลี่ยงเสียให้
ห่างไกล. หญิงเหล่านั้นย่อมเข้าไปคบหาบุรุษใดเพราะความรักใคร่พอใจ
หรือเพราะทรัพย์เขาย่อมเผาบุรุษนั้นเสียดับพลันเปรียบเหมือนไฟไหม้ที่ของ
ตนเองฉะนั้น.⁹⁹

สังสารวัฏคือห้วงมหรณพซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสภพจึงอันตราย ทำให้
“จม” อยู่ในกิเลสภพ ใน *อรรถกถาทริมุขชาดก* ว่าด้วยโทษของภพ พระปัจเจกพุทธเจ้าทริมุข
ทรงเป็นสหายของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ ต่อมาพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
ถวายให้พระโพธิสัตว์ทรงผนวช โดยทรงกล่าวถึงวัตตุภพและกิเลสภพว่าเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์
ยังต้องอยู่ในสังสารวัฏ อำนาจของวัตตุภพและกิเลสภพนี้เองที่ทำให้ “ผู้กำลังข้ามสงสาร
สาคร” ไม่อาจก้าวข้ามได้ วัตตุภพและกิเลสภพจึงเป็นภัยต่อมนุษย์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปงฺโก พระปัจเจกพุทธเจ้า
ตรัสหมายถึง พืชทั้งหลาย มีหญ้า สาหร่าย ไม้้อ และกอหญ้าเป็นต้น
ที่เกิดขึ้นในน้ำ. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า พืชเหล่านั้น ยังมีกำลังน้ำ ให้ติดอยู่
ฉันใด เบญจกามคุณทั้งหลาย หรือว่า วัตตุภพและกิเลสภพทั้งหลาย
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ปลัก คือบึงกะ ด้วยอำนาจยังพระโยคาวจรผู้กำลัง
ข้ามสงสารสาคร ให้ติดข้องอยู่. เพราะว่า เทวดาก็ตาม มนุษย์ก็ตาม
สัตว์เดี๋ยรรณทั้งหลายก็ตาม ผู้ข้องแล้ว ติดแล้ว ในปลักนั้นจะลำบาก
ร้องไห้ คร่ำครวญอยู่. ที่หล่มใหญ่¹⁰⁰

⁹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาจุลลปโลกนชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 112 – 113.

¹⁰⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาทริมุขชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 32.

วัตถุประสงค์และกิเลสกำบังจึงเป็นดั่งห้วงน้ำที่ทำให้มนุษย์ “ผู้กำลังข้าม” ไม่อาจ “ข้าม” ได้ จึงต้อง “ติดข้อง” และ “จม” อยู่ในโสมะสงสาร อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก กล่าวถึงช่างไม้กลุ่มที่หมกมุ่นในรสสุราต่างประสบเคราะห์กรรม ต้องจมในทะเลเสียชีวิต ต่างจากช่างไม้กลุ่มที่มีปัญญาหาทางแก้ปัญหาโดยต่อเรือบรรทุกผู้คนเดินทางข้ามทะเลอย่างปลอดภัย การที่ “พวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรสด้วยโมหะ” จึงเป็นความลุ่มหลงติดอยู่ในความสุขสำราญ จนกระทั่งไม่ฟังถ้อยคำตักเตือนของผู้อื่น ผู้ที่ยังหลงอยู่ในกามคุณ 5 ในชาดกเรื่องนี้คืออสูร จึงต้อง “ลุ่มจม” ถึงแก่ชีวิต

กุลบุตรผู้มีปัญญากว้างขวาง แทะตลอดประโยชน์ในอนาคตแล้ว ย่อมไม่ให้ประโยชน์นั้นผ่านพ้นไปแม้แต่น้อย เหมือนพวกพ่อค้าเหล่านั้น พากันไปในท่ามกลางทะเลโดยสวัสดิ์ ด้วยกรรมของตน.

ส่วนพวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรสด้วยโมหะ ไม่ทะตลอดประโยชน์อันเป็นอนาคต เมื่อความต้องการเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ย่อมพากัน **ลุ่มจม** เหมือนมนุษย์เหล่านั้นพากันลุ่มจมในท่ามกลางทะเล ฉะนั้น.

ชนผู้เป็นบัณฑิตพึงรีบทำกิจที่ควรทำก่อนเสียทีเดียว อย่าให้กิจที่ต้องทำเปียดเปียนตัวได้ ในเวลาที่ต้องการ กิจนั้นไม่เปียดเปียนบุคคลผู้รีบทำกิจที่ควรทำเช่นนั้น ในเวลาที่ต้องการ.¹⁰¹

เช่นเดียวกับที่พระโสณกัจจกพุทฺธเจ้าทรงแสดงธรรมถวาย พระโพธิสัตว์อรินทมะผู้ทรงยินดียิ่งในกามเพื่อให้ทรงผนวช ทรงแสดงให้เห็นว่าหากพระราชินีไม่ทรงทำตามโอวาทแล้วจะมีผลคือ “พระองค์จักจมอยู่ในเปือกตมคือกาม ในกาลที่สุดแห่งพระชนมชีพจักบังเกิดในนรก” การที่มนุษย์มีความใคร่ในกามคุณ ยินดีพอใจในกามคุณ และหมกมุ่นอยู่ในกาม จึงทำให้มนุษย์เกิดความต้องการซ้ำแล้วซ้ำเล่าและหาวิธีทำให้ตนสมปรารถนา อาจทำให้ต้องทำบาปกรรม ทำให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ “จมอยู่ในโสมะสงสาร”

¹⁰¹ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 142.

นรชนผู้กำหนดในกาม ยินดีในกาม หมกมุ่นอยู่ในกาม กระทำบาปกรรมแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกคติ ส่วนนรชนเหล่าใด ละกามทั้งหลายออกไปแล้ว เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ไหน ๆ ย่อมบรรลู่ถึงความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น นรชนเหล่านั้น ย่อมไม่ไปสู่อุบัติ ดูก่อนพระเจ้าอรินทมะ อาตมภาพจักแสดงอุปมาถวายเป็นมหาบพิตร ขอมหาบพิตร จงทรงสดับข้ออุปมานั้น บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยข้ออุปมา มีกาตัวหนึ่ง เป็นสัตว์มีปัญญาน้อย ไม่มีความคิด เห็นซากศพข้างลอยอยู่ในห้วงน้ำใหญ่ ในแม่น้ำคงคา จึงคิดว่า เราได้ยานี้แล้วหนอ และซากศพข้างนี้ จักเป็นอาหารจำนวนมิใช่น้อย ใจของกาทัวนั้น ยินดีแล้วในซากศพข้างนั้น ตลอดทั้งคืนทั้งวัน เมื่อกาจิกกินเนื้อข้าง ตุ่มน้ำมีรสเหมาะสม เห็นต้นไม้อันใหญ่ในป่า ก็ไม่ยอมบินไป แม่น้ำคงคามีปกติไหลลงสู่มหาสมุทร พัดเอากาทัวนั้น ตัวประมาทยินดีในซากศพข้างไปสู่มหาสมุทร ซึ่งเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนทุกหลาย กานั้นหมดอาหารแล้ว ตกลงในน้ำไปข้างหลัง ข้างหน้า ข้างซ้าย ข้างขวาไม่ได้ ไปไม่ถึงเกาะ สิ้นกำลังจมลงในท่ามกลางทะเล อันเป็นที่ไปไม่ได้แห่งนทุกหลาย ผูกปลา จระเข้ มังกร และปลาร้ายที่เกิดในมหาสมุทร ก็ข่มเหงรุมกินกานั้น ตัวมีปีกอันใช้การไม่ได้ดิ้นรนอยู่ ฉนใด ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ก็ดี ชนเหล่าอื่นผู้ยังบริโภคนกก็ดี ถ้ายังกำหนดในกามอยู่ ไม่ละทิ้งกามเสีย นักปราชญ์ทั้งหลายรู้ว่า ชนเหล่านั้น เป็นอยู่ด้วยปัญญาเสมอกับกาทัวนั้นเหมือนกันแล ดูก่อนมหาบพิตร อุปมาข้อนี้ อาตมภาพแสดงอรรถอย่างชัดแจ้ง ถวายมหาบพิตรแล้ว พระองค์จักทรงทำหรือไม่ ก็จักปรากฏด้วยเหตุนี้¹⁰²

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงถึงกามยังปรากฏเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าผู้มีคุณธรรม ไม่หลงติดในกามก็ไม่ “จม” ในมหาสมุทร แม้ว่ามหาสมุทรนั้นจะกว้างใหญ่เพียงใดก็ตาม ดังเช่นใน *อรรถกถาคูมาทนต์ชาดก* พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสีวิกุมาร ทรงมีจิตรักใคร่นางคูมาทนต์ ภรรยาของอภิปารกเสนาบดี อภิปารกเสนาบดีจึงขอถวายนางคูมาทนต์แด่พระราช แต่พระองค์มิทรงรับเพราะทรงยึดมั่นในคุณธรรมที่จะไม่ล่วงละเมิดสตรีมี

¹⁰² มหาภูมิบาลวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, 2543), หน้า 142-143.

เจ้าของ โดยเปรียบได้กับการที่พระองค์ไม่ก้าวล่วงขอบเขตแห่งศีล ซึ่งเป็นธรรมที่สัตบุรุษพึงปฏิบัติ เป็นดังเขตแดนของมหาสมุทรอีกฝั่งหนึ่งนั่นเอง พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ไม่จมอยู่ใน “กาม”

ท่านเป็นผู้เฝ้าดูแลเราในการกระทำประโยชน์แน่แท้ นางอุมมาทันตี และท่านเป็นสหายของเรา ธรรมของสัตบุรุษที่ประกาศดีแล้ว ยากที่จะล่วงละเมิดได้ เหมือนเขตแดนของมหาสมุทร ฉะนั้น.¹⁰³

พระราชชาติร์สว่า เพราะฉะนั้นแม้เราก็จักไม่ก้าวล่วงขอบเขตแห่งศีล เหมือนมหาสมุทรไม่ล่วงล้ำฝั่งอันเป็นขอบเขต ฉะนั้น.¹⁰⁴

4.3.2.4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงภพ

ภพคือภาวะชีวิตของสัตว์ โลกอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ ในที่นี้ได้แก่กามภพ คือภพของสัตว์ที่ยังเสวยกามคุณ การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงถึงภพมักกล่าวโยงถึงความยากลำบากในการก้าวข้ามฝั่งแห่งการเกิดและการตาย ในอรรถกถาชาดกมักแสดงให้เห็นผลแห่งการก้าวข้ามภพว่าจะต้องมีคุณธรรม มีความเพียรอันบริสุทธิ์ และมีความมุ่งมั่น ทำให้ “ข้ามฝั่ง” ไปยังอีกฝั่งได้สำเร็จ หรือ “ขึ้นจากน้ำสู่บก” ได้ ดังปรากฏใน อรรถกถามหาสุตโสมชาดก พระมหาสัตว์ตรัสอานิสงส์ในความสัตย์ถวายพระเจ้าโบริสทาว่าหากตั้งอยู่ในธรรมแล้ว ก็จักก้าวข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะได้

รสเหล่าใดบรรดาที่มีอยู่ในแผ่นดิน ความสัตย์ย่อมดีกว่ำรสเหล่านั้น เพราะสมณพราหมณ์ที่ตั้งอยู่ในความสัตย์ ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะเสียได้.¹⁰⁵

ความสัตย์จึงเป็นธรรมะสำคัญที่ทำให้ “ข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะ” ซึ่งก็คือภพ การข้ามโอชะสงสารจึงทำได้หากมนุษย์ยึดมั่นในธรรม เช่นเดียวกับที่พระมหาชนกทรงมี

¹⁰³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาอุมมาทันตีชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 64-65.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

¹⁰⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามหาสุตโสมชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 690.

ความเพียรพยายามอันบริสุทธิ์ที่จะว่ายน้ำโดยไม่เห็นฝั่ง และได้รับความช่วยเหลือจากนางมณีเมขลาในที่สุด จะเห็นได้ว่าแม้จะยากลำบากเพียงใด แต่ด้วยความเพียรอันบริสุทธิ์ก็ทำให้พระมหาชนกข้ามพ้นห้วงน้ำคือโสมะ และ “ขึ้นสู่บกได้”

บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังเข้าไว้ ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นการเป็นพระราชาสมปรารธนาแก่ตน. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังไว้ ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตัวท่านจากน้ำขึ้นสู่บก. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงพยายามเรื่อยไปไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นการเป็นพระราชาสมปรารธนาแก่ตน. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงพยายามเรื่อยไป ไม่พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตัวท่านจากน้ำขึ้นสู่บก. นรชนผู้มีปัญญาแม้ใกล้ถึงทุกข์แล้ว ก็ไม่พึงตัดความหวังที่จะถึงความสุขจริงอยู่ คนเป็นอันมากถูกทุกข์ กระทบกระทั่ง ก็ทำสิ่งที่ไม่ดีประโยชน์ ถูกสุขกระทบกระทั่งก็ทำสิ่งที่มีประโยชน์ คนเหล่านั้นไม่ตรึกถึงความข้อนี้อัจฉถึงความตาย. สิ่งที่มีได้คิดไว้ จะมีก็ได้ สิ่งที่ได้คิดไว้จะพินาศไปก็ได้ โภคะทั้งหลายของหญิงก็ตาม ของชายก็ตาม มิได้สำเร็จด้วยเพียงคิดเท่านั้น.¹⁰⁶

การใช้ปัญญาพิจารณาสุขและทุกข์ ประกอบกิจด้วยความเพียรบริสุทธิ์ ก็ทำให้ “จากน้ำขึ้นสู่บกได้” ดังนั้นน้ำจึงคือโสมะสงสารที่ทำให้ต้องประสบทุกข์ หากมนุษย์ใช้ปัญญาคิดใคร่ครวญหาเหตุและผลในการประกอบกิจต่าง ๆ ก็อาจข้ามพ้นสภาวะที่เป็นทุกข์ได้ใน *อรรถกถาเวสสันดรชาดก* เมื่อพระเวสสันดรยกพระกัณหาและชาลีให้ชูชก มีการใช้ความเปรียบเพื่อแสดงถึงภพ 2 ครั้ง การบริจาคนองกุมารซึ่งเป็น “เลือดเนื้อ” ของพระเวสสันดรทำให้พระองค์หวนไหว้ที่สุด พระองค์จึงต้องขอให้สองกุมารมาเป็น “ยานนาวา” ที่ไม่หวนไหว้ต่อภาวะใด ๆ เพื่อพาพระเวสสันดรก้าวข้าม “สาครคือภพ” ไปได้ จากตัวอย่างนี้จึงแสดงให้เห็นว่าการสละผู้เป็นที่รักยิ่งทำให้พระเวสสันดรทรงก้าวข้ามภพได้

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ตกพระทัย ทรงดำริว่า เด็กทั้งสองจักหนีไป จึงรับสั่งว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดเลย เราจักนำตัวมาทั้งสองคน ตรัสฉะนี้แล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบว่

¹⁰⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพหุชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 113.

พระโอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าชฎู จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี ตามรอยพระบาทของสองกุมารกุมารีนั้น ทอดพระเนตรเห็นรอยพระบาทลงสู่แม่น้ำ ก็ทรงทราบว่ พระโอรสและพระธิดาจักลงไปยืนอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า พ่อชาติ แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนพ่อชาติพระธิดารัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนบารมี
ของพ่อให้เต็ม จงช่วยไสรจสรหงภัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำ
ตามคำของพ่อ **ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของ
พ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ**
จักยังมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย.

พระชาติราชกุมารได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่าตาพราหมณ์จึงทำเราตามใจชอบเถิด เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดาจึงไพล่พระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ หมอบแทบพระบาท เบื้องขวาแห่งพระมหาสัตรี กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง¹⁰⁷

ลำดับนั้น พระมหาสัตรีจึงตรัสถามพระชาติว่า แน่ะพ่อ น้องหญิงของพ่อไปไหน พระชาติทูลสนองว่า ข้าแต่พระราชบิดา ธรรมดว่าสัตรีทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้น ก็ย่อมรักษาตัวที่เดียว ลำดับนั้น พระมหาสัตรีก็ทรงทราบว่า ลูกทั้งสองของเราจักนัดหมายกัน จึงตรัสเรียกว่าแม่กัณหาแม่จงมา แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนแม่กัณหาธิดารัก แม่จงมา จงเพิ่มพูนทาน
บารมีที่รักของพ่อ จงช่วยไสรจสรหงภัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ
จงทำตามคำของพ่อ **ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวา
ของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือ
ชาติ จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์ทั้งเทวดาด้วย.**

พระนางกัณหาชินาราชกุมารีได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชบิดาจึงทรงคิดว่า เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงเสด็จขึ้นจากน้ำเหมือนกัน หมอบแทบพระบาทเบื้องซ้ายแห่งพระมหาสัตรี กอดข้อพระ

¹⁰⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 719–720.

บาทไว้มันทรงกันแสง พระอัสน์สุชลของสองพระกุมารกุมาริตกกลงยังหลัง พระบาทแห่งพระมหาสัตว์ ซึ่งมีพรรณดุจดอกปทุมบาน พระอัสน์สุชลของ พระมหาสัตว์ก็ตกลงบนพระปฤษฎางค์แห่งสองพระกุมารกุมาริตกซึ่งเช่นกับ แผ่นทองคำ.¹⁰⁸

4.3.2.4.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงถึงอวิชชา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของ “อวิชชา” ไว้ว่า

อวิชชา ความไม่รู้จริง, ความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริง มี ๔ คือ ความไม่รู้อริยสัจจ์ 4 แต่ละอย่าง (ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์) **อวิชชา 8** คืออวิชชา 4 นั้น และเพิ่ม 5. ไม่รู้อดีต 6. ไม่รู้อนาคต 7. ไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต 8. ไม่รู้ปัจจุสมุปบาท (ข้อ 10 ในสังโยชน์ 10 ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ 7 ในอนุสัย 7)¹⁰⁹

การแสดงถึงอวิชชาคือความไม่รู้จริงนี้ปรากฏในอรรถกถาชาดก โดยแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ยังคงไม่รู้ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางดับทุกข์เป็นอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมทำให้มนุษย์ยังจมอยู่ในโอฆะสงสาร ใน *อรรถกถาหังสชาดก* พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพญาหงส์ถวายโอวาทแก่โอรสของพระราชา โดยแสดงให้เห็นว่าการเล่าเรียนในสิ่งที่ไม่มีสาระแต่กลับคิดว่ามีสาระย่อมทำให้ผู้ศึกษานั้นถึงความพินาศ คือ “จมลงในห้วงอันตราย”

กุลบุตรผู้ประกอบความเพียรในสิ่งอันไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ ก็ย่อมไม่ประสบความสำเร็จโดยทีเดียว **ย่อมจะจมลงในห้วงอันตรายอย่าง เดียว** เหมือนนกวางวิงโลดโผนไปในซอกผา ตกจมเหวลงไปในระหว่างทาง ฉะนั้น.¹¹⁰

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 720.

¹⁰⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 519.

¹¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาหังสชาดก,” ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 124.

มีการขยายความในส่วนของไวยากรณ์ว่าสิ่งที่ไม่เป็นสวาระนั้นคือการเล่าเรียน “ลัทธิพระเวทย์”^{*} ซึ่งพระโอรส “สำคัญว่าเป็นสวาระ” จะเห็นได้ว่าการหลงผิด ไม่รู้จริงว่าสิ่งใดมีสวาระหรือไม่ นับเป็นอวิชชาที่นำสัตว์โลกให้ประสบความพินาศ ดังนี้

บทว่า อสวาท ได้แก่ ในเวทสมัยอันติดต่อกันในโลก อันไร้สวาระ.
 บทว่า สารโยคคุณุญ ความว่า สำคัญว่า ลัทธิสมัยนี้ประกอบด้วยสวาระ.
 บทว่า มติ นตวว วินุทติ ความว่า แม้จะศึกษามากมาย ย่อมไม่ได้ปัญญาความรอบรู้เลย. บทว่า ศิริทุคฺคฺสุมิ ความว่า เปรียบเหมือนกวางเดินทางมาสู่สถานที่อยู่ของตน สำคัญที่อื่นไม่ราบเรียบว่าราบเรียบ วิ่งโลดโผนไปในชอกผาโดยกำลังเร็ว ย่อมตกห้วงเหวจมลงไปในระหว่าง หากถึงที่อยู่ไม่ ฉันทใด กุลบุตรผู้เห็นปานนี้นั้นก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เล่าเรียนลัทธิพระเวทย์อันเนื่องในโลกอันไร้สวาระด้วยความสำคัญว่าเป็นสวาระ ย่อมจะถึงความพินาศใหญ่ เพราะฉะนั้น พระองค์โปรดให้พระโอรสทั้งหลายของพระองค์ศึกษาประกอบในกิจทั้งหลายอันเนื่องด้วยประโยชน์ นำความเจริญมาให้.¹¹¹

การไม่รู้วิถีทางในการแก้ปัญหาเพื่อดับทุกข์ ย่อมทำให้มนุษย์พินาศ ดังเช่นมหาชนใน อรรคกถาฆาตก ขณะเกิดคลื่นกลางทะเล เรือกำลังจะจม มหาชนหวาดกลัวมรณภัยจนกระทั่งไม่มีสติ ไม่อาจหาวิธีแก้ปัญหาจึงได้แต่ “ร้องให้คร่ำครวญกราบไหว้เทวดาทั้งหลาย” จึงต้อง “เป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า” ต่างจากพระมหาชนกที่ “ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่ไหว้เทวดาทั้งหลาย” พระมหาชนกจึงรอดพ้นจากภัยในทะเล มหาชนเป็นผู้ที่มีอวิชชา จึงต้องจมในโศกสงสาร

* ไตรเพท พระเวท 3 อย่างซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ ฤคเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ยชุรเวท บทสวดอันวอนในพิธีบูชาัญญต่าง ๆ และสามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาัญญ ต่อมาเพิ่มอถรรพเวท หรืออาถรรพณเวท ว่าด้วยคาถาทงไสยศาสตร์เข้ามาอีก

¹¹¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรคกถาฆาตก,” ใน พระสูตรและอรรคกถา แปล ขุททกนิกาย ชาตก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 125.

พวกพาดิษประมาณเจ็ดร้อยคนขึ้นสู่เรือ เรือแล่นไปได้เจ็ดร้อย โยชน์ ใช้เวลาเจ็ดวัน เรือแล่นไปด้วยกำลังคลื่นที่ร้ายกาจ ไม่อาจทรงตัวอยู่ ได้ แผ่นกระดานก็แตกด้วยกำลังคลื่น น้ำเข้ามาแต่ที่นั่น ๆ **เรือก็จมลงใน กลางมหาสมุทร** มหาชนกลัวมรณภัย ร้องให้คร่ำครวญกราบไหว้เทวดา ทั้งหลาย แต่พระมหาสัตว์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่ไหว้เทวดา ทั้งหลาย พระองค์ทรงทราบว่าเรือจะจม จึงคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยเสวย จนเต็มท้อง แล้วชุบผ้าเนื้อเกลี้ยงสองผืนด้วยน้ำมันจนชุ่ม ทรงนุ่งให้มัน ประทับยืน เกาะเสากระโดงขึ้นยอดเสากระโดงเวลาเรือจม มหาชนเป็น ภัทษาแห่งปลาและเต่า น้ำโดยรอบมีสีเหมือนโลหิต.¹¹²

ตัวอย่างต่อไปนี้แสดงถึงอวิชชาอย่างเด่นชัด นั่นคือการที่พระเจ้า อังคศิราช พระราชาแห่งวิเทหรัฐมิลินทร ผู้ทรงหลงเชื่อคุณาชีวกจนเห็นผิด พระเจ้าอังคศิราช ทรงถือมิจฉาทิฎฐิทธิทรงมัวเมาลุ่มหลงในกามคุณ ไม่ทรงเชื่อในการทำทาน ผลของกรรม ไม่เชื่อว่ามีนรกสวรรค์ พระนางจุจวาราชิดาทรงแสดงให้พระราชบิดาเห็นผลของกรรม เพื่อให้พระเจ้า อังคศิราชประจักษ์ถึงความจริงอันเป็นเหตุที่ทำให้มนุษย์ประสบทุกข์และยังต้องเวียนวนอยู่ใน โสณะสงสาร ดังนี้

พระนางจุจวาราชิดา ครั้นตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงพรวดสอน พระราชาให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระราชา กระหม่อมฉันจักยกตัวอย่างมา เปรียบถวาย เพื่อประโยชน์แก่ทุกกระหม่อม บัณฑิต ทั้งหลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอุปมา เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้าหนักเกิน ประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งไปจมลงใน มหาสมุทรฉันใด นครชนสังสมบาปกรรมทีละน้อยๆ ก็ ย่อมพาเอาบาปอันหนักยิ่งไปจมลงในนรกฉันนั้น ทุกกระหม่อมเพคะ อุกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดียังไม่

¹¹² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถา มหาชนกชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 99.

บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังสั่งสมบาปอันเป็นเหตุให้
 ไปสู่ทุกคติอยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับความสุขอยู่
 ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนทำไว้แล้วในปางก่อนนั่นเอง
 บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น อลาตเสนาบดีจึงมา
 ยินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ หลีกละทางตรงเดินไปตาม
 ทางอ้อม นรชนสั่งสมบุญไว้แม้ทีละน้อย ๆ ย่อมไปสู่
 เทวโลก เหมือนวีรชนบุรุษผู้เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม
 ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้เปรียบเหมือนตาชั่งที่กำลังชั่งของ
 ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง เมื่อเอาของหนักออกเสีย ชั่งที่ต่ำก็จะ
 สูงขึ้น.¹¹³

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อสื่อถึงการข้ามโอฆะสงสาร แสดงให้
 เห็นว่าการก้าวข้ามฝั่งน้ำเป็นเรื่องที่ยากลำบาก เต็มไปด้วยอุปสรรคนานัปการ หากก้าวข้ามพ้นก็
 จะเป็นการเอาชนะอุปสรรคได้ การใช้ความเปรียบเช่นนี้มักสื่อถึงความมุ่งมั่นของพระโพธิสัตว์ที่
 ต้องการช่วยเหลือสัตว์โลกให้ก้าวพ้นสังสารวัฏ

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงแนวทางประพฤติธรรม
 ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งเป็นธรรมสำหรับสอนคฤหัสถ์ มี 3 ประการ ได้แก่ การบำเพ็ญทาน
 การรักษาศีล และการบำเพ็ญภาวนา แนวทางประพฤติธรรมดังกล่าวใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ
 อย่างสัมพันธ์กัน เริ่มจากการบำเพ็ญทาน หมายถึงการให้ เป็นธรรมข้อแรกที่ปฏิบัติตามได้ง่าย
 อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงว่าผู้ทำทานต้องมีจิตศรัทธาเลื่อมใส และมี
 จิตเบิกบานยินดีพร้อมจะทำทาน การมีจิตเต็มเปี่ยมพร้อมจะบำเพ็ญทานจึงลดความตระหนี่เห็น
 แก่ตัวที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ เป็นการพัฒนาจิตให้สูงขึ้น นำไปสู่การรักษาศีล ซึ่งเป็นการบำเพ็ญ
 บุญบารมีที่สูงกว่าการให้ทาน เพื่อชำระและควบคุมกายวาจาให้สะอาดและบริสุทธิ์ ศีลจึงเป็น
 ข้อปฏิบัติที่ตึงตาม ทำให้มนุษย์บริสุทธิ์ การบำเพ็ญทานและการรักษาศีลจึงเป็นหนทางไปสู่การ
 สร้างบุญบารมีที่สูงและยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธานุศาสนานั้นคือการบำเพ็ญภาวนา ได้แก่
 สมถภาวนาหรือการทำสมาธิ และวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญภาวนา ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาฝึกจิต
 ให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่าง ๆ และทำให้มีปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต โดยเน้นการตระหนักรู้

¹¹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาพรหมนารทชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 259 - 260.

ถึงภัยของกิเลสเพื่อหาหนทางดับกิเลส ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกได้แสดงแนวทางประพฤติธรรมนำไปสู่การดับทุกข์ อันเป็นหนทางในการบรรลุนิพพานซึ่งจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อมีการปฏิบัติและฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นลีลาการสอนธรรมโดยมีเนื้อหาแสดงพระจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่เน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นแบบอย่างในการประพฤติธรรมของมนุษย์ผู้ยังอยู่ในสังสารวัฏและอาจบรรลุนิพพานได้ในที่สุด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับการสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก

เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือการบรรลุนิพพาน คำสอนของพระพุทธศาสนา จึงมุ่งเน้นไปที่หนทางในการบรรลุนิพพาน แต่เนื่องจากนิพพานเป็นนามธรรมจึงมีผู้ตีความ ความหมายและลักษณะของนิพพานแตกต่างกันไป ทำให้เกิดความสับสน และด้วยเหตุที่ นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาและยากจะมีผู้ใดเข้าใจอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ จึงเกิดความเข้าใจผิดว่า การบรรลุนิพพานเป็นสิ่งยาก มนุษย์ปุถุชนไม่อาจเข้าถึงได้ ในบทนี้จะ เป็นการศึกษาศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของนิพพานซึ่งจะนำไปสู่การแสดงให้เห็น ว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงแนวคิดมรรคาสู่นิพพาน มีประเด็นใน การศึกษาดังนี้

- 5.1 ความหมายของนิพพานและภาวะของผู้บรรลุนิพพาน
- 5.2 การสื่อแนวคิดนิพพานในพระไตรปิฎก
- 5.3 การสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก

5.1 ความหมายของนิพพานและภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

แนวคิดสำคัญสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือแนวคิดเรื่องนิพพาน เป็นเป้าหมายสูงสุด ของพระพุทธศาสนา นิพพานเป็นนามธรรมจึงเป็นสิ่งที่เข้าใจยาก ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจ เกี่ยวกับนิพพานในประเด็นต่อไปนี้

- 5.1.1 ความหมายและประเภทของนิพพาน
  - 5.1.2 ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน
- มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.1 ความหมายและประเภทของนิพพาน

มีการอธิบายความหมายของคำว่า “นิพพาน” อย่างหลากหลาย ดังจะประมวลมาเป็น ตัวอย่างดังนี้ พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภุมมิลลิกขุ เล่ม 2 อธิบาย ความหมายของนิพพานไว้ว่า

Nibbāna (nt.). – 1. Etymology. Although nir + vā “to blow” (cp. BSk. nirvāṇa) is already in use in the Vedic period (see nibbāpeti), we do not find its distinctive application till later and more commonly in popular use, where vā is fused with vṛ in this sense, viz. in application to the extinguishing of fire, which is the prevailing Buddhist conception of the term. Only in the older texts do we find references to a simile of the wind and the flame; but by far the most common metaphor and that which governs the whole idea of nibbāna finds expression in the putting out of fire by other means of extinction than by blowing, which latter process rather tends to incite the fire than to extinguish it. The going out of the fire may be due to covering it up, or to depriving it of further fuel, by not feeding it, or by withdrawing the cause of its production. Thus to the Pali etymologist the main reference is to the root vṛ (to cover), and not to vā (to blow). This is still more clearly evident in the case of nibbuta (q. v. for further discussion). In verbal compn. Nis + vā (see vāyati) refers only to the (non-) emittance of an odour, which could never be used for a meaning of “being exhausted”; moreover, one has to bear in mind that native commentators themselves never thought of explaining nibbāna by anything like blowing (vāta), but always by nis + vana (see nibbana). For Bdhgh’s def of nibbāna see e. g. Vism 293. – The meanings of n. are : 1. The going out of lamp or fire (popular meaning). – 2. Health, the sense of bodily well-being (probably, at first, the passing away of feverishness, restlessness). – 3. The dying out in the heart of the threefold fire of rāga, dosa&moha : lust, ill – will&stupidity (Buddhistic meaning). – 4. The sense of spiritual well-being, of security, emancipation, victory and peace, salvation, bliss.

II. Import and Range of the Term. A. Nibbāna is purely and solely an ethical state, to be reached in this birth by ethical practices, contemplation and insight. It is therefore not transcendental. The first and most important way to reach N: is by means of the eightfold Path, and all expressions which deal with the realization of emancipation from lust, hatred and illusion apply to practical habits and not to speculative thought. N. is realized in one’s heart; to measure it with a speculative¹

มีคำแปลความหมายและความสำคัญของนิพพานดังนี้

¹ พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2531),

ความหมายของ นิพพาน คือ : 1.การดับของตะเกียงหรือไฟ (ความหมายที่คนนิยม). – 2. อนาคต, ความรู้สึกที่ว่างกายมีความผาสุก สวัสดิ์ (บางที่ขั้นเดิมจะหมายถึงการผ่านพ้นไปของความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือความกระวนกระวาย). – 3. การดับไฟทางใจ 3 กอง คือ **ราค**, **โทส** และ **โมห** : ความกำหนัด, ความโกรธ และ ความหลง (ความหมายของ พระพุทธศาสนา). – 4. ความรู้สึกมีสุขภาพในด้านดี, ความมั่นคง, ความถูก ปลดปล่อยเป็นอิสระ, ชัยชนะ และ ความสงบ, ความพ้นจากอบายมุข, ความสุขสำราญ

II. ความสำคัญ และแนวทางของคำ. ก.นิพพาน เป็นสถานะ จริยนิยมโดยแท้, จะเข้าถึงได้ก็โดยการปฏิบัติทางศีล สมาธิ และปัญญา. ดังนั้นนิพพานจึงไม่สูงเกินที่จะบรรลุถึง. หนทางที่สำคัญอันแรกที่สุดที่จะ ถึงนิพพานได้ก็โดยมรรค 8 ซึ่งคำบรรยายของมรรค 8 นั้น ก็แสดงถึงการ บรรลุความหลุดพ้นจาก ราคะ โทสะ และโมหะ และเรื่องนี่ ก็แสดงถึงแนว การปฏิบัติ ไม่ใช่ถึงความจริง. นิพพานนี้จะหยั่งทราบได้ก็ด้วยใจของ ตนเอง; การนึกคิดฝันเอาว่า จะเป็นอย่างไรนั้นอย่างนี้ นั้นเป็นมาตรฐาน ที่ผิด. – คำบรรยายที่เหมาะสมและละเอียดของนิพพานมีอยู่ใน F.Heiler.“Die buddhistische Versenkung” (München 1992), น.36 – 42, ซึ่งที่นั่นได้กล่าวถึงหนังสือสำคัญ ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ด้วย. – นิพพาน นั้นเป็นสำนวนที่ใคร ๆ ไม่อาจแปลความหมายได้ เพราะไม่อาจกล่าวได้ว่า เป็นอย่างไรนั้นอย่างนี้, แม้พระพุทธองค์เองยังตรัสว่าไม่มีคำอธิบาย ไม่ สามารถเข้าใจได้จากการหาเหตุผลและทางตรรกศาสตร์, ไม่มีชื่อ, ไม่ สามารถจำกัดความหมายได้²

นิพพานจึงไม่อาจอธิบายได้ว่าเป็นอย่างไร แต่มีแนวทางปฏิบัติที่จะนำไปสู่การบรรลุ นิพพานได้ หนทางแรกเริ่มที่สำคัญคือการปฏิบัติตามมรรค 8 ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ ทุกข์ เรียกว่า “*ทางมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐ*” ได้แก่ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (ทำการชอบ) สัมมาอาชีวะ

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) การปฏิบัติตนตามแนวทางนี้แสดงถึงการหลุดพ้นจากราคะ โทสะ และโมหะ

นอกจากนี้ยังอธิบายว่าการบรรลุนิพพานเป็นอุดมมงคล พรหมจรรย์หรือการเป็นอยู่อย่างประเสริฐย่อมเห็นเหตุนำไปสู่นิพพาน มรรคหรือทางปฏิบัติของชีวิตที่ดีและมีศีลธรรมย่อมนำไปสู่ความเกษมและความเป็นอมตะ และ “การปฏิบัติตนทุกทางและอุดมคติทั้งหลายที่ประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา ย่อมนำไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวเท่านั้น คือนิพพาน”³

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ อธิบายความหมายของนิพพานและนิพพานธาตุไว้ว่า “การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา; ดู นิพพานธาตุ” นิพพานธาตุ หมายถึง “ภาวะแห่งนิพพาน; นิพพานหรือนิพพานธาตุ 2 คือ 1.สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสมีเบญจขันธ์เหลือ 2.อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ”⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของนิพพานไว้ดังนี้

โดยพยัญชนะ หรือตามตัวอักษร นิพพาน มาจาก นิ อุปสรรค (แปลว่า ออกไป หดไป ไม่มี เลิก) + วาน (แปลว่า พัด ไป หรือ เป็นไป บ้าง เครื่องร้อยรัดบ้าง) ใช้เป็นกิริยาของไฟหรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึงหายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) แสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่น ใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวาย หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ โมหะหมดสิ้นไป ในคัมภีร์รุ่นรองและอรรถกถาฎีกาส່ว่นมากนิยมแปลว่าไม่มีต้นหาเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากต้นหาที่เป็นเครื่องร้อยติดไว้กับภพ⁵

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1904.

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1]. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 166.

⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 261.

พุทธทาสภิกขุ อธิบายความหมายของนิพพานว่าเป็นสิ่งที่เรียกว่าเย็น ไม่ร้อน และต้องหาพบที่วิมุตตนิพพาน

ฉะนั้น นิพพานไม่ใช่ตาย นิพพานไม่ใช่สูญเปล่า นิพพานใช้เป็นประโยชน์ได้; ขอให้เข้าใจความหมายของคำว่านิพพานไว้ให้ดี ๆ คือมันเย็นแล้วมีประโยชน์ คือมันไม่ร้อน แล้วความเย็นนี้มันทำให้รู้สึกเป็นสุข, ตามความรู้สึกธรรมดาที่ต้องว่ารู้สึกเป็นสุข; แล้วถ้าเป็นชีวิตจิตใจเย็นมันก็สบาย : มันก็ไม่ทรมาน มันต้องไม่ตาย ไม่ต้องเป็นโรคประสาท ไม่ต้องเป็นบ้า. **นี่ขอให้ขอบคุณสิ่งที่เรียกว่าเย็น คือที่เรียกชื่อว่านิพพาน.** **อ้อ, ที่นี้ข้อต่อไป นิพพานต้องหาพบที่วิมุตตนิพพาน** หรือจากวิมุตตนิพพานหรือในวิมุตตนิพพาน, วิมุตตนิพพานตรงกันข้ามกับนิพพาน; วิมุตตนิพพานคือกิเลส กรรมและวิบาก, กิเลส กรรม และวิบาก, ป่วนอยู่ด้วยการปรุงแต่งของกิเลส กรรมและวิบาก คือความทุกข์นั่นเอง เรียกว่าความทุกข์ก็แล้วกัน; ความทุกข์แจกออกเป็นวิมุตตนิพพาน : มีกิเลส มีกรรม มีวิบาก. **ถ้าจะดูหรือหากี่แล้วแต่ จะต้องดูไปยังวิมุตตนิพพาน คือดูที่ความทุกข์ ให้เห็นความดับแห่งทุกข์.**⁶

และอธิบายว่านิพพานหมายถึง เย็นเพราะไม่มีกิเลส นิพพานจะเกิดขึ้นเมื่อจิตไม่มีกิเลส จิตว่างจากกิเลส

ที่นี้ให้รู้ไว้ว่า นิพพาน นั้นหมายความว่า เย็น. เดี่ยวจะพูดกันให้ละเอียดสักหน่อย ให้รู้ว่านิพพานนี้ แปลว่า เย็น : เย็นเพราะไม่มีของร้อนคือกิเลส, เมื่อใดของร้อน คือกิเลสไม่มี เมื่อนั้นก็เย็น; นี่คือนิพพานที่เราได้รับอยู่หลาย ๆ คราว : เป็นนิพพานน้อย ๆ, เป็นนิพพานตัวอย่าง, เป็นนิพพานระยะสั้น.

เมื่อใดจิตไม่มีกิเลส ว่างจากกิเลส : แต่ไม่ใช่เราอนหลับนะ. เรารู้สึกอยู่อย่างนี้ : จิตว่างจากกิเลส, เมื่อนั้นเราจะเย็น; พอกิเลสชนิดไหน

⁶ พุทธทาสภิกขุ, **หลักพระพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่** (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), 2547. หน้า 216.

ก็ตามเกิดขึ้น เมื่อนั้นเราจะร้อน : มันก็เป็นนรก หรือเป็นวิภูฏสงสาร, มันร้อน.

นิพพานนี้เขาเทียบคู่ ก็เทียบกับ วิภูฏสงสาร : พอกิเลสเกิดขึ้น ก็มีวิภูฏสงสารวหนึ่ง – ร้อน; พอกิเลสไม่ปรากฏ ว่างจากของร้อน มันก็เย็น. ฉะนั้น สักวินาทีหนึ่ง ห้านาที สิบนาที อะไรก็ตาม ที่เราไม่มีกิเลส กำลังว่างจากกิเลส เมื่อนั้นเราจะเย็น, เมื่อนั้นเราจะอยู่กับนิพพาน ตัวอย่าง, นิพพานน้อย ๆ นิพพานขนาดเล็ก, นิพพานระยะสั้น.⁷

จากความหมายของนิพพานข้างต้นจะเห็นได้ว่าการแปลความหมายของนิพพานเพื่อให้เข้าใจตรงกัน อย่างไรก็ดี อาจประมวลลักษณะและคุณสมบัติของนิพพานได้ว่า นิพพานคือการดับกิเลส ทำให้เย็น มักกล่าวถึงนิพพานควบคู่กับกิเลสคือไฟซึ่งเป็นของร้อน แนวทางปฏิบัติที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานคือการปฏิบัติตามมรรค 8

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) แบ่งประเภทนิพพานออกเป็นนิพพานธาตุ 2 เพื่อให้เข้าใจคำว่า “นิพพาน” ได้ดียิ่งขึ้น ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ⁸

1. **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** แปลว่า ภาวะของนิพพานที่เป็นไปกับด้วยอุปาทิเหลืออยู่⁹ อุปาทิ หมายถึง “1. สภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง, สภาพที่ถูกอุปาทานยึดไว้มั่น, เบญจขันธ์ ๒. กิเลสเป็นเหตุถือมั่น, ความยึดติดถือมั่น, อุปาทาน หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับขันธ์ 5”¹⁰ กล่าวคือนิพพานท่ามกลางกระบวนการรับรู้ทางประสาททั้ง 5 ซึ่งเกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 หมายถึง ความสิ้นกิเลส ได้แก่ สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งทำให้การรับรู้ หรือเสวยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไปด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ มีผลต่อการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หรือต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ภาวะสิ้นกิเลสนี้ทำให้ดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับโลกอย่าง “ไร้โทษ ไร้ทุกข์ มีแต่เกื้อกูล อำนวยประโยชน์ เป็นสุข ซึ่งมีการตรัสรู้หรือบรรลุอรหัตตผลเป็นจุดกำหนดเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน”

⁷ พุทธศาสนิกฯ, **นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, 2549), หน้า 18.

⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 264 – 272.

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1], พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 571.

¹⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายคำว่าขันธ์ ดังนี้ **ขันธ์** กอง, พวก, หมวด, หมู่ ลำตัว ; หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรม และนามธรรมทั้งหมดที่แบ่งออกเป็น ๕ กองคือ **รูปขันธ์** กองรูป **เวทนาขันธ์** กองเวทนา **สัญญาขันธ์** กองสัญญา **สังขารขันธ์** กองสังขาร **วิญญาณขันธ์** กองวิญญาณ เรียกรวมว่า เบญจขันธ์ (ขันธ์ 5). เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

2. **อนุปาติเสสนิพพานธาตุ** แปลว่า ภาวะของนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ หรือ นิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับขันธ 5 กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ภาวะนิพพานที่พระอรหันต์ประสบอันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งลงไป เกินกว่าที่จะมองเห็นได้ ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะของผู้บรรลุ ไม่อาจหยั่งถึงด้วยประสบการณ์ทางอินทรีย์ 5 เป็นเรื่องนอกเหนือจากประสบการณ์ที่เนื่องด้วยขันธ 5 ทั้งหมด ดังนั้น นิพพานประเภทนี้จึงหมายถึงภาวะของนิพพานเองแท้ ๆ ล้วน ๆ “ภาวะที่หมดความผูกพันกับขันธ 5 พ้นจากการปรุงแต่ง ปราศจากภพ หรือไม่มีภพใหม่สืบต่อไปอีก ซึ่งประจักษ์ภายในจำเพาะตัว มีความจบสิ้นแห่งชีวิตในโลกเป็นจุดกำหนดเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน”

การแบ่งประเภทนิพพานออกเป็น 2 ประการเช่นนี้ เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่า “นิพพาน” ได้ดียิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นนิพพานในชีวิต และเป็นนิพพานเมื่อตายไปแล้ว ดังที่ Steven Collins (สตีเวน คอนลินส์) สรุปไว้ว่านิยามต่อไปนี้เป็นนิยามหลักๆ ที่ใช้อธิบาย นั่นคือ นิพพานเป็นและนิพพานตาย นิพพานเป็นหมายถึง (ก) นิพพานแห่งกิเลส หรือ กิเลส (ปริ) นิพพาน (ข) นิพพานที่ยังมีเบญจขันธเหลือ หรือ สอุปาทิเสสนิพพาน (ค) การตรัสรู้ หรือการตื่น, โภทิ (ง) ความเป็นอรหันต์ (= “ความเป็นนักบุญ”) และ(จ) คำต่างๆ ที่หมายถึงความรู้และการแปลงรูปของจิตวิทยาและพฤติกรรม ส่วนนิพพานตายหมายถึง(ก) นิพพานที่ดับขันธทั้งปวง หรือ ขันธ (ปริ) นิพพาน (ข) องค์แห่งการนิพพานที่ไม่มีขันธเหลือหรือ อนุปาติเสส นิพพาน และ (ค) ในการบรรยายเหตุการณ์การตาย (=บรรลุนิพพานขั้นสุดท้าย) จะอยู่ในรูปมุขปาฐะ ปรินิพพาน¹¹

สตีเวน คอนลินส์ อธิบายว่านิพพานในชีวิตคือปัญญา การฝึกฝน และประสบการณ์ Nirvana in life : wisdom, skillfulness, experience ส่วนนิพพานเมื่อตายไปแล้วนั้นมีอยู่จริง Nirvana after death; it really exists!

¹¹ Collins, Steven, *Nirvana and other Buddhist felicities*, (The United Kingdom : Cambridge, 1998), p.151. To summarize, the following are the major terms used to refer to (1) nirvana in life and (2) nirvana after death:

- (1) (a) the nirvana of the Defilements, *kilesa-(pari)nibbāna*;
- (b) the nirvana-element with a remainder of attachment, *sa-upādi-sesa-(pari)nibbāna*;
- (c) enlightenment or Awakening, *bodhi* (2.3.a);
- (d) *Arahant*-ship (= “sainthood”);
- (e) various words for knowledge and for the transformation of psychology and behavior (see next section).
- (2) (a) The nirvana of the Aggregates, *khandha-(pari)nibbāna*;
- (b) the nirvana-element without a remainder of attachment, *an-upādi-sesa-(pari)nibbāna*;
- (c) in narratives the event of death (=attaining final nirvana) is usually expressed by a verbal form from *pari-nir-vā*.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปวิธีพูดถึงหรืออธิบายความหมายของนิพพานว่ามี ๔ แบบ ได้แก่ แบบปฏิเสธ แบบไวพจน์ แบบอุปมา และแบบบรรยายภาวะโดยตรง¹²

แบบปฏิเสธ คือให้ความหมายที่แสดงถึงการละ การกำจัด การเพิกถอนภาวะไม่ดี ไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่างๆ ที่อยู่ในสังสารวัฏ เช่น นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ นิพพานคือความสิ้นตัณหา นิพพานคือความดับแห่งภพ หรือใช้คำเรียกซึ่งแสดงภาวะที่ตรงข้ามกับภาวะของฝ่ายวัฏฏะโดยตรง เช่น อมตะ (ไม่ตาย) เป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปรุงแต่ง)

แบบไวพจน์ หรือเรียกตามคุณภาพ คือนำคำพูดบางคำที่เข้าใจกันอยู่แล้วซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์ หรือดีงามสูงสุด มาใช้เป็นคำเรียกนิพพาน เพื่อแสดงถึงคุณลักษณะของนิพพานนั้นในบางแง่บางด้าน เช่น สันตะ (สงบ) ปณีตะ (ประณีต) สุทธิ (ความบริสุทธิ์) เชมะ (ความเกษม) เป็นต้น

แบบอุปมา มักใช้บรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน มากกว่าจะใช้บรรยายภาวะของนิพพานโดยตรง เช่น เหมือนคนข้ามมหาสมุทร หรือห้วงน้ำใหญ่ที่มีอันตรายมาก ถึงปากขึ้นยืนบนฝั่งแล้ว เหมือนไฟดับไปเมื่อสิ้นเชื้อ คำเปรียบเทียบภาวะของนิพพานโดยตรงก็มีอยู่บ้าง เช่น นิพพานเป็นเหมือนภูมิภาคอันราบเรียบนำรื่นรมย์ เหมือนฝั่งโน้นที่เกษมไม่มีภัย และเหมือนชาวศาสนที่เป็นจริง

แบบบรรยายภาวะโดยตรง แบบนี้มีน้อยแห่ง แต่เป็นที่สนใจของนักศึกษานักค้นคว้ามาก มีการตีความกันไปต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่า อรรถกถาชาดกส่วนใหญ่อธิบายแนวคิดมรรคาสู่นิพพานโดยการอุปมา ได้แก่ การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อแสดงภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน เช่น ห้วงน้ำ ทะเล หรือมหาสมุทรที่มีอันตรายเปรียบได้กับสังสารวัฏ การข้ามห้วงน้ำเหล่านี้ก็เปรียบดั่งการข้ามสังสารวัฏ ไฟเปรียบดั่งกิเลส หากดับไฟได้ก็หมายถึงดับกิเลสได้ หรือน้ำหมายถึงพระธรรมซึ่งดับกิเลสคือไฟได้*

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของนิพพานทั้ง ๔ แบบนี้แสดงตามลำดับอักษรบาลี เช่น

¹² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 232-235.

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก

อนตะ	ไม่โอนเอนไป, ไม่มีตัณหา
อนันต์	ไม่มีที่สุด
อนาทาน	ไม่มีการถือมั่น
อนาประ	ไม่มีอื่นอีก, ประเสริฐ, ดีที่สุด
อนัตติกะ	ไม่มีสิ่งเป็นอันตราย
อภยะ	ไม่มีภัย
อมตะ	ไม่ตาย
อัพยาธิ	ไม่มีโรคเบียดเบียน
อโสกะ	ไม่มีความโศก
อาโรคยะ	ไม่มีโรค, สุขภาพสมบูรณ์
เขมะ	เกษม, ปลอดภัย
ตัณหักขยะ	ภาวะสิ้นตัณหา
ทุกขักขยะ	ภาวะสิ้นทุกข์
นิปปัญจะ	ไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า, ไม่มีปัญจะ
นิพพาน	ความดับกิเลสและกองทุกข์
นิพพุติ	ความดับเห็นใจ
นิโรธ	ความดับทุกข์
บรมสุข	บรมสุข, สุขอย่างยิ่ง
บัสสัทธิ	ความสงบระงับ, สงบเยือกเย็น
ปาระ	ฝั่ง, ที่หมายอันปลอดภัย
โมกขะ	ความพ้นไปได้
โยคักเขมะ	ธรรมอันเกษมจากโยคะ
วิมุตติ	ความหลุดพ้น, เป็นอิสระ
วิโมกข์	ความหลุดพ้น
วิสุทธิ	ความบริสุทธิ์, หหมดจด
สันตะ	สงบ, ระงับ
สิวะ	แสนเกษมสำราญ
สุทธิ	ความบริสุทธิ์, สะอาด ¹³

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-235.

5.1.2 ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงภาวะของผู้บรรลุนิพพานว่ามี 3 ประการคือภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต

๑. ภาวะทางปัญญา ลักษณะสำคัญที่เป็นพื้นฐานทางปัญญาของผู้บรรลุนิพพานคือการมองเห็นทั้งหลายตามที่มันเป็น หรือเห็นตามความเป็นจริง ลึกซึ้งลงไปคือปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณ์ภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริงทุกด้าน

๒. ภาวะทางจิต ภาวะทางจิตที่สำคัญเป็นพื้นฐานคือ ความเป็นอิสระ ได้แก่ ความหลุดพ้น ภาวะนี้เป็นผลสืบเนื่องจากปัญญา คือเมื่อเห็นตามเป็นจริง รู้เท่าทันสังขารแล้ว จิตจึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เข้ายวนหรือยั่วยุ ผลสืบเนื่องจากความปราศจากราคะ โทสะ โมหะ คือทำให้ไม่มีความหวาดเสียว สะดุ้ง สะท้าน หวั่นไหว อีกด้านหนึ่งของความหลุดพ้นเป็นอิสระคือ ความไม่ติดในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมักเปรียบกับใบบัวที่ไม่ติดไม่เปียกน้ำ และดอกบัวที่เกิดในเปือกตมแต่สะอาดงามบริสุทธิ์ ไม่เปื้อนโคลน เริ่มต้นตั้งแต่ไม่ติดในกาม ไม่ติดในบุญบาป ไม่ติดในอารมณ์ต่าง ๆ อันจะเป็นเหตุให้ต้องรำพึงหลังหวังอนาคต

๓. ภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต พระอรหันต์เป็นผู้ดับกรรมคือ ไม่กระทำการต่าง ๆ โดยมีอวิชชา ตัณหา อูบาทาน ครอบงำหรือชักจูงใจ แต่ทำด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ มีปัญญารู้แจ้งชัดตามเหตุผล ผู้บรรลุนิพพานซึ่งละอวิชชา ตัณหา อูบาทาน แล้วจึงมีปัญญาและกรุณาเป็นแรงจูงใจในการกระทำกิจสืบต่อไป ได้แก่ การแนะนำสั่งสอน การให้ความรู้ การส่งเสริมสติปัญญาและคุณธรรมต่าง ๆ ตลอดจนจนการดำเนินชีวิตและประพฤติตัวเป็นแบบอย่างในทางที่มีความสุข มีคุณธรรม และเป็นชีวิตที่ดั่งงาม¹⁴

5.2 การสื่อแนวคิดนิพพานในพระไตรปิฎก

เมื่อเข้าใจความหมายของนิพพานและภาวะของผู้บรรลุนิพพานแล้ว ต่อไปนี้จะเป็นการศึกษาการสื่อแนวคิดนิพพานในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งมีความสำคัญ โดยเสนอเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุนิพพาน การนำเสนอแนวคิดนิพพานในพระไตรปิฎกเป็นการแสดงหนทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพาน ดังปรากฏใน นิพพานสูตร รายละเอียดมีดังนี้

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 242 – 260.

นิพพานสูตร

[238] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ณ ที่นั่นแล ท่านพระสารีบุตร กล่าววาทะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข ดูกร อาวุโสทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททายีได้กล่าววาทะท่านพระสารีบุตรว่า ดูกรอาวุโส สารีบุตร นิพพานนี้ไม่มีเวทนา จะเป็นสุขได้อย่างไร ฯ

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ดูกรอาวุโส นิพพานนี้ไม่มีเวทนา นั้นแหละเป็นสุข ดูกรอาวุโส กามคุณ 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯลฯ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้ง ด้วยจมูก ฯลฯ รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น ฯลฯ โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วย กาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ยั่วยวนชวนให้กำหนด กามคุณ 5 ประการนี้แล ดูกรอาวุโส สุขโสมนัสย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัย กามคุณ 5 ประการนี้ นี้เรียกว่ากามสุข ฯ

ดูกรอาวุโส ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุ ปฐมฌานอยู่ ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการ อันสหระตด้วยกามย่อมฟุ้งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือน ความทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉนฺได สัตถุญามนสิการอันสหระตด้วยกามเหล่านั้น ย่อมฟุ้งซ่านแก่ภิกษุนั้น ข้อ นั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉนฺนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียก อาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านจะ พึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌาน ฯลฯ เพราะวิตกพิจารณา สงบไป ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการอันสหระต ด้วยวิตกย่อมฟุ้งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์ พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉนฺได สัตถุญามนสิการอันสหระตด้วยวิตกเหล่านั้น ย่อมฟุ้งซ่านแก่ภิกษุนั้น ข้อนั้นเป็น อาพาธของเธอ ฉนฺนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้น

ว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุตตยฌาน ฯลฯ ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการอันสหระคตด้วยปีติย่อมนุ่งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์พึงเกิดแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉนฺได สัตถุญามนสิการอันสหระคตด้วยปีติย่อมนุ่งซ่านแก่ภิกษุนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉนฺนนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลวจตุตถฌาน ฯลฯ ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการอันสหระคตด้วยอุเบกขาย่อมพุ้งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์พึงเกิดแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉนฺได สัตถุญามนสิการ อันสหระคตด้วยอุเบกขา ย่อมพุ้งซ่านแก่ภิกษุนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ก็ ฉนฺนนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง เพราะรูปล่วงสัตถุญาโดยประการทั้งปวง ฯลฯ ภิกษุบรรลุดูอากาศานัญจายตนฌาน โดยคานังเป็นอารมณ์ว่าอากาศไม่มีที่สุด ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการอันสหระคตด้วยรูปย่อมนุ่งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉนฺได สัตถุญามนสิการอัน สหระคตด้วยรูปย่อมนุ่งซ่านแก่ภิกษุนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉนฺนนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุดิวินญานัญจายตนฌาน ฯลฯ ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัตถุญามนสิการอันสหระคตด้วยอากาศานัญจายตนะย่อมนุ่งซ่าน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน

ฉันใด สัจญามนสิการอันสพรคตด้วยอากาศานัญญาตนะยอมฟุ้งชาน แก่ภิกษุฉันนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉันนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอรุโธ นีพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุลูกาภิญาญญาตนณาน ๗๔ ถ้าเมื่อภิกษุฉันนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัจญามนสิการอันสพรคตด้วย วิญญาณัญญาตนะยอมฟุ้งชาน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์ที่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉันใด สัจญามนสิการอันสพรคตด้วยวิญญาณัญญาตนะยอมฟุ้งชานแก่ภิกษุฉันนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉันนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอรุโธ นีพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุลูเนวสัจญานาสัจญญาตนณาน ๗๕ ถ้าเมื่อภิกษุฉันนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัจญามนสิการอันสพรคตด้วยอากาศานัญญาตนะยอมฟุ้งชาน ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ เปรียบเหมือนความทุกข์ที่งเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียน ฉันใด สัจญามนสิการอันสพรคตด้วยอากาศานัญญาตนะยอมฟุ้งชาน แก่ภิกษุฉันนั้น ข้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉันนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอรุโธ นีพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุลูสัจญาเวทิตนโรธ เพราะลวงเนวสัจญานาสัจญญาตนณานโดยประการทั้งปวง อาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นรอบแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา ดูกรอรุโธ นีพพานเป็นสุขอย่างไร ท่านพึงทราบได้โดยปริยายแม้นี้ ฯ

จบสูตรที่ 3¹⁵

¹⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 23 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 15 อังคตตรนิทาย สัตตค-อัญญก-นวกนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 383 – 386.

ให้พระผู้มีพระภาคทรงแยมพระสรวล พระตถาคตทั้งหลายไม่ทรงแยมพระสรวลโดยหาเหตุมิได้ ฯ

...

[463] ดูกรอานนท์ ก็พระเจ้านิมิราชมีพระราชบุตรพระนามว่า กฬารชนก พระราชกุมารนั้นมีได้เสด็จออกจากพระราชนิเวศน์ ทรงผนวชเป็นบรรพชิต ทำวธอทรงตัดกัลยาณวัตรนั้นเสีย ชื่อว่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายแห่งราชบรรพชิตนั้น ดูกรอานนท์ เธอพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า สมัยนั้น พระเจ้ามชเทวะซึ่งทรงตั้งกัลยาณวัตรนั้นเป็นผู้ขึ้นแน่ แต่ชื่อนั้น เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น สมัยนั้น เราเป็นพระเจ้ามชเทวะ เราตั้งกัลยาณมิตรนั้นไว้ ประชุมชนผู้เกิด ณ ภายหลังประพตติตามกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้แล้วนั้น แต่กัลยาณวัตรนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่ออุบัติในพรหมโลกเท่านั้น **ส่วนกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้ในบัดนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว** ก็กัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้ในบัดนี้ ซึ่งเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว นั้นเป็นไฉน คือ มรรคมีองค์ 8 เป็นอริยะนี้แล คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ กัลป์ยาณวัตรที่เราตั้งไว้ในบัดนี้ นี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว ดูกรอานนท์ เธอทั้งหลายจะพึงประพตติตามกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้แล้วนี้ได้ด้วยประการใด เรากล่าวอย่างนี้กะเธอทั้งหลาย ด้วยประการนั้น เธอทั้งหลายอย่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายของเราเลย เมื่อยุคบุรุษใดเป็นไปอยู่ กัลยาณวัตรเห็นปานนี้ขาดสูญไป ยุคบุรุษนั้นชื่อว่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายของบุรุษเหล่านั้น เธอทั้งหลายจะพึงประพตติตามกัลยาณวัตรที่เราตั้งไว้แล้วนี้ได้ด้วยประการใด เรากล่าวอย่างนี้กะเธอ

ทั้งหลายด้วยประการนั้น เธอทั้งหลายอย่าได้ชื่อว่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายของ
เราเลยฯ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอานนทียินดี
ชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว ดังนี้แลฯ

จบ มชเทวสูตร ที่ 3¹⁶

หนทางสู่นิพพานในพระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่มนุษย์ปุถุชนประสบได้ โดยต้องปฏิบัติด้วย
ตนเองจึงจะเห็นผล ทั้งนี้หนทางนำไปสู่นิพพานไม่ใช่สิ่งยากเกินไถ่ เริ่มต้นจากการตั้งอยู่ใน
ศีลและเจริญอริยมรรคก็นำไปสู่นิพพานได้ ดัง *พลกรณีสสูตรที่ 4* อาศัยศีลเจริญอริยมรรคน้อม
ไปสู่นิพพาน ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

พลกรณีสสูตรที่ 4

[270] สาวัตถีนิทาน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ
ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคล
อาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่พึงทำด้วยกำลัง
เหล่านี้ อันบุคคลย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัย
ศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 กระทำ
ให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[271] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว
จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ 8 อย่างไรเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมเจริญสัมมาทิจฺฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ใน
ศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 กระทำให้มากซึ่ง
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 อย่างนี้แล ฯ

จบสูตรที่ 4¹⁷

¹⁶ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 13 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 5 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภักดิ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 344 – 353.

¹⁷ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 19 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภักดิ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 35.

นอกจากนี้ ปารสูตร ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง (นิพพาน) กล่าวถึงการประพฤติธรรม 8 ประการว่าทำให้มนุษย์บรรลุนิพพานได้ในโลกนี้ ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พระสูตรนี้เปรียบ “ฝั่ง” คือนิพพาน และ “ข้าม” หมายถึงการข้ามพ้นสังสารวัฏเพื่อ บรรลุนิพพาน

ปารสูตร

[97] สาวัตถีนีทาน. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม 8 ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง(นิพพาน) จากที่มีไช้ฝั่ง(วิภูฏะ) ธรรม 8 ประการเป็นไฉน? คือความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ธรรม 8 ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไช้ฝั่ง ฯ

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[98] ในพวกมนุษย์ คนที่ถึงฝั่งมีจำนวนน้อย แต่หมู่สัตว์นอกนี้ ย่อมวิ่งไปตามฝั่งนั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว ชนเหล่านั้นข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยากที่จะข้ามไปถึงฝั่งได้ บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำเสีย เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความอาลัย อาศัยธรรมอันไม่มีความอาลัยแล้ว พึงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ปรารถนาความยินดีในวิเวก ที่สัตว์ยินดีได้ยาก บัณฑิต พึงยังตนให้ผ่องแผ้ว จากเครื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใดอบรมจิตดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุให้ตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีแล้วในความสละคืนความถือมั่น ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้น อาสวะ มีความรุ่งเรือง ปรีนิพพานแล้วในโลกนี้ ฯ

จบสูตรที่ 4¹⁸

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

5.3 การสื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญในพระพุทธศาสนาที่สื่อแนวคิดสูงสุดของพระพุทธศาสนา นั่นคือการบรรลุนิพพานซึ่งเป็นอุดมคติในพระพุทธศาสนา ในสังคมจารีตโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัฒนธรรมตะวันตก ต่างมีความคิดว่าศาสนาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการสร้างวรรณคดี ดังแนวคิดของ Braginsky (บรากินสกี) บรากินสกีเชื่อว่าในสังคมจารีต ศาสนาเป็นความเชื่อสูงสุดและเป็นศูนย์กลางสำคัญในการรังสรรค์วรรณคดีประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีสถานภาพต่าง ๆ กัน นับตั้งแต่คัมภีร์สำคัญทางศาสนา เช่น คัมภีร์พระเวท พระไตรปิฎก พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ และวรรณคดี ศาสนาจึงเป็นบ่อเกิดในการสร้างสรรค์งานเขียนประเภทต่าง ๆ งานเขียนเหล่านี้ล้วนมีแนวคิดเชื่อมโยงไปสู่อุดมคติสูงสุดของศาสนานั้น (The Absolute)¹⁹

เมื่อพิจารณาอรรถกถาชาดกตามแนวคิดของบรากินสกี พบว่าอรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่แสดงอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา นั่นคือการแสดงมรรคาสู่นิพพาน การสื่อแนวคิดสำคัญนี้มีขั้นตอนการสอนตามลำดับจากเรื่องง่ายไปสู่เรื่องที่ยากขึ้น โดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์สำคัญคือความเปรียบเทียบกับน้ำ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตามลำดับโดยยกเนื้อหาจากเรื่องง่ายไปหายาก ดังตัวอย่างใน *ปหาราทสูตร* ทรงเปรียบเทียบการแสดงธรรมกับมหาสมุทรที่ลาด ลุ่ม ลีกลงไปโดยลำดับ เช่นเดียวกับธรรมวินัยที่ต้องศึกษาไปตามลำดับเช่นกัน

พ. มี 8 ประการ ปหาราทะ 8 ประการเป็นไฉน ดูกรปหาราทะ มหาสมุทรลาด ลุ่ม ลีกลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชันเหมือนเหว ฉนฺได ในธรรมวินัยนี้ก็ฉนฺไดนั้นเหมือนกัน มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุพระอรหัตผลโดยตรง ดูกรปหาราทะ ข้อที่ในธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง นี่เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์อันไม่เคยมีมาประการที่ 1 ในธรรมวินัยนี้ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ จึงอภิมรณอยู่ ฯ²⁰

¹⁹ Braginsky, V.I., *The Comparative Study of Traditional Asian Literatures From Reflective Traditionalism to Neo – Traditionalism*, (Great Britain : Curzon, 2001).

²⁰ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย สัตตก – อัญญา - นวกนิบาต , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภณภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 177.

ในงานวิจัยบทนี้จะแสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกแสดงแนวคิดมรรคาสู่นิพพานตาม “อนุปฺพพิทกกา” คือการแสดงหลักหรือเนื้อหาตามลำดับความสำคัญจากง่ายไปหายาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความหมายไว้ดังนี้

อนุปฺพพิทกกา เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอัธยาศัยของ สัตว์ให้หมดจดเป็นขั้น ๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจจ์ มี 5 คือ 1. **ทานกถา** พรรณนาทาน 2. **ศีลกถา** พรรณนาศีล 3. **สัคคกถา** พรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พร้อมด้วยกาม 4. **กามาทีนวกถา** พรรณนาโทษของกาม 5. **เนกขัมมานิสังกถา** พรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม อนุปฺพพิทกกา ก็มีใช้²¹

ดังนั้น ในบทนี้จะแสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงมรรคาสู่นิพพาน 5 ประการ ได้แก่

- 5.3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรรณนาทาน
  - 5.3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรรณนาศีล
  - 5.3.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรรณนาสวรรค์
  - 5.3.4 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงโทษของกาม
  - 5.3.5 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงอานิสงส์การออกจากกาม
- รายละเอียดมีดังนี้

5.3.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรรณนาทาน

การพรรณนาทานหรือ “ทานกถา” เป็นธรรมลำดับแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อฟอกอัธยาศัยสัตว์ การแสดงว่าทานคืออะไร มีคุณอย่างไรจึงเป็นวิธีโน้มนำให้มนุษย์เริ่มต้นปฏิบัติธรรมด้วยการเอื้อเฟื้อแบ่งปันแก่ผู้อื่น เพื่อขจัดความตระหนี่และความเห็นแก่ตัวให้เจือจางลงไป อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงการบำเพ็ญทานว่ามี 2 ลักษณะได้แก่

²¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ 1]. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 491.

ศรัทธาในการทำทานและจิตใจของผู้ทำทาน* โดยใช้ความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรง คือ เปรียบศรัทธาในการทำทานว่าเป็นดั่งบ่อน้ำ “เรือนของท่านเศรษฐีจึงเป็นเสมือนบ่อน้ำของภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิตยกาล”²² “เรือนของเราเป็นดั่งบ่อน้ำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย”²³ ผู้ทำทานในอรรถกถาชาดกได้แก่ บุคคลทั่วไป อนาคตภินทิกเศรษฐี และพญานาค ซึ่งต่างทำทานด้วยจิตศรัทธาและเลื่อมใสในการทำทาน เพราะเป็นการทำทานอย่างสม่ำเสมอ เป็นระยะเวลายาวนาน และต่อเนื่อง แสดงถึงความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์และพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ทำทานในอรรถกถาชาดกต้องมีจิตเบิกบานยินดี ทั้งก่อนที่จะให้ทาน ขณะลงมือให้ทาน และหลังจากที่ได้ให้ทานไปแล้ว โดยมีจิตมุ่งสงเคราะห์ให้ผู้อื่นมีความสุข เป็นการทำทานที่มีเจตนาบริสุทธิ์

อรรถกถาชาดกยังเน้นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นการทำทานอย่างยิ่งยวดตั้งแต่พหุภิกษุบริจาต คือการสละสิ่งของนอกกาย ซึ่งทำได้ง่ายที่สุด และการให้อัสนัตติกทาน คือสละให้อวัยวะในตัว ได้แก่ พระเจ้าสิริราชทรงบริจาคนัยน์ตาแก่พราหมณ์ชรา และจนกระทั่งการให้สิ่งที่รักยิ่งคือบุตรและภรรยา ดังเช่นพระเวสสันดรทรงบริจาตกานตั้งแต่สิ่งของภายนอก จนกระทั่งบุตรและภรรยา ชาดกเรื่องนี้ใช้ความเปรียบเทียบกับน้ำหลายครั้ง เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของทานบารมี ได้แก่ เปรียบจิตที่บริสุทธิ์ของพระเวสสันดรเมื่อทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ชราว่า “เป็นเหมือนเวลารดน้ำเย็น 1,000 หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาในฤดูร้อน”²⁴ นั่นคือความปิติยินดีที่จะได้บริจาคนัยน์ตา ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนทานบารมีของพระองค์ให้เต็มเปี่ยม “จงเพิ่มพูนทานบารมีที่รักของพ่อ จงช่วยไสรจสรนภัยของพ่อ ให้เย็นฉ่ำ”²⁵ การบริจาคนัยน์ตาที่รักยิ่งจึงเป็นการสละสิ่งที่รักเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำตอนนี้จึงแสดงถึงจิตบริสุทธิ์ของพระเวสสันดร ที่มีความเบิกบานและร่าเริงยินดีที่จะได้สงเคราะห์ให้ผู้อื่นมีความสุข น้ำพระทัยของพระองค์จึงเปรียบดั่ง “ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยม

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 หัวข้อ 4.1 ความเปรียบเทียบกับน้ำที่แสดงการบำเพ็ญทาน

²² มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเกสวชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 644.

²³ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาวิรุทธชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 460.

²⁴ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเวสสันดรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 712.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 719.

ตลอดเวลาอย่าอมไม่เหือดแห้ง”²⁶ คือทรงยินดีที่จะบริจาคทานตั้งแต่ประสูติ ทรงบริจาคทานตั้งแต่สิ่งของภายนอกและแม้กระทั่งบุตรซึ่งเป็น “เลือดเนื้อ” ของพระองค์เอง

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าการทำทานมีความสำคัญ การพรณนาทานจึงเป็นธรรมขั้นต้นทำให้มีจิตเอื้อเพื่อแบ่งปันแก่ผู้อื่น ลดความตระหนี่และความเห็นแก่ตัวให้เจือจางลง นำไปสู่การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยในขั้นต่อไป

5.3.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรณนาศีล

การพรณนาศีลหรือ “สีลกถา” แสดงให้เห็นคุณค่าของศีล การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย เมื่อขจัดความตระหนี่ในตัวได้แล้วขั้นตอนต่อไปคือการรักษาศีลซึ่งเป็นธรรมขั้นต่อจากทาน อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำแสดงให้เห็นว่าศีลทำให้ผู้รักษาศีลสะอาดบริสุทธิ์* ศีลจึงเป็นเครื่องชำระตนให้สะอาดบริสุทธิ์ ดังเช่นอนาถปิณฑิกเศรษฐีและบริวารต่าง “รักษาศีล 5 ไม่มีขาด”²⁷ จึงทำให้ “อนาถปิณฑิกเศรษฐีทั้งตนเองก็สะอาดทั้งบริวารก็สะอาด ประพฤติธรรมอยู่”²⁸ หรือพระนางสุเมธธาเป็นผู้ “มีศีล” ดำรงตนเป็นคนดีและรักษาธรรมจึงเป็นผู้ “มีกรรมอันสะอาด”²⁹ การรักษาศีลทำให้มีความสุขในภพหน้า “ส่วนศีลของตนที่บริสุทธิ์ดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความสุขในภพหน้า”³⁰ ใน อรรถกถาเนมิราชชาดก ท้าวสักกเทวราชทรงพยากรณ์ปัญหาของพระเจ้าเนมิราช

แต่ในพระพุทธศาสนานี้ ภิษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ปรารภนาเทพ
นิกายอย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของเธอชื่อว่าต่ำ เพราะเจตนาต่ำ
เธอยอมบังเกิดในเทวโลกตามผลที่เธอปรารภนานั้น ก็การที่ภิษุผู้มีศีล
บริสุทธิ์ ยังสมบัติแปดให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง เธอยอม
บังเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น การที่ภิษุผู้มีศีล

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 714.

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 หัวข้อ 4.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการรักษาศีล

²⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสัททวารกถาชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 74.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุขชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 436.

³⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 804.

บริสุทธิ์ เจริญวิปัสสนายังอรหัตผลมรรคให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่าง
สูงสุด **เธอยอมบริสุทธิ์** ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น.³¹

การเน้นว่า “**ศีลบริสุทธิ์**” เพื่อแสดงว่าภิกษุในพระพุทธศาสนาถือศีลเป็นข้อปฏิบัติ ศีลนำ
ผู้ปฏิบัติไปสู่เทวโลก พรหมโลก และเป็น “**ผู้บริสุทธิ์**” ตามลำดับ ศีลจึงเป็นสิ่งที่ตั้งงาม เพราะศีล
เป็นข้อธรรมเบื้องต้นที่นำไปสู่การประพฤติธรรมขั้นตอนที่สูงขึ้นต่อไป

ศีลจึงเป็นเครื่องชำระให้ผู้รักษาศีลเป็นผู้สะอาด ปราศจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง และ
เป็นผู้กล้าหาญ ไม่ครั่นคร้ามหวาดกลัวแม้กระทั่งความตาย ดังเช่นพระราชาสุตโสมผู้ประพฤติ
กายวาจาเป็นปกติ เป็นผู้ทรงศีลทรงธรรม พระองค์ไม่ทรงหวาดกลัวเจ้าโบริสหาผู้ดูร้าย ทรง
ยินดีให้เจ้าโบริสหาฆ่าพระองค์ เพราะทรงเชื่อมั่นว่าการครองตนด้วยการถือศีลและประพฤติ
ธรรมซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการ “ชำระ” ทำให้พระองค์ไม่สกปรก ปราศจากกิเลส เป็นผู้ “**บริสุทธิ์**”
จึงไม่หวาดกลัวสิ่งใดแม้กระทั่งความตาย

ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้มีความสุขความเจริญ นำผู้ปฏิบัติไปสู่เทวโลกและพรหมโลก

5.3.3 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงการพรรณนาสวรรค์

การพรรณนาสวรรค์หรือ “**สัคคกถา**” ได้แก่ความสุขที่พร้อมด้วยกาม อาจจะเป็น
สภาพชีวิตที่สมบูรณ์พร้อม หรือการได้ไปอยู่บนสวรรค์ที่พร้อมไปด้วยสิ่งที่เป็นเลิศ ซึ่งเกิด
จากกุศลกรรมที่ทำไว้ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าผลจากการที่
มนุษย์ทำทาน ถือศีล ทำให้ได้ทรัพย์สมบัติที่ดีเลิศซึ่งยากที่ผู้อื่นจะมีไว้ครอบครอง ดังเช่น
พญานาคสังขपालได้ครอบครองวิมานที่งดงามพิเศษในนาคพิภพ ประดับด้วยทอง เงินและแก้ว
มณี พื้นทรายเป็นรัตนะเจ็ด* มีสระโบกขรณีเต็มไปด้วยน้ำใสและดอกบัว ปราสาทสวยงาม
บานประตุน้ำต่างเป็นเงิน ซึ่งเป็นผลจากเมื่อเป็นมนุษย์ได้เป็นผู้มีจิตเลื่อมใสในการทำทาน
“**ได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทานอันไพบูลย์โดยเคารพ** วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้นเป็นดุจบ่อน้ำ สมณ
พรหมณ์ทั้งหลายก็อิมหน่าสำราญในที่นั้น”³² และเป็นผู้รักษาศีล “**ข้าพเจ้าเข้าจำอุโบสถ** ในวัน

³¹ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 245.

* ดูรายละเอียดในบทที่ 3 หัวข้อ ฝนรัตนะ

³² มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขपालชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 684.

จาดุททสี *ปณณรสีเป็นนิตย*³³ พญานาคสังขपालจึงได้ครอบครองวิมานที่งดงามยิ่งใหญ่มาก เช่นเดียวกับพญานาคใน *อรรถกถาวิสุทธิชาดก* จะเห็นได้ว่ากุศลธรรมจึงมีผล ผู้ประกอบกรรมดีคือ ทำทานรักษาศีลย่อมได้ความสุขอันเลิศ ดังเช่นใน *อรรถกถาจัมเปยยชาดก* พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเข็ญใจได้เห็นสมบัติของพญานาคแล้วปรารถนาจะได้สมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีลและได้ไปเกิดเป็นจัมเปยยนาคราชดังปรารถนา

การทำทานและรักษาศีลทำให้ได้ไปอยู่บนสวรรค์ เป็นทิพย์วิมานซึ่งงดงามอลังการ มีอุทยานและสระโบกขรณี

ครั้นกล่าวกรรมของโสณทินนเทพบุตรอย่างนี้แล้ว มาตลีเทพสารก็ขับรถต่อไป แสดงวิมานแก้วผลึก วิมานแก้วผลึกนั้นสูง 25 โยชน์ ประกอบด้วยเสาซึ่งแล้วไปด้วยแก้ว 7 ประการหลายร้อยต้น ประดับด้วยยอดหลายร้อยยอด ห้อยกระดิ่งเป็นแถวรอบ มีธงที่แล้วด้วยทองและเงิน ปักไสว ประดับด้วยอุทยานและวนะวิจิตรด้วยบุปผชาตินานาชนิด ประกอบด้วยสระโบกขรณีน่ายินดี มีไฟที่นำร้อนรมย์ เคลื่อนไปด้วยอัปสรผู้ฉลาดในการพ้อนรำขับร้องและประโคม พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นวิมานแก้วผลึกนั้น มีพระหฤทัยยินดี³⁴

เทพธิดาวารุณีและเทพบุตรโสณทินนได้ครอบครองวิมานในเทวโลกเพราะกุศลธรรมที่ทำในโลกมนุษย์ ความตอนนี้ปรากฏใน *อรรถกถาเนมิราชชาดก* เมื่อพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเทวโลกและทอดพระเนตรวิมานของเทพธิดาเทพบุตร สมบัติทิพย์เหล่านี้ได้มาเพราะเมื่อยังอยู่ในโลกมนุษย์เทพธิดาวารุณี “เป็นผู้มีส่วนร่วมในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้มีส่วนร่วมและจำแนกทาน”³⁵ และนางอัปสรที่ได้ครอบครองวิมานทิพย์ “เป็นอุบาสิกาผู้มีศีล ยินดีในทาน มีจิตเลื่อมใสเป็นนิตยตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถ”³⁶ ส่วนเทพบุตรโสณทินน “เป็นทานบดีให้สร้างวิหาร 7 หลังนั้นโดยเคารพ ได้บริจาคผ้าถุงผ้าห่ม ภัตตาหาร เสนาสนะ เครื่องประทีปในทานผู้ซื้อตรงด้วยจิตเลื่อมใส รักษาอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ 8 ในดิถีที่ 14 ที่ 15 ที่ 8 แห่งปักข์

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 685.

³⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาเนมิราชชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 283.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

และปาฏิหาริย์ปักษี เป็นผู้สำรวจในศีลทุกเมื่อ เป็นผู้สำรวจและจำแนกทาน จึงมาบันทึกอยู่ในวิมาน”³⁷

การพรรณนาความมั่งคั่งในเทวโลกมักแสดงถึงความรุ่มเย็น ความมั่งคั่ง น่ารื่นรมย์ของสวรรค์ซึ่งประกอบด้วยสระโบกขรณีซึ่งมีน้ำใสสะอาด เต็มไปด้วยดอกบัว สวรรค์จึงเป็นที่งดงามสงบเย็นและมีความสุข สวรรค์จึงเป็นความเปรียบหมายถึงจิตใจที่เป็นสุข ตรงข้ามกับนรกซึ่งหมายถึงความทุกข์ร้อนใจ

5.3.4 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงโทษของกาม

การแสดงให้เห็นโทษของกามหรือ “กามาที่นวกถา” เป็นลำดับขั้นตอนที่เกิดขึ้นเมื่อได้เห็นผลของทาน ศีล ซึ่งนำไปสู่การเสวยสุขอันเลิศทั้งในโลกมนุษย์และในสวรรค์ ต่อจากนั้นจึงชี้ให้เห็นว่าความสุขเหล่านี้เป็นกามสุขไม่ยั่งยืน แม้จะมากไปด้วยความสุข นำปรารถนา น่าพอใจ เป็นของวิเศษหรือเป็นทิพย์ แต่ความสุขเหล่านี้ก็อาจแปรเปลี่ยนได้ตลอดเวลา ความน่าปรารถนา น่าพอใจเหล่านี้จึงเป็น “กามสุข” ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ อรรถกถาชาดกเน้นให้เห็นโทษของกามว่าทำให้เดือดร้อน ร้อนรน ผดเผามนุษย์ให้ทุกข์ ดังปรากฏผ่านความเปรียบเกี่ยวกับน้ำคือความเปรียบเกี่ยวกับไฟ ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับน้ำ³⁸ อรรถกถาชาดกใช้ไฟเปรียบกับกิเลส ซึ่งทำให้มนุษย์เดือดร้อน ทุกข์ร้อนใจ ส่งผลให้ต้องประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ และยังต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏ

อรรถกถาชาดกจำนวนมากแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ พรั่งพร้อมด้วยราชสมบัติ แต่กลับเป็นทุกข์เดือดร้อนเพราะประจักษ์ความจริงว่าตนไม่อาจละกิเลสที่ทำให้ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ เช่น พระราชามชเทวราชทรงใช้เวลายาวนานในการบริโภคกามทรงหลงติดในโลกีย์สุขซึ่งไม่ใช่ความสุขแท้จริง

...ในกาลนั้น พระราชายังมีพระชนมายุเหลืออยู่ 84,000 ปี แม้เมื่อเป็นอย่างนั้นพระราชาก็ได้เห็นผมหงอกแล้ว ก็ทรงสำคัญประหนึ่งว่าพระยามัจจุราชมาเยือนอยู่ใกล้ ๆ และประหนึ่งว่าตนเองเข้ามาอยู่ในบรรณศาลาอันไฟติดโพลงอยู่ฉะนั้น ได้ทรงถึงความสังเวชจึงทรงพระดำริว่า ดูก่อนมชเทวะผู้เขลา เจ้าไม่อาจละกิเลสเหล่านี้จนตราบเท่าผม

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 282

³⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3 หัวข้อ 3.2.2.1 ไฟ

หงอกเกิดขึ้น เมื่อพระเจ้ามขทเวะนั้นทรงรำพึงถึงผมหงอกที่ปรากฏแล้ว
ความเร้าร้อนภายในก็เกิดขึ้น พระเสโทในพระสระไหลออก
 ฟ้าสาฎกได้ถึงอาการที่จะต้องปิด (เอาพระเสโท) ออก³⁹

เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์สุลิมใน *อรรถกถาสูลิมชาดก* ทรงระอาในการครองเรือน
 การเป็นพระราชาก็เปรียบดัง “จมอยู่ในเปือกตมคือกาม เหมือนหมูบ้านจมอยู่แล้วในเปือกตม
 คือคฤ”⁴⁰ คือจมอยู่ในสิ่งสกปรก ทำให้เป็นทุกข์ หรือพญานาคภุริทัตใน *อรรถกถาภุริทัตชาดก*
 ได้ครอบครองทิพยวิมานในนาคพิภพ “มีความสุขหาสิ่งใดจะเปรียบปานมิได้ ด้วยบุญของ
 พระองค์”⁴¹ พระองค์กลับไม่ต้องการสมบัตินี้เพราะไม่ใช่ความสุขแท้จริง แต่กลับ “ปรารถนา
 กำเนิดมนุษย์” จึงมุ่งบำเพ็ญสมณธรรม เช่นเดียวกับพญานาคสังขपालซึ่ง “เป็นผู้เดือดร้อน
 รำคาญในสมบัตินั้น นับแต่นั้นมาก็ปรารถนากำเนิดมนุษย์อยู่รักษาอุโบสถกรรม”⁴² อรรถกถา
 ชาดกใช้เปือกตมและไฟ เป็นความเปรียบเพื่อแสดงความทุกข์ร้อนจากการได้ครอบครองทิพย
 สมบัติ ซึ่งเป็นกามสุข

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงถึงความทุกข์ร้อนจาก “กามสุข” ซึ่ง
 เป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืน แม้กามสุขซึ่งเป็นผลจากการทำทาน รักษาศีล ยังทำให้เกิดทุกข์ได้
 ดังนั้นผู้ที่ยังต้องข้องเกี่ยวกับกาม ทั้งกิเลสกามและวัตถุกามจึงเป็นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็ณฤษีผู้
 บำเพ็ญธรรม พระสงฆ์ หรือพระโพธิสัตว์ผู้ยังคงอยู่ในสังสารวัฏ ต่างต้องประสบทุกข์อันเกิดจาก
 กาม เช่น ดาบสกลุ่มหลงหญิงพื่อนจนต้องเลื่อมจากศีล ฌาน และเดชใน *อรรถกถาจุลลปโลกน*
ชาดก ต้อง “จมลงในห้วงมหรณพ” คือห้วงกิเลส หรือพระโพธิสัตว์หริตกุมารบวชปฏิบัติธรรม
 ถึง 16 ปีแต่กลับเสพลกธรรมกับพระราชเทวีเพราะหลงในกิเลส “ไฟกิเลสเผาเผาชুবเซียวเพราะ
 ชาดอาหาร นอนชมบนกระดานเลียบถึง 7 วัน”⁴³ ทำลายความเพียรของตนที่เพียรสร้างมาจน

³⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามขทเวชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒๑.

⁴⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสูลิมชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 387.

⁴¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาภุริทัตชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 52.

⁴² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสังขपालชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 670.

⁴³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถามุทักขณชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 149 – 150.

สิ้น หรือความลุ่มหลงในสตรีทำให้พระเจ้าพาราณสี “ทรงเร่าร้อนไปด้วยกิเลส ทรงดำริว่า เราจักฆ่าเสียด้วยอุบายอย่างหนึ่ง แล้วยึดเอาหญิงนี้มา”⁴⁴ ใน อรรถกถาโมรชาดก วัตตูกามและ กิเลสกาม “ย่อมเผา” มนุษย์ให้เดือดร้อน ทุกข์ร้อนใจ เป็นต้น

5.3.5 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่แสดงอานิสงส์การออกจากกาม

การแสดงอานิสงส์การออกจากกามหรือ “เนกขัมมานิสงส์” คือการแสดงให้เห็นว่าการออกจากกามทำให้ปลอดภัยจากภยันตรายทั้งปวง มีความสงบ ไม่ข้องเกี่ยวผูกพันกับกามทั้งหลาย ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าการออกบวชเป็นความปรารถนาของผู้ที่ตัดกิเลสได้แล้ว ไม่ต้องการข้องเกี่ยวกับกามทั้งหลาย ทำให้สงบเย็น ชีวิตเป็นสุขไม่ต้องทุกข์ร้อนเพราะกิเลส อรรถกถาชาดกยังแสดงให้เห็นว่าการบวชเป็นหนทางในการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท หลีกพ้นจาก “กาม” คือความสกปรกดังตัวอย่างใน อรรถกถาหัตติपालชาดก พระราชาเอสุการีทรงตระหนักถึงภัยของอำนาจตัณหา ซึ่งทำให้เดือดร้อน ความลุ่มหลงในกามจึงทำให้ไม่มีความสุข ผู้ที่หลงไหลในกามจึงเป็น ผู้ที่ “จมอยู่ในเปลือกตม” เป็นผู้ที่สกปรก ไม่สะอาด กามจึงทำให้ทุกข์ร้อน “ภพทั้งสามประหนึ่งไฟลุกโพลง” หรือพระโพธิสัตว์ อโยฆรราชกุมาร ใน อรรถกถาอโยฆรรชาดก ไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ ทรงปรารถนาจะบวชประพฤติธรรมเพราะต้องการหลีกให้พ้นจากภัยในโลก ชาดกเรื่องนี้เน้นความความสกปรกและความเร่าร้อนจากการดำรงชีวิตในสถานภาพกษัตริย์ การประสงค์จะออกบวชจึงเป็นการตระหนักถึงทุกข์ที่เกิดจากการเกิด เปรียบดัง “เหมือนอยู่ในโลหกุมภีนรกและคูณรก” และ “เป็นเหมือนตกอยู่ในอุสสุทนรก” และต้องการจะพ้นจากสภาพนี้ เช่นเดียวกับที่พระเตมียกุมารใน อรรถกถาเตมียชาดก ทรงเกรงว่าหากทรงครองราชสมบัติจักต้องบังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่ จึงไม่ประสงค์จะครองราชสมบัติแต่กลับทรงผนวชตั้งแต่วัยหนุ่ม การไม่ผลิตเพลินหลงไหลในกามคุณ เพราะเกรงว่าจะต้องทุกข์ทน “ใหม่” ในนรกจึงเป็นการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำคือ “ไฟ” เพื่อแสดงความทุกข์ร้อนของพระโพธิสัตว์ การเน้นความทุกข์ร้อนจากการได้ครองราชสมบัติว่า ทำให้ต้อง “ใหม่อยู่ในอุสสุทนรก 80,000 ปี” ตั้งแต่เริ่มเรื่อง และกล่าวซ้ำถึงการหมกไหม้ในนรกถึง 6 ครั้งจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระเตมียกุมารต้องการบวชบำเพ็ญธรรม ในที่สุดพระองค์ก็ทรงผนวชดังปรารถนา โดยมีอาศรมบทและสระโบกขรณี ซึ่งเป็นสถานที่สงบเย็นสำหรับปฏิบัติ

⁴⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโมรชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 241.

ธรรม การออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่ากามเป็นทุกข์ และต้องการหลีกเลี่ยงจากกาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า อรรถกถาชาดกเห็นว่าผู้ที่ปรารถนาจะออกจากกามเป็นผู้พรึงพร้อมด้วยราชสมบัติ ดังเช่น จัมเปยยนาคราช พระราชาเอสุการ์ พระโพธิสัตว์อโยธราชกุมาร พระโพธิสัตว์อรินทม พระราชาสุตโสม พระเทมียกุมาร และพระมหาชนก แสดงให้เห็นว่าการออกบวชเป็นสุขยิ่งกว่าการได้ครอบครองราชสมบัติ ดังเช่นใน *อรรถกถาโสณกชาดก* พระโพธิสัตว์อรินทมมีพระทัยแนบไปในกาม ไม่ต้องการบวช

ข้าแต่ภิกษุ ท่านสรรเสริญความเจริญ เป็นอันมากของภิกษุเหล่านั้น ส่วนข้าพเจ้า ยังกำหนดในกามทั้งหลาย จะทำอย่างไร กามทั้งหลายที่เป็นของมนุษย์ทั้งที่เป็นของทิพย์ เป็นที่รักของข้าพเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจักได้โลกทั้งสองด้วยเหตุไรหนอ⁴⁵

การได้ครอบครองราชสมบัติทำให้พระโพธิสัตว์อรินทมมีความสุข เป็นผู้กำหนดในกามไม่ปรารถนาออกบวชเพราะ “มิได้มีความต้องการด้วยความเจริญแห่งสมณะ” พระโสณปัจเจกพุทธเจ้าทรงแสดง “ความเจริญแห่งสมณะ 8 อย่าง” ถวายพระราชา และแสดงอุปมาเรื่องปัญญาเสมอกับกาถวาย ทรงแสดงธรรมให้เห็นว่า

...ถ้าพระองค์จักทรงทำตามโอวาทนั้นไซ้รู้ พระองค์ก็จักทรงบังเกิดในเทวโลก หากพระองค์จักไม่ทรงทำตามโอวาทนั้น **พระองค์จักจมอยู่ในเปือกตมคือกาม** ในกาลที่สุดแห่งพระชนมชีพจักบังเกิดในนรก.⁴⁶

การลุ่มหลงในกามจึงเปรียบดัง “จมอยู่ในเปือกตม” คือหลงไหลเพลิดเพลินในสิ่งสกปรก เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าถวายโอวาทพระราชาแล้วก็เหาะกลับไป พระโพธิสัตว์อรินทมกลับได้

⁴⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาโสณกชาดก,” ใน *พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 142.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

ความสลดพระทัยจึงมอบราชสมบัติแก่พระกุมาร และเสด็จออกผนวช “พระราชาทรงก้าวล่วงเสียซึ่งเปือกตม ประดิษฐานอยู่บนบก เสด็จดำเนินไปสู่ทางใหญ่อันไม่มีหนาม ไม่มี荆棘⁴⁷”

การเป็นพระมหากษัตริย์ ได้ครอบครองสมบัติที่ดีเลิศจึงยังไม่ใช่ความสุขแท้จริง พระราชาสุตโสมใน *อรรถกถาจุลสุตโสมชาดก* และพระมหาชนกใน *อรรถกถามหาชนกชาดก* ทรงตระหนักถึงความจริงนี้จึงมีพระหฤทัยน้อมไปในบรรพชา ทรัพย์สมบัติที่พิเศษจึงไม่อาจเหนี่ยวรั้งทั้ง 2 พระองค์ได้

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง ซึ่งนายช่างผู้ฉลาดจัดการสร้างจำแนกสถานที่เป็นพระราชานิเวศเป็นต้น บันส่วนออกเป็นประตูและถนนตามส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง กว้างขวางรุ่งเรืองด้วยประการทั้งปวง ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง มีกำแพงและหอรบเป็นอันมาก ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง มีปราสาทสามชั้นพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งพระเจ้าวิเทหรัฐผู้ทรงยศพระนามว่าโสมนัส ทรงสร้างไว้ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง ซึ่งพระเจ้าวิเทหรัฐทรงสะสมธัญญาหารเป็นต้น ทรงปกครองโดยธรรม ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละกรุงมิตถิลาธาธาณี อันมั่งคั่ง อันหมู่ปัจเจกมิตรผจญไม่ได้ ทรงปกครองโดยธรรม ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถานอันนารีนรมย์ จำแนกบันสถานที่ไว้สมส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152 – 153.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนารีนรมย์ ซึ่งฉาบทา ด้วยปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระราชมณเฑียรสถาน อันนารีนรมย์ มีกลิ่นหอมฟุ้งจรงใจ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันจำแนกปันสมส่วน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันฉาบทาด้วยปูนขาวและดิน ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันมีกลิ่นหอมฟุ้งจรงใจ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละพระตำหนักยอดอันทาสีวิเศษสวยสด ลาดรด ประพรมด้วยแก่นจันทน์ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์ทอง ซึ่งลาดอย่างวิจิตรด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละบัลลังก์แก้วมณี ซึ่งลาดอย่างวิจิตรด้วยหนังโค ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละผ้าฝ้ายผ้าไหม ผ้าอันเกิดแต่ไขมรัฐและเกิดแต่ โทกุมพรรัฐ ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักละสระโบกขรณีอันนารีนรมย์ ซึ่งนกกจากพรากร ไร่ไร่องแล้ว ดาดาศไปด้วยพรรณไม้น้ำทั้งปทุมและอุบล ออกบวช ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

...

เมื่อไรเราจักได้ปลงผมห่มผ้าสังฆาฏิ อุ่มบาตรเที่ยววิณฑบาต จักทรงผ้าสังฆาฏิอันทำด้วยผ้าบังสุกุลที่เขาทิ้งไว้ตามถนนหนทาง เมื่อฝน ตกเจ็ดวัน จักมีจีวรเปียกชุ่มเที่ยววิณฑบาต จักจาริกไปตามต้นไม้ ตามราวป่า ทั้งกลางวันและกลางคืน เที่ยวไปโดยไม่เหลียวแลถึงกิจการ อันใดอันหนึ่ง จักละความกลัวความขลาดให้เด็ดขาด จักอยู่ผู้เดียวตาม

ภูเขาและสถานที่ลำบาก จักทำจิตใจให้ตรง ดุจคนดีดัดพินดีตสหายทั้งเจ็ดให้
เป็นที่รันทรมณ์แห่งใจ ความประสงค์นั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ.

เมื่อไรเราจักตัดเสียซึ่งกามสังโยชน์ อันเป็นของทิพย์และ
ของมนุษย์ ดุจช่างรถตัดร่องเท้าโดยรอบฉะนั้น.⁴⁸

เหตุที่ทรงผนวชก็เป็นเพราะ

ข้าแต่ท่านมิคาชินะ ข้าพเจ้าเห็นประเพณีของโลก เห็นโลก
ถูกกิเลสขบกัด ถูกกิเลสทำให้เป็นดังเปือกตม จึงได้ทำเหตุนี้ให้เป็น
เครื่องเปรียบเทียบว่า **ปุถุชนจมอยู่แล้วในกิเลสวัฏฏะ** สัตว์เป็นอัน
มากย่อมถูกประหารและถูกฆ่าในกิเลสวัฏฏะนั้น **ดังนี้จึงได้บวชเป็น
ภิกษุ.**⁴⁹

กิเลสเป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ ทำให้ต้องทำกรรมซึ่งสร้าง
ความเดือดร้อนและความทุกข์ พระโพธิสัตว์เห็นว่า “**ปุถุชนจมอยู่ในกิเลสวัฏฏะ**” และ “**ถูกกิเลส
ทำให้เป็นดังเปือกตม**” การใช้ความเปรียบเทียบว่า “จม” และ “เปือกตม” จึงทำให้เห็นภาพมนุษย์ติดอยู่
ท่ามกลางความสกปรก

อรรถกถาชาดกทั้ง 256 เรื่องใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงให้เห็นแนวทาง
ประพจน์ธรรม ขั้นตอนการแสดงธรรมที่ปรากฏทำให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกใช้กลวิธีการแสดง
ธรรมเรียงลำดับจากง่ายไปหายาก เริ่มจากเรื่องทาน ซึ่งเป็นการขจัดความตระหนี่ ลดความเห็น
แก่ตัวให้เฉื่อยจางลง นำไปสู่การแสดงเรื่องศีล ซึ่งเป็นเครื่องชำระให้มนุษย์บริสุทธิ์จากกิเลส ผล
จากการทำทานรักษาศีลทำให้ได้มีสภาพชีวิตที่มีความสุขหรือได้ไปเกิดในสวรรค์ เสวยสุขอันเป็น
ทิพย์ อย่างไรก็ดี ความสุขเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งจีรัง เป็นกามสุขที่ทำให้ลุ่มหลง ดังนั้นอรรถกถาชาดก
จึงแสดงโทษของกามว่าทำให้เป็นทุกข์ ชีวิตมีแต่ความทุกข์ร้อน จึงควรมุ่งออกจากกามคือการ
บวช ซึ่งทำให้ปลอดภัย มีความสงบเย็น เมื่อแสดงเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ตามลำดับแล้วย่อมทำให้
จิตไม่หมกมุ่นอาลัยในกามทั้งหลาย พร้อมทั้งจะเรียนรู้และปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

⁴⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 118 – 125.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกเป็นกลวิธีการแสดงธรรมเพื่อขัดเกลาจิตผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดปัญญาตระหนักรู้ว่ากิเลสเป็นภัย สร้างความเดือดร้อนและความทุกข์ร้อน จึงต้องการดับกิเลส โดยใช้ธรรมะชำระและดับกิเลส นำไปสู่การข้ามพ้นสังสารวัฏถึงฝั่งพระนิพพาน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นว่าการจะพ้นทุกข์ต้องใช้ปัญญา ดังปรากฏใช้หลายประการ ได้แก่ ดอกบัวบานพ้นจากน้ำ ดอกบัวเกิดจากโคลนตมที่สกปรก เจริญเติบโตในน้ำ แต่ชูดอกพ้นน้ำอย่างงดงาม เปรียบได้กับมนุษย์เกิดในสังสารวัฏซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา เมื่อเรียนรู้พระธรรมก็สามารถนำพระธรรมนั้นชำระจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง มีจิตและปัญญาที่พร้อมจะบรรลุนิพพานได้ แม้บางขณะมนุษย์อาจถูกกิเลสครอบงำทำให้ทุกข์ร้อน แต่มนุษย์ก็สามารถใช้ปัญญาหาหนทางดับกิเลสในใจของตน เมื่อมีปัญญาเต็มเปี่ยมก็พร้อมจะใช้ปัญญานั้นช่วยเหลือผู้ทุกข์ร้อนได้ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผล

งานวิจัยเรื่อง **ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสูนิพพานในอรรถกถาชาดก** มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่า การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก สื่อสาระและแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ ซึ่งสื่อความหมายสำคัญนำไปสู่แนวทางประพฤติธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาดับกิเลส นำไปสู่การข้ามพ้นสังสารวัฏถึงฝั่งพระนิพพาน ในบทนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษา เพื่อยืนยันให้เห็นว่า อรรถกถาชาดก ใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ เพื่อสื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพานในประเด็นต่อไปนี้

- 6.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพาน
  - 6.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก ทำให้เข้าใจแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา
- ดังจะอภิปรายผลตามลำดับดังนี้

6.1 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคาสูนิพพาน

ใน *สีสปาสูตร* กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าขณะประทับอยู่ ณ สีสพวัน ใกล้เมืองโกสัมพิตอง แสดงธรรมแก่ภิกษุ ทรงเปรียบใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับพระธรรมที่ทรงแสดง ใบประดู่ลาย 2-3 ใบ ในพระหัตถ์เปรียบดังพระธรรมบางส่วนที่ทำให้เกิดการตระหนักรู้ความเป็นจริงเพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพาน สิ่งที่พระองค์ไม่ทรงแสดงก็เพราะ “*สิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน*”¹ พระธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดง จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุนิพพาน

งานวิจัยเรื่องนี้เป็น การนำเสนอธรรมะซึ่งเป็น **มรรคาสูนิพพาน** ที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก โดยนำมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล การสอนธรรมในพุทธศาสนาเป็น

---

¹ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 19 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514), หน้า 493.

การอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น มีระดับความลึกซึ้งซึ่งตีความและเข้าใจได้หลายระดับ อรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญในพระพุทธศาสนาได้สอนธรรมโดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ นั่นคือใช้ความเปรียบที่หลากหลายเพื่อสื่อธรรม เช่น เปรียบพระธรรมเหมือนน้ำที่ดับความทุกข์โศก เปรียบทะเลและมหาสมุทรเหมือนสังสารวัฏ เปรียบกิเลสเหมือนเปือกตมและไฟ เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าความเปรียบที่ปรากฏอย่างโดดเด่นคือความเปรียบที่เกี่ยวกับน้ำซึ่งมีทั้งการใช้คำว่าน้ำและที่หมายถึงน้ำโดยตรงหรือการใช้คำที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับน้ำในการเปรียบเทียบ

ผู้วิจัยพบว่าอรรถกถาชาดกจำนวน 547 เรื่องใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ 256 เรื่อง ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีความโดดเด่นและมีความหมายเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมในพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่าอรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำ 2 ลักษณะ ได้แก่ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงและความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง หมายถึง การใช้คำว่าน้ำและห้วงน้ำในความหมายเปรียบเทียบ ปรากฏในอรรถกถาชาดก 125 เรื่อง ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรง มีทั้งสิ้น 7 กลุ่มคือ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร ทั้งหมดนี้แสดงความหมายของน้ำโดยตรงและมักปรากฏร่วมกับสิ่งอื่น ได้แก่ ไฟ ดอกบัว เปือกตม เรือ และฝั่ง ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงทั้ง 7 กลุ่ม สื่อความหมายหลายระดับที่เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน ตัวอย่างเช่น “น้ำ” หมายถึงพระธรรม ใช้ดับ “ไฟ” คือกิเลส ทำให้เกิดความเย็น ไม่ต้องทุกข์ร้อน มีความหมายเชื่อมโยงไปถึง “ความเดือดร้อนใจ” หรือ “ความรุ่มร้อนใจ” ซึ่งเกิดจากไฟกิเลส “สระโบกขรณี” ซึ่งมีน้ำใสสะอาด มีดอกบัวบานเหนือหน้า สื่อความหมายถึงสถานที่ชำระกิเลสเพื่อการบรรลุนิพพาน น้ำในสระโบกขรณีหมายถึงพระธรรมที่ชำระกิเลส และยังหมายถึงกิเลสอีกด้วย “มหาสมุทร” เป็นความเปรียบหมายถึงสังสารวัฏ มักสื่อความหมายเชื่อมโยงไปถึง “การจม” คือประสบเหตุร้ายในสังสารวัฏ หรือ “การข้าม” คือผ่านพ้นอันตรายจากสังสารวัฏแล้ว

การใช้ “มหาสมุทร” เป็นความเปรียบเพื่อหมายถึงสังสารวัฏ ปรากฏในอรรถกถาชาดกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังใช้ “ทะเล” และ “ห้วงน้ำ” ในการเปรียบถึงสังสารวัฏด้วย แสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกต้องการสื่อให้เห็นว่าสังสารวัฏเป็นอันตรายและน่ากลัว ทำให้เป็นทุกข์เดือดร้อนใจ รุ่มร้อนใจ อย่างไรก็ดี อรรถกถาชาดกได้แสดงว่าการจะหลีกเลี่ยงสังสารวัฏย่อมทำได้ โดยใช้พระธรรมชำระและดับกิเลส ซึ่งปรากฏผ่านความเปรียบทางตรงคือ “น้ำ” จำนวน 48 เรื่อง

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกสื่อธรรมะอย่างลึกซึ้งโดยเชื่อมโยงความหมายเข้าด้วยกัน ความเปรียบเหล่านี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ในวรรณคดีพุทธศาสนา ได้แก่ น้ำและเรือเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรม ดอกบัวบานเป็นสัญลักษณ์แทนปัญญาปราศจากกิเลส เปือกตมเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลส ทะเล ห้วงน้ำและมหาสมุทรเป็นสัญลักษณ์แทนสังสารวัฏ และฝั่งเป็นสัญลักษณ์แทนการบรรลุนิพพาน

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงมักใช้ภาพพจน์อุปมาและภาพพจน์อุปลักษณะในการเปรียบ เพื่อเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยมีคำแสดงการเปรียบ เช่น “ดุจ” “เหมือน” “ราวกะ” “เพียงดัง” “เปรียบเหมือน” และ “คือ” เป็นต้น ซึ่งเป็นศัพท์ที่ใช้ในวรรณคดี เมื่อปรากฏใช้ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพุทธศานาย่อมแสดงให้เห็นว่า อรรถกถาชาดกมีฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนที่สำคัญ โดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์คือความเปรียบเพื่อสื่อหลักธรรมในพุทธศาสนา

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อม หมายถึงการใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของน้ำโดยไม่ได้กล่าวถึงน้ำโดยตรง และการใช้คำนามที่แสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ อาจเป็นคู่ตรงข้ามหรือเป็นส่วนหนึ่งของน้ำ มี 2 กลุ่ม ได้แก่ การใช้คำหรือกลุ่มคำที่แสดงคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของน้ำ คือ ความเย็น ความสะอาดบริสุทธิ์ และความบริบูรณ์ และการใช้คำนามแสดงความสัมพันธ์กับน้ำ ซึ่งมีทั้งคู่ตรงข้ามคือไฟ และสิ่งที่สัมพันธ์กับน้ำคือฝน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมเป็นความเปรียบที่สื่อความหมายในระดับลึก จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงเพื่อให้เข้าใจความหมาย อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมจำนวน 221 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 86.33 ซึ่งมีจำนวนมาก จึงแสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกสอนธรรมที่ลึกซึ้ง ต้องตีความจึงจะเข้าใจ เช่น “ความเย็น” เกิดจากการดับไฟคือกิเลสโดยใช้พระธรรม ซึ่งไม่ปรากฏคำว่า “ไฟ” หรือ “น้ำ” แต่เชื่อมโยงความหมายด้วยกันได้ ความเย็นเป็นคุณสมบัติของน้ำ เชื่อมโยงไปสู่ความเย็นของพระธรรมที่ใช้ดับกิเลส ความเย็นจึงเป็นผลของการดับกิเลสได้แล้ว ทำให้เป็น “ผู้เย็น” เพราะไฟกิเลสดับแล้ว อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงว่า “ความสะอาดบริสุทธิ์” เกิดจากการใช้พระธรรมหรือศีลเป็นข้อปฏิบัติ “ชำระล้าง” ความสกปรกคือกามซึ่งเปรียบได้กับ “เปือกตม” ดังนั้นจึงเป็นการเชื่อมโยงความหมายไปยังความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงนั่นคือการใช้น้ำคือพระธรรมเมื่อปรากฏร่วมกับไฟหรือเปือกตม “ความสะอาดบริสุทธิ์” จึงหมายถึงปราศจากกิเลส ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมที่พบมากที่สุดคือไฟ ปรากฏในอรรถกถาชาดก 159 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 71.95 ไฟทำให้ชุ่มร้อน เผลาไหม้สิ่งต่าง ๆ อรรถกถาชาดกเปรียบไฟคือ

กิเลสที่ทำให้มนุษย์เดือดร้อนใจ ทุกข์ร้อนใจ การใช้ไฟเป็นความเปรียบจำนวนมากจึงแสดงถึงโทษของกิเลส ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงทุกข์ภัยของกิเลสได้ลึกซึ้งชัดเจนยิ่งขึ้น ไฟได้กลายเป็นสัญลักษณ์ในวรรณคดีพุทธศาสนาหมายถึงกิเลส

ผู้วิจัยพบว่าการเปรียบไฟคือกิเลส ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ รุ่มร้อน ทูรันทุราย ได้เชื่อมโยงไปสู่ความร้อนหมกไหม้ในนรก อรรถกถาชาดกแสดงภาพนรกว่ามีแต่ความร้อน ผู้ประกอบกรรมชั่วต้องมาอยู่ในนรก ไฟและนรกจึงเปรียบได้กับความทุกข์ร้อนเช่นเดียวกัน ตรงกันข้ามกับเมื่อกล่าวถึงสวรรค์ มักแสดงให้เห็นว่าเป็นที่สวयงาม ร่าร้อนรมย์ ร่มเย็น มีสระโบกขรณี ผู้ทำทาน รักษาศีลจะได้มาเสวยสุขในสวรรค์ สวรรค์ทำให้เกิดความเย็น เช่นเดียวกับน้ำ สวรรค์และนรกจึงเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกัน เช่นเดียวกับน้ำและไฟ และผลของกรรมดีและกรรมชั่ว

เป็นที่น่าสังเกตว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำส่วนใหญ่มักปรากฏในส่วนของการนำมาจากพระไตรปิฎก เป็นเครื่องยืนยันว่าความสำคัญของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีมาเนิ่นนานแล้ว และเป็นความคิดสำคัญที่สืบเนื่องมาจากพระไตรปิฎก การปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกทั้ง 256 เรื่อง ขึ้นอยู่กับความสั้นยาวของชาดกแต่ละเรื่อง ชาดกที่มีขนาดสั้นจะปรากฏความเปรียบเกี่ยวกับน้ำน้อยกว่าชาดกเรื่องยาวเพราะมีรายละเอียดและคานาน้อยกว่า* ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏใน *มหานิบาตชาดก* หรือ *ทศชาติชาดก*** มีเป็นจำนวนมากโดยเชื่อมโยงกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในแต่ละเรื่อง*** ตัวอย่างเช่น *อรรถกถาเตมียชาดก* พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีมีจิตมุ่งมั่นจะออกบวชเพราะเห็นภัยของกิเลส ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏจำนวนมากจึงเป็นความเปรียบของไฟ แสดงความร้อน รุ่มร้อน ทูรันทุราย และความทุกข์ทรมานไหม้อย่างเด่นชัด การมีจิตมุ่งมั่นจะออกบวชก็เพื่อหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ร้อนนี้ หรือใน *อรรถกถามหาชนกชาดก* พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี มีความเพียรบริสุทธิ์ที่จะว่ายน้ำข้ามทะเลแม้จะมองไม่เห็นฝั่ง แต่ก็ได้ประกอบความเพียรจนสุดความสามารถ

* ทุกรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข ตาราง 3 แสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดกและตาราง 4 แสดงความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก

** ได้แก่ อรรถกถาเตมียชาดก อรรถกถามหาชนกชาดก อรรถกถาสวรรณสามชาดก อรรถกถาเนมิราชชาดก อรรถกถามโหสถชาดก อรรถกถาภูริทัตชาดก อรรถกถาจันทรกุมารชาดก อรรถกถาพรหมนารทชาดก อรรถกถาวิรุชชาดก อรรถกถาเวสสันดรชาดก

*** เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดกแล้วจะพบว่า พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 บารมี ได้แก่ เนกขัมมบารมี วิริยบารมี เมตตาบารมี อธิษฐานบารมี ปัญญาบารมี ศีลบารมี ขันติบารมี อุเบกขาบารมี ศัจจบารมี และ ทานบารมี แต่บารมีหนึ่งอาจเน้นให้เด่นกว่าบารมีอื่น

ของตนแล้ว ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำที่ปรากฏจึงเน้นภาพมหาสมุทรที่ทั้งกว้างและลึก เต็มไปด้วย ภัยอันตราย มหาสมุทรคือสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์จะต้องไม่ “จม” อยู่ในมหาสมุทร และต้อง “ข้าม” ไปถึง “ฝั่ง” ให้ได้

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมในอรรถกถาชาดกมีลักษณะเด่นเป็น กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ประณีตและแยบคาย กล่าวคือความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้ง ๒ กลุ่ม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันทำให้ตีความได้ลึกซึ้งหลายระดับ หากพิจารณาความเปรียบ เกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกอย่างลึกซึ้งก็จะเกิดความเข้าใจว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเป็นกลวิธี ทางวรรณศิลป์สำคัญที่ทำให้เข้าใจธรรมอย่างลุ่มลึก ทำให้เกิดปัญญาเห็นกิเลสและวิธีการดับ กิเลส การอ่านอรรถกถาชาดกทั้ง 547 เรื่องจึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจมรรคาสูนิพพานว่าการจะบรรลุ นิพพานได้นั้นต้องปฏิบัติอย่างไร อย่างไรก็ดี ผู้อ่านต้องปฏิบัติตามแนวทางนั้นด้วย ทั้งนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพจิตของผู้ปฏิบัติว่าเป็นอย่างไรด้วยเช่นกัน

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก แสดงแนวทางปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ได้แก่ การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล และการบำเพ็ญภาวนา ซึ่งเป็นกลวิธีการแสดงธรรมเพื่อนำไปสู่มรรคาสูนิพพานตาม “อนุปฺพทิกถา” คือการเทศนาของพระพุทธเจ้าตามลำดับจากง่ายไปหายากเพื่อฟอกอภัยของสัตว์ให้หมดจด เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อม ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกใช้กลวิธีการแสดงธรรมโดยเริ่มจาก (1) การพรรณนาทานหรือ ทานกถา เพื่อแสดงว่าทานคือการสลละสิ่งของด้วยจิตเลื่อมใสศรัทธา ผู้ทำทานจะต้องมีศรัทธา ในการทำทานและมีจิตเบิกบานยินดีในการทำทาน เมื่อลดความตระหนี่ลงแล้วจึงนำไปสู่ (2) การพรรณนาศีลหรือศีลกถา แสดงให้เห็นคุณค่าของศีล ทำให้มนุษย์สะอาดบริสุทธิ์ ผลจากการบำเพ็ญทานและรักษาศีลจะนำไปสู่ (3) การพรรณนาสวรรค์หรือสักคกถา คือทำให้ได้ทรัพย์สมบัติที่ดีเลิศ พรั่งพร้อมด้วยสภาพชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งในโลกมนุษย์และสวรรค์ แต่สิ่งที่ได้มานั้นก็ไม่จริงยั่งยืนเพราะเป็นกามสุข อรรถกถาชาดกจึงแสดงธรรมขั้นต่อไปนั่นคือ (4) การแสดงโทษของกามหรือกามาทีนวกถา เพื่อชี้ให้เห็นว่ากามสุขที่ได้มาแล้วแต่ เป็นทุกข์ โดยเน้นให้เห็นว่ากามทำให้เดือดร้อนทุกข์ร้อนใจ วัตถุประสงค์และกิเลสกามจึงทำให้ มนุษย์ผู้บำเพ็ญธรรม หรือพระโพธิสัตว์ผู้ยังอยู่ในสังสารวัฏต้องประสบทุกข์ อย่างไรก็ตาม อรรถกถาชาดกได้แสดงหนทางในการออกจากกามได้แก่ (5) การแสดงอานิสงส์การออกจาก กามหรือเนกขัมมานิสงส์ เพื่อให้เห็นว่าการออกบวชเป็นหนทางออกจากกาม เป็นความปรารถนาของผู้ที่ต้องการตัดกิเลส ทำให้ชีวิตสงบเย็นและเป็นสุข กลวิธีการแสดงธรรมจาก ขั้นตอนเริ่มต้นคือการพรรณนาทานจนกระทั่งนำไปสู่การออกจากกาม เป็นการแสดงเหตุต่าง ๆ

ตามลำดับเพื่อให้จิตไม่หมกมุ่นอาศัยในกาม เกิดการพัฒนาจิตให้พร้อมจะเรียนรู้และปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำเพื่อแสดงโทษของกามอย่างเด่นชัด ดังปรากฏการใช้ไฟเป็นความเปรียบเพื่อหมายถึงกิเลส ซึ่งมีจำนวนมากถึง 159 เรื่อง โดยแสดงถึงภัยของการลุ่มหลงในกาม แม้กามนั้นจะประณีตเพียงใดแต่ก็เป็นเพียง “กามสุข” ทำให้เกิดทุกข์ และเมื่อเกิดความทุกข์แล้วย่อมคิดหาหนทางเพื่อจะได้พบกับความสุข อรรถกถาชาดกได้แสดงให้เห็นว่าการออกบวชเป็นหนทางนำไปสู่ความสุข ทำให้ชีวิตสงบเย็น

จะเห็นได้ว่า ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกมีความโดดเด่น ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงเป็น**ชุดความเปรียบซึ่งสร้างชุดความหมาย**ในอรรถกถาชาดกซึ่งสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีความหมายที่เชื่อมโยงกัน เช่น น้ำและฝนชำระล้างสิ่งสกปรกให้สะอาดบริสุทธิ์ น้ำดับไฟได้ การข้ามห้วงน้ำ ทะเล หรือมหาสมุทร ต้องอาศัยความเพียรจึงจะไม่จมลงในห้วงน้ำเหล่านี้ เช่นเดียวกับธรรมะที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกที่เสนอหนทางไปสู่การดับทุกข์ กล่าวคือ การช้โทษภัยของกามซึ่งทำให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏ และแสดงหนทางหลักพ้นจากกามด้วยการใช้พระธรรม ทำให้เกิดปัญญาเห็นวิधिปฏิบัติเพื่อไปสู่การพ้นทุกข์

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นมรรคาสู่นิพพาน ซึ่งมีแนวทางการปฏิบัติที่เริ่มต้นจากการกระทำที่ง่ายที่สุดคือการทำความทานอันจะนำไปสู่การบรรลุนิพพานในที่สุด โดยมีพระจริยวัตรอันงดงามของพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่าง พระโพธิสัตว์ในอรรถกถาชาดกได้บำเพ็ญบารมีอย่างยาวนานด้วยจิตมุ่งมั่น พระองค์จึงข้ามพ้นสังสารวัฏ และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นมนุษย์ที่ยังว่ายเวียนในสังสารวัฏก็อาจบรรลุนิพพานได้หากปฏิบัติตนตามพระโพธิสัตว์

6.2 ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกทำให้เข้าใจแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา

อรรถกถาชาดกใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดสำคัญของเรื่อง การปรากฏใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำถึง 256 เรื่องจากอรรถกถาชาดกทั้งหมด 547 เรื่อง จึงแสดงให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมีความโดดเด่น และเมื่อวิเคราะห์อรรถกถาชาดกทั้งหมดอย่างละเอียดทำให้เห็นว่าความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเอกภาพ เพื่อสื่อแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนานั้นคือ **มรรคาสู่นิพพาน**

เมื่อพิจารณาอรรถกถาชาดกในฐานะคัมภีร์พุทธศาสนาที่สอนคุณุหุสัถ์ ทำให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกได้เชิญชวนให้ผู้อ่านปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง โดยเริ่มต้นจากขั้นตอนที่ทำได้ง่ายคือการทำทาน โดยโน้มน้าวให้ผู้อ่านเห็นอานิสงส์ของการทำทาน ทำให้เริ่มต้นปฏิบัติธรรมด้วยการเอื้อเฟื้อแบ่งปันแก่ผู้อื่น เป็นการขจัดความตระหนี่และความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ให้เจือจางลง นำไปสู่การรักษาศีลเพื่อให้ศีลชำระล้างกายและวาจาให้สะอาดบริสุทธิ์ แล้วจึงพัฒนาสู่ขั้นตอนต่อไปซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้พร้อมเพื่อเรียนรู้ธรรมขั้นสูง อรรถกถาชาดกจึงทำหน้าที่ยกระดับจิตมนุษย์ให้สูงขึ้น โน้มน้าวใจให้ปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้เกิดปัญญาเห็นทุกข์ นำไปสู่การพ้นทุกข์ สู่การบรรลุนิพพาน นับเป็นกลวิธีการสอนที่เหมือนกับการเทศน์ของพระพุทธเจ้า

ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกทำให้ผู้อ่านเข้าใจธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น การแสดงถึงการบำเพ็ญทาน การรักษาศีล และการบำเพ็ญภาวนา แสดงแนวทางประพฤติธรรมที่มีการเริ่มต้นและนำไปสู่จุดหมายปลายทาง ขั้นตอนต่าง ๆ เหล่านี้จึงต้องเริ่มต้นปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจให้ประณีตยิ่งขึ้น เป็นการพัฒนาจิตอันนำไปสู่การบรรลุนิพพาน ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกเน้นให้เห็นโทษของกามว่าทำให้มนุษย์ต้องประสบทุกข์ และเมื่อตระหนักถึงโทษของกาม ย่อมต้องคิดหาหนทางเพื่อพ้นจากทุกข์นั้น เพื่อให้ตนเองมีความสุข อรรถกถาชาดกหลายเรื่องแสดงว่านิพพานคือความสุข เช่น อรรถกถาสุทัสสนชาดก “พระนิพพานนี้อย่างเดียวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นสุขโดยส่วนเดียว อื่น ๆ ที่จะชื่อว่าเป็นสุขไม่มีเลย”² และ อรรถกถาสาตรูปชาดก “ทุกข์เห็นปานนี้ไม่มีในพระนิพพานใดแล้ว พระนิพพานเป็นสุขจริงหนอ”³ การแสดงว่านิพพานเป็นสุข ทำให้มนุษย์ไม่ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏซึ่งเป็นห่วงทุกข์ จึงเป็นการเชิญชวนให้ผู้อ่านเริ่มปฏิบัติธรรมได้เป็นอย่างดี

การใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคานิพพานในอรรถกถาชาดก จึงแสดงให้เห็นว่าอรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สื่อความหมายที่สัมพันธ์กับตัวบท กล่าวคือความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกได้ทำหน้าที่สำคัญคือแสดงให้เห็นว่านิพพานคือความสุขยิ่ง เป็นอมตะ คือความรื่นรมย์ เป็นสภาวะที่น่ายินดี น่าพึงพอใจ นับเป็นอุบายสอนธรรมเพื่อเชิญชวนให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญและปฏิบัติธรรม ทั้งยังเป็นการให้กำลังใจมนุษย์ว่าแม้จะยังเวียนว่ายในสังสารวัฏแต่ก็อาจพัฒนาจิตของตนให้สูงขึ้นและบรรลุนิพพานได้ในที่สุด

² มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสุทัสสนชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 352.

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, “อรรถกถาสาตรูปชาดก,” ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 385.

อรรถกถาชาดกนำเสนอแนวคิดมรรคาสู่นิพพานอย่างเด่นชัดโดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ประณีตและแยบคาย นั่นคือการใช้ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำซึ่งสื่อความหมายที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างเป็นเอกภาพ การใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนา จึงแสดงให้เห็นว่า อรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่ชี้แนะแนวทางให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ เป็นการชำระจิตและยกระดับจิตมนุษย์ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดสำคัญคือ **มรรคาสู่นิพพาน** สัมพันธ์กับตัวบทอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง **ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำกับมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก** เป็นการศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สื่อแนวคิดมรรคาสู่นิพพานในอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยพบว่าการใช้ความเปรียบสัมพันธ์กับประเภทของวรรณคดี ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาความเปรียบในวรรณคดีแต่ละประเภท เช่น วรรณคดีคำสอน วรรณคดียกพระเกียรติหรือวรรณคดีนิราศว่าสัมพันธ์กับการสื่อแนวคิดสำคัญของวรรณคดีประเภทนั้นอย่างไร

อรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนาที่มีคุณค่ายิ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าควรศึกษาอรรถกถาชาดกในแง่มุมอื่น เช่น อรรถกถาชาดกในฐานะนิทานพื้นบ้าน อรรถกถาชาดกที่สัมพันธ์กับพระสุตตันตปิฎก อรรถกถาชาดกสี่อรรคมะในระดับที่ลึกซึ้งอย่างไร และการดำรงอยู่ของอรรถกถาชาดกในปัจจุบัน เป็นต้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- โกสิต อิศรียวงศ์. **น้ำในงานภูมิสถาปัตยกรรมของไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาภูมิสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ขนิษฐา รัตวินิช. **ความเปรียบในปัญญาสชาดกฉบับล้านนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.
- จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. **น้ำกับบทบาทในพิธีกรรมของไทย**. ใน **วารสารไทยศึกษา ฉบับ วิถีไทย 72 ปี อาจารย์จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์**. 1 (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม, 2548): 1 – 12.
- โชติรส โกวิทวัฒน์พงศ์. **บทบาทของน้ำในคติของคริสต์ศาสนา : จากการล้างบาปสู่การดื่มไวน์**. ใน **วารสารประวัติศาสตร์**. 2543 : 29 – 54.
- ชัชวดี ศรีลัมพ์. **อุปลักษณ์ตามแนวคิดของทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน Metaphor in Cognitive Linguistics Theory**. ใน **วารสารศิลปศาสตร์**. 5 (มกราคม – มิถุนายน, 2548) : 1-16.
- ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์. **ความรู้เรื่องชาดก**. ใน **อายุบวร**. หน้า 53 – 64. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2537. รุกพระคุณครูในโอกาส เกษียณอายุราชการผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาดา อรุณเวช. **ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ธนอร อัครวงศ์. **แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ธนิต อยู่โพธิ์. **ผู้แปลและเรียบเรียง**. **นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโฆสเถระ**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2529. พิมพ์เผยแพร่เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสด็จสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ธเนศ เวศร์ภาดา. **ตำราประพันธศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. **ภารตรัตนะ**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

บุญชอบ เรืองทรัพย์. **อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

บุปผา เต็งสุวรรณ. **บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

ประคอง นิมมานเหมินท์. สายน้ำกับความเชื่อและวรรณกรรมไทย-ไท. ใน **วารสารไทยศึกษา ฉบับวิถีไทย 72 ปี อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์**. 1 (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม, 2548): 13 – 52.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. **เทวดานุกรมในวรรณคดี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โอเดียน-สโตร์, 2529.

ประพจน์ อัสววิรุฬห์การ. **โพธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่อบรรพชา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2531. แพทย์หญิงอรพรรณ คุณวิศาล พิมพ์ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ วันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2530. อนุญาตลิขสิทธิ์ในการพิมพ์และแปลจากสมาคมนบาลีปรกรณ์.

พรวิภา วัฒนรัชานากุล. **การศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

พระชายสร สมบุญมาก (สมบุญไญ). **พุทธวิธีในการสอน : สืบค้นจากพระไตรปิฎกสุดตันตปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ –
เพิ่มเติม ช่วงที่ 1]. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 2551.

พระมหาธรรมาจารย์ เพชรบุญดี. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของหญิงร้ายในชาติกัณฐกถา**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2539.

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). **ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 1 (ไตรภูมิฉบับหลวง)**.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520.

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). **ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง)**.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520.

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). **ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา ฉบับที่ 2 เล่ม 3 (ไตรภูมิฉบับหลวง)**.
กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2520.

พระศุภชัย สุภทฺโท. **ความคิดเรื่องน้ำในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2547.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 4 พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1. พิมพ์
ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา),
2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 9 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 1 ทีฆนิกาย
สีลขันธวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2 ทีฆนิกาย
มหาวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 3 ปาฏิกวรรค.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การ
ศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 4 มัชฌิมนิกาย
มูลปณาสก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 6 มัชฌิมนิกาย มัชฌิม-
ป็นณาสก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 15 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 7 สังยุตตนิกาย
สคาถวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 16 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 8 สังยุตตนิกาย นิทาน
วรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์
การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 17 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 9 สังยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 18 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 10 สังยุตตนิกาย
สพายตนวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์
(โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 19 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 11 สังยุตตนิกาย มหา-
วารวรรค. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์
การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย
สัตตก-อฏฐก-นวกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่าย
ศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 24 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 16 อังคุตตรนิกาย
ทสก-เอกาทสกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสน-
ภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 17 ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐ – ธรรมบท-อุทาน อิติวุตตก-สุตตนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร :
หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), 2514.

พิสิทธิ กอบบุญ. ปุจฉา-วิสัชนา : กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2548.

- พุทธทาสภิกขุ. **หลักพระพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2547.
 ธรรมทานมูลนิธิไชยา จัดพิมพ์ด้วยศรัทธาบริจาคของคุณพรจันทร์ วัฒนศิริชัยกุล ร่วมกับ
 ดอกผลทูน “ธรรมทานปริวรรตน์” เป็นการจัดพิมพ์ครั้งแรกของหนังสือธรรมโฆษณ.
- พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือดับทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป. จัดพิมพ์เผยแพร่
 เป็นอาจารย์บัญชา ชาตกาล 100 ปี ท่านพุทธทาสภิกขุ เฉลิมฉลองในวาระที่องค์การ
 ยูเนสโกแห่งสหประชาชาติ ยกย่องให้ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นบุคคลสำคัญของโลก
 ประจำปี 2549 – 2550.
- พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือพ้นทุกข์ (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป. จัดพิมพ์เผยแพร่
 เป็นอาจารย์บัญชา ชาตกาล 100 ปี ท่านพุทธทาสภิกขุ เฉลิมฉลองในวาระที่องค์การ
 ยูเนสโกแห่งสหประชาชาติ ยกย่องให้ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นบุคคลสำคัญของโลก
 ประจำปี 2549 - 2550.
- พุทธทาสภิกขุ. **นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, 2549.
- พุทธทาสภิกขุ. **สมาธิ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสมาธิวัตร**. นนทบุรี : สมิต, 2551.
- พุทธทาสภิกขุ. **ทาน หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทานบริจาค**. นนทบุรี : สมิต, 2551.
- พุทธทาสภิกขุ. **ศีล หลักปฏิบัติเกี่ยวกับศีลวัตร**. นนทบุรี : สมิต, 2551.
- พุทธทาสภิกขุ. **ภาพพุทธประวัติหินสลัก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครเรื่องอิเหนา**. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร
 : ศิลปาบรรณาคาร, 2546.
- ภัทรพร สิริกาญจน. ภาษากับปรัชญาและศาสนาปัญหาการใช้ภาษาอธิบาย “นิพพาน”. ใน **ภาษา
 และภาษาศาสตร์**. 5 (กรกฎาคม – ธันวาคม, 2529) : 34 – 47.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1**.
 พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, 2543. มหาวิทยาลัย
 ราชภัฏวชิรวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี
 กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ 3
 ภาคที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, 2543. มหาวิทยาลัย
 ราชภัฏวชิรวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี
 กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ซาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เทพเจ้าและสิ่งที่น่ารู้.** กรุงเทพมหานคร : ศรีปัญญา, 2547.

มิลินทปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2549.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. ผู้แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์สุโฆธลังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2504.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ – ไทย.** กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2545.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2552.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

วีรศักดิ์ จันท์ส่งแสง. **ตามรอยพุทธทาสภิกขุเล่าใหม่หลังวัยสนธยา.** กรุงเทพฯ : สารคดี, 2549.

เวสสันดรทีปนี ภาคภาษาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, 2541. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรม มา ภรณ์ [สุรพงษ์ ญาณวโร] วันพุธที่ 26 มีนาคม พุทธศักราช 2540.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. ความรู้ทางประพันธศาสตร์. ใน **วรรณวิทยา รวบรวมบทความทางวิชาการ ภาคภาษาและวรรณคดีไทย-บาลี-สันสกฤต.** หน้า 103 – 135. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ศิวาพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน.** กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

สนอดกवास, เอเดรียน. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, 2541.

สมพงษ์ โอสถีสกุล. **พฤติกรรมของสัตว์ในชาติกัฏถกถา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **วิธีสร้างบุญบารมี**. นนทบุรี : บริษัท ปริ้นท์โอโซน จำกัด, ม.ป.ป.

สละโรจน์ กิตติมหาเจริญ. **แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. **อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. **พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. **เจิมจันทน์กังสดาล ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

สุนทร ณ รั้งสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

สุภัค มหาวารการ. บั้ว : พีช. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 7**. หน้า 3168–3180. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. จัดพิมพ์โดยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

สุวรรณ สตาอานันท์. **ศรัทธากับปัญญา บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยทางศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป. **กามนิต**. กรุงเทพมหานคร : อมรรการพิมพ์, 2515.

อนุสรณ์ อุณโณ. **การวิเคราะห์ชาติกัฏฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์**.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล. ทศชาติชาดก : “ปัญญา” และ “ศรัทธา” สุ่มรรคาแห่งความหลุดพ้น.

ใน **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. 20 (ธันวาคม, 2546) : 25 – 57.

เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง **วารวิถิไทย**. สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

2546. เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ทรงเจริญพระชนมายุครบ 48 พรรษา.

ภาษาอังกฤษ

Aristotle from natural science, the metaphysics, zoology, psychology,

The nichomachean ethics on statecraft, the art of poetry. United state of
America, 1975.

Asher, R.E. **The encyclopedia of language and linguistics volume 5.** New york :
BPCC wheatons, 1994.

Braginsky, V.I. **The Comparative Study of Traditional Asian Literatures From
Reflective Traditionalism to Neo – Traditionalism.** Curzon Press Richmond,
Surrey, 2001.

Collins, Steven. **Nirvana and other Buddhist felicities.** Printed in the United
Kingdom at the University Press, Cambridge, 1998.

David Cooper, editor. **A companion to Aesthetics.** Massachusetts : Blackwell Publishers.
1995.

David Punter. **Metaphor.** New York : Routledge, 2007.

Eliade, Mircea (Editor in chief). **The Encyclopedia of Religion Volume15.**
New York : Macmillan Publishing Company, 1961.

Fran Bainus, Kitty Blount, David Pickering. **Encyclopedia of Religion.** London:
Dorling Kindersley Limited, 2004.

Horner, I.B., trans. **The Book of the Discipline (Vinaya-Pitaka).** Vol.IV (Mahāvagga).
London: The Pali Text Society, 1982. [First Published in 1951].

Jean Chevalier and Alain Gheerbrant. **A Dictionary of Symbols.** Published in Penguin
Books, 1996.

Lakoff, George and Johnson, Mark. **Metaphors we live by.** Chicago : The university of
Chicago Press, 1980.

Malalasekera, G.R. **Dictionary of Pāli Proper Names.** Vol I. London: The Pali Text
Society, 1974.

Malalasekera, G.R. **Dictionary of Pāli Proper Names.** Vol II. London: The Pali Text
Society, 1974.

Monier – Williams, Sir Monier. **A Sanskrit – English Dictionary.** New Delhi : Asian
Educational Services, 2003.

- Norman, K. R. **Pali Literature**. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983.
- Santayana, George. **The sense of Beauty : Being the outlines of Aesthetic Theory**.
New York : Dover Publications, 1988.
- Steen, Gerard. **Understanding Metaphor in Literature**. New York : Longman
Publishing, 1994.
- Sumet Jumsai. **Naga : Cultural Origins in Siam and the West Pacific**. Bangkok :
Chalermnit Press, 1997.
- V.K. Chari. **Sanskrit Criticism**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers, 1993.
- Winternitz, Maurice. **History of Indian literature**. Oriental Books Reprint Corporation
: New Delhi, 1977.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก (Appendices)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก (Appendices A)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชื่อเรื่องอรรถกถาชาดก

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 1

1. อรรถกถาอปถนภชาดก	ว่าด้วยการรู้ฐานะและมีใช้ฐานะ
2. อรรถกถาวันณุปถชาดก	ว่าด้วยผู้ไม่เกียจคร้าน
3. อรรถกถาเสรีรวาณิชชาดก	ว่าด้วยเสรีรวาณิช
4. อรรถกถาจุลลกเศรษฐีชาดก	ว่าด้วยคนฉลาดตั้งตนได้
5. อรรถกถาตัตถุลนาพีชาดก	ว่าด้วยราคาข้าวสาร
6. อรรถกถาเทวธรรมชาดก	ว่าด้วยธรรมของเทวดา
7. อรรถกถากัมภูหริชาดก	-
8. อรรถกถาคามนิชาดก	ว่าด้วยไม่ใจเร็วด่วนได้
9. อรรถกถามสมเทวชาดก	ว่าด้วยเทวทูต
10. อรรถกถาสุขวิหริชาดก	ว่าด้วยการอยู่เป็นสุข
11. อรรถกถาลักขณชาดก	ว่าด้วยผู้มีศีล
12. อรรถกถานิโครธมิกชาดก	ว่าด้วยการเลือกคบ
13. อรรถกถากัณพินชาดก	ว่าด้วยผู้ตกอยู่ในอำนาจหญิง
14. อรรถกถาวาตมิกชาดก	ว่าด้วยอำนาจของรส
15. อรรถกถาขราทียชาดก	ว่าด้วยผู้ล่องเลยโอวาท
16. อรรถกถาติปัลลัตถมิกชาดก	ว่าด้วยเหล่ากัลลวงพราน
17. อรรถกถามาลูตชาดก	ว่าด้วยความหนาวเกิดแต่ลม
18. อรรถกถามตภัตตชาดก	ว่าด้วยสัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์
19. อรรถกถาอายุจิตภัตตชาดก	ว่าด้วยการเปลื้องตน
20. อรรถกถานพพานชาดก	ว่าด้วยการพิจารณา
21. อรรถกถากุรุงคมิกชาดก	ว่าด้วยกวางกุรุงคะ
22. อรรถกถากุกุรุงชาดก	ว่าด้วยสุนัขที่ถูกฆ่า
23. อรรถกถาโกชาชานีชาดก	ว่าด้วยม้าสินธพอาชาไนย
24. อรรถกถาอาชญญชาดก	ว่าด้วยม้าอาชาไนยกับม้ากระเจอก
25. อรรถกถาติฏฐชาดก*	ว่าด้วยการเปื้อนเพราะข้าซาก
26. อรรถกถามหิลามุขชาดก	ว่าด้วยการเสียมสอน
27. อรรถกถาอภิณหชาดก	ว่าด้วยการเห็นกันบ่อย ๆ

* ติตตชาดก

28. อรรถกถานันทวิสาขชาดก	ว่าด้วยการพูดดี
29. อรรถกถากัณหาชาดก	ว่าด้วยผู้เอาการเอางาน
30. อรรถกถามุณิกชาดก	ว่าด้วยลักษณะของผู้มีอายุยืน
31. อรรถกถากุลาวกชาดก	ว่าด้วยการเสียสละ
32. อรรถกถานัจจชาดก	เหตุที่ยังไม่ให้ลูกสาว
33. อรรถกถาสัมโมทมานชาดก	ว่าด้วยพินาศเพราะทะเลาะกัน
34. อรรถกถามัจฉชาดก	ว่าด้วยความหึงหวง
35. อรรถกถาวัฏฏกชาดก	ว่าด้วยความจริง
36. อรรถกถาสกุนชาดก	ว่าด้วยที่พึงให้โทษ
37. อรรถกถาติตติรชาดก	ว่าด้วยผู้มีความอ่อนน้อม
38. อรรถกถापภชาดก	ว่าด้วยผู้ฉลาดแกมโกง
39. อรรถกถานันทชาดก	ว่าด้วยการกล่าวคำหยาบ
40. อรรถกถาขทิงคารชาดก	ว่าด้วยผู้มีจิตมั่นคง

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 2

41. อรรถกถาโลสกชาดก	ว่าด้วยคนที่ต้องเศร้าโศก
42. อรรถกถากโปตกชาดก	ว่าด้วยคนที่ต้องฉิบหาย
43. อรรถกถาเวฬุกชาดก	ว่าด้วยคนที่นอนตาย
44. อรรถกถามกสชาดก	-
45. อรรถกถาโรหิณีชาดก	ผู้อนุเคราะห์ที่โง่เขลาไม่ดี
46. อรรถกถาอารามทุสกชาดก	ฉลาดในสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ไม่มีความสุข
47. อรรถกถาวารุณทุสกชาดก	ผู้มีปัญญาทึบทำให้เสียประโยชน์
48. อรรถกถาเวทัพพชาดก	ผู้ปรารถนาประโยชน์โดยไม่แยบคาย ยอมเดือดร้อน
49. อรรถกถานักขัตตชาดก	ว่าด้วยประโยชน์คืออภิชัย
50. อรรถกถาทุมเมธชาดก	คนโง่ถูกบูชาด้วยเพราะคนอธรรม
51. อรรถกถามหาสีลวชาดก	ความสำเร็จเกิดจากความพยายาม
52. อรรถกถาจูฬชนกชาดก	เป็นคนควรพยายามร่ำไป
53. อรรถกถาปุณณปาติชาดก	การกล่าวถ้อยคำที่ไม่จริง
54. อรรถกถาผลชาดก	ว่าด้วยการฉลาดดูผลไม้
55. อรรถกถาปัญญาจรูชชาดก	ว่าด้วยการบรรลุนิพพานอันเกษม

56. อรรถกถากาญจน์กัณฑ์ชาดก ว่าด้วยการบรรลุนิพพานอันเกษม
57. อรรถกถาวานรินทชาดก ธรรมของผู้ที่ล่วงพ้นศัตรู
58. อรรถกถาตโยธรรมชาดก ว่าด้วยธรรมของผู้ล่วงพ้นศัตรู
59. อรรถกถาภริวาทชาดก ว่าด้วยการทำเกินประมาณ
60. อรรถกถาสังขมณชาดก ว่าด้วยการทำเกินประมาณ
61. อรรถกถาสาตมันตชาดก ว่าด้วยหญิงเลวทราม
62. อรรถกถาอัณทภูตชาดก ว่าด้วยการวางใจภรรยา
63. อรรถกถาตักกชาดก ว่าด้วยลักษณะธรรมดาหญิง
64. อรรถกถาทุรานชาดก ภาวะของหญิงผู้ได้ยาก
65. อรรถกถาอนภริตติชาดก เปรียบหญิงเหมือนของ ๕ อย่าง
66. อรรถกถามุฑกัณธชาดก -
67. อรรถกถาอุจจิงคชาดก หญิงหาลูกหาผ้าได้ง่าย
68. อรรถกถาสาเกตชาดก ว่าด้วยจิตใจจดจ่อเลื่อมใสในผู้ที่คุ้นเคย
69. อรรถกถาวิสวันตชาดก ตายดีกว่าดูตพิษที่คายนอกแล้ว
70. อรรถกถากุททาลชาดก ว่าด้วยความชนะที่ดี
71. อรรถกถารุณชาดก ว่าด้วยการทำไม่ถูกขั้นตอน
72. อรรถกถาสีลวนาชาดก คนอกตัญญูหาช่องเนรคุณอยู่ทุกขณะ
73. อรรถกถาสัจจังกิริชาดก ไม่ลายน้าดีกว่าคนอกตัญญู
74. อรรถกถารุกขธัมมชาดก ต้นไม้โคดเดี้ยวย่อมแผ้วถาง
75. อรรถกถามัจฉชาดก ว่าด้วยปลาขอฝน
76. อรรถกถาอสังกิชชาดก เมตตา กรุณา ทำให้ปลอดภัย
77. อรรถกถามหาสุบินชาดก ว่าด้วยพระมหาสุบิน 16 ข้อ
78. อรรถกถาอิสิสชาดก ว่าด้วยคนมีรูปเหมือนกัน
79. อรรถกถาขรัสสรชาดก ว่าด้วยบุตรที่มารดาละทิ้ง
80. อรรถกถาภิมิเสนชาดก ว่าด้วยคำแรกกับคำหลังไม่สมกัน
81. อรรถกถาสุราปานชาดก -
82. อรรถกถามิตตวินทชาดก ว่าด้วยจักรบดศิระชะ
83. อรรถกถากาฬกัณฐชาดก ว่าด้วยมิตรแท้
84. อรรถกถาอัถถัสทวารชาดก ว่าด้วยคุณธรรมแห่งประโยชน์ ๖ ประการ
85. อรรถกถากิมปิกกชาดก ว่าด้วยโทษของกาม
86. อรรถกถาสีลวีมังสนชาดก ว่าด้วยผู้มีศีล

87. อรรถกถามังคลชาดก ว่าด้วยการถือนมงคลตื่นข่าว
88. อรรถกถาสารัมภชาดก ว่าด้วยการพูดดี พูดชั่ว
89. อรรถกถากุหกชาดก ว่าด้วยดาบสเจ้าเล่ห์
90. อรรถกถาอกัตถัญญาชาดก ว่าด้วยผลของคนอกัตถัญญา
91. อรรถกถาลิตตชาดก ว่าด้วยลูกสกาอาบยาพิษ
92. อรรถกถามหาสารชาดก ว่าด้วยลักษณะของผู้ที่เหมาะสมกับเหตุการณ์
93. อรรถกถาวิสสาสโกชนชาดก ว่าด้วยการไว้วางใจ
94. อรรถกถาโลมห่งชาดก ว่าด้วยการแสวงหาอย่างประเสริฐ
95. อรรถกถามหาสุทฺถสนชาดก ว่าด้วยสังขารไม่เที่ยง
96. อรรถกถาเตลปตตชาดก ว่าด้วยการรักษาจิต
97. อรรถกถานามสัทธาชาดก ว่าด้วยชื่อไม่เป็นของสำคัญ
98. อรรถกถากุฏวาณิชาดก ว่าด้วยพ่อค้าโกง
99. อรรถกถาปโรสหัสชาดก ว่าด้วยคนผู้มีปัญญา
100. อรรถกถาอสาตรูปชาดก ว่าด้วยสิ่งที่ครอบงำคนประมาท
101. อรรถกถาปโรสชาดก คนมีปัญญาคนเดียวดีกว่าคนโง่เขลาตั้งร้อย
102. อรรถกถาปณณิกชาดก ว่าด้วยที่พึ่งที่ให้โทษ
103. อรรถกถาเวรีชาดก การอยู่ร่วมกับบุคคลที่เป็นไฟรี
104. อรรถกถามิตตวินทชาดก โทษของผู้ลุ่มอำนาจความปรารถนา
105. อรรถกถาทุพพลกัฏฐชาดก ว่าด้วยข้างแก้วไม้แห้ง
106. อรรถกถาอุทฺถญนีชาดก ว่าด้วยหญิงใจ
107. อรรถกถาสาลิตตกชาดก ว่าด้วยคนมีศิลปะ
108. อรรถกถาพาหิยชาดก เป็นคนควรศึกษาศิลปะ
109. อรรถกถากุณฑกปฐชาดก ว่าด้วยมืออย่างไรก็กินอย่างนั้น
110. อรรถกถาสัพพสังหารกปัญหา ว่าด้วยการพูดของหญิงสองประเภท
111. อรรถกถาศัทธาปัญหา ว่าด้วยลากับม้าอัสตร
112. อรรถกถาอมราเทวีปัญหา บอกไบนหนทางไปบ้าน
113. อรรถกถาสีกาลชาดก ว่าด้วยพราหมณ์เชื้อสุนัข
114. อรรถกถามิตจินติชาดก ว่าด้วยปลาช่วยปลาให้พ้นชาย
115. อรรถกถาอนุสาสิกชาดก ว่าด้วยดีแต่สอนผู้อื่น
116. อรรถกถาทุพพชาดก ได้รับโทษเพราะทำเกินขีดความสามารถ
117. อรรถกถาติตติรชาดก ว่าด้วยตายเพราะปาก

118. อรรถกถาวัฏฏกชาดก ว่าด้วยการใช้ความคิดให้เป็นประโยชน์
119. อรรถกถาอภการวิชาดก ว่าด้วยไถ่ขันไม่เป็นเวลา
120. อรรถกถาพันธนโมกชาดก ว่าด้วยการหลุดพ้นจากเครื่องจองจำ
121. อรรถกถากุสณาพิชาดก ว่าด้วยประโยชน์ของการผูกมิตร
122. อรรถกถาทุมเมธชาดก คนโง่ได้ยศก็ไม่เกิดประโยชน์
123. อรรถกถานังคีสชาดก คนโง่กล่าวคำที่ไม่ควรกล่าว
124. อรรถกถาอัมพชาดก บัณฑิตควรพยายามรำไป
125. อรรถกถากฎาหกชาดก ว่าด้วยคนขี้โง่
126. อรรถกถาอสิลักขณชาดก ว่าด้วยเหตุอย่างเดียวกัน คนได้ผลต่างกัน
127. อรรถกถากลัญทุกชาดก ว่าด้วยมรรยาทส่อสกุล
128. อรรถกถามูลิกชาดก ความประพฤติของผู้เอาธรรมบังหน้า
129. อรรถกถาอัคคิกชาดก ว่าด้วยหมาจิ้งจอกเจ้าเล่ห์
130. อรรถกถาโกสิยชาดก ว่าด้วยคำพูดกับการกระทำไม่สมกัน
131. อรรถกถาอสัมปทานชาดก การไม่รับของทำให้เกิดการแตกร้าง
132. อรรถกถาปัญญาภิรูกชาดก ว่าด้วยความสวัสดิ์
133. อรรถกถาฆตาสนชาดก ว่าด้วยภัยที่เกิดจากที่พึ่ง
134. อรรถกถาฌานโสธนชาดก ว่าด้วยสุขเกิดจากสมาบัติ
135. อรรถกถาจันทาภชาดก ว่าด้วยผู้เข้าถึงอาภัสสรพรหมณ์
136. อรรถกถาสูวรรณหังสชาดก โลกมากลมหาย
137. อรรถกถาพัพพชาดก วิธีแก้เผ็ดทำให้แมวตาย
138. อรรถกถาโคธชาดก ว่าด้วยฤาษีกินเหยื่อ
139. อรรถกถาอุภโตภัตตชาดก ว่าด้วยผู้เสียหายทั้งทางน้ำทางบก
140. อรรถกถากากชาดก ว่าด้วยกาไม่มีมันเหลว
141. อรรถกถาโคธชาดก คบคนชั่วไม่มีความสุข
142. อรรถกถาสีกาลชาดก ว่าด้วยแสงรั้งทำเป็นตาย
143. อรรถกถาวิโรจนชาดก ว่าด้วยผู้ถูกเยาะเย้ย
144. อรรถกถานังคภูริชาดก ว่าด้วยบุชาไฟด้วยหางวัว
145. อรรถกถาราชชาดก ว่าด้วยการพูดเพื่อเจ้าเพราะความเขลา
146. อรรถกถากากชาดก ว่าด้วยกาวิดน้ำด้วยปาก
147. อรรถกถาปุพพรัตตชาดก เป็นทุกข์เพราะภรรยาไม่ได้ฝ้ายอมดอกคำ
148. อรรถกถาสีกาลชาดก ว่าด้วยสุนัขเข้าอยู่ในห้องช้าง

149. อรรถกถาเอกป็นณชาดก ว่าด้วยต้นไม้ใบเดียว
 150. อรรถกถาสัญชีชาดก ว่าด้วยโทษที่ยกย่องอัสติบุรุษ

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3

151. อรรถกถาราโชวาทชาดก ว่าด้วยวิธีชนะ
 152. อรรถกถาสีกาลชาดก ว่าด้วยการทำโดยไม่พิจารณา
 153. อรรถกถาสูกกรชาดก ว่าด้วยหมูทำราชสีห์
 154. อรรถกถาอุรคชาดก ว่าด้วยงูผู้มีคุณธรรมสูง
 155. อรรถกถาภคชาดก ว่าด้วยอายุ
 156. อรรถกถาลีนจิตตชาดก ว่าด้วยกัลยาณมิตร
 157. อรรถกถาคุณชาดก ว่าด้วยมิตรธรรม
 158. อรรถกถาสุหนุชาดก เปรียบเทียบม้า 2 ม้า
 159. อรรถกถาไมรชาดก ว่าด้วยนกยูงเจริญพระปริตต์
 160. อรรถกถาวิเนลชาดก ว่าด้วยหงส์ 2 ตัว
 161. อรรถกถาอินทสมานโคตตชาดก ว่าด้วยการสมาคมกับอัสติบุรุษ
 162. อรรถกถาสันถชาดก ว่าด้วยความสนิทสนม
 163. อรรถกถาสูสีมชาดก ว่าด้วยพระเจ้าสุสีมะ
 164. อรรถกถาศิขณชาดก ว่าด้วยสายตาแรง
 165. อรรถกถานกุลชาดก อย่างวางใจมิตร
 166. อรรถกถาอุปสาพชาดก ว่าด้วยคุณธรรมที่ไม่ตายไปจากโลก
 167. อรรถกถาสมิทธิชาดก ว่าด้วยการไม่รู้เวลาตาย
 168. อรรถกถาสกุนคสิชาดก ว่าด้วยเหยี่ยวนกเขา
 169. อรรถกถาอรกชาดก ว่าด้วยการแผ่เมตตา
 170. อรรถกถากกณฏกชาดก ว่าด้วยกิ่งก้านได้ทรัพย์
 171. อรรถกถากัลยาณธรรมชาดก ผู้มีกัลยาณธรรม
 172. อรรถกถาทัทธชาดก ราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอก
 173. อรรถกถามักกภูชาดก ว่าด้วยพึง
 174. อรรถกถาทุภยัมภกภูชาดก ว่าด้วยการคบคนชั่ว
 175. อรรถกถาอาทิจจุฏฐานชาดก ว่าด้วยลิงไหว้พระอาทิตย์
 176. อรรถกถากพายมูฐิชาดก ว่าด้วยโลกมาก
 177. อรรถกถาตินทุกชาดก ว่าด้วยอุบาย

178. อรรถกถากัจฉปชาดก ว่าด้วยเต่า
179. อรรถกถาสตธรรมชาดก ว่าด้วยสตรกรรมมาณพ
180. อรรถกถาทุททชาดก ว่าด้วยคติของคนดีคนชั่ว
181. อรรถกถาสทิสชาดก ว่าด้วยอสทิสกุมาร
182. อรรถกถาสังคามาวจรชาดก ว่าด้วยช้างเข้าสงคราม
183. อรรถกถาวาโลทกชาดก ว่าด้วยน้ำหาง
184. อรรถกถาศิริทัตตชาดก ว่าด้วยการเอาอย่าง
185. อรรถกถาอนภริตติชาดก ว่าด้วยจิตขุนมัว – ไม่ขุนมัว
186. อรรถกถาพริวาหนชาดก ว่าด้วยพระเจ้าพริวาหนะ
187. อรรถกถาจตุมัญญชาดก ผู้เลวทรมาน 4 อย่าง
188. อรรถกถาสีหโกฏฐกชาดก ตัวเหมือนราชสีห์แต่เสียงไม่เหมือน
189. อรรถกถาสีหจัมมชาดก ลาปลอมเป็นราชสีห์
190. อรรถกถาสีลานิสังสชาดก ว่าด้วยอานิสงส์ศีล
191. อรรถกถารุหกชาดก -
192. อรรถกถาสิริกัปกณนิชาดก ว่าด้วยสิริกัปกักรรณิ
193. อรรถกถาจุลลพุมชาดก ว่าด้วยการลงโทษหญิงชายทำชู้กัน
194. อรรถกถาณโณชาดก ว่าด้วยพระเจ้าอัมมิกราช
195. อรรถกถาปัพพตูปัตถชาดก ว่าด้วยสระที่เชิงเขาลาด
196. อรรถกถาวลาหกัสนชาดก ว่าด้วยความสวัสดิ์
197. อรรถกถามิตตามิตตชาดก อាកารของผู้เป็นมิตรและมีไฉมิตร
198. อรรถกถาราชชาดก เรื่องจริงเก่าไม่ดีไม่ควรพูด
199. อรรถกถาคหปติชาดก ว่าด้วยการทวงในเวลายังไม่ถึงกำหนด
200. อรรถกถาสารุศีลชาดก ว่าด้วยเลือกเอาผู้มีศีล
201. อรรถกถาพันธนาการชาดก ว่าด้วยเครื่องผูก
202. อรรถกถาเกฬีสชาดก ว่าด้วยปัญญาสำคัญกว่าร่างกาย
203. อรรถกถาขันธปริตตชาดก ว่าด้วยพระปริตรป้องกันสัตว์ร้ายต่าง ๆ
204. อรรถกถาวิรกชาดก ว่าด้วยโทษเอาอย่างผู้อื่น
205. อรรถกถาคังคเคยชาดก ว่าด้วยผู้ชอบโอ้อวด
206. อรรถกถากุรุงคมิชาดก ว่าด้วยการร่วมมือกัน
207. อรรถกถาอัสนชาดก ไม่รู้ของจริงเพราะมีสิ่งใหม่ ๆ ปิดไว้
208. อรรถกถาสุงสูมารชาดก ว่าด้วยผู้มีปัญญาไม่สมกับตัว

209. อรรถกถากัถกรชาดก ว่าด้วยผู้ฉลาดเอาตัวรอดได้
210. อรรถกถากันทคลกชาดก นกหัวขวานตายเพราะไม้แก่น
211. อรรถกถาโสมทัตตชาดก ว่าด้วยอาการของผู้ขอ
212. อรรถกถาอุจฉิฏฐภัตตชาดก นางพราหมณีหาชายชู้
213. อรรถกถาภรรยาชาดก ประทุษร้ายผู้มีศีลยอมวิบัติ
214. อรรถกถาปุณณที่ชาดก ว่าด้วยการไม่ระลึกถึง
215. อรรถกถากัจฉปชาดก ตายเพราะปาก
216. อรรถกถามัจฉชาดก ไพราคะร้อนกว่าไฟอย่างอื่น
217. อรรถกถาเสศคุชาดก การได้รับทุกข์จากผู้เป็นที่พึ่ง
218. อรรถกถาภูฏวานิชชาดก หนามยกเอาหนามบัง
219. อรรถกถาครหิตชาดก คนโง่เขลาอย่าอมเห็นแก่เงิน
220. อรรถกถาธัมมัทธชาดก ว่าด้วยผู้ถึงธรรมของสัตบุรุษ
221. อรรถกถาสาวชาดก ว่าด้วยผู้ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ
222. อรรถกถาจูลลันนทียชาดก ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว
223. อรรถกถาปุฏฐภัตตชาดก ว่าด้วยการคบ
224. อรรถกถากุมภิลชาดก คุณธรรมเครื่องให้เจริญ
225. อรรถกถาขันตีวรรณชาดก ต้องอดใจในคนที่หาคุณธรรมยาก
226. อรรถกถาโกสิยชาดก ว่าด้วยผู้รู้การควรไม่ควร
227. อรรถกถาคูถปาณกชาดก หนอนทำข้างสู้
228. อรรถกถากามนีตชาดก ผู้ถูกโรครักครอบงำรักษายาก
229. อรรถกถาปลาธิชาดก ว่าด้วยขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ
230. อรรถกถาทุติยปลาธิชาดก คนถูกความแراءร้อนเผาจนไม่อาจสู้เข้าศึกได้
231. อรรถกถาอุปาหนชาดก อนารยชนยอมใช้ศิลปะในทางผิด
232. อรรถกถาวิณญาณชาดก รักคนผิด
233. อรรถกถาวิกัณณกชาดก คนเห็นแก่อำมิสย์ยอมเดือดร้อน
234. อรรถกถาอสีตภาชาดก โลกมากลาภหาย
235. อรรถกถาวัจจนชาดก ว่าด้วยดาบสผู้มีเลิบบาม
236. อรรถกถาพกชาดก นกเจ้าเล่ห์
237. อรรถกถาสาเกตชาดก เหตุให้เกิดความรัก
238. อรรถกถาเอกปทชาดก ความเพียรทำให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง
239. อรรถกถาหริตมาตชาดก ว่าด้วยผู้มีอิสรภาพ

240. อรรถกถาหมาปิ้งคลชาดก	ว่าด้วยพระเจ้าปิ้งคละผู้ร้ายกาจ
241. อรรถกถาสัพพทาฐชาดก	ผู้มีบริวารมากเป็นใหญ่ได้
242. อรรถกถาสุนชชาดก	ผู้ฉลาดย่อมช่วยตัวเองได้
243. อรรถกถาคุดติลชาดก	ลูกศิษย์คิดล้างครู
244. อรรถกถาวิคติจจชาดก	ความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด
245. อรรถกถามูลปริยายชาดก	กาลเวลากินสัตว์พร้อมทั้งตัวเอง
246. อรรถกถาพาโลวาทชาดก	ว่าด้วยคนมีปัญญาบริโภค
247. อรรถกถาปาทัชชลิชาดก	ว่าด้วยปาทัชชลิราชากุมาร
248. อรรถกถากิงสุโกปมชาดก	คนไม่รู้ธรรมด้วยญาณย่อมสงสัยในธรรม
249. อรรถกถาสาลกชาดก	ว่าด้วยสาลกวานร
250. อรรถกถากปิชาดก	เข้าใจว่าลิงเป็นฤาษี

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 4

251. อรรถกถาสังกัปปราศชาดก	ว่าด้วยลูกศรคือกิเลส
252. อรรถกถาติลมุจฺฉิชาดก	การเขียนดีเป็นการสั่งสอน
253. อรรถกถาณิกัณฐชาดก	ว่าด้วยขอสิ่งที่ไม่ควรขอ
254. อรรถกถากุณทกุกุจฉินธวชาดก	รู้ว่าเขาดีกก็ตองเลี้ยงให้สมดี
255. อรรถกถาสุกชาดก	โทษของการไม่รู้ประมาณ
256. อรรถกถาขรุทพานชาดก	ขุดบ่อได้ทรัพย์กลับพินาศเพราะขุดเกิน
257. อรรถกถาคามณิฉันทชาดก	ถึงเป็นสัตว์ไม่รู้จักเหตุ
258. อรรถกถามันธัตุราชชาดก	กามมีความสุขน้อย มีทุกข์มาก
259. อรรถกถาติริติวัจจชาดก	ควรบูชาผู้มีพระคุณ
260. อรรถกถาทุตชาดก	ทุกชีวิตเป็นทูตของท้อง
261. อรรถกถาปทุมชาดก	ไม่ควรพูดให้เกินความจริง
262. อรรถกถามุฑุปาณิชาดก	ความปรารถนาสมประสงค์ในเมื่อมีของ 4 อย่าง
263. อรรถกถาจุลลปโลภนชาดก	ว่าด้วยหญิงทำบุรุษให้หงาย
264. อรรถกถาหมาปนาทชาดก	ว่าด้วยปราสาทของพระเจ้ามหาปนาท
265. อรรถกถาขุรปชาดก	ถึงคราวกลัวควรกลัว
266. อรรถกถาวาตคคสินธพชาดก	ว่าด้วยมิตรสันถวะเกิดแต่แรกพบ
267. อรรถกถาสุวรรณกัฏกชาดก	ว่าด้วยปูทอง
268. อรรถกถาอารามพุกชาดก	ว่าด้วยถอนต้นดูรากก่อนรดน้ำ

269. อรรถกถาสุชาตชาดก ถ้อยคำไพเราะทำให้คนรัก
270. อรรถกถาอุลुकชาดก หน้าตาไม่ดีไม่ควรให้เป็นใหญ่
271. อรรถกถาอุทปานทูลกชาดก การขี้เยี่ยวลงบ่อน้ำเป็นธรรมดาของหมาจึงจอก
272. อรรถกถาพยัคฆชาดก ว่าด้วยเรื่องของมิตร
273. อรรถกถากัจฉปชาดก ว่าด้วยถึงสัปคน
274. อรรถกถาโลลชาดก โทษของความโลเล
275. อรรถกถารุจิรชาดก -
276. อรรถกถากุรุธรรมชาดก ว่าด้วยให้ช้างแก่ท้าวกาลิงคราช
277. อรรถกถาโรมชาดก ว่าด้วยอาชีวกเจ้าเล่ห์
278. อรรถกถามหิสชาดก ว่าด้วยถึงกับควาย
279. อรรถกถาสตปิตตชาดก ว่าด้วยความสำคัญผิด
280. อรรถกถาปฏทูลกชาดก ว่าด้วยผู้ชอบทำลาย
281. อรรถกถาอัพันันตรชาดก ว่าด้วยผลไม้ทิพย์
282. อรรถกถาเสยยชาดก คบคนประเสริฐก็ประเสริฐด้วย
283. อรรถกถาวัฑฒเกีสูกรชาดก หมูสู้เสือได้ด้วยสามัคคีกัน
284. อรรถกถาสิริชาดก โภคะเกิดแก่ผู้มีบุญ
285. อรรถกถาถนิสูกรชาดก ของดีใครทำลายไม่ได้
286. อรรถกถาสาลูกชาดก อุบายไม่ให้ถูกฆ่า
287. อรรถกถาลาภครนิกชาดก วิธีการหลอกลวง
288. อรรถกถามัจฉทานชาดก ว่าด้วยบุญที่ให้ทานแก่ปลา
289. อรรถกถานานาฉันทชาดก ว่าด้วยต่างคนต่างใจ
290. อรรถกถาสีลวีมังสชาดก ว่าด้วยอานิสงส์ของศีล
291. อรรถกถาภัทรฆฎาทกชาดก คนโง่เขลาเดือดร้อนภายหลัง
292. อรรถกถาสูปัตตชาดก ว่าด้วยนางกาแพ้ทอง
293. อรรถกถากายนิพพิณฑชาดก ว่าด้วยความเบื่อก่อนนายร่างกาย
294. อรรถกถาขัมพูชาทกชาดก ว่าด้วยการสรรเสริญกันและกัน
295. อรรถกถาฉันทชาดก ว่าด้วยที่สุด 3 ประการ
296. อรรถกถาสมุตทชาดก ว่าด้วยสมุทสาคร
297. อรรถกถากามวิลาปชาดก ว่าด้วยผู้พิลาปถึงกาม
298. อรรถกถาอุทุมพรชาดก ผู้อ่อนน้อมชื่อว่าเป็นผู้อ้อม
299. อรรถกถาโกมาริยปุตตชาดก ว่าด้วยผู้ไกลจากภูมิผาน

300. อรรถกถาพกชาดก ว่าด้วยการทำลายตบะ
301. อรรถกถาจูลกาลิงคชาดก เทวดากัดกันความพยายามของคนไม่ได้
302. อรรถกถามหาอัสดาโรหชาดก ว่าด้วยการทำความดีไว้ในปางก่อน
303. อรรถกถาเอกราชชาดก คุณธรรมคือขันติและตบะ
304. อรรถกถาทัทธรชาดก ไม่ควรถือตัวในที่ที่เขาไม่รู้จัก
305. อรรถกถาสีลวีมังสชาดก ความลับไม่มีในโลก
306. อรรถกถาสุขตาชาดก ได้รับโทษเพราะประมาท
307. อรรถกถาปลาชาดก ว่าด้วยขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ที่โคนต้นไม้
308. อรรถกถาขวสกุณฑชาดก ผู้ไม่มีกตัญญูไม่ควรคบ
309. อรรถกถาฉวกชาดก* ว่าด้วยการนั่งที่ไม่สมควร
310. อรรถกถาสัยหชาดก ว่าด้วยการแสวงหาที่ประเสริฐ
311. อรรถกถาปุจิมันทชาดก ว่าด้วยผู้รอบคอบ
312. อรรถกถากัสสปมันทียชาดก ว่าด้วยรู้ตัวว่าผิดแล้วสารภาพผิด
313. อรรถกถาขันตีวาทีชาดก โทษที่ทำร้ายพระสมณะ
314. อรรถกถาโลหกุมภีชาดก ว่าด้วยสัตว์นรกในโลหกุมภี
315. อรรถกถามังสชาดก วาทศิลป์ของคนขอ
316. อรรถกถาสสปีณทีตชาดก ผู้สละชีวิตเป็นทาน
317. อรรถกถามตโรทนชาดก ว่าด้วยร้องไห้ถึงคนตาย
318. อรรถกถากณเวรชาดก ว่าด้วยหญิงหลายผัว
319. อรรถกถาติตติรชาดก ว่าด้วยบาปที่เกิดจากความงใจ
320. อรรถกถาสุจจชชาดก ว่าด้วยภรรยาที่ดี
321. อรรถกถากุฎีทูลกชาดก ว่าด้วยลึงกับนกขมิ้น
322. อรรถกถาทัทธรกายชาดก** ว่าด้วยพวกกระต่ายตื่นตูม
323. อรรถกถาพรหมทัตตชาดก ว่าด้วยผู้ขอกับผู้ถูกขอ
324. อรรถกถาจัมมสาฎกชาดก อย่าไว้ใจสัตว์หน้าขน
325. อรรถกถาโคธชาดก ว่าด้วยเหี้ยกับดาบสทุศีล
326. อรรถกถากัถการุชาดก ว่าด้วยผู้ควรประดับดอกพิกทิจิพย์
327. อรรถกถากากาติชาดก ว่าด้วยนางกาก็
328. อรรถกถาอนนุโสจียชาดก ทุกคนจะต้องตายควรเมตตากัน

---

* ฉวชาดก

** พุทพุกายชาดก

329. อรรถกถากาฬพาดก ว่าด้วยลิงหลอกเจ้า
330. อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก ว่าด้วยธรรมที่นำความสุขมาให้
331. อรรถกถาโกกาลีชาดก ว่าด้วยพุดในกาลที่ควรพุด
332. อรรถกถารถลัมภูชาดก ว่าด้วยใคร่ควรญก่อนแล้วทำ
333. อรรถกถาโคธชาดก เขารักก็รักมั่ง เขาชังก็ชังตอบ
334. อรรถกถาราโชวาทชาดก ว่าด้วยคุณสมบัติของผู้นำ
335. อรรถกถาขัมพุกชาดก ว่าด้วยโทษที่ไม่รู้ประมาณตน
336. อรรถกถาพราหณ์ตชาดก เอาของน้อยแลกของมาก
337. อรรถกถาปีฐชาดก ว่าด้วยธรรมในสกุล
338. อรรถกถาถุสชาดก ว่าด้วยรู้จักแกลบหรือข้าวสารในที่มืด
339. อรรถกถาพาเวรุรัฐชาดก ว่าด้วยพวกเดียรถีย์เลื่อมลาภสักการะ
340. อรรถกถาวิสัยชาดก ความยากจนไม่เป็นเหตุให้ทำชั่ว
341. อรรถกถากุณฑลิกชาดก เปรียบนารีด้วยทำน้ำ
342. อรรถกถาวานรชาดก ผู้รู้เท่าถึงเหตุการณ์เอาตัวรอดได้
343. อรรถกถากุนดินีชาดก ว่าด้วยการเชื่อมมิตรภาพ
344. อรรถกถาอัมพชาดก ว่าด้วยหญิงขโมยมะม่วง
345. อรรถกถาชกมุขชาดก ข้า ๆ จะได้พำรสองเล่มงาม
346. อรรถกถาเกสวชาดก ความคุ้นเคยเป็นรสอันยอดเยี่ยม
347. อรรถกถาอัยกฐชาดก ว่าด้วยยักษ์ถือกระบองเหล็กใหญ่
348. อรรถกถาอรัญญชาดก ว่าด้วยการเลือกคบคน
349. อรรถกถาสันนิเภทชาดก ว่าด้วยโทษที่เชื่อถือคำส่อเสียด
350. อรรถกถาเทวตาปัญหาชาดก ว่าด้วยปัญหาของเทวดา
351. อรรถกถาภนิกุลทลชาดก ผู้ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
352. อรรถกถาสูชาตชาดก ว่าด้วยคำคมของคนฉลาด
353. อรรถกถาเวณสาชชาดก ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
354. อรรถกถาอูรคชาดก เปรียบความตายเหมือนงูลอกคราบ
355. อรรถกถาฉังกชาดก ว่าด้วยการร้องให้ไม่มีประโยชน์
356. อรรถกถาการันทียชาดก ว่าด้วยการทำที่เหลือวิสัย
357. อรรถกถาลุกกิกชาดก คติของคนมีเวร
358. อรรถกถาจุลลธรรมปาลชาดก ความรักของแม่ที่มีต่อลูก
359. อรรถกถาสูวรรณมิกชาดก ว่าด้วยเนื้อติดบ่วงนายพราน

360. อรรถกถาสุสันนีชาดก	ว่าด้วยนางผิวหอม
361. อรรถกถาวรรณาโรชาดก	ว่าด้วยผู้มีใจค่อนักแน่น
362. อรรถกถาสีลวิมังสาชดก	ผู้ประพฤติธรรมย่อมเป็นผู้เสมอกัน
363. อรรถกถาหิริชาดก	การกระทำที่สอให้รู้ว่ามีมิตรหรือมิใช่มิตร
364. อรรถกถาชัชโชปนกชาดก	ว่าด้วยเห็นหิ่งห้อยว่าเป็นไฟ
365. อรรถกถาहितุณทิกชาดก	ว่าด้วยลึงกับหมองู
366. อรรถกถาคุมพियชาดก	เปรียบวัตถุสามเหมือนยาพิษ
367. อรรถกถาสาลิยชาดก	ให้ทุกข์แก่ท่านทุกชั้นนั้นถึงตัว
368. อรรถกถาตจสารชาดก	คนฉลาดย่อมไม่แสดงอาการให้ศัตรูเห็น
369. อรรถกถามิตตวินทุกชาดก	ว่าด้วยจักรกรรตพัตบนหัว
370. อรรถกถาปลาชดก	ว่าด้วยเหตุที่จะต้องหนีจากไป
371. อรรถกถาที่ซีติโกสชาดก	ว่าด้วยเวรย่อมไม่ระงับด้วยเวร
372. อรรถกถามิคโปตกชาดก	คำพูดที่ทำให้หายเศร้าโศก
373. อรรถกถามูสิกชาดก	ควรเรียนทุกอย่างแต่ไม่ควรใช้ทุกอย่าง
374. อรรถกถาจลลนุคคหชาดก	ว่าด้วยจลลนุคคหบัณฑิต
375. อรรถกถากโปตกชาดก	ว่าด้วยโภคะของมนุษย์

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5

376. อรรถกถาอาวาริยชาดก	ว่าด้วยการกระทำที่ไม่เจริญด้วยโภคะ
377. อรรถกถาเสตเตตฺตชาดก	ว่าด้วยคนที่ได้ชื่อว่าเป็นทิด
378. อรรถกถาพรีมุขชาดก	ว่าด้วยโทษของกาม
379. อรรถกถาเนรุชาดก	ว่าด้วยอานุภาพของเนรุบรรพต
380. อรรถกถาอาสังกชาดก	ว่าด้วยเรื่องความหวัง
381. อรรถกถามิคาลโปชาดก	ว่าด้วยโทษของคนหัวดี
382. อรรถกถาสิริกาลกรรณิชาดก	ว่าด้วยสิริกับกาลกรรณี
383. อรรถกถากุกกุฏชาดก	ว่าด้วยผลของการไม่เชื่อง่าย
384. อรรถกถาธัมมัทธชชาดก	ว่าด้วยพูดอย่างหนึ่งทำอย่างหนึ่ง
385. อรรถกถานันทิยมิคธาชชชาดก	ว่าด้วยพระยาเนื่อนันทิยะ
386. อรรถกถาขุรูปุตตชาดก	ว่าด้วยทำตนให้ไร้ประโยชน์
387. อรรถกถาสูจิชาดก	ว่าด้วยเข็ม
388. อรรถกถาตุณฑิลชาดก	ว่าด้วยธรรมเหมือนน้ำ บาปธรรมเหมือนเหงื่อไคล

420. อรรถกถาสุมังคลชาดก	ว่าด้วยคุณธรรมของกษัตริย์
421. อรรถกถาคังคมาลชาดก	ว่าด้วยกามทั้งหลายเกิดจากความดำริ
422. อรรถกถาเจติยราชชาดก	ว่าด้วยเขมฐาปายนธรรม
423. อรรถกถาอินทริยชาดก	ว่าด้วยดี 4 ชั้น
424. อรรถกถาอาทิตตชาดก	ว่าด้วยการให้ทานกับการรบ
425. อรรถกถาอัฐฐานชาดก	ว่าด้วยสิ่งที่เป็นไปไม่ได้
426. อรรถกถาพีชชาดก	ว่าด้วยคนร้ายไม่ต้องการเหตุผล
427. อรรถกถาศิขณชาดก	ว่าด้วยผู้ไม่ทำตามคำสอนยอมพินาศ
428. อรรถกถาโกสัมพียชาดก	ว่าด้วยอยู่คนเดียวดีกว่าร่วมกับคนพาล
429. อรรถกถามหาสุวราชชาดก	ว่าด้วยสหายยอมไม่ละทิ้งสหาย
430. อรรถกถาจูลลสุวราชชาดก	ว่าด้วยผู้รักษาไมตรี
431. อรรถกถาหริตจชาดก	ว่าด้วยกิเลสที่มีกำลังกล้า
432. อรรถกถาปทกุสลชาดก	ว่าด้วยภัยที่เกิดแต่ที่พึงอาศัย
433. อรรถกถาโลมสกัสนปชาดก	ว่าด้วยตบะเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ
434. อรรถกถาจักกวกชาดก	ว่าด้วยความเป็นอยู่ของนกจักรพราภ
435. อรรถกถาหลิททราชาดก	ว่าด้วยลักษณะของผู้ที่จะคบ
436. อรรถกถาสมุคชาดก	ว่าด้วยเปรียบหญิงมีอาการคล้ายกันเหว
437. อรรถกถาปุตติมังสชาดก	ว่าด้วยโทษของการมองในเวลาที่ไม่ควรมอง
438. อรรถกถาติตติรชาดก*	ว่าด้วยคนอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณคนอื่น
439. อรรถกถาจตุทวารชาดก	ว่าด้วยจักรกรดพัดบนศีรษะ
440. อรรถกถากัณหาชาดก	ว่าด้วยขอพร
441. อรรถกถาจตุโปสถิกชาดก	ว่าด้วยสมณะ
442. อรรถกถาสังขชาดก**	ว่าด้วยอานิสงส์ถวายรวงเท้า
443. อรรถกถาจูลลโพธิชาดก	ว่าด้วยความโกรธ
444. อรรถกถากัณหาที่ปายนชาดก***	ว่าด้วยความรักที่มีต่อบุตร
445. อรรถกถานิโครธชาดก	ว่าด้วยการคบหากับคนดี
446. อรรถกถาดักกลชาดก	ว่าด้วยการเลี้ยงดูบิดามารดา
447. อรรถกถามหารัชมपालชาดก	ว่าด้วยเหตุที่ไม่ตายในวัยหนุ่ม

---

* ทัททชาดก

** อรรถกถาสังฆพราหมณชาดก

*** มัณทัฬยชาดก

448. อรรถกถาภูกกุฏชาดก	ว่าด้วยพันศัตรูเพราะรู้เท่าทัน
449. อรรถกถามัญญสุกฺกณทลิตชาดก	ว่าด้วยคนร้องไห้ถึงคนตายเป็นคนโง่เขลา
450. อรรถกถาพิลารโกสิยชาดก	ว่าด้วยให้ทานไม่ได้เพราะเหตุ 2 อย่าง
451. อรรถกถาจักกวกชาดก	ว่าด้วยนกจักรพราว
452. อรรถกถาภูริปัญหาชาดก	ว่าด้วยคนไม่ดี 4 จำพวก
453. อรรถกถามหามังคลชาดก	ว่าด้วยมงคล
454. อรรถกถาฆตบัณฺฑิตชาดก	ว่าด้วยการดับความโศก

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6

455. อรรถกถามาตุโปสกชาดก	ว่าด้วยเรื่องพญาช้างเลี้ยงมารดา
456. อรรถกถาชุนฺหชาดก	ว่าด้วยการคบบัณฑิตและคบคนพาล
457. อรรถกถาธรรมเทวปุตฺตชาดก	ว่าด้วยธรรมชนะอธรรม
458. อรรถกถาอุทยชาดก	ว่าด้วยบารมี 10 ทศ
459. อรรถกถาปานียชาดก	ว่าด้วยการทำบาปแล้วจึงแก้บาปที่ทำ
460. อรรถกถายุคฺคฺชชาดก	ว่าด้วยการผนวชของเจ้าชายยุคฺคฺชและยุคฺคฺชิลละ
461. อรรถกถาพสฺรตชาดก	ว่าด้วยผู้มีปัญญายอมไม่เสว้าโศกถึงสิ่งที่เสียไปแล้ว
462. อรรถกถาสังวรมหาราชชาดก*	ว่าด้วยพระราชาผู้มีศีลาจารวัตรที่งดงาม
463. อรรถกถาสุปปารกชาดก	ว่าด้วยทะเล 6 ประการ
464. อรรถกถาจุลลกุณฺฑลชาดก	ว่าด้วยสิ่ง 5 อย่างรู้ได้ยาก
465. อรรถกถาภทฺทสาลชาดก	ว่าด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่ญาติ
466. อรรถกถาสมุททวณฺนิชชาดก	ว่าด้วยพ่อค้าทางสมุทร
467. อรรถกถากามชาดก	ว่าด้วยกามและโทษของกาม
468. อรรถกถาชนสันฺธชาดก	ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เดือดร้อน
469. อรรถกถามหากันฺหชาดก	ว่าด้วยคราวที่สุนัขดำกินคน
470. อรรถกถาโกสิยชาดก	ว่าด้วยโกสิยเศรษฐีที่ตระหนี่
471. อรรถกถาเมณฺชกปัญฺหาชาดก	ว่าด้วยเมณฺชกปัญหา
472. อรรถกถามหาปทุมชาดก	ว่าด้วยมหาปทุมกุมาร
473. อรรถกถามิตตमितตชาดก	ว่าด้วยลักษณะของผู้เป็นมิตรและมีไม้มิตร
474. อรรถกถาอัมพชาดก	ว่าด้วยมนต์เสื่อมเพราะลบหลู่ครูอาจารย์
475. อรรถกถาผันทนชาดก	ว่าด้วยการผูกเวรของหมีและไม่ตะคร้อ

* สังวรชาดก

476. อรรถกถาชนนังสชาดก	ว่าด้วยรักกันอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้
477. อรรถกถาจูลนารทกัสนสชาดก	ว่าด้วยพิษเหวเปือกตมและอสรพิษ
478. อรรถกถาทูตชาดก	ว่าด้วยการบอกความทุกข์แก่ผู้ที่ควรบอก
479. อรรถกถากาลิงคชาดก *	ว่าด้วยการพยากรณ์ที่อันเป็นชัยภูมิ
480. อรรถกถากิตติชาดก	ว่าด้วยกิตติดาบสขอพรทำวสัถกะ
481. อรรถกถาตักกการิชชาดก	ว่าด้วยการพูดดีเป็นศรีแก่ตัว
482. อรรถกถารุชชาดก **	ว่าด้วยน้ำใจของพญาเน้อรุ
483. อรรถกถาสรภชาดก	ว่าด้วยละมั่งทำคุณแก่พระราชา
484. อรรถกถาสาลิเกทราชชาดก	ว่าด้วยนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่
485. อรรถกถาจันทกินนรชาดก	ว่าด้วยนางจันทกินรี
486. อรรถกถามหาอุกกุสชาดก	ว่าด้วยสัตว์ 4 สหาย
487. อรรถกถาอุททาลกชาดก	ว่าด้วยจรณธรรม
488. อรรถกถาภิงสกชาดก ***	ว่าด้วยการลงใจฤๅษี
489. อรรถกถาสูริชาดก	ว่าด้วยการขอบุตร
490. อรรถกถาปัญญาอุปเสถชาดก ****	ว่าด้วยรักษาอุโบสถด้วยความคิดต่าง ๆ กัน
491. อรรถกถามหาโมรชาดก	ว่าด้วยพญานกยูงพ้นจากบ่วง
492. อรรถกถาตัจฉนสุกรชาดก *****	ว่าด้วยหมูพร้อมใจกันสู้เสือ
493. อรรถกถามหาวาณิชชาดก	ว่าด้วยโลภมากจนตัวตาย
494. อรรถกถาสาธินราชชาดก	ว่าด้วยพระเจ้าวิเทโหราชประพาสดาวดึงส์
495. อรรถกถาทสพราหมณชาดก	ว่าด้วยชาติพราหมณ์ 10 ชาติ
496. อรรถกถาภิกขาปรัมปรชาดก	ว่าด้วยการให้ทานในทานใดมีผลมาก

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7

497. อรรถกถามาตังคชาดก	ว่าด้วยอานุภาพของมาตังคฤๅษี
498. อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก	ว่าด้วยผลของกรรม
499. อรรถกถาสีวีราชชาดก	ว่าด้วยการให้ดวงตาเป็นทาน

* กาลิงคโพธิชาดก

** รุชมิคชาดก

*** ภิงสกชาดก

**** ปัญญาอุปเสถชาดก

***** ตัจฉนสุกรชาดก

500. อรรถกถาสิริเมณฑกชาดก*	ว่าด้วยปัญญาประเสริฐ
501. อรรถกถาโรหณมณฑกชาดก	ว่าด้วยความรักในสายเลือด
502. อรรถกถาหงส์มณฑกชาดก	ว่าด้วยหงส์ผู้รักดี
503. อรรถกถาสัตติคัมภชาดก	ว่าด้วยพี่น้องก็ยังต่างใจกัน
504. อรรถกถาภิลลาติกชาดก**	ว่าด้วยอายุของกนิษฐ
505. อรรถกถาโสมนัสชาดก	ว่าด้วยการใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงค่อยทำ
506. อรรถกถาจัมเปยชาดก	ว่าด้วยบำเพ็ญตบะเพื่อเกิดเป็นมนุษย์
507. อรรถกถามหาปโลภชาดก	ว่าด้วยหญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์
508. อรรถกถาปัญญาบัณฑิตชาดก	ว่าด้วยความลับอันไม่ควรเปิดเผย
509. อรรถกถาหัตถิปาลชาดก	ว่าด้วยกาลเวลาไม่คอยใคร
510. อรรถกถาอโยธยชาดก	ว่าด้วยอำนาจของมัจจุราช
511. อรรถกถากิ่งฉันทชาดก	ว่าด้วยโทษที่ชักจูงเอาประโยชน์ของคนอื่น
512. อรรถกถากุมภชาดก	ว่าด้วยโทษของสุรา
513. อรรถกถาชัยทีสชาดก	ว่าด้วยบริสาทกับพระเจ้าชัยทีส
514. อรรถกถาฉันทันตชาดก	ว่าด้วยพญาช้างฉันทันต์
515. อรรถกถาสัมภวชาดก	ว่าด้วยผู้รุ่งโรจน์ได้เพราะปัญญา
516. อรรถกถามหากปิชาดก	ว่าด้วยผลกรรมของผู้ที่ทำร้ายผู้มีคุณ
517. อรรถกถาทกรักษชาดก	ว่าด้วยผีเสื้อน้ำ
518. อรรถกถาปัทมชาดก	ไม่ควรบอกความลับแก่คนอื่น
519. อรรถกถาสัมพลาชาดก	ว่าด้วยความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพลา
520. อรรถกถาภินทุติณฑกชาดก	ว่าด้วยพระราชาทรงสดับฟังข่าวชาวเมือง
521. อรรถกถาเตสกุณฑกชาดก	ว่าด้วยนกตอบปัญหาพระราช
522. อรรถกถาสรังคชาดก	ว่าด้วยสรังคดาบสเฉลยปัญหา
523. อรรถกถาอลัมพลาชาดก	ว่าด้วยอิสิติงคดาบสถูกทำลายตบะ
524. อรรถกถาสังขपालชาดก	ว่าด้วยสังขपालนคราชาบำเพ็ญตบะ
525. อรรถกถาจุลลสุตโสมชาดก	ว่าด้วยพระเจ้าจุลลสุตโสมออกผนวช

---

* สิริเมณฑก

** ภิลลาติกชาดก

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1

526. อรรถกถานพินิกชาดก ว่าด้วยราชาธิดาทำลายตบะของดาบส
527. อรรถกถาคูมมาทันตีชาดก ว่าด้วยเสนาบดีถวายนางคুমมาทันตีแด่
พระราชา
528. อรรถกถามหาโพธิชาดก ว่าด้วยปฏิปทาของผู้เฒ่า
529. อรรถกถาโสณกชาดก ว่าด้วยพระราชาจะพระราชทานรางวัล
แก่ผู้พบโสณกกุมาร
530. อรรถกถาสังกัจจชาดก ว่าด้วยสังกัจจกฤษีแสดงธรรมและอธรรม
แก่พระเจ้าพรหมทัต
531. อรรถกถากุสชาดก ว่าด้วยพระเจ้ากุสราชลุ่มหลงรูปโฉมของ
นางประภาวดี
532. อรรถกถาโสณนันทชาดก ว่าด้วยพระราชาไปขอขมาโทษโสณดาบส
533. อรรถกถาจูลลหังสชาดก ว่าด้วยพระยาหงส์ติดบ่วง
534. อรรถกถามหาหังสชาดก ว่าด้วยหงส์ที่อสูรमुखะไม่ละทิ้งพญาหงส์ติดบ่วง
535. อรรถกถาสุธาโภชนชาดก ว่าด้วยอาหารอันเป็นทิพย์
536. อรรถกถากุณาลชาดก ว่าด้วยนกคูดุเหว่า
537. อรรถกถามหาสุตโสมชาดก ว่าด้วยพระเจ้าสุตโสมทรงทรมานพระยาโปริสาท

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2

538. อรรถกถาเตมียชาดก ว่าด้วยพระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี
539. อรรถกถามหาชนกชาดก ว่าด้วยพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี
540. อรรถกถาสุวรรณสามชาดก ว่าด้วยสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี
541. อรรถกถาเนมิราชชาดก ว่าด้วยพระเจ้าเนมิราชทรงบำเพ็ญ
อธิษฐานบารมี
542. อรรถกถาโมสถชาดก* ว่าด้วยพระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญ
ปัญญาบารมี

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3

543. อรรถกถาภูริทัตชาดก พระเจ้าภูริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี
544. อรรถกถาจันทกุมารชาดก พระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี

* คุมมังคชาดก

545. อรรถกถาพรหมนารทชาดก* พระมหานารทกัศปทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี
546. อรรถกถาวิรุทธชาดก พระวิรุทธบัณฑิตทรงบำเพ็ญสัจบารมี
547. อรรถกถาเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

* มหานารทกัศปชาดก

ภาคผนวก ข (Appendices B)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตาราง 3 แสดงความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก											
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร			
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง	
1	อรรถกถาอป็นณกชาดก												
2	อรรถกถาวินณปถชาดก												
3	อรรถกถาเสรีวาทนิช ชาดก												
4	อรรถกถาจุลลเศรษฐี ชาดก			✓					✓				
5	อรรถกถาเทวธรรมชาดก												
6	อรรถกถามขเทวชาดก												
7	อรรถกถานิโครธมิกชาดก								✓				
8	อรรถกถากันธินชาดก												
9	อรรถกถาติปัลลัตถมิก ชาดก												
10	อรรถกถามตกภัตตชาดก												
11	อรรถกถานพพานชาดก					✓							
12	อรรถกถาติฏฐชาดก			✓		✓							
13	อรรถกถามุณีกชาดก												
14	อรรถกถากุลาวกชาดก												
15	อรรถกถาวิฏฐชาดก	✓							✓				
16	อรรถกถาพทชาดก					✓							
17	อรรถกถาขทิงคารชาดก					✓			✓				
18	อรรถกถาโลสกชาดก												
19	อรรถกถาเวทัพพชาดก												
20	อรรถกถามหาสิลวชาดก												

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			บ่อน้ำ	สระ โบกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เปลือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
21	อรรถกถาภาณูจนักขันธ ชาดก													
22	อรรถกถาตโยธรรวมชาดก					✓								
23	อรรถกถาสาดมันตชาดก													
24	อรรถกถาดักกชาดก							✓						
25	อรรถกถาอนภิริตติชาดก				✓			✓						
26	อรรถกถามุทุลักขณชาดก				✓									
27	อรรถกถาอุจจิงคชาดก							✓						
28	อรรถกถากุททาลชาดก							✓						
29	อรรถกถารูณชาดก													
30	อรรถกถาสีลวานชาดก													
31	อรรถกถาสัจจิงกิรชาดก													
32	อรรถกถามัจฉชาดก					✓	✓							
33	อรรถกถาสังกียชาดก													
34	อรรถกถามหาสุบินชาดก													
35	อรรถกถาอิลลิสชาดก					✓								
36	อรรถกถาขริสสรชาดก													
37	อรรถกถาภิรมเสนชาดก													
38	อรรถกถาอัถถัสสทวาร ชาดก													
39	อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก													✓
40	อรรถกถาสารัมภชาดก													

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
41	อรรถกถามหาสารชาดก													
42	อรรถกถาโลมห่งชาดก													
43	อรรถกถาปณณิกชาดก	✓												
44	อรรถกถามีตติวินชาดก													
45	อรรถกถาอุทัญจนีชาดก													
46	อรรถกถาวิฏฐกชาดก													
47	อรรถกถาพันธนโมกษ ชาดก													
48	อรรถกถาอัมพชาดก													
49	อรรถกถากฎาหกชาดก													
50	อรรถกถาปัญญาธิกชาดก										✓			
51	อรรถกถาฆตาสนชาดก	✓												
52	อรรถกถากากชาดก										✓			
53	อรรถกถาปุพฺพรัตตชาดก					✓								
54	อรรถกถาสีกาลชาดก			✓										
55	อรรถกถาเอกป็นนชาดก													
56	อรรถกถาสัญชีวชาดก								✓		✓			
57	อรรถกถาสีกาลชาดก													
58	อรรถกถาอุรคชาดก								✓					
59	อรรถกถาอสนิจิตตชาดก													
60	อรรถกถาไมรชาดก													✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
61	อรรถกถาสมิทธิชาดก					✓								
62	อรรถกถาอรกชาดก						✓							
63	อรรถกถาทรรชาดก													
64	อรรถกถามักกฎชาดก													
65	อรรถกถากัจฉปชาดก		✓											
66	อรรถกถาสตวรรษชาดก													
67	อรรถกถาอนภริตติชาดก													
68	อรรถกถาสีลานีสงฆชาดก										✓			
69	อรรถกถาเมณีโจรชาดก													
70	อรรถกถาปัปพคูปัตถ ชาดก					✓		✓						
71	อรรถกถาวลาหนัสสชาดก												✓	
72	อรรถกถาสารุคีสชาดก													
73	อรรถกถาขันธปริตตชาดก							✓						
74	อรรถกถาภรรยาชาดก													
75	อรรถกถามัจฉชาดก													
76	อรรถกถาธัมมัทธชาดก													
77	อรรถกถาจูลนันทิยชาดก													
78	อรรถกถากามนีตชาดก													
79	อรรถกถาปลายีชาดก													✓
80	อรรถกถาทุติยปลายีชาดก													✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
81	อรรถกถาวิกิณณกชาดก													
82	อรรถกถาสาเกตชาดก		✓	✓										
83	อรรถกถาวิคคิจจชาดก							✓						
84	อรรถกถามูลปริยายชาดก													
85	อรรถกถาสังกัปปราวค ชาดก													
86	อรรถกถามณีกันธูชาดก							✓						
87	อรรถกถากุณทกกุจฉิ สินธวชาดก					✓								
88	อรรถกถาสูกชาดก										✓			
89	อรรถกถาคามณีจันท ชาดก													
90	อรรถกถามันธราช ชาดก										✓			
91	อรรถกถามุทฺปาณีชาดก							✓			✓			
92	อรรถกถาจุลปโลภน ชาดก							✓	✓		✓			
93	อรรถกถาวาคคคินธพ ชาดก													
94	อรรถกถากัจฉปชาดก							✓						
95	อรรถกถากุรุธรรมชาดก													
96	อรรถกถาโรมชาดก													
97	อรรถกถาอัพันทรชาดก													
98	อรรถกถาเสยชาดก													
99	อรรถกถามณีสุกรชาดก							✓	✓					
100	อรรถกถาสาลูกชาดก													

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
101	อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก													
102	อรรถกถาภิกขุญญาเทก ชาดก													
103	อรรถกถากายนิพพิท ชาดก													
104	อรรถกถาสุมุทชาดก								✓	✓				
105	อรรถกถากามวิลาปะชาดก													
106	อรรถกถาอุทุมพรชาดก													
107	อรรถกถาโกมารัญญุต ชาดก													
108	อรรถกถามหาอัชสาโร ชาดก													
109	อรรถกถาเอกราชาดก													
110	อรรถกถาทัทธราชาดก													
111	อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก													✓
112	อรรถกถาสุชาตาชาดก													
113	อรรถกถาขันตีวาทีชาดก													
114	อรรถกถาไลหกุมภีชาดก													
115	อรรถกถาสสันตจิตตชาดก													
116	อรรถกถามตโรทนชาดก													
117	อรรถกถากณเวรชาดก													
118	อรรถกถาติตติรชาดก													
119	อรรถกถาทัทธยาชาดก													
120	อรรถกถากักรุชาดก													

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก										
		น้ำ			บ่อน้ำ	สระ โบกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร		
		ไฟ	เปลือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง
121	อรรถกถากาภาติชาดก								✓			
122	อรรถกถาอนุโลจยชาดก											
123	อรรถกถาพราหณ์ตชาดก											
124	อรรถกถาวานรชาดก											
125	อรรถกถาอัมพชาดก											
126	อรรถกถาภสวชาดก				✓							
127	อรรถกถาเมถิกุณฑล ชาดก											
128	อรรถกถาสุชาดก	✓										
129	อรรถกถาเวณสาชาดก							✓		✓		
130	อรรถกถาอังกฤษชาดก											
131	อรรถกถารันทียชาดก											
132	อรรถกถาจูลลธรรมปา ลชาดก											
133	อรรถกถาสุวรรณมคชาดก											
134	อรรถกถาสุสันธิชาดก							✓				
135	อรรถกถาสีลวิมังสชาดก											
136	อรรถกถาคุมพียชาดก											
137	อรรถกถาสาลยชาดก											
138	อรรถกถามิตตวินทุกชาดก									✓		
139	อรรถกถามิคโปตกชาดก	✓										
140	อรรถกถาอาวริยชาดก											✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก										
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร		
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง
141	อรรถกถาพริมุขชาดก								✓			
142	อรรถกถาเนรุชาดก											
143	อรรถกถามิคาลิปชาดก											
144	อรรถกถาสีริกาลกรรณิ ชาดก											
145	อรรถกถากุกกุชาดก											
146	อรรถกถาสูจิตชาดก	✓										
147	อรรถกถาคุนทิลชาดก		✓				✓					
148	อรรถกถามัยหทสกุณ ชาดก					✓						
149	อรรถกถาปีพชิตวิหฐก ชาดก											
150	อรรถกถาอุปลิงฆนุปม ชาดก					✓						
151	อรรถกถากุกกุชาดก		✓	✓		✓						
152	อรรถกถาทสันณกชาดก			✓								
153	อรรถกถาเสนกชาดก			✓						✓		
154	อรรถกถาอัญฐิสีนชาดก											
155	อรรถกถาพภพรมชาดก											
156	อรรถกถามหากปิชาดก											
157	อรรถกถากุมภการชาดก								✓			
158	อรรถกถาโสมทัตตชาดก	✓										
159	อรรถกถาสूसิมชาดก		✓									
160	อรรถกถากุมมาสปิณช ชาดก	✓										

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
161	อรรถกถาอัฐสูตทชาดก					✓								
162	อรรถกถาสุมังคลชาดก	✓												
163	อรรถกถาคังคมาลชาดก						✓							
164	อรรถกถาเจติยราชชาดก													
165	อรรถกถาอินทริยชาดก													
166	อรรถกถาอาทิตตชาดก													
167	อรรถกถาคิณฑชาดก													
168	อรรถกถาหริตตชาดก	✓					✓							
169	อรรถกถาปทกุศลชาดก	✓												
170	อรรถกถาโลมสภัสสปล ชาดก									✓			✓	
171	อรรถกถาจักกวกชาดก					✓								
172	อรรถกถาหลิททราชาดก													
173	อรรถกถาจุฑุทวารชาดก								✓		✓			
174	อรรถกถากันหาชาดก													
175	อรรถกถาสังขชาดก										✓			
176	อรรถกถาจุลลโพธิชาดก													
177	อรรถกถากันหาที่ปายน ชาดก				✓									
178	อรรถกถานิโครธชาดก													
179	อรรถกถามหาธัมมपाल ชาดก													
180	อรรถกถาภุกกุชาดก													

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก												
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร				
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง		
181	อรรถกถามัญจกถุณทิล ชาดก	✓												
182	อรรถกถามหามังคลชาดก													
183	อรรถกถาตบถกิตติชาดก	✓												
184	อรรถกถาอุทยชาดก							✓						
185	อรรถกถาปานีชาดก													
186	อรรถกถายุทธชัยชาดก							✓						
187	อรรถกถาทสรถชาดก	✓												
188	อรรถกถาสังฆวรรหาราช ชาดก													
189	อรรถกถาสุปปารกชาดก							✓	✓	✓				
190	อรรถกถาภิกษุชาดก													
191	อรรถกถาสมุททาวณิข ชาดก							✓		✓	✓			
192	อรรถกถากามชาดก	✓								✓				
193	อรรถกถาชนสันธชาดก													
194	อรรถกถามหากัณฐชาดก													
195	อรรถกถามหาปทุมชาดก													
196	อรรถกถาขวนหังสชาดก												✓	
197	อรรถกถาจูลลนารทกัสนป ชาดก		✓											
198	อรรถกถาทูตชาดก													
199	อรรถกถากาลิงคชาดก							✓						
200	อรรถกถากิตติชาดก													

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก											
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร			
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง	
201	อรรถกถาจันทกินนรชาดก						✓						
202	อรรถกถามหาอุกกุสชาดก												
203	อรรถกถาอุทาลกชาดก	✓											
204	อรรถกถาวิงสกชาดก		✓			✓							
205	อรรถกถาสุริชาดก												
206	อรรถกถาปัญญาอุปส ชาดก												
207	อรรถกถามหาโมรชาดก			✓									
208	อรรถกถาสารินราชชาดก					✓							
209	อรรถกถามาดังชาดก	✓			✓		✓						
210	อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก		✓										
211	อรรถกถาสีวีรชาดก			✓		✓							
212	อรรถกถาโรหนมิตชาดก												
213	อรรถกถาหังสชาดก												
214	อรรถกถาสัตติคุมพชาดก												
215	อรรถกถาวัลลาติกชาดก	✓											
216	อรรถกถาโสมนัสชาดก	✓											
217	อรรถกถาจัมเปยยชาดก		✓			✓							
218	อรรถกถามหาปโลคน ชาดก							✓	✓				
219	อรรถกถาหัตถิปาลชาดก		✓					✓			✓	✓	
220	อรรถกถาโยมรชาดก												✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำหนักตรงในอรรถกถาชาดก											
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร			
		ไฟ	เปลือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง	
221	อรรถกถาถึงฉันทชาดก										✓		✓
222	อรรถกถากุมภชาดก												
223	อรรถกถาชัยทีสชาดก												
224	อรรถกถาฉันทชาดก					✓							
225	อรรถกถาสัมภวชาดก							✓					
226	อรรถกถามหากปิชาดก	✓											
227	อรรถกถาบัณฑิตพรกชาดก	✓							✓				
228	อรรถกถาสัมพลาชาดก												
229	อรรถกถาภินทิตินชุก ชาดก												
230	อรรถกถาเตสสุกชาดก												
231	อรรถกถาสรรังคชาดก							✓					
232	อรรถกถาอรัมพลาชาดก										✓	✓	
233	อรรถกถาสังขปาลชาดก				✓	✓		✓			✓		✓
234	อรรถกถาจลลุตโตม ชาดก		✓			✓							
235	อรรถกถานพินิกาชาดก												
236	อรรถกถาอุมาพันตีชาดก												✓
237	อรรถกถามหาโพธิชาดก		✓		✓			✓					
238	อรรถกถาโสณกชาดก	✓	✓					✓	✓		✓	✓	✓
239	อรรถกถาสังกิจชาดก												
240	อรรถกถากุสชาดก												

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางตรงในอรรถกถาชาดก										
		น้ำ			ปอน้ำ	สระ โปกขรณี	ห้วงน้ำ	แม่น้ำ	ทะเล	มหาสมุทร		
		ไฟ	เบือก ตม	บัว						มหา สมุทร	เรือ	ฝั่ง
241	อรรถกถาโสณนันทชาดก					✓				✓	✓	
242	อรรถกถาจูลลหังสชาดก											
243	อรรถกถามหาหังสชาดก					✓						
244	อรรถกถาสุทธาโกชนชาดก					✓	✓	✓	✓	✓	✓	
245	อรรถกถากุณาลชาดก	✓						✓		✓	✓	
246	อรรถกถามหาสุดโสม ชาดก							✓		✓	✓	✓
247	อรรถกถาเตมียชาดก					✓		✓				
248	อรรถกถามหาชนกชาดก		✓			✓		✓		✓	✓	✓
249	อรรถกถาสวรรณสาม ชาดก	✓		✓				✓		✓		
250	อรรถกถาเนมิราชชาดก					✓	✓	✓				
251	อรรถกถามโหสถชาดก	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓	✓
252	อรรถกถาภูริทัตชาดก		✓			✓	✓			✓		
253	อรรถกถาจันทกุมารชาดก					✓						
254	อรรถกถาพรหมนารถ ชาดก		✓				✓			✓	✓	
255	อรรถกถาวิรุทธชาดก					✓						
256	อรรถกถาเวสสันดรชาดก	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตาราง 4 แสดงความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบูรณ์ของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัศนะ
1	อรรถกถาอบันณกชาดก		✓							✓	
2	อรรถกถาวัดนุปตชาดก	✓						✓			
3	อรรถกถาเสรีวานิช ชาดก							✓			
4	อรรถกถาจุลลกเศรษฐี ชาดก										
5	อรรถกถาเทวธรรมชาดก			✓			✓				
6	อรรถกถามชเทวชาดก						✓	✓			
7	อรรถกถานิโครธมิตชาดก		✓		✓		✓				
8	อรรถกถากันหินชาดก										
9	อรรถกถาติบิลลัตตมิต ชาดก									✓	
10	อรรถกถามตกักตชาดก								✓		
11	อรรถกถานพีนชาดก										
12	อรรถกถาติฏฐชาดก				✓	✓					
13	อรรถกถามุณิกชาดก							✓			
14	อรรถกถากุลาวกชาดก		✓								
15	อรรถกถาวิฏฐชาดก										
16	อรรถกถาพชชาดก										
17	อรรถกถาขทิงคารชาดก						✓		✓		
18	อรรถกถาโลสกชาดก								✓		
19	อรรถกถาเวฬุชาดก							✓			✓
20	อรรถกถามหาสีลวชาดก					✓					

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก											
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ						
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน			
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัศนะ		
21	อรรถกถาภาณูจกัณฑ์ชาดก					✓							
22	อรรถกถาตโยธรรมชาดก												
23	อรรถกถาอสาตมันตชาดก						✓						
24	อรรถกถาดักกชาดก				✓								
25	อรรถกถาอนภิริตติชาดก												
26	อรรถกถามุทลัคนชาดก				✓		✓		✓				
27	อรรถกถาอุจจิงกชาดก												
28	อรรถกถากุททาลชาดก												
29	อรรถกถาวรณชาดก								✓				
30	อรรถกถาสีลวนาชาดก						✓						
31	อรรถกถาสัจจกิริชาดก					✓							
32	อรรถกถามัจฉชาดก									✓	✓		
33	อรรถกถาอสังกิชชาดก				✓								
34	อรรถกถามหาสุบินชาดก				✓								
35	อรรถกถาอิถีสชาดก												
36	อรรถกถาขรัสรชาดก						✓						
37	อรรถกถาวิมเลนชาดก								✓				
38	อรรถกถาอัตถัสสชาดก								✓				
39	อรรถกถาสีลวิมังสนชาดก					✓			✓				
40	อรรถกถาสารัมภชาดก								✓				

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รั้นะ
41	อรรถกถามหาสารชาดก									✓	
42	อรรถกถาโลมหัสชาดก						✓				
43	อรรถกถาปิ่นณิกชาดก										
44	อรรถกถามิตตวินชาดก							✓			
45	อรรถกถาอุทัญจนีชาดก						✓				
46	อรรถกถาวฏฏกชาดก	✓	✓								
47	อรรถกถาพันธนโมกษ ชาดก						✓				
48	อรรถกถาอัมพชาดก					✓					
49	อรรถกถากฎาหกชาดก							✓			
50	อรรถกถาปัญจกัฏกชาดก										
51	อรรถกถาฆตาสนชาดก										
52	อรรถกถากากชาดก										
53	อรรถกถาปุฬรตชาดก										
54	อรรถกถาลีคาลชาดก										
55	อรรถกถาเอกบดินนชาดก						✓				
56	อรรถกถาสัญชีวชาดก						✓				
57	อรรถกถาลีคาลชาดก								✓		
58	อรรถกถาอุรคชาดก										
59	อรรถกถาอินจิตตชาดก				✓	✓					
60	อรรถกถาไมรชาดก				✓			✓			

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัطنะ
61	อรรถกถาสมิทธิชาดก										
62	อรรถกถาอรกชาดก					✓					
63	อรรถกถาทัทธาชาดก										✓
64	อรรถกถามักกภูชาดก				✓						
65	อรรถกถากัจฉปชาดก										
66	อรรถกถาสตธรรมชาดก				✓						
67	อรรถกถาอนภิวติชาดก				✓						
68	อรรถกถาสีลานีสังสชาดก										
69	อรรถกถามณีโจรชาดก	✓				✓		✓		✓	
70	อรรถกถาปีพพตูปัตถ ชาดก										
71	อรรถกถาวลานกัสดชาดก										
72	อรรถกถาสาธุศีลชาดก					✓					
73	อรรถกถาชันธปริตตชาดก										
74	อรรถกถาภรรุชาดก							✓			
75	อรรถกถามัจฉชาดก						✓	✓	✓		
76	อรรถกถารัมมัทธชาดก							✓			
77	อรรถกถาจุลนันทียชาดก						✓		✓		
78	อรรถกถากามเนตชาดก							✓			
79	อรรถกถาปลาธิชาดก									✓	
80	อรรถกถาทุติยปลาธิชาดก							✓	✓		

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบูรณ์ของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัศนะ
81	อรรถกถาวิภังคชาดก						✓				
82	อรรถกถาสาเกตชาดก										
83	อรรถกถาวิคติจชาดก										
84	อรรถกถามูลปริยายชาดก					✓		✓			
85	อรรถกถาสังกับปราศ ชาดก				✓	✓	✓				
86	อรรถกถามณีกันธูชาดก										
87	อรรถกถากุณฑกุกุฉิ สินธวชาดก										
88	อรรถกถาสูกชาดก					✓					
89	อรรถกถาคามณีจันท ชาดก							✓			
90	อรรถกถามันธาดุราช ชาดก										✓
91	อรรถกถามูทปาณีชาดก						✓		✓		
92	อรรถกถาจูลลปโลกน ชาดก				✓	✓		✓			
93	อรรถกถาวาตคัคคสินธพ ชาดก					✓		✓			
94	อรรถกถากัจฉปชาดก										
95	อรรถกถากุรุธรรมชาดก				✓					✓	
96	อรรถกถาโรมชาดก	✓				✓					
97	อรรถกถาอัพันันตชาดก					✓					
98	อรรถกถาเสยชาดก						✓				
99	อรรถกถามณีสุกชาดก										
100	อรรถกถาสาลุกชาดก						✓				

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริบูรณ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รั้นะ
101	อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก					✓					
102	อรรถกถาทัทธมภูมกชาดก						✓				
103	อรรถกถากายนิพพิทชาดก		✓								
104	อรรถกถาสุมทชาดก						✓				
105	อรรถกถากามวิลาปชาดก						✓				
106	อรรถกถาอุทุมพรชาดก						✓				
107	อรรถกถาโกมารัญญุตชาดก									✓	
108	อรรถกถามหาอัสนาโรหชาดก			✓		✓		✓			
109	อรรถกถาเอกราชาดก	✓					✓				
110	อรรถกถาทัทธชาดก					✓	✓				
111	อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก				✓						
112	อรรถกถาสู่ชาตาชาดก						✓				
113	อรรถกถาขันตีวาทีชาดก				✓	✓	✓	✓			
114	อรรถกถาโลหกุมภีชาดก				✓			✓			
115	อรรถกถาสลป็นทิตชาดก						✓				
116	อรรถกถามตโรทชาดก						✓				
117	อรรถกถากณเวรชาดก						✓				
118	อรรถกถาติตติรชาดก			✓			✓				
119	อรรถกถาทัทธกายชาดก				✓						
120	อรรถกถากัการุชาดก			✓							

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก											
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ						
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริบูรณ์	ไฟ			ฝน			
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัตนะ		
121	อรรถกถากาติชาดก												
122	อรรถกถาอนุโลยชาดก					✓							
123	อรรถกถาพราหณ์ชาดก				✓								
124	อรรถกถาวานรชาดก						✓						
125	อรรถกถาอัมพชาดก						✓						
126	อรรถกถาเกสวชาดก												
127	อรรถกถาเมถุนชาดก						✓						
128	อรรถกถาสุชาดก						✓						
129	อรรถกถาเวณสาชาดก						✓						
130	อรรถกถารังกชาดก						✓						
131	อรรถกถารันทียชาดก						✓						
132	อรรถกถาจุลลธรรมपालชาดก					✓		✓					
133	อรรถกถาสุวรรณมิตชาดก				✓	✓							
134	อรรถกถาสุสันธิชาดก						✓						
135	อรรถกถาสีลวิมังสาชาดก			✓									
136	อรรถกถาคุมพียชาดก						✓						
137	อรรถกถาสาลิยชาดก			✓									
138	อรรถกถามิตตวันทุกชาดก												
139	อรรถกถามิคโปตกชาดก						✓						
140	อรรถกถาอาวารีชาดก												

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก											
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ						
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน			
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัตนะ		
141	อรรถกถาตรีมุขชาดก			✓	✓								
142	อรรถกถาเนรุชาดก					✓							
143	อรรถกถามีคาโลปชาดก								✓				
144	อรรถกถาสรีกาลกรรณิ ชาดก			✓					✓				
145	อรรถกถากุกกุชาดก								✓				
146	อรรถกถาสูจิตชาดก								✓				
147	อรรถกถาคุนทิลชาดก		✓			✓			✓				
148	อรรถกถามัยหกกุณ ชาดก												
149	อรรถกถาปัพพิตติเวฐก ชาดก				✓								
150	อรรถกถาอุปลิงเบญจ ชาดก			✓									
151	อรรถกถากุกกุชาดก			✓									
152	อรรถกถาหัตถณกชาดก								✓				
153	อรรถกถาเสนกชาดก											✓	
154	อรรถกถาอัญญสิเนชาดก				✓								
155	อรรถกถาพทพรมชาดก								✓				
156	อรรถกถามหากปิชาดก								✓	✓			
157	อรรถกถากุมภการชาดก		✓						✓				
158	อรรถกถาโสมทัตตชาดก								✓				
159	อรรถกถาสูสิมชาดก								✓				
160	อรรถกถากุมมาสปีนท ชาดก	✓	✓	✓		✓							

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริบูรณ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รั้นะ
161	อรรถกถาอัญฐสัททชาดก						✓				
162	อรรถกถาสุมังคลชาดก	✓			✓	✓		✓	✓		
163	อรรถกถาคังคมาลชาดก						✓	✓			
164	อรรถกถาเจติยราชชาดก					✓		✓	✓		
165	อรรถกถาอินทริยชาดก				✓	✓	✓	✓			
166	อรรถกถาอาทิตตชาดก				✓	✓	✓	✓			
167	อรรถกถาคิณฑชาดก						✓				
168	อรรถกถาหริตจชาดก				✓	✓					
169	อรรถกถาปทกสชาดก						✓				
170	อรรถกถาโลมสก็สสพ ชาดก				✓		✓				
171	อรรถกถาจักกวกชาดก	✓			✓		✓				
172	อรรถกถาหลิททราชาดก				✓						
173	อรรถกถาคูทวารชาดก							✓			
174	อรรถกถากัณหาชาดก				✓		✓				
175	อรรถกถาสังขชาดก				✓						
176	อรรถกถาจุลลโพธิชาดก		✓		✓	✓		✓	✓		
177	อรรถกถากัณหาที่ปายน ชาดก				✓						
178	อรรถกถานิโครธชาดก					✓		✓			
179	อรรถกถามหารัณมปาล ชาดก				✓		✓		✓		
180	อรรถกถากุกกุชาดก						✓				

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก										
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ					
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน		
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัطنะ	
181	อรรถกถามัญจกถชาดก	✓						✓				
182	อรรถกถามหามังคลชาดก			✓	✓							
183	อรรถกถาเดบันทิตชาดก	✓						✓				
184	อรรถกถาอุทยชาดก			✓								
185	อรรถกถาปานียชาดก		✓				✓	✓	✓			
186	อรรถกถายุธัญชัยชาดก						✓					
187	อรรถกถาทสรดชาดก						✓	✓	✓			
188	อรรถกถาลังขรวมหาราชชาดก					✓					✓	
189	อรรถกถาสุปปารกชาดก								✓			
190	อรรถกถาภัททสาลชาดก							✓				
191	อรรถกถาสุมุททวานิชชาดก						✓					
192	อรรถกถากามชาดก					✓	✓	✓	✓			
193	อรรถกถาชนสันถชาดก							✓				
194	อรรถกถามหากัณฐชาดก						✓	✓				
195	อรรถกถามหาปทุมชาดก					✓	✓					
196	อรรถกถาชวนหังสชาดก											
197	อรรถกถาจุลนารทกัณฐชาดก											
198	อรรถกถาทุตชาดก					✓		✓				
199	อรรถกถากาลิงชาดก					✓						
200	อรรถกถาอกิตติชาดก							✓				

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัตนะ
201	อรรถกถาจันทกนิรชาดก							✓			
202	อรรถกถามหาอุกกุสชาดก				✓		✓				
203	อรรถกถาอุทาลกชาดก	✓			✓						
204	อรรถกถาภิงสกชาดก		✓		✓	✓	✓				
205	อรรถกถาสุริชาดก			✓	✓	✓					
206	อรรถกถาปัจจุอุโปสถ ชาดก			✓							
207	อรรถกถามหาโมรชาดก				✓	✓					
208	อรรถกถาสารินราชชาดก						✓				
209	อรรถกถามาดังคชาดก	✓				✓	✓		✓		
210	อรรถกถาจิตตสัมภุตชาดก					✓					
211	อรรถกถาสีวีรชาดก				✓						
212	อรรถกถาโรหนมิกชาดก								✓		
213	อรรถกถาหังสชาดก					✓			✓		
214	อรรถกถาสัตติคุมพชาดก			✓		✓					
215	อรรถกถาภัลลาติกชาดก						✓				
216	อรรถกถาโสมนัสชาดก						✓				
217	อรรถกถาจัมเปยยชาดก				✓	✓		✓		✓	
218	อรรถกถามหาปโลคน ชาดก				✓	✓		✓			
219	อรรถกถาหัตถิปาลชาดก	✓				✓	✓				
220	อรรถกถาอโยมรชาดก					✓					

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัตนะ
221	อรรถกถาถึงจันทชาดก										
222	อรรถกถาภุมชาดก					✓					
223	อรรถกถาชัยทิสชาดก						✓		✓		
224	อรรถกถาฉัททันตชาดก		✓			✓	✓				
225	อรรถกถาสัมภวชาดก					✓					
226	อรรถกถามหากปิชาดก						✓	✓			
227	อรรถกถาปิ่นพวงชาดก										
228	อรรถกถาสัมพูลชาดก					✓	✓				
229	อรรถกถาภัณฑุติณทุก ชาดก						✓				
230	อรรถกถาเตสภุณชาดก	✓			✓	✓	✓		✓		
231	อรรถกถาสรรังคชาดก					✓	✓	✓	✓	✓	
232	อรรถกถาอลัมพูชาดก										
233	อรรถกถาสังขปาลชาดก				✓	✓					
234	อรรถกถาจลลสุดไสม ชาดก										
235	อรรถกถานพินิกาชาดก					✓	✓	✓			
236	อรรถกถาอุมาทันตีชาดก					✓	✓		✓		
237	อรรถกถามหาโพธิชาดก			✓			✓				
238	อรรถกถาโสณกชาดก	✓				✓		✓			
239	อรรถกถาสังกัจจชาดก					✓	✓	✓			
240	อรรถกถากุสชาดก				✓	✓					

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่	ชื่อเรื่อง	ความเปรียบเทียบกับน้ำทางอ้อมในอรรถกถาชาดก									
		การแสดงความสมบัติของน้ำ					การแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับน้ำ				
		ความ เย็น	ความสะอาดบริสุทธิ์			ความ บริสุทธิ์	ไฟ			ฝน	
			ชำระ	สะอาด	บริสุทธิ์		ไฟ	ร้อน	เผาไหม้	ฝน	รัطنะ
241	อรรถกถาโสดนันทชาดก					✓	✓				
242	อรรถกถาจุลหังสชาดก				✓	✓	✓		✓		
243	อรรถกถามหาหังสชาดก				✓	✓	✓	✓			
244	อรรถกถาสูธาโภชนชาดก			✓	✓	✓	✓				
245	อรรถกถากุณฑลชาดก			✓	✓		✓	✓	✓		
246	อรรถกถามหาสุดโสม ชาดก		✓		✓			✓			
247	อรรถกถาเตมียชาดก	✓				✓	✓	✓	✓		
248	อรรถกถามหาชนชาดก			✓		✓	✓	✓	✓	✓	
249	อรรถกถาสูวรรณสาม ชาดก				✓	✓		✓			
250	อรรถกถาเนมิราชชาดก	✓			✓		✓	✓	✓		
251	อรรถกถาโมหสถชาดก				✓	✓	✓	✓	✓	✓	
252	อรรถกถาภูริทัตชาดก			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
253	อรรถกถาจินทกุมารชาดก					✓	✓		✓		
254	อรรถกถาพรมนารท ชาดก		✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
255	อรรถกถาวิฑูรชาดก	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
256	อรรถกถาเวสสันดรชาดก	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวสุภัค มหาวรากร เกิดวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2514 จังหวัดอุดรธานี สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) สาขาวิชาภาษาไทย จากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อปีการศึกษา 2537 สำเร็จการศึกษาศึกษาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2540 และเข้าศึกษาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ในปีการศึกษา 2548 ปัจจุบันรับราชการที่ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย